ALEV COŞKUN

Özgürlük Mücadeleleri Tarihimiz

DEVRİMİN İLK KARŞITLARI

Cumhuriyet Kitapları

İnceleme

2. BASKI

ALEV COŞKUN

Özgürlük Mücadeleleri Tarihimiz

DEVRİMİN İLK KARŞITLARI

Cumhuriyet Kitapları

YAYIN KURULU
Doğan HIZLAN (Başkan), Turhan GÜNAY (Başkan Yardımcısı),
Ataol BEHRAMOĞLU, Deniz KAVUKÇUOĞLU,
Egemen BERKÖZ, Erdal ATABEK, Turgay FİŞEKÇİ

YAYIN YÖNETMENİ
Zeynep ATAYMAN

GRAFİK TASARIM
Ahmet SUNGUR

DİZGİ/SAYFA DÜZENİ
Serpil ÜNAY

KAPAK RESMİ
Galata Köprüsü'nde 6 Nisan 1909 tarihinde öldürülen
gazeteci Hasan Fehmi'nin 8 Nisan'da yapılan cenaze töreni

BASKI/CİLT
YAZIN BASIN YAYIN MATBAACILIK TRZ.TİC.LTD.ŞTİ.
Çiftehavuzlar Caddesi Maltepe Mahallesi Prestij İş Merkezi
No:27/806 Kat:9 Zeytinburnu / İstanbul
0212 565 01 22 - 0212 565 02 55 Sertifika No: 12028

DAĞITIM
Cumhuriyet Kitapları

2. Baskı: Temmuz 2012

Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Prof. Nurettin Mazhar Öktel Sk.
No: 2 34381 Şişli - İstanbul Sertifika No: 10844
Tel : (0212) 343 72 74
Faks : (0212) 343 72 65
ckk@cumhuriyet.com.tr
www.kitap.cumhuriyeti.com.tr
www.facebook.com/cumhuriyetkitaplari
www.twitter.com/kitapkulubu

Yayın Hakları Cumhuriyet Kitapları'na aittir.

Alev Coşkun

"Özgürlük Mücadeleleri
Tarihimiz"

★

Devrimin
İlk Kartalları

ALEV COŞKUN, Ödemiş'te doğdu. İzmir Atatürk Lisesi ve İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi üzerine New York Üniversitesi'nde master ve doktora dereceleri aldı. Hacettepe, Boğaziçi, Kocaeli Üniversitelerinde "Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi", İstanbul Üniversitesi Atatürk Devrimleri ve İlkeleri Enstitüsü'nde "Özgürlükler Tarihimiz" dersini verdi. 1961 Anayasası'nı hazırlayan Kurucu Meclis'e en genç üye olarak seçildi.
1973-1980 arası iki dönem CHP İzmir milletvekilliği ve Turizm Tanıtma bakanlığı (1978-1979) yaptı. 1989-1991 yılları arasında İstanbul Büyükşehir Belediyesi genel sekreterliği görevinde bulundu. 1992 yılından itibaren *Cumhuriyet* gazetesinde Yönetim Kurulu başkanlığı (1922-2004) yaptı; 2004'ten itibaren de Cumhuriyet Vakfı başkan yardımcılığı görevini yürütmekte ve yazılar yazmaktadır.

Yayınlanan Kitapları:

- *CHP ve Demokratik Sol*, Tekin Yayınları, 1978.
- *Birleşmiş Milletler'de Çin*, 1979.
- *Demokrasinin ve Basın Özgürlüğünün Temel İlkeleri*, 1978.
- *Sepetteki Laleler – Siyasal ve Toplumsal Yazılar*, Cumhuriyet Kitapları, 1997.
- *Kuvayı Milliye'nin Kuruluşu*, Cumhuriyet Kitapları (6. Baskı), 2009.
- *Tarihi Unutmamak – Günceli Yakalamak*, Cumhuriyet Kitapları (3. Baskı), 2010.
- *Hasan Âli Yücel – Aydınlanma Devrimcisi*, Cumhuriyet Kitapları (3. Baskı), 2010.
- *Yeni Mandacılar*, Cumhuriyet Kitapları (3. Baskı), 2010.
- *Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay*, Cumhuriyet Kitapları (20. Baskı), 2011.
- *Anayasayla Sivil Darbe*, Cumhuriyet Kitapları, 2010.
- *Liberal Ekonominin Çöküşü – Ulusalcı Ekonominin Yükselişi* (2. Baskı), Cumhuriyet Kitapları, 2011.

İçindekiler

Önsöz 7
Giriş 9

I. BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİNİN YÜKSELİŞİ VE GERİLEYİŞİ
1. Osmanlı'nın Yükseliş ve Gerileyiş Süreci 15
2. Osmanlı'da Anayasal Gelişmeler 43
3. Yeni Osmanlılar – Aydınlar Hareketi 55

II. BÖLÜM
I. MEŞRUTİYET'İN İLANI
1. I. Meşrutiyet – 1876 Anayasası ve İlk Seçimler 71
2. Abdülhamit Dönemi – Anayasanın Rafa Kaldırılışı 79
3. Abdülhamit Döneminde Siyasal Düşünce ve Edebiyat ... 91

III. BÖLÜM
II. MEŞRUTİYET'İN İLANI (1908 DEVRİMİ)
1. 24 Temmuz 1908 – II. Meşrutiyet'in İlanı 107
2. İlk Osmanlı Meclisi'nin Açılışı,
Siyasal ve Toplumsal Gelişmeler 119

IV. BÖLÜM
DEVRİM KARŞITI HAREKET
GERİCİ AYAKLANMANIN SOSYOLOJİK TEMELLERİ
1. Karşıdevrim Hareketinin Adım Adım Yükselişi
Temel Sosyolojik Unsurlar ve Aktörler 141
2. 31 Mart – Karşıdevrim Ayaklanmasına Giderken
Gün Gün Olaylar
(Ocak 1909-13 Nisan 1909 [31 Mart 1325]) 159
3. 31 Mart Ayaklanmasının Arkasında Kim Var?
Kim Düzenledi? Yorumlar 201

V. BÖLÜM
ALTERNATİF TARİHÇİLER
1. 31 Mart'la İlgili Yeni Yorumlar 219

VI. BÖLÜM
YABANCI BİLİM ADAMLARI VE
YAZARLARIN YORUMLARI
1. 31 Mart Hakkında
Yabancı Bilim Adamları Ne Diyor? 235

Sonsöz 265
Yararlanılan Kaynaklar 269
Kaynakça 273
Dizin 279

Önsöz

Özgürlük ve demokrasi tarihimiz genellikle, çok partili düzene geçtiğimiz 1950 yılından başlatılır. Hatta, demokrasi tarihimizi AKP'nin iktidara geçtiği 2000'li yıllardan başlatanlar da var...

Oysa, Türk halkının derinlere giden bir özgürlük, aydınlanma ve demokrasi tarihi vardır. Eğer "Gülhane Hattı Hümayunu" bir temel haklar bildirgesi olarak kabul edilirse, 170 yılı aşkın bir demokratikleşme tarihine sahibiz. Eğer, yenilik hareketlerinin başladığı III. Selim'e gidilirse bu tarih 225 yılı aşar...

Bu uzun dönem, inişli-çıkışlı bir özgürlükler savaşı tarihidir.

Bu bir aydınlanma, çağdaşlaşma, anayasal hakları elde etme tarihidir...

Bu aynı zamanda hukuk devleti ve demokratik gelişmenin de tarihidir.

Tarihimizin bu yönü tam olarak biliniyor mu? Tam olarak özümsenmiş midir? Ne yazık ki hayır...

Türk özgürlük ve demokrasisinin gelişim tarihi temelde bir aydınlar hareketidir.

Elde edilen hak ve özgürlüklere bir gecede ulaşılmadı. Çok büyük mücadeleler verildi. Aydınlar hapislerde yattılar, yurtdışına sürüldüler, zindanlarda boğulup öldürüldüler...

Özgürlükler, haklar ve demokrasi tarihimizin kimi önemli kırılma noktaları vardır. En önemlilerinden birisi, 100 yıl önce İstanbul'da yaşanan "31 Mart Karşıdevrim Ayaklanması"dır. Bu ayaklanmanın nitelikleri, günümüzde ters yüz edilmeye çalışılıyor. Kalkışmaya son vermek ve düzeni sağlamak için Rumeli'den İstanbul'a gelen "Hareket Ordusu" bugünlerde gazete sütunlarında, TV yorumlarında aşağılanıyor...

Özgürlükler tarihimizin temel noktaları anlaşılmadan, gelişmelerin arka planı bilinmeden, bugünkü toplumsal gelişmeler doğru tanımlanamaz. Olayların, olguların ve kavramların sosyolojik temelleri özümsenemez.

Bu kitap, Osmanlı döneminde başlayan özgürlükler ve demokrasi tarihimizin temel gelişme noktalarını vermeye çalışıyor. Bir ölçüde Türk halkının demokratik gelişim tarihi üzerinde duruluyor. Yüzyıl önce karşılaştığımız "31 Mart Devrim Karşıtları Hareketi"nin sosyolojik yapısı ve arka planı belgelere dayanılarak yeniden çözümleniyor.

Bu nedenle kitapta geniş olarak kaynak, belge, dipnot kullanılmıştır. Ancak yalın anlatım dilinden ayrılmamaya özen gösterilmiştir. Yakın tarihimizin en tartışmalı konularından birisini ele aldığımıza göre, bu konuda her türlü eleştiri ve katkılara açığım.

Kitabın dizgisini titizlikle tamamlayan Serpil Ünay'a, kapak tasarımını yapan Ahmet Sungur'a, kitabın basımını özendiren ve son okumayı yapan Cumhuriyet Kitapları Yayın Yönetmeni Zeynep Atayman'a teşekkür ederim. Tüm sorumluluklar kuşkusuz benimdir.

Alev Coşkun
Mayıs 2012

Giriş

Tarihte, "31 Mart Olayı" adı verilen gerici (irticai) hareket, eski Rumi takvimde 31 Mart 1325, Miladi takvimde 13 Nisan 1909 tarihine denk gelmektedir.

İstanbul'da yaşamı felç eden, bir bakan, bir milletvekili, bir binbaşı, subaylar ve halktan 20 kişinin ölümüne sebep olan 31 Mart hareketi, yeşil bayrakla yürüyüşe geçen ve "şeriat isteriz" bağırışlarıyla Meclis'i basan, kimi kaynaklara göre 20 bin kişinin oluşturduğu bir kitle tarafından gerçekleştirildi.

Bu kitle, Osmanlı devletinin başkenti İstanbul'da yaşamı denetimleri altına aldı. Sonunda Rumeli'deki 2. ve 3. Ordu'dan oluşturulan birlikler İstanbul'a geldi ve bu gerici isyanı bastırdı. Bu nedenle, bu hareketi gerçekleştirenlere "Devrimin İlk Karşıtları" adını veriyoruz.

31 Mart Olayı bir yandan "şeriat isteriz" diye ayaklananların gerçekleştirdiği bir kitle hareketi, öte yandan da ordunun bu irtica hareketine karşı ilk tavrı, ilk darbesidir.

Bu yıl, 31 Mart Olayı'nın 104. yıldönümünü ve II. Meşrutiyet'in ilanının 105. yıldönümünü yaşıyoruz. Bu vesileyle, toplumumuzun 200 yılı aşan özgürlük savaşımının tarihsel bir yaklaşımla irdelenmesinin uygun olacağını düşündük.

31 Mart olayı basit bir hareket miydi? Yoksa örgütlü bir karşıdevrim miydi?

Bu konu hep tartışıldı, özellikle son yıllarda daha çok gündeme getiriliyor.

Alternatif Tarih Yaratma Çabaları

Türkiye'de 1960'lardan sonra yeni bir "alternatif" tarih yaratma hareketi başlatıldı. Bu hareket özellikle 2000'li yıllarda hız kazandı.

Bu yeni tarihçilik anlayışına göre örneğin Abdülhamit çok büyük bir padişahtır. Türk İstiklal Savaşı'nı başlatan son Padişah Vahdettin'dir, Mustafa Kemal'i de Anadolu'ya bu iş için kendisi göndermiştir.[1]

Örneğin bu alternatif tarihçilere göre 23 Aralık 1930'da Derviş Mehmet adlı bir kişinin liderliğinde Menemen'de "şeriat isteriz" haykırışlarıyla harekete geçenlerin yaptığı basit bir olaydır. Menemen'de harekete geçenleri durdurmaya çalışan Teğmen Kubilay'ın başını keserek ortalıkta dolaştırmaları pek büyütülmemelidir.[2]

Bu tarih yazıcılarına göre 31 Mart Olayı da bir "karşıdevrim", bir "irtica olayı" sayılamaz.

Son yıllarda, siyasi liderlerin de bu alternatif tarihçilere destek verdiği görülüyor.

31 Mart 1909'un, İstiklal Mahkemeleri öncesinin, Menemen olayının belli bir kampanyanın ürünü olduğunu söylüyorlar.

Bu durum karşısında, 100 yıl önce İstanbul'u kana bulamış olan olayın üzerinde yeniden durmak gerekmektedir. Gerçekten 31 Mart 1909 olayı olmadı mı? Bu bayat bir kampanya mıydı? Yoksa 31 Mart basit bir olay mıdır?

Oysa yansız tarihçilere göre bu olay, modern tarihimizde ilk kez, somut olarak görülen "ilerici-gerici", hatta "din devleti-laik devlet" çatışmasının dışavurumudur.

---

(1) Atatürk'ün Anadolu'ya geçiş kararını ve bu konuda Padişah Vahdettin'in rolü olmadığını anlatan karşı tezi belgelere dayanarak savunan kitabımıza bakınız: Alev Coşkun, *Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay,* 20. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, 2011.

(2) Alternatif tarihçilerin savlarını çürüten aşağıdaki kitaplar önemlidir. Turgut Özakman, *Vahdettin, Mustafa Kemal ve Milli Mücadele, Yalanlar, Yutturmalar,* Bilgi, 1999; İsmail Görgülü, *Atatürk'ün Özel Yaşamı – Uydurmalar – Saldırılar,* Bilgi, 2004 ve Sinan Meydan, *Cumhuriyet Tarihi Yalanları,* İnkılap, 2010.

Biz bu kitabımızda 31 Mart 1909 olayının nasıl geliştiğini çeşitli kaynaklara dayanarak inceleyeceğiz, özellikle bu olay hakkında yabancı tarihçiler, bilim adamları ne diyor, onun üzerinde duracağız.

Yabancı tarihçiler de bu olayı "bayat" bir konu, "temcit pilavı gibi öne sürülen bir olay" mı, yoksa "belli bir kampanya" olarak mı görüyor? Basit bir kalkışma mı, yoksa bir karşıdevrim olarak mı görüyor? Bunu vermeye çalışacağız...

Günün Koşulları

Hiçbir tarihi olay, ortaya çıktığı günün koşulları bir kenara itilerek irdelenemez. Böylesi bir yaklaşım ortada kalır, ayakları yere basmaz, anlamsız olur.

31 Mart olayları Osmanlı devletinin son döneminde ortaya çıktı. Dönem, Osmanlı devletinin ölüm-kalım savaşı verdiği bir zaman dilimidir. Osmanlı aydınları imparatorluğu yaşatmak için uğraş veriyorlar... Osmanlıcılık, İslamcılık, Turancılık gibi çeşitli akımlar var.

Bu dönemde özgürlük hareketleri de gelişiyor. Yeni edebiyat akımları doğuyor. Vatan, millet, özgürlük şairleri ortaya çıkıyor. Bu yazarlar ve şairler aydınları etkiliyor. Bunlar bilinmezse özgürlük ve demokrasi tarihimiz tam olarak anlaşılamaz, özümsenemez.

Bu gelişmeleri anlamak için, özet olarak Osmanlı tarihinin gelişim dönemlerini irdelemek gerekiyor.

13 Nisan 1909'a (31 Mart 1325) nasıl gelindi, sosyolojik ve toplumsal dinamikler nelerdir... Bunlar anlaşılmadan 31 Mart karşıdevrimi ve bu toplumsal kargaşayı durdurmak için Rumeli'den gelen Hareket Ordusu'nun gerçek amaçları da anlaşılamaz.

Bu nedenle ileriki sayfalarda öncelikle bu toplumsal gelişmeleri özetlemeye çalışacağız.

I. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNİN YÜKSELİŞİ VE GERİLEYİŞİ

1. Osmanlı'nın Yükseliş ve Gerileyiş Süreci
2. Osmanlı'da Anayasal Gelişmeler
3. Yeni Osmanlılar – Aydınlar Hareketi

1

Osmanlı'nın Yükseliş ve Gerileyiş Süreci

Osmanlı tarihinin son dönemi bir gerileme dönemi tarihidir. Ama aynı zamanda "reform"lar yaparak kendini toparlayabilme gayretlerinin de tarihidir. Bu ilginç çelişki üzerinde kısaca durarak, konuyu bir çerçeveye alalım.

Osmanlı tarihçilerinin, Osmanlı dönemini inceleyen toplum ve siyasal bilimcilerin yaptıkları klasik bir sınıflandırma ile Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşam çizgisi, aşağıdaki dönemlere ayrılır:

1. Kuruluş Dönemi (1299-1453) 154 yıl,
2. Yükselme Dönemi (1453-1579) 126 yıl,
3. Duraklama Dönemi (1579-1699) 120 yıl,
4. Gerileme Dönemi (1699-1922) 223 yıl.

Kuruluş ve yükseliş dönemleri toplam 280 yıl sürdü ve bu şaşaalı yükseliş döneminde genç, atak ve bilgili 11 padişah devleti yönetti.[1]

Bu padişahlar yönetimde etkindi, yeniliklere açıktı ve daima ordunun başında zaferden zafere koşuyorlardı.

Duraklama Dönemi (1579-1699)

1579'dan itibaren 120 yıl süren duraklama devrinde 12 padişah geldi. Bunlar genelde etkinliklerini yitirmişlerdi. Örneğin akli dengesi bozuk olan I. Mustafa (1617-1618), 14 yaşında tahta çıkan

(1) İlk 11 padişah: I. Osman (1299-1324), Orhan (1324-1362), I. Murat (1362-1389), I. Bayezit (1389-1402), I. Mehmet Çelebi (1413-1421), II. Murat (1421-1451), II. Mehmet (Fatih) (1451-1481), II. Bayezit (1481-1512), I. Selim (Yavuz) (1512-1520), I. Süleyman (Kanuni) (1520-1566), II. Selim (1566-1574).

II. Osman (1618-1622), anlaşılamayan garip davranışları nedeniyle "keramet sahibi" olduğuna inanılan I. Mustafa (1622-1623), 11 yaşında tahta çıkan IV. Murat (1623-1640), ruh ve sinir dengesi bozuk olan Sultan İbrahim (1640-1648) ve 7 yaşında padişah olan IV. Mehmet (Avcı Mehmet) (1648-1687) gibi...

Bunların kimileri av merakı, kimileri şiir merakı, kimileri kadın merakı yüzünden devlet işlerine yoğunlaşamadılar.

Bu dönemde, Osmanlı devleti statükoyu korumaktan öteye bir gelişme gösterememiştir.

Gerileme Dönemi (1699-1922)

Gerileme dönemi 1699 Karlofça Anlaşması ile başlar ve 223 yıl sürer. Bu süreçte 15 padişah tahta çıkmıştır.

Bu dönemde, Osmanlı'nın eski, güzel ve parlak günlerini yakalamak için gayret sarf eden, reformlar yapmak isteyen padişahlar vardır. Örneğin III. Selim (1789-1807) ve II. Mahmut (1808-1839) büyük çabalar göstermiştir. Ama sonunda Osmanlı devleti çöküntüden kurtulamadı.

Pekiyi nasıl oldu da, Osmanlı'nın ilk dönemi daima başarılıydı...

Tarihi Gelişim

Bir uç beyliği olarak ortaya çıkan Osmanlılar, kısa sürede güçlü bir devlet kurdular ve kendilerini kanıtladılar. Bu bir raslantı değildir, tutarlı bir devlet olma politikasının sonucudur.

Osmanlılar, ilk yüzyılda (14. yy) gerek kendilerinden önceki Türk devletlerinin (Selçuklu İmparatorluğu), gerekse komşu devletlerin, özellikle Bizans İmparatorluğu'nun devlet yönetimi konusundaki deney birikiminden en etkin bir biçimde yararlandı.

Osmanlılarda, yükselme döneminde padişahın en birinci görevi ülkenin topraklarını genişletmek, halkın refah ve mutluluğunu ve en önemli görev olan adaleti sağlamaktı.

Osmanlı'dan önceki Türk devletlerinde hükümdarlar, ülkeyi kardeşleri ve kendi çocukları arasında paylaştırırdı. Bu paylaştırma sistemi, güçlü Türk devletlerinin sürekliliğini engellemiş, bir süre sonra parçalanıp yıkılmalarına neden olmuştur.

Osmanlı devleti, bu deneyden dersler çıkardı.

Osmanlı'da şehzadelere büyük eyaletlerin valilikleri verilmedi... Şehzadeler ancak sancakbeyi olabilirlerdi. (Amasya, Manisa, Trabzon Sancakbeyliği gibi.)

Ayrıca Selçuklularda olduğu gibi, bir bölgeyi fetheden komutanlara, o bölgenin yönetimini de vermediler. Fethedilen toprakların kayıtsız koşulsuz padişaha ait olduğu kabul ediliyordu.

Osmanlı kesin merkeziyetçi bir devlet otoritesi kurmuştu.

Üç Temel Sütun

Osmanlı devleti üç temel sütun üzerinde oturmuş ve yönetilmiştir. Saray, Askeriye ve İlmiye...

Padişah hem kamusal alanın başıdır, hem de Yavuz Selim'den sonra (1512-1520) halife olarak dinsel alanın en üst makamıdır. Zaten bu dönemden sonra Osmanlı devleti giderek otoriter bir din devletine dönüşmüştür.

Askeriye sınıfının görevi savaşçılıkla sınırlı kalmayıp bütün kamu hizmetlerini kapsayan çok geniş bir alanı içine alıyordu. Padişahın fermanı ile herhangi bir devlet hizmetine atananlar, "askeri" sınıfa girmiş olurdu.

Bir İslam devleti olan Osmanlı'nın temeli şeriattır. Padişahın aldığı kararlar şeriatın özüne dokunamaz. Devlete ait konuların şeriata uygunluğunun saptanması ilmiye sınıfının, "ulema"nın göreviydi.[1]

İlmiye sınıfı, sadece din öğretmenliği yani "müderrislik", dinsel hizmetler ve en önemlisi "kadılık"la, yani yargıçlıkla görevlendirilmiştir. Ayrıca, Osmanlı devletinde bütün yurttaşlar padişahın kulu sayılırdı.

Osmanlı Devleti ve Darü'l Harp

İslam hukukçuları dünyayı *Darü'l İslam* (İslam ülkesi) ve *Darü'l Harb* (Müslüman olmayan ve savaşılması gereken ülke) olarak ikiye ayırırlar.

---

(1) Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi,* Ankara, Savaş Yayınları, 1999, s.177-178.

Darü'l İslam, İslam hukukuna göre yasama, yürütme, yargı erklerinin Müslümanların elinde olduğu, "şeriat hükümlerinin" bir İslam hükümdarının egemenliği altında bulunduğu ve uygulandığı bir ülke demektir.

Darü'l Harb ise Müslüman egemenliği altına henüz geçmemiş, ancak fetih yoluyla İslam ülkesi kılınıncaya kadar, Müslümanlar için "harp sahnesi" olarak kabul edilen yer demektir.[2]

Ülkelerin bu biçimde ayrımı, kaçınılmaz olarak, önemli hukuksal sonuçlar da yaratıyordu. Müslümanlar, yaşadıkları ülkede İslam dinini egemen kılmak için çalışmak zorundaydılar. Eğer bu yolda çalışma olanakları ellerinden alınmışsa, o zaman, dini açıdan başka bir İslam ülkesine göç etmekle yükümlüydüler. Darü'l Harb ülkelerini, Darü'l İslam ülkesine dönüştürmek en önemli "dini bir vecibe"ydi.[3]

Bu dinsel kuralın, bu dinsel "vecibe"nin en önemli sonucu şudur:

Müslüman devletin, "Darü'l Harb"i yani, Müslüman olmayan ülkeyi fethederek İslam hükümlerini yürürlüğe koyması gerekiyordu. Bu "dini vecibe"nin adı da "cihat"tı. Cihat, din uğruna yapılan savaştı ve Müslümanlar için en büyük ve onurlu görevdi.

Bu İslami kuralın geçerliliği, Osmanlı devleti için tartışmasızdı. Osmanlı devletinin yükselme döneminde, Avrupa'da ilerleyiş ve toprak elde etme sürecinde bu İslami kuralın önemli etkisi olduğu kuşkusuzdur.

Ekonomik Gereksinme

Ancak, Osmanlı'nın Avrupa'daki ilerleyişi sadece bu etki ile sınırlandırılamaz. Batıya doğru gidişte devletin ekonomik gereksinmeleri de önemli etken oluyordu. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde Müslümanlar vergi vermez, ancak askere giderler, Hıristiyanlar ve diğer din mensupları askere gitmez ama vergi verirlerdi. Bu nedenle Osmanlı devleti, yeni toprak işgal etmeliydi, galibiyet sonucu elde edilen ganimet ve vergileri, merkez İstanbul'a taşımalıydı.

Bu fetihler döneminde Osmanlı teknolojiye açıktı. Osmanlı ordusu dönemin en ileri tekniklerini kullanıyordu.

---

(2) Darü'l İslam ve Darü'l Harb, *İslam Ansiklopedisi,* Cilt 3, s.492 vd.
(3) Vecibe: Borç hükmünde olan görev.

Busbecq'in Gözlemi

Busbecq, 1630'larda Avusturya devletinin İstanbul'daki elçisiydi. Osmanlı devleti için şöyle yazmış:

> "Dünya üzerinde hiçbir millet top, havan ve daha birçok Hıristiyan icadını kullanarak, yabancıların işe yarar buluşlarından faydalanma konusunda Türklerden daha atak olmamıştır.
>
> Ne var ki matbaa kullanmaya ya da meydan saati dikmeye bir türlü ikna olmazlar, zira Kitap'ın[4] basıldığı takdirde artık Kitap olmaktan çıkacağını ve hayatlarına meydan saati girerse müezzinlerin kudretinin ve eski dinsel ayinlerinin bundan dolayı zayıflayacağını düşünürler."[5]

Prof. Lewis'in bu konudaki yorumu şöyledir:

Ateşli silahlar geçerliydi, çünkü onlar İslamiyet adına kâfirlere karşı kutsal savaşta (cihat) işe yarıyordu.[6] Matbaa ve saat ise makbul değildi, çünkü böyle bir amaca hizmet etmiyorlardı ve İslamın dokusuna zarar verebilirlerdi.[7]

Matbaa Türkçe Kitap Basamaz

Büyükelçi Busbecq'in işaret ettiği bu "zihinsel tavır"ın örnekleri boldur. Örneğin, 15. yüzyılda İspanya'dan gelen Yahudi sığınmacılar Türkiye'de matbaa kurmak için izin istediklerinde II. Bayezit Türkçe ya da Arapça hiçbir kitap basmamaları, sadece İbranice ve Avrupa dilleriyle sınırlı kalmaları koşuluyla bu isteklerini kabul etmişti.[8]

Osmanlılar, her koşulda, silah, top, barut, top güllesi gibi savaş araç ve gereçlerinin yapımı, gemi inşası, deniz savaşlarıyla ilgili teknikleri hemen benimsemekte çok istekli davranmışlardır.

---

(4) Kutsal kitap Kuran.

(5) 1633 yılında yayınlanan Busbecq'in Latince kitabından aktaran Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (III. Edisyon çevirisi: Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yayınevi, 2002, s.59.

(6) Buradaki cihat, Darü'l Harb ülkelerine karşı yapılan savaşı amaçlar.

(7) Lewis, age, s.59.

(8) II. Bayezit, Osmanlı'nın 8. padişahıdır (1481-1512). Konu için bkz. B. Lewis, age, s.59-60.

Örneğin, 15. yüzyılda Venedik gemi yapımında çok ileri bir ülkeydi. Venedik tersanelerinde ortaya çıkan her gelişme, Osmanlılar tarafından sıkı bir biçimde izleniyordu.[9]

Viyana Bozgunu

1683 yılındaki İkinci Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması, Osmanlı devleti için dönüm noktasıdır. Bu konuda, yabancı ve Türk tarihçiler görüş birliği içerisindedirler.

Aslında, 1683'te Viyana'nın Osmanlı orduları tarafından ikinci kez kuşatılması ve başarısızlığın kesinleşmesi, sadece Osmanlı devleti için değil, Avrupa tarihinin de önemli bir dönüm noktasıdır.[10]

1683 kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanmasıyla Osmanlı orduları, Avrupa'da Tuna kıyılarından ve Macaristan'dan çekiliyor, ardından 1699'da Karlofça ve 19 yıl sonra da 1718 yılında imzalanan Pasarofça Antlaşmalarıyla Avusturya-Habsburg İmparatorluğu, Tuna boylarına yerleşmiş oluyordu.

Pasarofça Antlaşması'ndan 18 yıl sonra 1736'da Ali Han, İran'da yıkılmakta olan Safevi saltanatını canlandırdı, Osmanlıların fethettiği Nihavend, Hemedan ve Kirmanşah'ı geri aldı.

Bu başarısızlıklar sadece Tuna kıyılarında ve Macaristan Transilvanyası'nda değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki eyaletlerinde de kargaşa, iktisadi çöküntü ve asayişsizlik yarattı.

Ordunun bozgunu, şehirlerde asayişi sağlamakla görevli garnizonların erimesi, iktisadi çöküntü, yol güvenliğinin azalması ve süregelen harpler, Balkanlar'da merkezi idarenin denetimini yok etmişti.[11]

Artık Osmanlı ordusunun modernleştirilmesi kaçınılmazdı. 1731'de, Fransız asıllı olup sonradan Ahmet adını alan Kont de Bonneval, huzura kabul edilerek kendisine topçu birliklerinin düzen-

---

(9) B. Lewis, age, s.62-63.

(10) İlber Ortaylı, "İkinci Viyana Kuşatması'nın İktisadi Sonuçları Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları II,* İstanbul, 1981, s.195-202 ve İ. Ortaylı, *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu,* Seçme Eserleri II, İş Bankası, 2008, s.5-8.

(11) İlber Ortaylı, age, s.9.

lenmesi görevi verildi. İlk matbaanın kurucusu İbrahim Müteferrika, 1732 yılında reform için bir raporunu padişaha sundu. Üsküdar'da 1734 yılında Hendesehane[12] adı verilen bir okul açıldı.[13]

Elinizdeki bu kitap, Osmanlı devletinin gelişim tarihini inceleme amacı taşımadığına göre, bu genel çizgilerden sonra, gerileme dönemindeki önemli tarihleri belirterek konumuzu sürdürebiliriz.

Önemli Tarihler

1700'lü yılların son çeyreğinde (1775-1800), yani 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu büyük savaşlar ve yenilgiler yaşadı. Bu yenilgiler Osmanlı devletinde, gerek toplumsal, gerek ekonomik ve yönetimsel açılardan çok sert sonuçlar doğuruyordu.

Öte yandan üst üste yaşanan yenilgiler Osmanlı devletinde, yeni bir dönemin açılışını, reformlara dönük çalışmalara ciddiyetle yönelmeyi zorluyor, dayatıyordu.

Birkaç Önemli Tarih

Örneğin 1768 Osmanlı Rus Savaşı, Osmanlı devletinde sarsıcı etkiler yaratan önemli bir savaştır.

1768'de başlayan savaş, Hotin Kalesi, Dinyester Irmağı kıyıları, Eflak-Boğdan ve Mora Yarımadası'nda sürdü. Çeşme'de Osmanlı donanmasının yakılması, Rusların Kırım'a saldırması gibi aşamalar ve iniş çıkışlarla, Temmuz 1774'te *Küçük Kaynarca Antlaşması* ile sonuçlandı ve Osmanlı devleti ağır barış koşullarını kabul etmek zorunda kaldı.

Altı yıl süren Osmanlı-Rus Savaşı Osmanlı devletinin maddi yönden çöküşüne ve manevi yönden de derinden sarsıntılar geçirmesine neden oldu. Ülke içinde özellikle Yunanistan'ın güneyindeki Mora Yarımadası'nda ayaklanmalar başladı.

Küçük Kaynarca Antlaşması'na göre, Kırım Hanlığı bağımsız bir konuma geldi, bir süre sonra da, 1783'te Kırım tamamen kaybedildi.

---

(12) Hendesehane: Mühendis Okulu anlamındadır.
(13) B. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* age, s.67-68.

Hemen arkasından batıda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'yla ve kuzeyde Rusya ile savaşlar yeniden başladı. Sonuçta yine yıkımla sonuçlanan, 10 Ocak 1792 Yaş Antlaşması imzalandı.

Yaş Antlaşması'ndan altı yıl sonra, 1798'de, Fransız orduları Napolyon'un liderliğinde Mısır'ı işgal etti.

Çembere Alınmış Osmanlı Devleti

Osmanlı devleti kuzey, güney, doğu ve batıdan çembere alınmış gibiydi.

Kuzeyde topraklarını genişletmek, sıcak denizlere açılmak amacını güden ve her an Osmanlı'ya saldırmaya hazır Çarlık Rusyası...

Batıda, Hıristiyan topraklarını kurtarmak ve yüzyılların birikimiyle Osmanlı'yı Avrupa'dan sürüp çıkarmak isteyen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu...

Doğuda İran devleti... Güneyde Osmanlı'nın en önemli eyaleti Mısır'ı işgal etmiş olan Fransa...

Osmanlı devleti en güçsüz olduğu bir döneminde dört bir yandan kuşatılmış, cendereye alınmış gibiydi.

Ortadoğu, Balkanlar ve Karadeniz'le ilgili tarihi yapıtlar ve Osmanlı'nın iç ve dış dinamiklerini analiz eden kitaplar bu sıkışmanın, Osmanlı'da yeni bir dönemi başlattığını ve değişime ivme kazandırdığını belirtirler.

Bu yenilgiler, "değişim döneminin başlangıç darbeleriydi" ve imparatorluğa yönelen "tehditlerin sadece sınır bölgelerinde değil, Osmanlı topraklarının her karışında hissedilebileceğini gösteriyordu."[14]

Karlofça ve Pasarofça Antlaşmaları

Karlofça (1699) ve ondan 19 yıl sonra *Pasarofça* (1718) Antlaşmaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Avrupalı devletler karşısında gerilemesini kayda geçiren tarihlerdir.

Bu antlaşmalar, Osmanlı devletinin mağlubiyetinin resmen kabulüdür.

---

(14) Carter V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi – İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007* (Çeviren: Güneş Ayas), Timaş, 2011, s.23.

1683'te 2. Viyana Kuşatması'yla başlayan ve 16 yıl süren savaşa son vermek için Osmanlı devletiyle, karşı tarafta kutsal bir birlik oluşturan Avusturya, Venedik, Polonya (Lehistan) arasında Karlofça kasabasında 26 Ocak 1699'da ve Rusya ile İstanbul'da 14 Temmuz 1700'de imzalanan barış antlaşmaları ve ondan sonra Osmanlı-Venedik, Osmanlı-Avusturya savaşlarına son vermek için imzalanan Pasarofça Antlaşması (21 Temmuz 1718), Osmanlı'nın Avrupa'dan çekilişinin kesin simgeleriydiler.

Gerileme dönemine girildiğinin açık bir belirtisi olarak kabul edilen bu antlaşmalarla Osmanlı devleti Avusturya'ya yaklaşık 250.000 km², Venedik'e 42.000 km², Polonya'ya 45.000 km², Rusya'ya 20.000 km² olmak üzere toplam 357.000 km²'lik toprak bırakıyordu.(15)

Hilafet Unvanının Kullanılmaya Başlanması

Osmanlıların halifelik makamını 1517 yılında Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı ele geçirdiğinde aldığı genel kabul görür. Ne var ki, imparatorluğun en zayıf olduğu son dönemine kadar Osmanlı padişahları halife unvanını kullanmadılar.(16)

Osmanlı padişahları imparatorluğun son dönemine kadar halife unvanını kullanmak için aslında bir neden ve gerekçe de görmüyorlardı... O kadar güçlüydüler ki, "Osmanlı padişahı" için başka bir unvana gerek yoktu.

Ancak, halifelik unvanının kullanılması başka, İslam devleti olmak başkaydı. Nitekim, Yavuz Sultan Selim döneminde öncelikle Osmanlı devlet kurumları, İslam devleti kurumları paralelinde geliştirildi. Şeriat hukuku giderek ön plana çıktı...

Osmanlı hükümdarlarının hilafet unvanını ısrarla kullanmaları ve bunun uluslararası bir kurum haline gelmesi, Rusya ile yapılan, Müslümanların yaşadığı toprakların elden çıkmasına yol açan ve çok ağır koşullar taşıyan 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın hükümlerinde görülür.

---

(15) *Büyük Larousse,* Cilt 12, s.6441 (Karlofça Maddesi)

(16) Seçil Karal Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik,* Temel Yayınları, 2006, s.1.

Osmanlı tarihçilerine göre Osmanlı devletinin dağılma ve parçalanma dönemi bu antlaşma ile başlar. Bu antlaşma maddeleriyle Rus çarı, Kırım'da ve Balkanlar'da Hıristiyanların koruyucusu, "hamisi" gibi bir statü kazanıyordu. Osmanlı devleti din ilişkisini ileriye sürerek, Kırım hanlarının, hilafet makamını temsil eden Osmanlı padişahına bağlı olmalarını antlaşmaya koydurmuştu.[17]

Reform İçin Zorunlu Ortam

Daha sonra değineceğimiz gibi, Osmanlı'nın son döneminde, bu kurumdan yarar sağlaması için özellikle II. Abdülhamit yönetiminde "halifelik" yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanmıştır.

Bu yenilgiler bir yandan Osmanlı devleti için çok sarsıcı sonuçlar yaratıyor, öte yandan, Osmanlı devletinin ve bir ölçüde Osmanlı toplumunun değişim gereksinmesine yataklık eden başlangıç zemini görevini yapıyor, "reform çağının" başlaması gerektiğini dayatıyordu.

İşte önemli reformcular olarak kabul edilen III. Selim (1789-1807) ve II. Mahmut (1808-1839) bu sarsıcı yenilgiler dönemini izleyen padişahlardır.

Bu iki padişah, 1789-1839 arasındaki çok sarsıntılı geçen 50 yılda imparatorluğu kurtarma, yeniden diriltme çabalarına girdiler.

III. Selim Dönemi

Padişah III. Selim için birinci öncelik askeri birlikleri yenilemek, teknik olanakların düzeyini yükseltmek, Nizam-ı Cedit (Yeni Düzen) adıyla anılan modern bir ordu kurmaktı. Sonraları Nizam-ı Cedit'in anlamı genişledi ve III. Selim'in tüm reform programlarının adı oldu. Bu yeni hareketi parasal açıdan desteklemek için Padişah III. Selim "İrad-ı Cedit" adı verilen mali reformlara da girişti.

En önemli konu askeri yenilgileri durdurmak olduğu için, teknik açıdan gelişmelerin izlenmesi ön plana alındı ve barut üretimi, top dökümü, donanma, tersanelerde gemi yapım konularına eğilindi.

---

(17) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* Cilt IV, s.42; Seçil Karal Akgün, age, s.23.

1795'te Askeri Mühendislik Okulu "Mühendishane-i Berri-i Hümayun" kuruldu.[18]

Selim'in reformları askeri alanın da dışına taşmaya başladı 1793'te "Zahire Nezareti" (Tahıl Bakanlığı) kurularak İstanbul'un özellikle tahıl gereksiniminin karşılanmasına başlandı.[19] Ancak bu girişim mevcut düzenden yararlananları "muhalefet"e geçirmişti.

Osmanlı'nın zor döneminde reformlara başlayan Padişah III. Selim (1761-1808)

III. Selim, 1793'te Avrupa başkentlerinde sürekli elçi bulundurma kararı aldı. Osmanlı devleti, Avrupa'ya sadece özel görevler için elçi gönderirdi. Ama Selim artık zamanın değiştiğini anlayarak Avrupa'ya elçiler atadı.

Selim, çok talihsiz ve zor bir dönemde reform hareketlerine girişmişti.

Fransa'da büyük ihtilalin gerçekleşmesi (1789), ardından Fransa'nın Mısır'ı işgali (1798), Osmanlı-Fransa ilişkilerinde sarsıntılar yaratmıştı. Selim'in reformlarına, eyaletlerdeki çıkar grupları karşı çıkıyor, yeniçeriler de ayaklanma için fırsat kolluyorlardı.[20]

Selim'in Devrilmesi

Askeri alanda yeni ordu "Nizam-ı Cedit"in kurulması, bu ordunun Gazze ve Mısır'da Fransızlara karşı başarı kazanması, yeniçerileri tedirgin ediyordu. Yeni-eski çatışması derinleşmişti... III. Se-

---

(18) Mühendishane-i Berri-i Hümayun: Tam adı Padişahlık Kara Kuvvetleri Mühendislik Okulu'dur.

(19) Tevfik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar,* İstanbul, Eren 1998, s.15-42. Aslında bu kuruluş bir devlet işletmesi niteliğindeydi.

(20) Stanford Shaw J., *Between Old and New: The Ottoman Empire Under Sultan Selim III, 1789-1807,* Cambridge, Harvard University Press, 1971, s.378-383; Findley, age, s.34-35.

Nizam-ı Cedit askerleri ilk resmi geçit töreninde, Padişah III. Selim'i selamlarken...

lim'in tahta çıkmasıyla başlattığı yenileşme, yeniçerilerin, din adamlarının (ulema) ve esnafın çıkarlarına aykırı düşüyordu.

1806'da Rusya ile yeniden başlayan savaş nedeniyle, Nizam-ı Cedit ordusunun İstanbul dışında bulunmasını fırsat bilen karşıcılar başta dönemin Şeyhülislamı Abdullah Efendi, sadrazamın yakını Köse Musa Paşa başlarında olmak üzere harekete geçtiler. Kabakçı Mustafa adındaki yeniçerinin başkanlığında yeniçeriler ayaklandı. III. Selim tahttan indirildi.

Yenilik yandaşları Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa'ya sığındılar. Ancak Alemdar 14 ay sonra başarıya ulaşabildi, gericilik hareketlerine arka çıkan ve III. Selim yerine padişahlığa getirilen IV. Mustafa'yı tahttan indirerek, reformlardan yana olduğu bilinen II. Mahmut'u Temmuz 1808'de tahta geçirdi.[21]

II. Mahmut

Osmanlı İmparatorluğu'nun 30. Padişahı II. Mahmut, içe dönük kargaşalar ve isyanlar, dışta başarısız savaşlarla dolu bir dönemde 30 yıl, 11 ay padişahlık yaptı. (28.7.1808-1.7.1839)

---

(21) *Osmanlı Tarihi (1299-1922),* Boyut Kitapları, 2006, s.310-319.

Tüm olumsuz koşullara karşın, bozuklukları düzeltmek, Osmanlı'yı eski şanlı düzeyine çıkarmak için çalıştı. Bu nedenle imparatorluğun gerileme döneminin ileriye dönük en önemli padişahı olarak kabul edilir.

II. Mahmut, Osmanlı devletinin yaşamını sürdürmesi için, reformların da sürdürülmesinin gerektiğine kesin olarak inanıyordu.

Mahmut öncelikle eyaletlerde ve merkezde egemenliğini kurmaya ve genişletmeye çalıştı.

Tahta geçişinden sonra, doğru zamanı yakalamak için sekiz yıl bekledi ve 1826 yılında artık fonksiyonlarını tüketmiş ve hastalıklı bir yapı haline gelmiş olan yeniçerilerin isyan etmelerini gerekçe göstererek, Yeniçeri Ocağı'nı resmen ortadan kaldırdı. *Vaka-yı Hayriye* (Hayırlı Olay) olarak adlandırılan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması devrimci değişikliklere yol açtı.

Bir Reformcu Olarak II. Mahmut

II. Mahmut, batılı gözlemciler tarafından bir yüzyıl önceki Rus Çarı Büyük Petro ve kendi zamanındaki Mısır Hıdivi Mehmet Ali ile karşılaştırılmıştır.

Mahmut, Avrupalı kralların giysilerine benzer bir kılıkla, kavuğunu, kürkünü, sorgucunu çıkararak, sakalını kısaltarak halkın karşısına çıkan, hatta halkın içine geziler düzenleyen ilk Osmanlı padişahıdır.

Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olarak önünde yerlere kapanılan bir padişah olmak istemedi. Bu nedenle "teşrifat" merasimini değiştirdi. Halka rağmen, ancak halkın yararları için uğraşan, didinen, aydın bir padişah kimliğiyle ortaya çıktı.[22]

II. Mahmut, merkezi yönetim sisteminde sürekli çalışan üç yeni meclis oluşturdu.

Bu meclisler yetkilerini, padişahın iradesini temsil etmek ve onun tarafından görevlendirilmiş olmaktan alıyorlardı.

---

(22) Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.172.

Osmanlı devletinde önemli reform hareketlerine girişen Padişah II. Mahmut (1785-1839)

Osmanlı merkezi yönetiminde ilk kez yer alan bu üç meclis şunlardır:

Hükümet Şûrası (Dar-ı Şûrayı Bab-ı Âli).

Adliye İşleri Yüksek Kurulu (Meclis-i Ahkâmı Adliye).

Askeri Şûra Dairesi (Dar-ı Şûrayı Askeriye).

İsimlerinden de anlaşılacağı gibi, birincisi merkezi hükümet organıyla; ikincisi adalet organlarıyla ve üçüncüsü ordu ile ilgili yeni kurallar koyuyorlardı.

Mahmut, şeyhülislamlığı merkezi hükümet yönetiminin dışında bıraktı, adeta "Dinsel Hukuk Genel Müdürlüğü" denilebilecek bir niteliğe getirdi.

Berkes'e göre, "eski totaliter din-devlet birleşiminde ilk çatlama, ilk ikilenme böyle başladı."[23]

Mahmut döneminden, ileriye dönük miras olarak geçecek en önemli terimler "maarif", "fen" ve "nafia" terimleridir.[24]

II. Mahmut zamanında "fen" terimi, yeni bilgi ve teknikler için eski dönemin ulemasından ayrılmak amacıyla kullanılmaya başlandı.

"Nafia" yani "yararlı işler" terimi yerleşti. Ayrıca Yararlı İşler Meclisi *(Meclis-i Umur-u Nafia)* oluşturuldu.

Medrese sistemine karşılık, yeni ve bilinmeyen bilgilerle uğraşmak için "maarif" (eğitim) terimi önem kazanmaya başladı. Bu terimin arkasından "münevver" (aydın) terimi ortaya çıktı.[25]

Padişah, ilk kez elçiliklerde verilen davetlere katılıp opera ve balolara gitti. Padişahın resminin devlet dairelerine asılması geleneği yerleştirildi.

---

(23) Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* s.175.
(24) age, s.179. Eğitim, İlim ve Bayındırlık.
(25) Niyazi Berkes, age, s.178-179.

II. Mahmut, 3 Mart 1829'da devlet memurları için fes, ceket ve pantolon giyilmesi mecburiyetini getirmişti. Fese karşı çıkanlar oldu. Sonraları, fes Osmanlı'nın değişmez giysisi, simgesi oldu. Fesin Osmanlı toplumunda kabul edilmesi, 1925'te şapkanın getirilmesi gibi sancılı olmuştur.

II. Mahmut'un Eğitim Reformları

Mahmut zamanında özellikle askeri sistem ve donanma güçlendirildi.

Yeniçerilerin kaldırılışından sonra, *"Asakir-i Mansure-i Muhammediye"* (Allah'ın yardımıyla üstün gelen Muhammed'in askerleri) adı verilen disiplinli bir ordu kuruldu. Prusya'dan piyade, topçu ve süvari subayları getirildi, Avrupa'daki harp okullarına öğrenciler gönderildi.

Askeri üniforma olarak ceket, pantolon ve potin giyilmesi kabul edildi.

1827 yılında Tıbbiye (Tıbbiye-yi Şahane), 1831 yılında Mızıkayı Hümayun (Askeri Müzik Okulu), 1834'te Harbiye kuruldu.

Osmanlı'da, subayların büyük çoğunluğu askeri okullardan gelmiş değildi. Subaylar ordu içindeki yeteneklerine ya da padişaha olan yakınlıklarına göre yükselirlerdi. II. Mahmut askeri okullara önem verdi.

Bu okullardan yetişen eğitim görmüş subaylar, yavaş yavaş ordu içinde yer tutmaya başladılar. Ancak okuldan çıkan "mekteplilerle", çoğu zaman okur-yazar bile olmayan "alaylı" subaylar arasında da bu tarihten itibaren, bir çelişki ve çatışma başladı. Bu çatışma, ilerideki sayfalarda görüleceği gibi 31 Mart 1909'da en üst düzeyine ulaşmıştır.

Tıbbiye'nin açılış töreninde Padişah II. Mahmut bizzat hazır bulundu ve bir açılış konuşması yaptı. Bu önemli konuşmadan alınan kimi cümleler çok çarpıcıdır.

"Bu okula, insan sağlığının korunması gibi kutsal bir ödeve kendini verecek bir okul olacağı için önem verdim...

Fransızca Öğrenim

Bu okulda tıp öğrenimi Fransızca yapılacaktır.

...Fransızca öğrenmenizi istemekten maksadım, onu sırf bu dilin hatırı için öğrenmeniz değil, tıbbı öğrenmeniz ve bu bilimi adım adım kendi dilimize kazandırmaktır..."

Prof. Berkes'e göre II. Mahmut'un Tıbbiye'de Fransızca eğitimini zorunlu kılması, Tıp Okulu'nu açarken yaptığı açılış konuşması, onun dini kuralların yoğun olarak okunduğu "ulema" yetiştiren klasik din okullarından uzaklaşıp laik eğitime önem verdiğini gösteren en önemli adımdır.(26)

Ayrıca 1834'te devlet memuru ve tercüman yetiştirmek için iki orta dereceli okul, *Mekteb-i Maarif-i Adliye (Memur Yetiştirme Okulu)* ve *Mekteb-i Ulumu Edebiye (Edebiyat Bilimleri Okulu)* adında okullar açtı. İstanbul'da Müslüman ailelerin çocukları için ilkokul zorunlu hale getirildi.

II. Mahmut kuşkusuz yukarıdan zorlama ile reformlar yapıyor ve özellikle din dışı laik eğitimi sisteme sokmak istiyordu.

II. Mahmut zamanında ayrıca, askere almanın ve vergi toplamanın kuralları belirlendi. 1831'te nüfus sayımı ve emlak yazımı yapıldı; 1834'te Posta Teşkilatı kuruldu.

Kılık ve kıyafette reform yapılarak memurlara ceket, fes ve pantolon giydirildi.

Diğer önemli bir kurum, merkezi yönetimde dış işleriyle ilişkili olarak kurulan Tercüme Odası'dır.

Bu Tercüme Odası'ndan geleceğin en az bir Avrupa dili öğrenmiş aydınları yetişmeye başladı. Burada öğrenilen Fransızca aracılığıyla Fransız edebiyat ve düşün dünyası ile ilişki başladı. Divan Edebiyatı'ndan Tanzimat Edebiyatı'na geçiş de bu Tercüme Odası yoluyla gerçekleşti.

1831'de ilk Osmanlı gazetesi *Takvim-i Vekayi* ve *Le Moniteur Ottoman* yayınlanmaya başladı.

---

(26) Niyazi Berkes, age, s.186, II. Mahmut'un Söylevi için bkz. Aykut Kazancıgil (yayınlayan), *Tıp Fakültesi Tarihi,* İstanbul, 1991.

Reformlara Başlama Dönemi

III. Selim'le başlayan ve II. Mahmut'la süren dönem, Osmanlı devletinde reformların başlama dönemidir.

II. Mahmut dönemi "başarılar dönemi olmaktan çok, başlangıçlar" dönemidir.

Bunlardan birincisi, dinsel eğitim alanından, çağdaş eğitim alanına geçiş çalışmalarının başlamasıdır.

Ancak geleneksel eğitimden birden uzaklaşılamamıştır. Az çok eğitim görmüş kişi, bir yandan dini geleneğe dayalı ilköğretimi alacak, sonra da laik okullara gidebilecektir.

Her şeye karşın II. Mahmut dönemi, ileride Tanzimat ve Meşrutiyet reformlarına ön hazırlık, başlangıç ve yataklık yapmıştır. Koyu bir geleneksel toplumda, Osmanlı devletinin 30. Padişahı II. Mahmut zamanında ve onun 31 yıllık saltanatı döneminde yukarıdan aşağıya, ileriye dönük hareketlerin öncülüğü yapılmıştır. Geleneklerine sıkı sıkıya bağlı halk II. Mahmut'a "Gâvur Padişah" adını vermişti.

Batı'da Gelişmeler

Osmanlı'da bunlar yaşanırken, kısaca Batı dünyasına bakmakta yarar var... Batı dünyasında bin yılı aşkın bir süre "karanlık ortaçağ" adı verilen bir dönem yaşanmıştır.

Bu dönemde insan aklı, dogmaların kalıplarının baskısı altında yaratıcılıktan yoksun ve başarısız olmaya mahkûm edilmişti.

Uzun süren ve bir yandan kralların dünyasal yaşamı kısıtlayan otoriter yapılarına, öte yandan da Kilise'nin dinsel baskılarına karşı Batı dünyası *Rönesans* (Yeniden Doğuş) ve *Reform* (Dinsel Devrim) yaparak akıl çağına ulaşabildi.

Düşünsel gelişme açısından Batı'nın uygarlık tarihi genel olarak: Ortaçağ Öncesi Dönem, Ortaçağın Karanlık Dönemi ve Akıl Çağı olmak üzere üç döneme ayrılır.[27]

---

(27) İlhan Arsel, *Aydın ve Aydın,* İnkılap, 1993, s.48.

Fransız İhtilali sırasında sokaklara dökülen Paris halkını gösteren bir resim.
(Kaynak: Devrimler ve Karşıdevrimler Ansiklopedisi, s.373)

Ortaçağlarda, Avrupa'da siyasal iktidar, dinsel iktidarı temsil eden Kilise ile birlikteydi. Kralların "meşruiyet" kazanması da Kilise'nin onlara taç giydirmesine bağlıydı. Ortaçağda yaşam Kilise tarafından denetim altına alınmıştı.

Bu nedenle karanlık ortaçağda Kilise'nin egemenliği tartışılamazdı. Bu egemenlik ilke olarak 1789 Büyük Fransız İhtilali'ne kadar sürmüştür.

Büyük Fransız İhtilali

Tarihte "The Grand Revolution", Büyük İhtilal olarak kabul edilen 1789 Fransız Devrimi eşitlik, özgürlük, kardeşlik, adalet kavramlarıyla doğdu ve o tarihten sonra bütün dünyada toplumsal hareketler üzerinde etkili oldu. Bu nedenle, öncelikle Fransız Devrimi'nin temellerine çok kısa olarak bakalım.

İhtilal öncesi Fransa'da merkezi krallık otoritesi, yerel feodaller ve Kilise ile birlikte hareket ediyordu ve siyasal katılıma olanak vermeyen bir yapıdaydı. Ancak, toplumsal yapıda bir yanda aristokrasi ile yeni oluşan burjuvazi (kentsoylular) ve öte yanda büyük feodal beyler, toprak sahipleriyle köylüler arasında çatışma giderek şiddetleniyordu. Toplumsal sınıflar arasında ciddi bir çekişme vardı. Bu durum geniş kesimleri ortak hedefler temelinde birleştiriyordu.

Bu ortamda, Aydınlanma hareketinin Fransa'daki öncüleri arasında yer alan Voltaire, J.-J. Rousseau, Diderot ve Montesquieu gibi düşünürlerin yapıtlarında savundukları düşünceler hızla yayılıyordu.

Neydi bu düşüncelerin temel noktaları?

- Aklın öne çıkması,
- Hurafeye değil, pozitif bilime olan inanç,
- Bireysel ve toplumsal hak ve özgürlükleri üstün tutma ve bu temel düşünceler üzerinde yükselen özgürlük, eşitlik, adalet ve milliyetçilik düşünceleri...

1789 Fransız Devrimi dört yüz yıllık büyük bir toplumsal gelişmenin ürünüdür. Bu toplumsal gelişimin kökeninde "Rönesans" ve "Reform" hareketleri vardır.

Rönesans

Rönesans, "yeniden doğuş" demektir. Avrupa'da 14. yüzyılın sonlarından 16. yüzyıla kadar uzanan bir gelişimin sonucudur. İnsancıl yaklaşımın etkisiyle ortaya çıkan, ilkçağ kültürünün felsefi temellerine inerek gelişen, her alanda yeniden doğuşu simgeleyen büyük bir harekettir.

Aynı zamanda, bir keşifler çağı olan bu dönem boyunca astronomide bilimsel buluşlara dayalı Kopernik sistemi kabul edilmiş, kâğıt, matbaa, pusula ve barut gibi yeni ürünler ve teknolojik yeni buluşlar uygulama alanı bulmuştur.

Rönesans'ın dünya görüşü, "hümanizm" (insancıllık) düşüncesinin dışavurumudur. Ortaçağlarda düşünce yaşamına egemen olan "skolastik felsefe"yi din adamları yaratmıştı.[28] Hümanizma (insancıllık) akımı ise, Kilise dışındaki kültür adamları tarafından başlatıldı. En önemli temsilcilerinden bazıları Dante, Petrarca, Leonardo Bruni, Erasmus, Leonardo da Vinci, Bellini'dir.

---

(28) Skolastik felsefe: İnanç ve bilgiyi, özellikle ilkçağ düşünürü Aristoteles'in bilimsel dizgesini Kilise'nin dinsel düşünce sistemine uyarlamaya çalışan, dine dayalı ortaçağ felsefesi.

Rönesans bu nedenle toplumsal, siyasal ve ekonomik değişimlere yol açan ve yüzyıllarca süren insancıl değerlere dayalı bir bilim, edebiyat, felsefe ve sanat akımıdır.

Reform

Latince ve Fransızca kökenli Reform kelimesinin sözlük anlamı "bir şeydeki aksaklık ve eksiklikleri düzelterek daha iyi duruma getirmek için işler, yenilikler" dir.[29]

Reform, temelde 16. yüzyılda Avrupa'da Kilise içinde ve Kilise'ye karşı gerçekleşen bir harekettir. Bu hareket, Hıristiyanlık dininde, iki ana kolun (Ortodoks ve Katolik) yanında Protestanlık akımının ortaya çıkmasına yol açmıştı. Protestanlık, mevcut Kilise düzenine karşı çıkmak, protesto etmek anlamındadır ve en büyük önderleri Martin Luther ve Jean Calvin'dir.[30]

Katolik mezhebinin sert "taassubuna", bağnazlık ve fanatizme karşı verilen bir savaş söz konusudur. Bilimsel araştırmaya ve sonuçlarına karşı çıkan ve Kilise'ye karşı, pozitif bilimin ve eleştirel aklın başarılı olmasının mücadelesi yürütülüyordu.

Temelde Rönesans ve Reform, Avrupa'da feodal yapıya, soylulara, kralların despotik yönetimlerine ve Kilise'nin mutlak otoritesine karşı verilen savaşın sonuçlarıdır.

Gerçekten, 16. ve 17. yüzyıllarda, Avrupa'da mezhep akımları arasındaki savaş çok çetin geçti, çok kan aktı. "Yüz Yıl Savaşları" ve "Otuz Yıl Savaşları" adı verilen savaşlar aslında din ve mezhep savaşlarıdır.[31]

---

(29) İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük,* Kubbealtı Yayıncılık, 2011, s.1018. Reform, Osmanlı döneminde "Islahat" anlamında kullanılırdı. Bugünkü dilde örnekler: "Eğitim Reformu", "Vergi Reformu", "Tarım Reformu" gibi.

(30) Protestanlık, insanın kurtuluşunun doğrudan ve yalnızca Tanrı'nın iyilik ve bilgeliğine bağlı olduğunu öne süren dinsel öğretidir. Hıristiyanlığın Anglikan, Lutherci, Kalvinci gibi kollarını içine alan, Katolik kurallarını ve papanın dinsel başkanlığını tanımayan Protestan Kilisesi Birliği'dir.

(31) Din ve devlet ilişkisi üzerinde genel bilgi için bkz. Çetin Özek, *Devlet ve Din,* Ada Yayınları, 1982; İlhan Arsel, *Aydın ve Aydın,* İnkılap, 1993. Din savaşları için bkz. Fatma Mansur Coşar, *Din Savaşları,* İstanbul, Büke Yayıncılık, 2000.

Aydınlanma Çağı

18. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'da Aydınlanma Çağı adı verilen çok önemli bir döneme ulaşıldı.

18. yüzyılda İngiltere'de başlayan ve giderek bütün Avrupa'ya yayılan Sanayi Devrimi ekonomik yönden yepyeni bir toplum düzeni, kapitalizme dayalı bir devlet sistemi yaratıyordu. Sanayi Devrimi ve kapitalizmin gelişmesi kentlerde yaşayan ve "burjuva" adı verilen yeni bir sınıfın doğmasına yol açmıştı.[32]

Fransız İhtilali tüm bu toplumsal gelişmelerin ürünüdür.

İnsan Haklarına Dayalı Bir Düzen

1789 Büyük Fransız İhtilali ile başta Fransa olmak üzere bütün Avrupa'da toplum ve devlet yapısında, yepyeni bir toplumsal düzen, "Tanrı'nın hakları" sistemi yerine "insan haklarına" dayalı yeni bir düzen egemen oluyordu.

Görüldüğü gibi, Fransız İhtilali, Aydınlanma hareketinin ürünüdür. Feodal düzene, bağnaz Kilise yönetimine, kısaca karanlık ortaçağ düzenine karşı aydınların, bilim adamlarının, sanatkârların öncülüğünde gelişmiş ve burjuva sınıfının da katılımıyla ihtilale dönüşmüş bir özgürleşme hareketidir.

Fransız İhtilali tam anlamıyla özümsenmeden, 20. ve 21. yüzyıldaki toplumsal gelişmeler anlaşılamaz ve doğru çözümlere ulaşılamaz.

1789 Fransız Devrimi'ni aşağıdaki cümle tam anlamıyla özetler:

"Fransız Devrimi entelektüel ifadesini tamamen din dışı bir söylemde bulan Avrupa'daki ilk büyük toplumsal ayaklanmadır."[33]

İslam Dünyasında ve Osmanlı'da Durum

İslam dünyası 18. ve 19. yüzyıllarda yoğun dinsel etkiler altındaydı. Fransa'da gelişen devrimin ve "...bu laiklik hareketinin Müslümanlar için çekici bir yönü yoktu."[34]

---

(32) Sanayi Devrimi ve bu gelişmeler için bkz. Alev Coşkun, *Liberal Ekonominin Çöküşü, Küresel Kriz*, 2. Baskı, Cumhuriyet Yayınları, 2011.

(33) Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (III. Edisyon çevirisi), Arkadaş, 2008, s.76.

(34) age, s.76.

Osmanlı devletine gelince, bu tarihlerde Fransa'da toplumu altüst eden bu devrimi anlamaktan uzaktı. O dönemde Avrupa devletlerinin Osmanlı'ya karşı bir saldırı yapıp yapmayacağı Osmanlı'yı daha çok ilgilendiriyordu.

Ancak Saray, Avrupa'da olup bitenleri anlayabilmek için 1789 yılının baharında Reisü'lküttap[35] Ahmet Atıf Efendi'ye Fransa ile ilgili olarak Divan'a sunulmak üzere bir rapor hazırlaması görevi verdi.

Atıf Efendi'nin uzun ve ilginç raporu Fransız Devrimi'nin tanımı ile başlıyor. Şöyle ki:

"Birkaç sene önce Fransa'da patlak veren fitne ve fesat ateşinin dört bir yana saçtığı isyan ve bela kıvılcımlarının ve yaydığı alevlerin bundan yıllar önce mel'un sapkınların zihninde tasarlandığı ve uyanmak için fırsat kollayan uykudaki bir fitne olduğu ileriyi görebilenlerin malumudur.

Şöyle ki Voltaire ve Rousseau isimli tanınmış zındıklar ve onlar gibi maddeciler, haşa peygamberlere ve büyük hükümdarlara sövüp sayıp bütün dinleri kaldırıp bir kenara atıp eşitlik ve cumhuriyetçiliğin lezzetli tadını ima eden pek çok eser yazıp yayınlamışlardır.

Bu yazılanların hepsi akla yatkın görünen söz ve ifadelerle, alaycı bir üslupla, halkın anlayacağı bir dilde kaleme alınmıştır. Bu yazılarda bir yenilik lezzeti bulan pek çok insan, hatta gençler ve kadınlar bile, bunlara meyletmişler, sözlerine dikkat kesilmişler ve böylece sapkınlık ve fesat, frengi gibi beyinlerdeki damarlara yayılarak inançlarını çürütmüştür.

İhtilalin şiddeti arttıkça, hiç kimse kiliselerin kapatılmasına, din adamlarının katledilmesine ve kovulmasına, din ve mezheplerin kaldırılmasına itiraz etmez olmuştur.

Eşitlik ve hürriyete can atmaktadırlar, zira bu yolla bu dünyada kusursuz mutluluğu bulacaklarını umarlar. Bencillik ve kendi menfaatine düşkünlüklerinden dolayı fitne ve fesat çıkaran bu şer takımı

(35) Reisü'lküttap: Osmanlı'da, Divan'daki yazmanlarının başı, Tanzimat'tan önceki dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun dışişleri bakanı.

sıradan insanlar arasında gitgide yayılan fikirlerine uygun olarak bu mutluluğu umut etmektedir.

(...) Fransa'daki fitne ve fesatı çıkaranlar hiç görülmemiş biçimde şer amaçlarına ulaşabilmek için, sıradan halktan Allah korkusunu ve ahiret fikrini söküp almışlar ve böylece Fransa ahalisini bir hayvan seviyesine kadar indiren yolu açmışlardır. Bununla da yetinmeyip her yerde kendileri gibi destekçiler bulmuşlardır.

Diğer devletleri, rejimlerin müdafaa işiyle meşgul etmek ve böylece kendilerine saldırmalarını önlemek amacıyla insan hakları dedikleri ihtilalci beyannamelerini her dile tercüme ettirmişler, basıp yaymışlar ve ülkelerin sıradan halklarını ve dinlerini tabi oldukları hükümdarlarına isyan etmeleri için tahrik etme gayretine girmişlerdir."[36]

Atıf Efendi'nin bu raporu gösteriyor ki, Fransız İhtilali, açık biçimde Osmanlı devletini tehdit ettiği kadar, Hıristiyan devletlerini de korkutan bir büyük tehlike olarak değerlendiriliyordu.

Bu belge büyük devrimin özüne dokunamamakta, her konuyu dinsel açıdan çözmeye çalışan Osmanlı'nın o günkü düşünce kalıplarını da göstermektedir. Atıf Efendi'nin tüm insanların "hür ve eşit haklara sahip olarak doğduğunu" ilan eden İnsan Hakları Beyannamesi'ni, insanı hayvanlar derecesine indiren bir söylem olarak görmesi tam bir "cehalet" örneğidir.[37]

Laik Nitelik

Osmanlı devleti padişahını ve padişaha bağlı yönetim kadrolarını rahatsız eden asıl nokta, Fransız Devrimi'nin laik niteliğiydi. Devlet ile Kilise'nin birbirinden ayrılması, bütün dinsel doktrinlerin terk edilmesi ve aklın öne çıkarılmasıydı.[38] Bu kabul edilemez görülüyordu...

---

(36) Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* 12 Cilt, İstanbul (Hicri 1301-9), vi, 394 vd. Aktaran Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* age, s.93-94.

(37) Atıf Efendi'nin yazdıkları için bkz. Şemsettin Günaltay, *Hürriyet Mücadeleleri,* İstanbul 1958, s.16. Aktaran Osman S. Kocahanoğlu, *31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdülhamid,* Temel Yayınları, 2009, s.35.

(38) B. Lewis, age, s.96.

Fransa'nın Mısır'ı İşgali

Atıf Efendi'nin yazdığı raporun üzerinden henüz 10 yıl geçmeden, 1 Temmuz 1798'de Fransız orduları İskenderiye limanına ayak bastılar ve Mısır'ı işgale başladılar.

Bu durum, Osmanlı devletini derinden sarstı. III. Selim'in yukarıda belirttiğimiz, özellikle askeri yöndeki reformları hızlandırmasına neden oldu.

Ancak, 1802-1806 yılları arasında Paris'te görev yapan Mehmet Sait Halet Efendi, ihtilalin üzerinden 15 yıl geçmesine karşın hâlâ Fransız İhtilali'nin getirdiği yeniliklere karşı çıkıyordu. Halet Efendi'nin mektuplarından kimi cümleler onun iliklerine kadar yeniliklere karşı olduğunu ve Batı'ya dair ne varsa hepsinden nefret ettiğini göstermektedir. Mektuplarından bazı pasajlar:

"Bu kâfir diyarından sağ salim dönebilmem için bana dua etmenizi rica ediyorum.

(...) Şu insanların aklı ve inançları ne acayip! Yıllarca ve methiyelerle kafamızı doldurdukları şu Frengistan ne garip şey..."

Halet Efendi'ye göre bir kimse bir süre Avrupa'da kaldım derse "hiç şüphesiz o bir Fransız taraftarı ve casusu"dur. Yok eğer o kimse "Avrupa'yı sadece tarih kitaplarından biliyorum derse, o zaman o adam ya Frenklerin yazdıklarına itibar eden eşeğin biridir, ya da aşırı dindarlığından dolayı Frenkleri övmekte"dir.[39]

Bu raporlar ve mektuplar, Osmanlı devlet adamlarının, Avrupa'da olup biteni anlayamadıklarının ve özümseyemediklerinin kanıtlarıdır.

Ara Değerlendirme

Yukarıda belirttiğimiz gibi 18. yüzyılda, 1760-1780 yılları arasındaki Osmanlı-Rus, ayrıca Avrupa'da Avusturya-Macaristan devletiyle yapılan savaşlar, ordunun yenilgiye uğraması ve ağır barış koşullarını Yaş, Karlofça ve Pasarofça Antlaşmalarıyla kabul etmek zorunda kalması, Osmanlı devletinde çok ciddi maddi ve manevi çöküntüye neden olmuştu.

---

(39) Enver Ziya Karal, *Halet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği, 1802-1806,* İstanbul, 1940, s.32 vd. Ayrıca bkz. B. Lewis, age, s.97-98.

Öte yandan 1789'da Fransız İhtilali'nin etkileri Osmanlı devleti içinde özellikle Balkan ülkelerinde etkisini göstermeye başladı. Mora Yarımadası'nda milliyetçiliğe dayalı isyanlar patlak verdi.

Büyük ihtilalden dokuz yıl sonra 1798'de Osmanlı'nın eyaleti Mısır'ın Fransız askeri güçleri tarafından işgal edilmesi, artık Osmanlı devletinin hızlı bir değişim dönemine girmesini zorunlu kılıyordu.

Bu kargaşa sırasında, Mısır eyaletinin bağımsızlık talepleri de devlet için ertelenemez, önemli bir tehdit unsuruydu.

1789 ile 1839 yılları arasındaki 50 yıllık bu zor dönemde Osmanlı devletinin başına III. Selim ve II. Mahmut gibi çok önemli, reformcu iki padişah geldi.

Osmanlı devleti çok büyük bir tehdit altındaydı. Bu iki reformcu padişah bir yandan merkezi otoriteyi kuvvetlendirerek, öte yandan da zorunlu bir "Islahat" (modernleşme) yoluna giderek bu güç durumu aşmak istediler.

Osmanlı'nın üst düzey yöneticileri, Reisü'lküttap (Dışişleri Bakanı) Ahmet Atıf Efendi ile Paris'e büyükelçi olarak gönderilen Mehmet Sait Halet Efendi'nin yukarıda belirtilen görüşleri, Osmanlı'nın olayları anlamaktan ne kadar uzak olduğunun kanıtlarıdır.

O dönemde Osmanlı yönetimini ilgilendiren en önemli nokta, askeri yönden başarı ya da başarısızlıktı...

Osmanlı'da III. Selim zamanında, askeri reformlarla başlayan hareket, "Nizam-ı Cedit" adını alarak geniş anlamda bir reformculuk olarak görülmeye başlandı.[40]

Bu kapsamıyla Nizam-ı Cedit, III. Selim'in "Yeniçerileri kaldırmak, ulemanın nüfuzunu kırmak, Osmanlı devletini Avrupa'nın bilim, sanat, tarım, ticaret ve uygarlıkta yaptığı ilerlemelere ortak kılmak için giriştiği yenilik hareketlerinin bütünüdür."[41]

Bu terim ilk kez, padişah-sadrazam arasında bir yazışmada, özellikle Fransız Devrimi kastedilerek "Yeni Düzen" anlamında kullanılmıştır.[42]

---

(40) B. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,* 9. Baskı, YKY, 2002, s.35.
(41) B. Tanör, age, s.35.
(42) Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi,* C.V, s.61; *Nizamı Cedid,* s.30.

Sonradan girişilecek olan yenilik hareketlerine bu adın verilmesi Batı'nın ve özellikle Fransızların etkisini göstermesi yönünden de anlamlıdır.

III. Selim'in yenilikçiliği, devlet sisteminin temellerine dokunmadan onda düzeltmeler yapmayı amaçlıyordu. Bunun ötesinde ne padişah, ne de dönemin ileri gelenleri Fransız Devrimi'nin insan haklarına dönük ilkelerini, demokrasiye dönük kurallarını kavramak ya da benimsemek derdinde değillerdi. Hatta, bu ilkelere tamamen karşıydılar.[43]

III. Selim'den sonra gelen II. Mahmut döneminde reformlar "yukarıdan aşağıya" ve sert bir metotla gerçekleştirilmiştir. 1808-1839 yıllarını kapsayan, 31 yıllık padişahlık döneminde, o günkü Osmanlı devlet ve toplum yapısında başka bir usulün uygulanma alanına sokulması da olanak dışıydı.

II. Mahmut'un ileriye dönük etkiler yaratan en önemli işlerinden birisi *Babı-Âli Tercüme Odası*'nda yapılan reformdur.

Osmanlı devletinde diplomasi ve yabancı diller alanındaki etkinlikler genellikle Rum ve Ermeni azınlıkların elindeydi. Yunan isyanından sonra, devlet Rum tercümanlara güvenmek yerine kendi tercümanlarını yetiştirme kararı aldı ve 1821 yılında Tercüme Odası kuruldu.

1830'da Babı-Âli Tercüme Odası genişletildi. Bu kurum Osmanlı diplomasi ve modernleşmesinin temel destekçisi durumuna geldi.

Daha sonraları, Tercüme Odası'ndan yetişen, Avrupa dillerini bilen, Batı'da olup bitenleri doğru değerlendiren ilerici aydınların yetişmesi sağlandı.

Bu iki padişahın giriştikleri reform hareketleriyle Osmanlı devletinin, bir ölçüde yaşamını sürdürmesine olanak sağlandığı, yerli yabancı hemen bütün Osmanlı tarihçileri tarafından kabul edilmektedir.

---

(43) Ahmet Rasim, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Reform Çabaları İçinde Batış Evreleri* (Sadeleştiren H.V. Velidedeoğlu), İstanbul, Çağdaş Yayıncılık, 1987, 12. Bölüm; Ayrıca bkz. Bülent Tanör, age, s.36.

Modern Türkiye Tarihi adlı eserinde Prof. Findley bu iki padişahın yukarıda özetlenen zor koşullarda Osmanlı devletinin yaşamını sürdürebilmek için; "Yeniden merkeziyetçiliğe dönerek ve savunma amaçlı bir modernleşmeyi hayata geçirerek" düzenlemeler yaptıklarını belirtmektedir.(44)

Bu reform gereksinmeleri kuşkusuz öncelikle askeri alanda ortaya çıkıyordu. Çünkü devlet Avrupa'da askeri alanda yenilgiye uğruyor ve toprak kaybediyordu.

Ancak sadece askeri alanda yapılan reformların yeterli olmadığı da kısa sürede anlaşıldı. Aslında, askeri alanın düzelmesi, modernleşmesi için, devletin ve toplumun bir bütün olarak dönüştürülmesi de gerekiyordu. Bu da ancak Osmanlı toplumunun, yaşam biçimi, ekonomisi ve kültürünün dönüşmesiyle olanaklıydı.

Bu nokta çok önemlidir, çok tartışmalıdır, günümüzde bile bu görüşün tartışmaları ve sancıları sürmektedir. "Batı'nın sadece tekniği alınsın, kültürel altyapımız aynen kalsın" biçiminde formüle edilen bu konu, kanımızca ülkemizde daha yıllarca tartışmanın merkezini işgal edecektir.

Sadece askeri alandaki modernleşme, sadece Batı'nın teknolojisinin alınması, o toplumun modernleşmesini sağlayamaz. Önemli olan aklın öne çıkarılmasıdır. Pozitif bilimin yol göstericiliğinin kabul edilmesidir. Eleştirel aklın bütün toplumda egemen kılınmasıdır.

Kuşkusuz III. Selim'in (1789-1807) başlattığı Nizam-ı Cedit programı ve II. Mahmut'un sürdürdüğü merkezi devlet otoritesinin güçlenmesine dönük çalışmalar, askeri ve toplumsal alandaki reformlar, Osmanlı'nın geriye gidişini durdurmak için yapılan çok önemli dönüşüm hareketleridir.

Bundan sonraki bölümde reform hareketlerinin hukuksal alana ve düzene yansıması, Tanzimat, Islahat Fermanı ve Meşrutiyet üzerinde duracağız.

---

(44) Carter V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi,* Timaş, age, s.75.

2

Osmanlı'da Anayasal Gelişmeler

Osmanlı tarihçisi Prof. Dr. İlber Ortaylı 19. yüzyıldaki gelişmeleri inceleyen kitabına *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* adını vermiştir.[1]

Gerçekten bu yüzyıl Osmanlı devleti için inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir.

Fransız Devrimi'nin etkileri önce Osmanlı devleti içindeki azınlık topluluklarında görüldü. Türk-Müslüman aydınlarının devrimden etkilenmesi 19. yüzyılın ikinci yarısını buldu. Üst düzey Osmanlı yönetim katmanlarına göre, devrimin getirdiği en önemli "tehlike"lerden birisi, Fransız Devrimi'nin özünde yatan laiklik ilkesidir. Din-devlet ayrılığı kuralıdır. Temelde, İstanbul'daki saray ve yönetici çevrelerini en çok tedirgin eden yenilik buydu.[2]

Ancak bundan önceki bölümlerde belirtildiği gibi, Osmanlı devleti yaşamak için reformlara gitmek zorundaydı. Askeri alanda yapılan yenilikler, ister istemez yaşamın diğer alanlarına da yansıyordu.

Yapılan yenilikler elbette hukuk alanına da giriyordu ve bu alana girildikçe, hak ve özgürlüklerin kabul edilmesi, iktidarın sınırlandırılması zorunlu olarak gündeme geliyordu.

Bu bölümde temel olarak anayasal alandaki bu gelişmeleri ele alacağız.

---

(1) İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,* İstanbul, Hil Yayınları, 1983. Bu kitap 2011 yılında Timaş Yayınları tarafından yeniden yayınlandı.

(2) Şerif Mardin, Fransız Devrimi'nin Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkisi (Çev. K. Berkarda), *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi,* 1989, Sayı: 1-2, s.57-74; B. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,* age, s.36.

Bu nedenle 1808 tarihli *Sened-i İttifak,* 1839 tarihli *Gülhane Hattı Hümayunu* (Tanzimat) ve 1856 *Islahat Fermanı* üzerinde kısaca duracağız.

Bu gelişme basamakları, bizi I. Meşrutiyete ve Osmanlı devletinin ilk anayasası olan 1876 Anayasası'na götürecektir.

Kabakçı Ayaklanması

Yukarıda belirtildiği gibi, III. Selim dönemi reform hareketlerinin can damarı, askeri alanda yapılan yenileştirme çalışmalarıdır.

Ancak Fransa'nın Osmanlı eyaleti Mısır'a 1798'de saldırması, Osmanlı devleti içindeki yenilik hareketine karşı çıkanları güçlendirmişti. Yenilikçiler (Reformcular), İngiliz ve Fransız yanlısı klikler halinde parçalanmışlardı.[3]

Ayrıca, yeniçeriler, din adamları, ulema ve esnaf da çıkarlarına uygun düşmediği için III. Selim'in reformlarına karşı geliyorlardı.

"Kabakçı Mustafa Ayaklanması" bu çerçevede başlamış, İstanbul'un tutucu toplum katmanlarından destek bulmuş ve bu konuyla ilgili olarak ilan edilen Şeyhülislamlık fetvasıyla "meşruluk" kazanmıştı.[4]

Nizam-ı Cedit (Yeni Düzen) isteyen III. Selim tahttan indirildi, tutucuların her isteğini yerine getirmeyi kabul eden IV. Mustafa 29 Mayıs 1807'de tahta getirildi. Nizam-ı Cedit örselendi, yanlıları öldürüldü ya da dağıtıldı.

Yenilik yanlılarının dağıtılması, tutucuların iktidara gelmesi gibi olaylar "Islahat" hareketinin bir süre başarısızlığa uğradığını gösteriyordu.

Tren Rayı ve Vagonlar

Toplum biliminin kurallarına göre toplumsal olaylar birden yaratılmaz, birden de bitmez. Onlar tren rayında birbirini izleyen vagonlar gibidir. Her gelişme kendi karşıtını yaratır.

---

(3) Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* age, s.111-112.
(4) Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,* age, s.39.

Nitekim İstanbul'dan kaçan yenilik yanlıları, Rumeli'de Rusçuk Âyanı Alemdar (Bayraktar) Mustafa Paşa'ya sığındılar. Orada bir direniş odağı oluştu. Kısa sürede Edirne'deki Rumeli ordusuyla İstanbul'a doğru harekete geçen Alemdar ve arkadaşları İstanbul'a gelerek duruma el koydu.

Gerici ve tutucu yeni padişah IV. Mustafa ancak 1 yıl 2 ay iktidarda kalabildi.

Alemdar Mustafa Paşa

Alemdar, III. Selim'in reformlarına karşı gelenleri ve bu karşıcıları destekleyen ulemayı bertaraf etti. 28 Temmuz 1808'de II. Mahmut'u tahta çıkardı.

Ulema, devlet ileri gelenleri ve Yeniçeri Ocağı bu durumu onayladı. Alemdar Mustafa, II. Mahmut tarafından sadrazamlığa getirildi.

Alemdar, ülkede merkezi otoritenin kurulması ve reformlara yeniden başlanılması için, âyanları ve hanedanları bir "ittifak" içinde bağlamak istedi.

Osmanlıca "ittifak"ın anlamı birleşme, uyuşma, birlikte davranma için sözleşme'dir.

Alemdar, tüm âyanları İstanbul'a davet etti, gelenlerle Kâğıthane Köşkü'nde toplantılar yapıldı, Alemdar'ın yaptığı öneriler tartışıldı ve ortak sonuçlar "Sened-i İttifak" adı verilen bir anlaşmayla saptanarak, 7 Ekim 1808'de imzalanıp mühürlendi.[5]

Sened-i İttifak – 1808

Bu noktada Osmanlı-Türk Anayasa Hukuku açısından ilk önemli ürün "Sened-i İttifak" ortaya çıkıyordu. İlk kez devletin yerel ve merkezi iktidarı bir araya gelip bir belge imzalıyor, ilk kez Osmanlı devletinde merkezi iktidarın sınırlanması söz konusu oluyordu. Bu nedenle bu belge önemlidir.

Bu belge ile padişah ve merkezi otorite güçlendirilmiş, ancak aynı zamanda âyanların varlıkları ve yetkileri de kabul edilmişti.

---

(5) Âyanların bir kısmı, bağımsızlıklarının sınırlanacağını anlayınca, yanlarında getirdikleri askerlerini alıp mühür basmadan geriye döndüler. Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi,* C.V, s.91-92.

"Sened-i İttifak"ın, Osmanlı padişahlık yapısının "Meşruti Monarşi", "Meşruti Krallık"a doğru gelişmesi yönünde bir anlamı vardır.[6]

Tanzimat'a Doğru

Sened-i İttifak'ın imzalanmasıyla II. Mahmut da tahta çıkıyordu.

Bir kez daha belirtilmelidir ki, Tanzimat öncesi reformculuğunun doruk noktası, 1808-1839 yılları arasında 31 yıl padişahlık yapan II. Mahmut döneminde yaşanmıştır.

II. Mahmut, katı ve radikal yöntemler kullanarak reformlarını gerçekleştirdi.

Osmanlı döneminin ikinci önemli anayasal belgesi, Sened-i İttifak'tan 31 yıl sonra 1839'da ilan edilen *Gülhane Hattı Hümayunu*'dur.

Bu belgenin nasıl hazırlandığını kısaca görelim.

II. Mahmut'u padişahlığı döneminde en çok üzen konulardan birincisi 13 Ocak 1822'de Yunanistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, ikincisi de kendisine bağlı Müslüman Mısır eyaletinde Mehmet Ali Paşa'nın ve Rumeli'de Yanya Mutasarrıfı Tepedelenli Ali Paşa'nın Osmanlı devletine karşı isyan etmeleridir.

Müslüman olan Mısır eyaletinin Müslüman ordularıyla ayaklanıp Anadolu'ya doğru yürümesi karşısında Müslümanların halifesi II. Mahmut, kurtuluşu Avrupa devletleri ve Rusya ile "ittifak"ta buldu.

Hatta Rus Çarı Nikola, Mehmet Ali'nin Kütahya'ya kadar ilerlemesi üzerine 15.000 kişilik bir kuvveti İstanbul'a gönderdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun, Rusya'nın koruyuculuğu altına girmesinden çekinen İngiltere ve Fransa harekete geçtiler, Mısır Valisi Mehmet Ali'yi zorladılar. Sonunda Mısır Eyaleti Valisi Mehmet Ali ile Osmanlı devleti arasında Kütahya Antlaşması imzalandı.

---

(6) Sened-i İttifak-ı hakkında Anayasa Hukuku açısından anlatım ve Türk kamu hukukçularının bu konu ile ilgili yorum ve değerlendirmeleri için bkz. Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,* age, s.41-64.

Geniş Düşünme Zorunluluğu

Bu olaylar, II. Mahmut'u daha geniş düşünmeye zorladı; azınlıklar ve uyruklar arasında eşitliğin sağlanmasının, Avrupa devletleri açısından da olumlu etki yapacağına inandı.

Padişah II. Mahmut şöyle diyordu:

"Ben tebaamın Müslümanını camide, Hıristiyanını kilisede, Musevisini de havrada fark ederim. Aralarında başka türlü bir fark yoktur. Cümlesi hakkında muhabbet ve adaletim kavidir (sağlamdır) ve hepsi hakiki evladımdır."(7)

Padişahın bu sözleri önemliydi, ama Batı'da olduğu gibi bunların bir belgeye bağlanması ve ilan edilmesi gerekirdi. Mustafa Reşit Paşa, Padişah II. Mahmut'u bu konuda inandırdı. Hatta yapılacak yeniliklerin adını da koydu. Bu belgeye "Tanzimat-ı Hayriye" denilecekti.(8)

Ancak, II. Mahmut henüz genç bir yaşta, 54 yaşında, 30 Haziran 1839'da vefat etti.

Abdülmecit Padişah Oluyor

Padişahlığa, 16 yaşındaki oğlu Abdülmecit geçti. Abdülmecit, şehzadeliği döneminde Batı kültürüyle yetiştirilmiş, iyi Fransızca bilen, Batı müziğinden anlayan bir kişi olarak tahta oturdu; o sırada Osmanlı orduları da, Nizip'te Mehmet Ali Paşa'ya yenilmişlerdi.

Mehmet Ali Paşa'nın başarısının ardında, idare, vergi, eğitim ve askerlik alanlarında yaptığı reformlar yatmaktaydı. Avrupa'yı bilen Mustafa Reşit Paşa bu reformları çok iyi izliyordu ve Mısır benzeri reformların Osmanlı'yı kurtaracağına da inanıyordu.

Dışişleri Bakanı Mustafa Reşit Paşa, ayrıca Londra ve Paris'te Osmanlı'nın bir "Islahat" hazırlığı içinde olduğuna Batı devletlerini inandırmış, yeni padişahı da bu yolda ikna etmişti.

---

(7) Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat,* Ankara, 1954, s.100. Aktaran Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,* 9. Baskı, YKY, 2002, s.81.

(8) Enver Ziya Karal, *Gülhane Hattı Hümayunu'nda Batı'nın Etkisi,* s.594-595. Aktaran, B. Tanör, age, s.81.

Batı kültürünü benimsemiş olan Padişah Abdülmecit (1823-1861)

Tanzimat Fermanı'nı hazırlayan Sadrazam Mustafa Reşit Paşa

Sonunda Tanzimat Fermanı ya da *Gülhane Hattı Hümayunu* İstanbul'da Gülhane Parkı'nda, başta padişah olmak üzere, sadrazam, bütün ileri gelen devlet adamları, yabancı elçiler ve kalabalık bir halk kitlesi önünde 3 Kasım 1839'da ilan edildi.

Anayasa Belgesi Olarak Gülhane Hattı Hümayunu (Tanzimat)

1839'da yayınlanan Gülhane Hattı Hümayunu (GHH) bir padişah fermanıdır. Bu fermanın ilk paragrafı şöyle diyor:

"Yüce devletimizin, kuruluşundan beri Kuran ve şeriat ilkelerine uygunluğundan saltanat güçlü, halk da mutlu olmuştur. 150 yıldan beri ise bunun tersi yapıldığından zayıflık, yoksulluk ve çöküş baş göstermiştir. Oysa şeriat kurallarına uymayan devlet payidar olamaz."(9)

Bu fermanın yukarıya alınan ilk paragrafı günün koşullarını ve Osmanlı devletinin ruhunu çok güzel özetler.

Osmanlı'nın geri kalmışlığı "şeriat" hükümlerinden ayrılmaya bağlanıyordu. Oysa, olay tamamen tersiydi. İktidarın laikleşmesi, teknik buluşların kabul edilmesi, din-devlet ilişkilerinin birbirinden ayrılarak aklın öne çıkarılması gerekiyordu.

---

(9) Bülent Tanör, age, s.89.

Ancak bu belge, Osmanlı anayasal gelişmeleri açısından ve kişi hak ve özgürlükleri yönüden ciddi bir belgedir.

Düşünce, basın, dernek kurma, toplanma, çalışma, sözleşme, ticaret ve sanayi gibi konular ve alanlarda eksiklikler kuşkusuz vardır.

Prof. Yavuz Abadan, bu eksikliklerin nedenlerini, Osmanlı İmparatorluğu'nda liberalizmin henüz kökleşmemesi ve burjuva sınıfının oluşamamasında buluyor.[10]

Bu belgede ilk kez, yasadışı nedenlerle suçlanma ve cezalandırılma olmaz ilkesi, yargılanmanın adil ve aleni olması ilkesi, şeref, haysiyet ve ırzın korunması ilkesi ele alınıyordu.

Padişah da kendisinin elinde bulunan geleneksel ceza verme yetkisinden "vazgeçiyor ve bu yetkilerini mahkemelere bırakıyordu."[11]

Bu nedenle, GHH, hukuk ve anayasa literatüründe, yeni hukuk düzeninin dayanacağı temel ilkeleri açıklayan bir "Beyanname", bir tür "Yurttaş Hakları Bildirisi" olarak değerlendirilmektedir.[12]

Tepkiler

Gülhane Hattı Hümayunu ya da Tanzimat Fermanı içte ve dışta, değişik çevrelerin çıkarlarına göre değişik tepkiler uyandırdı. Halk kesiminde umut ve sevinç yarattı. Tanzimat'la "iltizam" (vergi toplama sistemi) ve "angarya"nın kalkacağını duyan köylüler yöneticilere, toprak sahiplerine ve ağalara, vergi toplayan aracılara karşı koymaya başladılar. Hıristiyanlar cizye (gayrimüslimlerin ödediği vergi) ödemeyi reddettiler.[13]

İçeride bir kaynaşma vardı. Ağalar, vergi toplayan mültezimler, eski rejime alışmış yöneticiler, bu yenilikleri içlerine sindiremiyorlardı.

---

(10) *Tanzimat,* C.I, İstanbul, 1940. Yavuz Abadan, "Tanzimat Fermanının Tahlili", s.53.

(11) Coşkun Üçok ve Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi,* 2. Baskı, AÜHF Yayını, Ankara, 1981, s.224-225.

(12) Hüseyin Nail Kubalı, *Türk Esas Teşkilat Hukuku,* İstanbul, TAV Matbaası, 1960, s.57-59.

(13) Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Belleten,* C.XXVIII, Sayı 112, Ekim 1964, s.623.

Tanzimat, Avrupa devletleri tarafından genellikle olumlu karşılandı. Rusya'nın yayılmacı siyasetine karşı Osmanlı devletinin bir set oluşturmasını, bu nedenlerle Osmanlı devletinin güçlenmesini isteyen İngiltere ve Fransa, Tanzimat'ı olumlu bir adım sayıyordu. Ayrıca, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı devletinde çeşitli ekonomik ayrıcalıkları vardı, bu nedenle de Osmanlı'nın ayakta kalmasını istiyorlardı.(14)

Rusya ve Avusturya gibi otoriter ve çok uluslu devletler ise "Osmanlı İmparatorluğu"nun güçlenmesinden ve "liberal genişleme" yönelişlerinin kendilerine bulaşma olasılığından tedirgindi. Bu yüzden Tanzimat'a karşı cephe aldılar...

Islahat Fermanı – 1856

Genel hukuk ilkelerini gösteren bu Tanzimat Fermanı'nın uygulanması sürerken başka reform fermanları da çıkarıldı. Bunların en önemlisi Tanzimat Fermanı'ndan 17 yıl sonra yayınlanan 1856 tarihli *Islahat Fermanı'*dır.

Islahat Fermanı'nın esası, 1839'da tanınan hakları yetersiz bulan ve verilen sözleri tutulmamış sayan Batı devletlerinin baskılarına karşı bir ön adımdır. Böylece 1856 Paris Konferansı öncesinde, Osmanlı devleti özellikle yabancı isteklerinin düğüm noktası olan Hıristiyan azınlıklara tanınacak hakların gerçekleşeceğini kabul ediyordu.(15)

Bu arada, Osmanlı devleti ve Osmanlı toplum yapısında önemli bir hareket, Cevdet Paşa tarafından hazırlanan Mecelle'dir.

1868'de yürürlüğe giren Mecelle, Osmanlı devletinin temel Medeni Kanunu niteliğindedir.

Mecelle, Osmanlı İmparatorluğu'nda, Tanzimat'tan sonra yürürlüğe giren kimi kuralları, Kuran, fıkıh hükümleri ve içtihatları bir araya getiren ve tam adı "Mecelle-i Ahkâmı Adliye" olan bir yasa

---

(14) Bülent Tanör, age, s.94.
(15) Bülent Tanör, age, s.95.

kitabıdır.[16] Ancak bu kanun kitabı, bir ölçüde şeriattan sapmaları da gösteriyordu.

Bu hareketler, Osmanlı devletinin gerileme döneminde, devletin kurtarılması için yapılan çalışmaları simgeliyordu.

Batı'daki Gelişmeler: Feodal Yapının Yıkılışı, Burjuva Sınıfının Doğuşu

Bu noktada Avrupa ve Osmanlı'daki değişim ve reformların niteliklerine bakarak kısa bir karşılaştırma yapmalıyız.

Avrupa'da toplum yapısındaki değişim öncelikle feodal yapının yıkılmasıyla olanaklı bir duruma geldi.

Feodal ekonomik ve toplumsal düzen Avrupa'da yüzyıllarca sürdü. Bugün de, dünyanın birçok geri kalmış bölgesinde egemenliğini sürdürüyor.

Feodalizmin yıkılış süreci, insanın kendi özünü bulması, vatandaş olması ve özgürlüğüne kavuşmasının tarihidir. Bu süreç çok uzun sürmüştür.

Avrupa'da Sanayi Devrimi'nin başlaması feodalizmin de yıkılma aşamasına girmesini sağladı. Toplumda yeni bir sınıf sivrilmeye başladı. Orta tabaka olarak tanımlanan unsurlar, kasaba ve kentlerde oturuyor, mülk sahibi oluyor, genellikle ticaretle uğraşıyor ya da bir üretim biriminde, örneğin dokumacılıkta işçi çalıştırarak ekonomik etkinlikte bulunuyordu. Bu sınıfa "kentlerde (burg) oturanlar" anlamında burjuva-kentsoylu adı verildi.

Buhar gücünün bulunması ve sanayide kullanılması, ekonomik yönden kuşkusuz çok önemli bir aşamaydı; bu gelişmeye "Sanayi Devrimi" adı verilir.

Çağdaş uygarlığa uzanan yolda en önemli sınır taşı olma niteliğini taşıyan sanayi devrimi, insanlık tarihinde büyük dönüşüm ve değişimlerin yaşanmasına neden oldu.

---

(16) Mecelle'nin asıl adı: *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*'dir. Fıkıh biliminin "muameleye" (yurttaşların günlük yaşamına) ilişkin bölümünü kapsayan geniş bir kanun kitabıdır. Osmanlı'nın Medeni Kanunu'dur.

Uzak kıtaların keşfedilmesi, oralardaki değerli madenlerin ve doğal zenginliklerin kullanılması, sömürgeciliğin başlaması kapitalizmin gelişmesinde önemli rol oynadı.

Yeni Düşünceler – Yeni Buluşlar

Bu dönemde, fizik ve matematik alanında önemli gelişmeler oldu. *Galileo,* dünyanın döndüğünü; *Newton,* birbirini iten veya çeken güç dengesi nedeniyle cisimlerin dengede durduğunu; *Descartes,* kusursuz bir evrenin matematikle açıklanabileceğini; *Lavoisier* hiçbir şeyin yoktan var edilemeyeceğini ilk kez ortaya atıyorlardı.

Bu düşüncelere şiddetle karşı çıkan Kilise'ye karşı *Voltaire, Rousseau, Montesquieu, Kant* gibi aydınlar düşünsel alanda savaş açtılar.

Bu ekonomik gelişmeler ve bu Aydınlanma düşünceleriyle eşzamanlı olarak Avrupa'da Rönesans ve Reform hareketlerinin başlaması ve Avrupa toplumlarının 400 yıl süren ve kan dökülerek ulaşılabilen "Aydınlanma Devrimi"ni gerçekleştirmeleri hiç de kolay olmadı.

Özellikle 18. yüzyıldan sonra Batı dünyasında, kapitalizmin gelişmesi, burjuvazinin ortaya çıkışı ve yükselişi bir siyasal iktidar mücadelesini de ortaya çıkarmıştı.

Fransız İhtilali burjuvazinin önderliğinde yürütülmüştü. Bu gelişmeler parlamentoların oluşmasını, onun yanında da devlet iktidarının sınırlandırılması kavramının doğumunu olanaklı kılmıştı. Batı topluluklarında altyapıdaki bu köklü değişiklik, hukuk, siyaset, anayasa gibi üstyapı kurumlarında devrim yaratıyordu.

Aşağıdan Yukarı ve Yukarıdan Aşağıya Reformlar

Açıkça belirtmeliyiz ki, Osmanlı toplumunda böylesi bir altyapı değişimi olmamıştı, dolayısıyla sermaye birikimi ve kapitalizme geçiş de oluşmamıştı.

İşçi sınıfı oluşmamıştı. Sanayi çok ilkel, "manifaktür", atölye düzeyindeydi. Bir burjuva sınıfının oluşmasına da olanak yoktu.

Sanayi Devrimi sonrasında Avrupa ekonomi, sanayi, kültür alanlarında büyük atılımlar gerçekleştirirken, Osmanlı devleti ve top-

lumu ne yazık ki yerinde sayıyordu. Alman sosyolog Steinhaus'un belirttiği gibi:

> "Endüstri ve burjuva devrimlerini hazırlayan önkoşulların Osmanlı İmparatorluğu'nda hiçbir zaman oluşmaması (sadece) dış etkenlere bağlanamaz. Bu gelişimin asıl nedenlerini Osmanlı Türk devletinin sosyal-tarihsel oluşumunda ve toplum yapısında aramak gerekir."(17)

Bu geri kalmışlığın kuşkusuz kültürel, ekonomik, yapısal ve toplumsal birçok nedeni vardır. Prof. Yavuz bu nedenleri şöyle özetliyor:

> "Avrupa'da sosyal bilimlerin öncüleri ortaya çıkarken Osmanlı İmparatorluğu ortaçağ skolastik düşüncesinin egemen olduğu feodal bir devletti. Türk filozof ve din adamları Tanrı'nın mutlak iradesiyle kulun bağlantılı iradesi arasındaki ilişkileri aramakla, bunların insan davranışlarına olan etkilerini incelemekle ve Kuran'ı yorumlamakla yetiniyorlardı."(18)

Bu nedenlerle Osmanlı devletinde 1789'da III. Selim'le başlayan ve inişli çıkışlı, Abdülhamit'e (1876-1909) kadar süren reform hareketleri daima yukarıdan aşağıya olmuştur.

Başka türlü olması da tarihsel, ekonomik, toplumsal nedenlerle olanaklı değildi.

Laik Yasalaşma Hareketi

III. Selim, II. Mahmut ve sonra tahta çıkan Abdülmecit ve Abdülaziz dönemi 1789'dan 1876'ya kadar yaklaşık 90 yılı kapsar.

Bu dönemde bir yandan yukarıda gördüğümüz reformlar sürüyor, öte yandan padişah fermanları (Sened-i İttifak, Tanzimat ve Islahat Fermanı) gelişmelerin anayasal çerçevesini çiziyordu. Bu dönemde, "şeriat" kurallarını terk etme ve laik nitelikli bir yasalaşma hareketi de görülüyordu.

---

(17) Kurt Steinhaus, *Türk Devrimi,* Örgün Yayınevi, 2. Baskı, 2002, s.25.

(18) Yavuz Abadan, "Rechts-und Sozialphilosophie in der Türkei", *Archiv für Rechts-und Sozialphilosophie,* 1957, C.XXXIV, s.521, ayrıca bkz. Steinhaus, age, s.35.

Örneğin, Arazi Kanunnamesi 1858, Ceza Kanunnamesi 1840, Ceza Usul Kanunnamesi 1880, Ticaret Kanunnamesi 1850, Mecelle 1868 ve 1876. Bunlarla Osmanlı'da Kanun kavramı da salt dinsel kurallardan ayrılmaya ve çağdaş bir içerik kazanmaya başladı.[19]

Özellikle Tanzimat döneminde devlet sistemi katı "şeriat" yapısından ılımlı "laik devlet" yapısına kaymaya başladı.

Aslında Tanzimat ve Islahat Fermanlarında, padişahlar kendi fermanlarıyla "teokratik kökenli egemenlik yetkilerini kısıtlı da olsa bizzat sınırlama yoluna" gitmişlerdi.

Daha sonra padişah olan Abdülaziz'in (1861-1876) fermanlarında dinsel formüller kullanmamaya dikkat ettiğini görüyoruz. Örneğin, "hilafet"e değinmiyor, "şeriat" sözcüğü yerine "kavanini mevzua" (yürürlükteki yasalar), "ibad" (kullar) terimi yerine "tebaa" (uyruklar) sözcüklerini kullanıyordu.

Osmanlı devletinin 32. padişahı Abdülaziz 1868'de Şûra-yı Devlet (Danıştay) açış konuşmasında bu konuya açıklık getirerek şunları söyledi:

"Yeni örgütlenme biçimi, yürütme gücünün adliye, diniye ve yasama güçlerinden ayrıldığı temeline dayanır."[20]

Böylece kuvvetler ayrılığı ile paralel olarak din-devlet ayrılığı yolunda da eğilim belirmiş oluyordu. Bu gelişme yadsınamaz ve son derece önemlidir.

Burada yineleyerek söylemek istediğimiz şudur: Toplumsal gelişmeler bir anda ortaya çıkmaz, sosyolojik olarak bir gelişme sürecine gereksinme vardır ve belirtilmelidir ki, laik düşüncenin temeli 19. yüzyıl padişahlarına kadar gitmektedir.

---

(19) Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat,* C.1, İstanbul Maarif Vekâleti Yayını, 1940, s.139-209.

(20) Bunun Osmanlıca söylenişi şöyledir: "Teşkilat-ı Cedide, Kuvvei icraiyenin kuvvei adliye, diniye ve teşriiyeden tefriki esasına müstenid-dir." Bkz. İ. Hami Danışmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* C.IV, İstanbul, Türkiye Yayını, 1972, s.227.

3

Yeni Osmanlılar – Aydınlar Hareketi

Gazeteler, Yazarlar ve Şairlerin Rolü

Birbiri ardına padişah olan III. Selim, II. Mahmut ve Sultan Abdülmecit'in 75 yıllık bir dönem boyunca ısrarla sürdükleri reformlar, sadece ordunun yenileştirilmesiyle sınırlı kalmadı.

Devletin merkezileşmesini, vilayetlerdeki feodal beylerin gücünün kırılmasını, Osmanlı sınırları içinde ulaşım ve iletişim ağının güçlendirilmesini, ulemanın gücünün kısıtlanmasını ve laik eğitim metotlarını uygulayan okulların açılmasını da sağladı.

Prof. Zürcher'in belirttiği gibi, Tanzimat döneminde en önemli laikleşme hareketi aslında eğitim alanında görülür.[1] Bürokrasi ve ordu için mesleki yüksek öğretim okullarının kurulmasına özen gösteriliyordu. Kuşkusuz bunların en önemlisi 1859'da kurulan "Mekteb-i Mülkiye"dir.[2]

İlkokullardan mezun olan erkek çocuklar için, "rüştiye" adlı laik okullar kurulmuştu. 1855'ten itibaren ordu, kendi askeri rüştiyeler ağını genişletti, bunları önemli garnizon kentlerindeki "idadi" okulları izledi.[3]

1869'da Galatasaray Lisesi ve 1873'te Aksaray semtinde Müslüman öksüz ve yetimler için "Darüşşafaka" kuruldu.[4]

---

(1) Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* İletişim, 2004, s.100.
(2) Bugünkü Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin ilk kuruluşu.
(3) Rüştiye: Ortaokul derecesinde eğitim kurumu.
İdadi: Yüksekokullara hazırlayıcı lise dengi okul.
(4) Bu eğitim kurumları özellikle Galatasaray ve Mülkiye, imparatorluğa, sonra da Cumhuriyet'e ciddi eğitim görmüş yönetici, diplomat, yazar, doktor ve akademisyen kuşaklar yetiştirecektir.

Burada önemli bir noktaya işaret etmeliyiz; bu laik okullar II. Abdülhamit'in (1876-1909) saltanat döneminde de yaygınlaşmış, imparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'ni yönetecek olan reformcu kadroların yetişmesini sağlamıştır.[5]

Yeni Edebiyat Akımı

19. yüzyılda Osmanlı devletinde oluşan bu yenileşme hareketi, dil, edebiyat ve kültür alanında da etkisini göstermişti.

Özellikle Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra siyasal ve toplumsal yaşamdaki değişimler, anayasa kültürüyle yetişmiş şair ve yazarların ortaya çıkışını da sağladı.

1839'dan başlayan ve üç çeyrek yüzyıl süren bu yeni edebiyat yaklaşımıyla, Arapça, Farsça karışımı Osmanlı edebiyatı ve sadece üst katmanların anladığı Divan edebiyatı terk ediliyor, Batı, özellikle Fransız edebiyatı etkisinde yeni bir Türk edebiyatı dönemi başlıyordu.

Bu yeni edebiyatta, Divan şiirinin ağdalı dili bırakılıyor, şiir sadeleşiyor, gazete yazıları etkinlik kazanıyor, piyes, roman, öykü yaratılıyordu. Bu yeni yaklaşıma, "Batı uygarlığı çerçevesinde gelişen Türk edebiyatı" adı verilir.

Bu gelişmeler basın-yayın ve fikir yaşamını da etkiledi. Bu dönemin düşün ve yazın dünyasının önde gelen yazar, edebiyatçı ve şairleri Şinasi (1820-1871), Namık Kemal (1840-1888), Ziya Paşa (1825-1880), Recaizâde Mahmut Ekrem (1847-1917), Muallim Naci (1853-1893)'dir.

Tanzimat edebiyatının başlıca özellikleri şunlardır:

Bu dönemde şair ve yazarlar, şiir, tarih, mektup gibi edebiyat türlerini denediler. O tarihe kadar edebiyatta yer almayan makale, tiyatro, roman, hikâye, hatıra, eleştiri gibi yazın türlerini geliştirdiler.

Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, özellikle Fransız yazar ve düşünürlerinden etkilendiler. Montesquieu, Rousseau, Voltaire gibi yazarları okudular.

Namık Kemal, Montesquie'nun *Kanunların Ruhu* (L'Esprit des lois) adlı kitabının kimi bölümlerini tercüme etti. Aynı zamanda Ro-

(5) Bu konuda temel düşünce için bkz. E.J. Zürcher, age, s.101.

usseau'yu da okumuş, onun *Toplumsal Sözleşme* adlı kitabının bazı bölümlerini de tercüme etmişti.[6]

Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa Fransız Devrimi'nin etkisiyle, *vatan, millet, hürriyet, hak, adalet, kanun, meşrutiyet* gibi düşünce ve kavramları ilk kez yazmaya başladılar.[7]

Makale, öykü, roman ve şiirlerin, eskiye oranla yalınlaşması, halkın anlayacağı bir biçime bürünmesi, onların yaygınlaşmasını ve etkisini de artırmıştı.

Yeni Osmanlılar Hareketi'nin en önemli düşünürlerinden gazeteci Şinasi (1820-1871)

Basın – Gazete

Bu dönemde, 1831 yılında, devlet tarafından ilk resmi gazete *Takvim-i Vekayi* (Olayların Takvimi) yayınlandı.

Daha sonra, 1840'ta sahibi İngiliz olan *Ceride-i Havadis* (Haber Gazetesi) kuruldu.

Gazeteciliğin asıl başlangıcı haftalık bir gazete olan *Tercüman-ı Ahval* (Durumun Tercümanı) gazetesinin yayın yaşamına 21 Ekim 1860'ta girişiyle oldu.

Fransa'da yaşayan Agâh Efendi (1832-1885), ülkeye dönüşünden sonra, dönemin ünlü yazarı Şinasi (1826-1871) ile birlikte 21 Ekim 1860'ta *Tercüman-ı Ahval* gazetesini yayınlamaya başladı. Daha sonra 1863'te, Namık Kemal de bu gazetede çalışmaya başladı.

Daha sonraları 1866 yılında Ali Suavi *Muhbir* (Haber Ulaştıran) anlamındaki gazetesini yayınlamaya başladı.[8]

---

(6) Ergun Sav, *Atatürk ve İki Büyük Türk Düşünürü – Namık Kemal, Ziya Gökalp,* Bilgi 2001, s.36.

(7) Şükran Kurdakul, *Namık Kemal,* 2. Baskı, Altın Kitapları, 1991, s.29 vd.

(8) Osmanlı'daki basın tarihi için bkz. Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere – Türk Basın Tarihi,* Remzi Kitabevi, 2003.

Yeni Osmanlılar

Tercüman-ı Ahval ve *Tasvir-i Efkâr* gazetelerinde yazı yazan aydınlar 1865 yılında "Yeni Osmanlılar" adı verilen bir örgüt etrafında birleştiler. Bu cemiyetin kurucuları arasında Namık Kemal, Şinasi, Ali Suavi, Ziya Paşa, Mahmud Nedim Paşa ve Mısır yöneticisi İsmail Paşa'nın kardeşi Mustafa Fazıl Paşa vardı.

Yeni Osmanlılar bir aydınlar hareketidir ve başlıca üyeleri de yukarıda sayılan o dönemin yazar ve gazetecileridir.

Yeni Osmanlılar hareketinin en önemli kişisi, yazılarıyla Türk aydınlarına 19. yüzyıl Avrupası'nın sosyal ve politik görüşlerini tanıtan gazeteci Şinasi'dir. Şinasi, Fransız Devrimi'ni ve Avrupa'da yaşanan Aydınlanma hareketini çok iyi özümsemişti. Şinasi eğitimini Paris'te aldı ve 1852 yılına kadar yaklaşık on yıl Paris'te kaldı. 1860'tan sonra Agâh Efendi'nin yayınladığı *Tercüman-ı Ahval* gazetesinde çalıştı. 27 Haziran 1862'de kendi gazetesi *Tasvir-i Efkâr*'ı (Düşüncelerin Anlatımı) yayınlamaya başladı.

Etkisi

1860'lı yılların başında filizlenip yaygınlaşan "Yeni Osmanlılar" hareketi halk içinde etkinliği olmasa da, asker ve sivil aydın kadrolarda çok etkiliydi. Türk siyasal düşününe önemli kavramları getirmiş ve "Parlamento", "Halka Karşı Sorumlu Yönetim", "Siyasal Özgürlük", "Vatan" ve "Ulus" gibi kavramların tartışılmasını ve yazılmasını sağlamıştır.(9)

Bu yeni düşünceler, yeni kavramlar, yönetim katında hiç onaylanmıyor, sansür ve baskı yürütülüyordu. O sırada bir arkadaşının tutuklanmasından tedirgin olan Şinasi, 1865 ilkbaharında Paris'e kaçtı.

Şinasi'nin ayrılışından sonra gazetenin yönetimine 25 yaşındaki Namık Kemal geçti. Yazdığı yazılarla iktidarı sarsmaya başladı. 1867 yılında Namık Kemal, Erzurum vali yardımcılığına atandı ve böyle

(9) Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950,* İmge Yayınevi, 1995, s.33.

ce gazeteden uzaklaştırıldı. Bir süre sonra Ali Suavi'nin bir "Meclis" kurulmasını isteyen yazısı bardağı taşıran damla oldu ve *Tasvir-i Efkâr* kapatıldı. Erzurum'da vali yardımcılığına atanmış olan Namık Kemal de Paris'e kaçtı.[10]

1867 yılının ortalarında Yeni Osmanlıların önemli üyeleri, Namık Kemal, Şinasi, Ziya Bey, Ali Suavi, Reşat Bey, Nuri Bey, Agâh Efendi yönetimin baskılarına dayanamayıp Paris'e kaçmış bulunuyorlardı.

Onlara Paris'te ekonomik yönden Osmanlı devletine küs olan Mısır hıdivinin kardeşi İsmail Fazıl Paşa yardım ediyordu.

Genç Osmanlıların Düşünceleri

Şinasi'nin*Tasvir-i Efkâr* gazetesinin ilk sayısında yayınlanan yazısı o güne kadar Osmanlı devletinin hemen hiçbir zamanında ve hiçbir yerinde söylenmeyen "ulus", "özgürlük", "kamuoyu" gibi kavramları ele alıyordu. İlk kez halkın ülke sorunları üzerinde söz ve yazı ile düşünce ileriye sürebileceği belirtiliyordu.[11]

Şinasi'nin Türkiye'de batılılaşmanın ideolojik temellerini bilinçli olarak oluşturan ilk kişi olduğunu söylersek, abartmış olmayız. Onun düşüncesine göre Batı kurumlarının Türkiye'ye getirilmesi, geriliğin aşılmasında en büyük adımın atılması olacaktı.[12]

Bu noktayı Prof. Berkes şöyle özetliyor:

"Gerçek şudur ki, hem 'laikliği', hem de 'ulusçuluğu' düşünce ve içerik yönünden tam olarak anlatan Şinasi'dir."[13]

Genç Osmanlıların en önemli ve etkin yazarlarından birisi de kuşkusuz Namık Kemal'dir. Şinasi ile düşünsel paralellik içinde olan Namık Kemal de "ulus", "vatan", "özgürlük", "adalet", "hukuk" ve "reform" kelimelerini kullanıyordu.

---

(10) Hıfzı Topuz, *Türk Basın Tarihi,* age, s.22.
(11) Tevfik Çavdar, age, s.27.
(12) age, s.27 vd.
(13) Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* YKY, 2002, s.283.

Berkes'e göre Namık Kemal yazılarında başlıca aşağıdaki sorulara yanıt bulmaya çalışıyordu:

Osmanlı İmparatorluk devletinin çöküşünün nedenleri ve bu çöküş sürecini tersine çevirmenin yolları nelerdir? Bunun için gerekli olan reformlar nasıl olmalıdır?

Bu konular üzerinde kafa yoruyordu.[14]

Yeni Osmanlılara göre, Tanzimat çağdaş bir devlet yasası değildi; yönetilenlerin rızası üzerine kurulmuş bir rejim getirmemişti. Yasama, yürütme, adaleti uygulama işlerinin hepsi Padişahla birlikte hükümetin elinde toplanmıştı.

Hükümdar mutlakiyetçiliğinin yerini, Babı-Âli mutlakiyetçiliği almıştı. Bu yüzden ortaya çıkan rejim eski Osmanlı rejiminden daha da aşağı seviyedeydi.

Bunlara ilave olarak Osmanlı kendi ülkesinin ekonomik kalkınmasını sağlayamamıştı. Avrupa devletlerinin içişlere karışmasının kapılarını ardına kadar açmış, böylece, Osmanlı birliği içindeki milletleri birbirine düşürecek sonuçlar yaratmıştı. Bunlara yol açan eksiklik, halk iradesini temsil eden bir hükümet rejiminin konamamış olmasıydı. Osmanlı'nın çöküşü, ancak çağdaş uygarlığa ulaşmakla ve ilerleme ile durdurulabilirdi.[15]

Yeni Osmanlılar, aslında "romantik" ve "ütopik" düşüncelere sahiptiler.

Osmanlı devletine bağlıydılar. Eğer bir parlamento kurulabilirse, meşruti bir rejim oluşturulabilirse, her şeyin düzeleceğine inanmışlardır.

Yeni Osmanlılar ve Yaygın Etkinliği

Yeni Osmanlılar, özellikle aydınlar arasında izleniyordu ve geniş bir etki alanına sahiptiler. Halkın anlayacağı biçimde yazıyorlar ve özellikle düşüncelerini anlatmada şiiri kullanıyorlardı.

Örneğin, 1829-1880 yıllarında yaşayan Ziya Paşa:

---

(14) Niyazi Berkes, age, s.288.
(15) Niyazi Berkes, age, s.288.

Diyar-ı küfrü gezdim beldeler kâşaneler gördüm
Dolaştım mülk-i İslamı bütün viraneler gördüm[16]

diyerek konuyu çok güzel özetliyordu.

Ayrıca gazel şeklinde yazdığı kasidesinde şöyle söyler:

Bed-asl'a necaset mi verir hiç üniforma
Zer-duş palan vursan eşek yine eşektir[17]

Ya da:

Milyonla çalan mesned-i izzette ser-efraz
Birkaç guruşu mürtekibin cayı kürektir[18]

Bu şiirler, aydınlar hatta halk arasında gizli gizli okunuyordu ve günlük yaşamda bile kullanılır olmuştu.

Namık Kemal – Vatan Yahut Silistre

Namık Kemal, kuşkusuz Yeni Osmanlıların en etkili yazar ve şairidir.

Yazar Süleyman Nazif, bir yazısında şöyle diyor: *"Namık Kemal, Avrupa'ya bıçak gibi gitmişti, kasatura gibi döndü!"*[19]

1870 yılında, Osmanlı devleti bir genel af çıkardı, Yeni Osmanlılar teker teker Paris'ten yurda döndüler. Namık Kemal İstanbul'dan uzaklaştırılmak için Gelibolu'ya mutasarrıf olarak atandı. 1873 başında İstanbul'a döndü ve 1 Nisan 1873'te Gedikpaşa'da Güllü Agop'un sahnesinde *Vatan Yahut Silistre* adlı piyesi oynanmaya başlandı.

---

(16) *Tanrı'yı tanımayanların ülkelerini gezdim* (Hıristiyan Avrupa'yı kastediyor) *Kentler ve yapılar gördüm / İslamın vatanını dolaştım, yıkılmış yapılar, binalar gördüm.* Burada, Batı'nın Doğu'ya karşı elde ettiği üstünlüğü belirtiyordu.

(17) *Üniforma ve makam aslı kötü olana soyluluk mu verir, sırma işlemeli semer vursan, eşek yine eşektir.*

(18) *Milyonla çalan yüce makamlarda baş tacı, birkaç kuruşluk rüşvet yiyenin cezası kürek mahkûmluğudur.* Görüldüğü gibi, Ziya Paşa'nın şiirleri bugünlerde bile geçerliliği olan politik değere sahipti.

(19) Aktaran Ergun Sav, *Atatürk ve İki Büyük Türk Düşünürü Namık Kemal-Ziya Gökalp,* age, s.63.

Vatan, millet, hürriyet kavramlarını ortaya atan vatan şairi Namık Kemal (1840-1888)

Bu oyun halkı çok etkilemişti. Yer yerinden oynamıştı. Nedenleri açıktır: Önce çok kısa olarak o günkü Osmanlı devletinin durumunu yineleyerek özetleyelim...

Din Devletinde Teba ve Vatan

Osmanlı devleti bir din devletiydi. İslamiyetin temel ilkesine göre dünyadaki her şeyin sahibi Allah'tır.[20] Buna göre insanlar, dünyadaki malların ve toprakların geçici sahipleridirler.

Osmanlı toprağı, Osmanlı ülkesi, ilk zamanlar hanedan ailesinin, daha sonra da hükümdarın malı olarak kabul edilmişti.[21] Vatan, millet, ulus gibi kavramlar yerine, padişaha kulluk, cemaat ve şeriat hükümlerine uymak en önemli olgulardı.

19. yüzyılın başından beri Osmanlı, Avrupa'da girdiği savaşları kaybediyordu. 1839'da Osmanlı ve Mısır orduları dördüncü kez Nizip'te karşılaştılar. Osmanlı ordusu tekrar yenildi.

1854 Kırım Savaşı sonrası Osmanlı devleti dışarıdan borç alarak yaşayabilen bir duruma gelmişti. Viyana kuşatması başarısızlıkla sonuçlanmıştı. 1866'da Girit ve Yemen'de isyanlar çıkmıştı. Yönetimin baskısından kaçan Yeni Osmanlılar geri dönmüşlerdi. Halk ezik ve moral çöküntüsü içindeydi.

İşte bu koşullar altında, Namık Kemal'in 1 Nisan 1873 akşamı Gedikpaşa Tiyatrosu'nda sahneye konan *Vatan Yahut Silistre* oyunu halkı büyük bir heyecana getirdi. Namık Kemal bu oyununda Kırım Savaşı'nı ele alıyor, "vatan ve vatanseverlik" olgusunu işliyor,

---

(20) Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi,* Ankara, Savaş Yayınevi, 1999, s.147.

(21) age, s.167.

kişinin canı pahasına da olsa vatanını korumak zorunda olduğunun vurgusunu yapıyordu.[22]

Piyes aşağıdaki "Vatan Türküsü" şiiriyle son buluyordu.

İşte düşman karşıda, hazır silah,
Arş yiğitler vatan imdadına!
Arş ileri, arş bizimdir kurtuluş,
Arş yiğitler vatan imdadına!

İlk Kez Vatan

Osmanlı toplumunda ilk kez "vatan" bir konu, bir değer olarak halkın önüne konuluyordu. Namık Kemal'in oyunundaki vatan sevgisini canlandıran parçalar, sahnede Türk askerinin söylediği vatan ve kahramanlık marşları halkı coşturdu. Seyirciler "Yaşasın Kemal", "Yaşasın vatan" diyerek bağırıyordu.[23]

Oyun halkı çok etkilemişti. Halkın padişaha, İslam ümmeti ile onun yetkili temsilcilerine değil de "vatan" denilen soyut bir varlığa bağlılık göstermesi, padişah ve hükümeti harekete geçirdi. Bu heyecandan ürken hükümet, oyunun sahneye konulmasından beş gün sonra, 6 Nisan 1873'te Namık Kemal ve arkadaşları Ahmet Mithat ve Ebüzziya Tevfik'i tutuklattı, hepsini sürgüne gönderdi. Namık Kemal'in başyazarlığını yaptığı *İbret* gazetesi kapatıldı.

Kıbrıs adasında Magosa kentinde sürgüne giderken Namık Kemal:

Zalim olsa ne rütbe bi-perva
Yine bünyad-ı zulmü biz yıkarız!
Merkez-i hâke atsalar da bizi
Kürre-i Arz'ı patlatır çıkarız[24]

diyordu.

---

(22) Hikmet Altınkaynak, *Türk Edebiyatında Yazarlar ve Şairler Sözlüğü,* İstanbul, Doğan Kitap, 2007, s.450.

(23) Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyat Tarihi,* Cilt II, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, 2001, s.885.

(24) *Zalim ne kadar korkusuz olursa olsun / Zulmün temelini biz yine de yıkarız / Yerin dibine atsalar da bizi / Yerküreyi patlatır çıkarız.*

Namık Kemal'in Diğer Şiirleri

Halkı etkileyen Namık Kemal'in bütün şiirlerini burada vermek, bu kitabın sınırlarını aşar. Ancak her zaman anımsanan kimi beyitlerini kısaca belirtmeliyiz.

Vatan Kasidesi'nden;

Görüp ahkâm-ı asrı münharif sıdk u selâmetten
Çekildik izzet ü ikbâl ile bâb-ı hükûmetten[25]

*

Hakîr olduysa millet şânına noksan gelir sanma
Yere düşmekle cevher sâkıt olmaz kadr ü kıymetten[26]

*

Muîni zâlimin dünyâda erbâb-ı denâettir
Köpektir zevk alan sayyâd-ı bî-insâfa hizmetten[27]

*

Felek her türlü esbâb-ı cefhasın toplasın gelsin
Dönersem kahbeyim millet yolunda bir azîmetten[28]

*

Anılsın mesleğimde çektiğim cevr ü meşakkatler
Ki ednâ zevk-i a'lâdır vezâretten sadâretten[29]

*

Ne mümkün zulm ile bîdâd ile imhâ-yı hürriyet
Çalış idrâki kaldır muktedirsen âdemiyyetten[30]

*

---

(25) Bu beyitlerin güncel sadeleştirilmeleri Şükran Kurdakul, *Namık Kemal* kitabından alınmıştır. *Çağın yasalarının doğruluk ve güvenlikten sapmış olduğunu görüp, / Devlet kapısından çekildik şeref ve mutlulukla.*

(26) *Düşkünleşince milletin şanı eksilir sanma / Cevher yere düşmekle değerini yitirmez.*

(27) *Dünyada zalimin yardımcısı alçaklardır / Köpektir insafsız avcıya hizmetten zevk alan.*

(28) *Felek her türlü acı nedenini toplasın gelsin / Dönersem kahpeyim millet yolunda bu gidişten.*

(29) *Anılsın mesleğimde çektiğim tüm eziyetler / En kötüsü bile daha zevklidir vezirlikten, hükümetten.*

(30) *Zulümle, haksızlıkla özgürlüğü yok etmek olası mıdır? / Çalış, anlayışı kaldır becerebilirsen insanlıktan.*

Ne efsunkâr imişsin âh ey dîdâr-ı hürriyet
Esir-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esâretten[31]

*

Vatan Şarkısı'na gelince, işte önemli bir bölümü:

Âmâlimiz efkârımız ikbâl-i vatandır
Serhaddimize kal'a bizim hâk-i bedendir
Osmanlılarız ziynetimiz kanlı kefendir
Gavgada şehâdetle bütün kâm alırız biz
Osmanlılarız cân veririz nâm alırız biz[32]

Vatan Türküsü'nde yine "vatan" kavramı işlenir:

Cümlemizin vâlidemizdir vatan
Herkesi lûtfuyla odur besleyen
Bastı adû göğsüne biz sağ iken
Arş yiğitler vatan imdâdına[33]

*

Yare nişandır tenine erlerin
Mevt ise son rütbesidir askerin
Altı da bir üstü de birdir yerin
Arş yiğitler vatan imdâdına[34]

Görüldüğü gibi, Tanzimat döneminde onun dile getirdiği özgürlük aşkı, vatan ve millet sevgisi, bu devrin en canlı şiirlerinin konusu olmuştur. Özellikle "Hürriyet Kasidesi", Tanzimat döneminin en canlı, en gür sesli, en cesur bir toplumsal seslenişidir.

---

(31) *Ne sihirliymişsin ey özgürlüğün güzel yüzü / Esaretten kurtulduk ama aşkının esiri olduk.*
(32) *Emelimiz düşüncemiz vatanın yücelmesidir / Bedenimizi kale yaptık sınırımıza / Osmanlılarız ziynetimiz kanlı kefendir / Savaşta şehitlikle isteğimize ulaşırız / Osmanlılarız can veririz ünleniriz biz.*
(33) *Hepimizin anasıdır vatan / Herkesi iyiliğiyle besleyen / Bastı düşman göğsüne biz sağ iken / Arş yiğitler vatan yardımına.*
(34) *Erlerin tenine yara nişandır / Ölüm ise son yeridir askerin / Altı da bir üstü de birdir yerin / Arş yiğitler vatan yardımına.*

Kulaktan kulağa kalpten kalbe söylenen ünlü beyit herhalde unutulmuyordu:

Vatanın bağrına düşman dayamış hançerini
Yoğ-imiş kurtaracak bahtı kara maderini

Vatan Kavramının Yaygınlaşması

Osmanlı'da, Yeni Osmanlılardan, özellikle Namık Kemal'den önce "vatan", insanın nereli olduğunu, nerede doğduğunu (memleketini) anlatırdı.

Osmanlı'da ülke, padişahın toprağı olarak bilinirdi. İnsanlar toprağa değil, padişahın şahsına bağlıydılar. Onun kullarıydılar. Gerektiğinde padişahları ve dinleri için kendilerini feda etmeleri beklenirdi.

Bu kavram, Namık Kemal'le birlikte kişinin uyruğu olduğu devletin bütün ülkesini kapsadığı gibi, ona duygusal ve kutsal anlam da yükleniyordu.

Ancak bu kavramsal gelişme padişahı rahatsız ediyordu. Zira, vatanı sevmek padişahı ihmal etmek anlamına geldiği gibi, bu sevgi ülkeyi sahiplenmek anlamını da içeriyordu.[35]

Bu şiirlerin temel beyitlerini kitabımıza almamızın nedeni, onların o dönemdeki yaygınlığını ve etkisini anlatmak içindir.

Etki Sınırları Genişti

Bu şiirler sadece Tanzimat'ta, sadece I. ve II. Meşrutiyet'te değil, İstiklal Savaşı'nda da vatanseverlerin güç ve dayanma kaynağı olmuştu.

Samet Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye* kitabında şöyle yazıyor:

> "Birinci Meclis'in tutanakları, Namık Kemal'in Büyük Meclis üzerindeki akisleri ile doludur. Saadet ve felaket günlerinde hürriyet ve vatan şairinin mısraları heyecan ve teselli kaynağı olmuştu.

(35) Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi,* İş Bankası Kültür Yayını, 2007, s.36.

Diyebilirim ki, Namık Kemal Birinci Meclis'in üyesidir. Ruhu, bu ölümü göze almış insanların başındadır. Onları zafere doğru itmektedir."[36]

Bu saptamanın somut örneklerinden birisi şudur:

Atatürk'ün Telgrafı

II. İnönü Zaferi'nden sonra Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem (Bolayır), Meclis Başkanı Mustafa Kemal'e bir kutlama telgrafı göndermişti. Atatürk, bu telgrafı şöyle yanıtladı:

"Anadolu halkı, karşı koyma kudretini tarihinin atalarından almıştır. Bize bu kutsal gücü aşılayan atalarımız arasında muhterem babanızın pek büyük bir yeri vardır. Yaralı yurdun kurtuluş ve bağımsızlığı için ölmek yolunda bugünkü nesle fedakârlık göstermeyi öğreten Büyük Namık Kemal için yüksek hürmetlerimin tekrarına yol açan telgrafınıza bilhassa teşekkürlerimi sunarım efendim.
10 Nisan 1921. Mustafa Kemal – TBMM Reisi"[37]

Namık Kemal'in Magosa Kalesi'ndeki sürgün yaşamı üç yıldan fazla sürdü. Boyun eğmedi. Daha sonra Midilli ve Rodos'a sürgün edildi. Ne yazık ki yaşamı 48 yaşında son buldu...

Kısa Değerlendirme

Bu noktada Genç Osmanlılar hareketi üzerine değerlendirmelere yer verelim:

Ünlü tarihçi Enver Ziya Karal'ın belirttiği gibi "Genç Osmanlılar hareketi" geçici ve darbeci bir hizip eylemi değil, bir program olarak kamuoyundan destek alan ve ciddi çalışan bir muhalefet hareketidir.[38]

---

(36) Samet Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu,* 2. Basım, Kaynak Yayınları, 1999, s.227-228.

(37) Sadeleştirilmiş telgraf, aktaran Ergun Sav, age, s.19. Ayrıca telgrafın orijinali için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* Kaynak Yayınları, Cilt 11, (1921), s.122.

(38) Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi,* C.VII, s.313.

Genç Osmanlıların Türkiye'de, Türkiye dışında özellikle İslam dünyasında önemli etkileri oldu:

> "Onların Avrupa liberalizmiyle İslami geleneği kaynaştırmaya girişen akıl yürütme yolu, özellikle de Namık Kemal'inki, o yüzyılın daha sonraki İslami yenileşme taraftarlarınca devralındı ve İslam dünyasında geniş taraftar buldu."(39)

Prof. Zürcher, Türk toplumundaki etkileri de şöyle özetliyor:

> "Yeni Osmanlılar, İmparatorluğun Osmanlı seçkinler sınıfı içindeki ilk modern ideolojik hareket sayılabilir. Yazılarıyla bir kamuoyu, Osmanlıca söylersek 'efkâr-ı umumiye' yaratmak ve onu etkilemeye bilinçli şekilde çalışmak, ilk kez onların yaptığı bir işti."(40)

Yeni Osmanlılar üzerine, Prof. Dr. Şerif Mardin'in İngilizce olarak yazdığı çalışması da önemlidir ve Prof. Mardin de temel olarak yukarıdaki düşünceleri dile getirmektedir.(41)

Şimdi, bu düşüncelerin geliştirdiği I. Meşrutiyet ve 1876 Anayasası'na geçebiliriz.

---

(39) Erik J. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* age, s.111-112.
(40) age, s.112.
(41) Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought, A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas,* Princeton, Princeton University Press, 1962. (Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, Türkiye'de Siyasal Düşüncelerin Çağdaşlaşması Üzerine Bir İnceleme).

II. BÖLÜM

I. MEŞRUTİYET'İN İLANI

1. I. Meşrutiyet – 1876 Anayasası ve İlk Seçimler
2. Abdülhamit Dönemi – Anayasanın Rafa Kaldırılışı
3. Abdülhamit Döneminde Siyasal Düşünce ve Edebiyat

1

I. Meşrutiyet – 1876 Anayasası ve İlk Seçimler

Yeni Osmanlılar hareketinin aydınlar üzerindeki etkileri, 1870'li yıllarda Osmanlı'da "anayasa" kavramının da tartışılmasını sağlamıştı.

Şinasi, meşruti bir rejim konusunda kamuoyu oluşturmayı ve aydınların bu konuda bilinçlendirilmesini amaçlamıştı. Şiirleriyle vatan ve özgürlük duygusunu yaygınlaştıran Namık Kemal ise "Meşruti Rejim" konusunda tam açık değildi. Yer yer "anayasa rejimini" değil, "ümmet ve biat" iradesini ortaya atıyordu.(1)

Uzun yıllar yerel yönetimlerde valilik görevlerinde bulunan Mithat Paşa anayasal bir düzene içtenlikle inanıyordu ve bu konunun hayata geçirilmesi yönünde etkin bir lider konumuna gelmişti. 1870'lerde Osmanlı aydınları artık anayasa konusunu tartışıyordu.

Dış Etkenler

1875 yılına gelindiğinde Osmanlı ekonomisi ciddi bir bunalım içine girmişti. Balkanlar'da, Osmanlı yönetimi karşıtı büyük bir birikim vardı. Bosna'da Slavlar arasında ulusçu duygu ve düşünceler yayılıyordu. Bosna-Hersek'te bir köylü ayaklanması başladı. Eylül 1875'te Zagor dolaylarındaki köylüler isyan etti.

Kötü yönetim ve mali iflastan sorumlu tutulan Padişah Abdülaziz zor durumdaydı.

---

(1) Tevfik Çavdar, age, s.35; ayrıca Berkes, age.

Şûra-yı Devlet Başkanı Mithat Paşa meşrutiyet yönetim modeline gidilmesini, seçilecek meclisin sarayın israfını önleyebileceğini ileriye sürüyordu.

Buna karşı, hükümet üyesi Avni Paşa, padişahın elindeki yetkileri hükümete devretmesini istiyordu; çünkü "meşrutiyet" bize göre değildi.

Yeni Osmanlılar aradıkları önderi, başarılı valilik hizmetinden sonra Şûra-yı Devlet (Danıştay) başkanlığına getirilen Mithat Paşa'nın kimliğinde buldular.

Genç Osmanlılar, büyük bir halk gösterisi yaparak padişahı etkilemeyi düşündüler. 10 Mayıs 1876'da "Talebe-i Ulum Hareketi" medrese öğrencileri ve halkın da katılımıyla gerçekleşti. 30 Mayıs gecesi Dolmabahçe Sarayı karadan asker, denizden donanma tarafından kuşatıldı. Sultan Abdülaziz tahttan indirildi ve yerine V. Murat tahta çıkarıldı.

Bu arada yeni anayasa hazırlıkları için Mithat Paşa'nın başkanlığında bir kurul görevlendirildi.

Ne var ki, V. Murat padişahlığı istemiyordu. Sadece üç ay padişahlık yapabilmişti. İçkiye aşırı derecede düşkündü. Bir anda kendisini havuza atar, merdivenleri geri geri inip çıkar ve ata ters binerdi. Huzuruna çıkanları kucaklayıp öpmek gibi davranış bozuklukları gösterince Şeyhülislam Hayrullah Efendi'nin verdiği bir fetvaya dayanarak tahttan indirildi.

Abdülhamit Tahta Çıkıyor

V. Murat'ın hastalığının ilerlediği günlerde, Mithat Paşa ile gizlice görüşmeler yapan II. Abdülhamit, tahta çıktığında Meşrutiyet yönetimini ilan edeceğine söz verdi.

II. Abdülhamit, Mithat Paşa ve arkadaşlarıyla Meşrutiyet Anayasası ve Mebusan Meclisi'nin seçimle kurulması üzerinde anlaşmaya vardı; bu anlaşma sonucu olarak yukarıda belirttiğimiz V. Murat'ın tahttan indirilişi sağlandı ve Mithat Paşa sadrazam oldu. II. Abdülhamit'in tahta çıkışı, ulema, asker ve Yeni Osmanlılar işbirliğiyle gerçekleşti.

Padişah Abdülhamit (1842-1918)
33 yıl iktidarda kaldı.
1876 Anayasası'nı ilan etti,
ancak 1878'de Meclis'i kapattı.

Mithat Paşa (1822-1884)
1876 Anayasası'nı hazırladı,
sadrazamlığa getirildi, sonra azledildi.
Taif zindanlarında boğduruldu.

Tanzimat'tan beri gelişen özgürlük ve meşrutiyet düşüncesi, artık oldukça yaygın ve örgütlü bir güç haline gelmişti.

Anayasa Pazarlıkları

Mithat Paşa ile yeni padişah II. Abdülhamit arasında, yeni anayasanın ilkeleri ve maddeleri kapsamında sıkı pazarlık yapılmıştı.

Anayasa çalışmalarının en darboğaza girdiği yer, anayasanın 113. maddesi olmuştu. Bu madde padişaha bazı konularda olağanüstü durum ilan etme ve gerektiğinde sakıncalı görünen kişilerin yurtdışına sürülmesi konusunda yetki veriyordu.

Mithat Paşa, Namık Kemal ve diğer anayasa yanlısı kişiler buyetkiye itiraz ettiler, ancak Abdülhamit bu madde olmazsa anayasayı imzalamayacağını belirtti.

Bu arada batılı ülkelerin dışişleri bakanları da Tersane Konferansı için İstanbul'a gelmişlerdi.

Mithat Paşa, anayasal yönetim konusunda o güne kadar yürütülen yarışta elde edilen kazanımları kaybetmemek için 113. maddeyi padişahın istediği gibi kabul etti.[2]

---

(2) T. Çavdar, age, s.39-41; S. Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi,* age, s.40-43. İleride görüleceği gibi bu 113. madde Mithat Paşa'nın başını yiyecekti.

Tersane Konferansı

Bu sırada, büyük devletler, Balkanlar'da yapılacak düzenlemeleri görüşmek, orada yaşayan milletlere haklar vermek için İstanbul'da uluslararası bir konferans düzenlediler. Tersane Konferansı açılmak üzere iken, Osmanlı devleti bir ön aşama alıyordu; top sesleri arasında "Kanunu Esasi" ilan edildi. Dışişleri bakanı bu toplantıda, o günün koşulları içinde Rusya'da bile bulunmayan bir anayasanın kabul edildiğini ve meşrutiyet düzeninin getirildiğini belirterek, aşamalar yapıldığını ve konferansın anlamını yitirdiğini söyledi.

Sadrazamlığa gelişinin beşinci günü 23 Aralık 1876'da Mithat Paşa'nın başkanlığında daha önce hazırlanan "Anayasa" ilan ediliyordu.

Seçimler Yapılıyor

Ardından, Osmanlı'nın I. Mebusan Meclisi seçimleri yapıldı ve Meclis 19 Mart 1877'de açıldı.

Ne var ki, Meclis iki ay süren bir toplantı döneminden sonra tatile girdi, 1877 sonu ile 1878 başında iki aylık bir dönem için tekrar toplandı.

Mithat Paşa'nın Sürgüne Gönderilmesi

Abdülhamit, Mithat Paşa ile anlaşarak padişah olmasına karşın, ona güvenmiyor ve özellikle ondan çekiniyordu. Öte yandan meşrutiyet rejimi karşıtları da Mithat Paşa'ya diş biliyorlardı.

Bu yüksek bürokratlarla dayanışma yapan Abdülhamit, henüz 50 gündür sadrazamlık yapan Mithat Paşa'yı 5 Şubat 1877'de azletti ve yukarıda sözünü ettiğimiz anayasanın ünlü 113. maddesine dayanarak onu yurtdışına sürdü. Ancak Mithat Paşa 1878'de affedildi, önce Suriye, sonra merkezi İzmir'de olan Aydın valiliğine atandı (Ağustos 1880).

Anayasanın ilanından beş yıl sonra, 1881'de Yıldız Sarayı'nda kurulan bir mahkemede yargılandı. Yıldız Mahkemesi sanıkları arasında eski Sadrazam Mithat Paşa, Abdülaziz'in tahttan indirilmesine karışan Damat Mahmut Celalettin Paşa ve Abdülaziz'in taht-

tan indirilmesine fetva veren Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi de vardı. Yargılanan 20 sanık arasında nâzırlar, paşalar, albay ve binbaşılar da bulunuyordu.

Yıldız Mahkemesi yakın tarihimizde kurulan ilk özel mahkemedir. Bu davada, Mithat Paşa ve arkadaşları Abdülaziz'i öldürmekle suçlanmışlardı. Mithat Paşa bu suçlamayı çürüttü. Ancak mahkeme Mithat Paşa dahil 9 kişiyi idam cezasına mahkûm etti. Abdülhamit idam cezalarını sürgüne çevirdi ve Mithat Paşa, Arabistan'da Taif şehrine sürgüne gönderildi, 2 Mayıs 1884'te de Taif zindanlarında boğduruldu.[3]

Mithat Paşa'nın Önemi

Mithat Paşa, Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri tarihinde son derece önemli bir isimdir. Mithat Paşa, eğer meşrutiyet rejimi uygulanabilirse, Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığının süreceğine inanıyordu.

Kanunu Esasi'nin hazırlanışındaki ve I. Meşrutiyet'in ilanındaki büyük rolü onu "Hürriyet" ve "Meşrutiyet" yanlılarının siyasi önderi durumuna getirmişti. Yurtiçinde ve yurtdışında büyük saygınlık kazanmıştı; trajik ölümü ise "Hürriyet Şehidi" olarak anılmasını sağladı.

İlk Anayasa

İlan edilen *1876 Kanunu Esasisi* (Anayasa), Osmanlı'nın batılı anlamda ilk ciddi anayasasıdır. Böylece, padişah yüzyıllardır sürdürdüğü egemenliğin mutlak sahibi olmaktan çıkmakta, bir güç olarak halk tarafından seçilen Yasama Meclisi'ni bir kurum olarak kabul etmekteydi.

---

(3) Mithat Paşa'yı yargılayan özel mahkeme başkan hariç azınlıklardan oluşturulmuştu: Başkan Ali Sururi Efendi, 2. Başkan Hıristo Forides, üye Alman asıllı Herman Schulenz (Mehmet Emin Bey), üyeler Nikola Godhan, Dikran Yusufyan. Bu mahkeme kararını onaylayan Temyiz Mahkemesi üyeleri İlyadis Efendi ile Yorgi Yorgadis'tir. Hürriyet şehidi olarak kabul edilen Mithat Paşa'nın kemikleri 1951 yılında Türkiye'ye getirildi, Şişli'deki Abide-i Hürriyet Meydanı'na gömüldü.

İlk Osmanlı Parlamentosu 19-20 Mart 1877 günü açıldı. Açış konuşmasında, ilginçtir ki, Padişah Abdülhamit uygarlıkla demokratik yasama ilkesi arasında bağ kuruyordu.[4]

Ancak bu meclisin ilk toplantı dönemi üç aydan biraz fazla, 28 Haziran 1877'ye kadar, ikinci toplantı dönemi iki ay (13 Aralık 1877-14 Şubat 1878) sürdü.

I. Meşrutiyet ve Anayasası

Toplumsal olaylar sosyolojik olarak birbirinin yaratılmasında etkili olur.

Tanzimat nasıl, III. Selim ve II. Mahmut yıllarının yarattığı bir birikim sonucuysa, I. Meşrutiyet de sosyolojik olarak Tanzimat sonrasındaki toplumsal ve siyasal gelişmelerin sonucudur.

Tanzimat döneminin muhalefet hareketini Yeni Osmanlılar (Genç Osmanlılar) yarattılar. Ancak Tanzimat, imparatorluğu Batı ekonomilerinin etkilerine açtı, bunun sonucunda demokratik fikirlerin de ülkeye girmesine zemin oluşturdu.[5]

Basın-yayın hayatının ve düşünce dünyasının canlanması; Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi aydınlar ve yazarların özgürlükçü ve reformist düşünceleri ülkeye taşımaları, anayasanın yaratılmasında etkin oldu.

Bu yıllarda kurulan ve laik, modern eğitim veren Mülkiye, Tıbbiye, Mühendishane okulları da yeni Osmanlı aydınının yetişmesinde katkıda bulunuyordu.

1876 Anayasası'nın Nitelikleri

Osmanlı devletinin ilk anayasası olan 1876 Anayasası'nı Mithat Paşa ve arkadaşları Belçika ve Prusya anayasalarını örnek alarak hazırladılar.

Bu anayasanın ilanı bir "bağış" ve "lütuf" olarak görülmemeli; padişahın adeta bir lütfu (bir iyiliği) gibi değerlendirilmemelidir.

---

(4) Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,* age, s.155.
(5) age, s.122.

Bir batılı tarihçi ve siyaset bilimcisinin belirttiği gibi, *"1876'ya gelindiğinde Türkiye'de reform meselesi yüzyılını doldurmuştu. Artık çoktan kendine has bir geleceği, bir itici gücü ve başarısı olmuştu. Hürriyetçilik davası ise çok daha genç olmasına karşın, o da göz ardı edilemeyecek bir ideolojik literatür üretmiş, Osmanlı yönetici eliti içinde sağlam ve kökleşmiş bir destek kazanmıştı."*[6]

Prof. Karal ve Prof. Tunaya'ya göre "Genç Osmanlılar" hareketi, geçici ve darbeci bir klik eylemi değil, iyi kötü bir program oluşturan ve kamuoyunu etkilemeye başlayan önemli bir muhalefet hareketiydi.[7]

Bu hareket, kuşkusuz aşağıdan yukarıya yükselen geniş bir tabana oturmaz, ancak 1839 öncesinden başlayan tarihsel gelişme ve birikimlerle oluşmuştur.

1876 Anayasası, kendinden önce yayınlanan fermanlardan da şekil yönünden ayrılır. Bu anayasa, padişah tarafından atanan bir komisyon tarafından hazırlanmış, Meclis-i Vükela tarafından incelenmiş, padişah tarafından bir fermanla ilan edilmiş ve "Kanunu Esasi" adını almıştır.[8]

Kanunu Esasi'nin Temel İlkeleri

- Kanunu Esasi'ye göre "Osmanlı devleti ülkesiyle bölünmez bir bütündür." (Md.1) Başkent, İstanbul'dur. (Md.2)
- Saltanat ve hilafet hakkı ve makamı Osmanoğulları soyuna ve bunun en büyük evladına aittir. Padişah kutsallığı nedeniyle yargılanamaz. (Md.3)
- Devletin dini, din-i İslamdır. (Md.11)
- Şeyhülislam devlet örgütü içinde ve hükümette yer alır. (Md.27)
- Kanunu Esasi, yürütme organı olarak Bakanlar Kurulu (Heyet-i Vükela), yasama organı olarak padişah tarafından atanan Âyan Mec-

(6) Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* III. Edisyon Çevirisi, Arkadaş, 2002, s.227.

(7) Bkz. Enver Z. Karal, *Osmanlı Tarihi,* C.VII, s.313; T. Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri,* İstanbul, 1960, s.64-68. Aktaran Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,* age, s.127.

(8) Bülent Tanör, age, s.133.

lisi ile dört yılda bir seçilen Mebusan Meclisi'nden oluşmaktadır. Bakanlar Kurulu, padişah tarafından atanır ve görevden alınır.

- Kanunu Esasi ayrıca Osmanlı tebaasının hak ve özgürlüklerini de tanıyan maddeler getirmiştir.

Ara Değerlendirme

Kanunu Esasi, Türk toplumunun anayasal gelişme çizgisinde, mutlakıyetten ayrılışı, meşruti yönetime geçişi sağlayan çok önemli bir gelişmedir. Bu sistemde padişah, yargı ve kısmen de yasama işlevi açısından egemenliğin tek ve mutlak sahibi olmaktan çıkmakta, kişi haklarını tanımaktadır.

Bu anayasa ile Osmanlı devletinde ilk parlamento kurulmuştur. (İlk toplantı: 19-20 Mart 1877-28 Haziran 1877, üç aydan biraz fazla; ikinci toplantı: 13 Aralık 1877-13 Şubat 1878, iki ay sürmüştür.)

Bundan sonraki bölümde Abdülhamit döneminde Kanunu Esasi'nin (Anayasa) rafa kaldırılışı üzerinde durulacaktır.

2

Abdülhamit Dönemi Anayasanın Rafa Kaldırılışı

Osmanlı devletinin son döneminde, çok güç ve zor bir zaman diliminde padişahlık yapan II. Abdülhamit'in saltanatı 32 yıl 8 ay sürdü (31 Ağustos 1876-27 Nisan 1909).

Balkan sorunlarını görüşmek amacıyla toplanan Tersane Konferansı'nın ilk günü ilan edilen 1876 Anayasası'nın bir amacı da, Avrupalı devletlerin Balkanlar'daki azınlıklara verilmesini istedikleri ayrıcalıklar konusundaki aşırı istekleri dengelemekti.

Günün Koşulları

Ancak Avrupa devletleri ilan edilen Kanunu Esasi'yi dikkate almadılar. Tersine, Osmanlı devletini, Balkanlar'da daha fazla ödün vermeye zorladılar, bunun için bir program sundular.

Osmanlı devleti sunulan bu programı reddetti. Özellikle Çarlık Rusyası bu konuda diretiyordu. Rusya'nın bu bahaneye dayanarak Osmanlı'ya savaş açmasını istemeyen İngiltere bu konuda "Londra Protokolü" adı verilen öneriler demetini hazırladı. Bu öneriler yeni açılan Meclis ve Âyan'a gönderildi. Ancak öneriler her iki meclis tarafından reddedilince, Rusya 24 Nisan 1877'de Osmanlı'ya savaş ilan etti.

Rus orduları, bir yandan Balkanlar, öte yandan Kafkaslar üzerinden saldırıya geçti, Bosna ve Hersek'te isyanlar başladı.

Ruslar doğuda Erzurum'a kadar geldiler, ancak bozguna uğradılar. Gazi Osman Paşa da batıda Rus ordularını Plevne'de durdurdu.

Ama daha sonra Şıpka geçidinde Osmanlı ordusu Bulgarlara yenildi, Plevne düştü, Rus ordusu Edirne'yi işgal etti.

Bu dönemde Bulgaristan ve Sırbistan'da yaşayan Müslüman halk ve Balkanlar'da yaşayan Türkler İstanbul'a doğru büyük bir göç dalgası başlattı.[1] Ruslar da Trakya'dan yönelerek İstanbul'a yaklaşmaya başladı; Abdülhamit bu durumda ateşkes istemek zorunda kaldı.

Meclis Tatil Ediliyor

II. Abdülhamit bu kez de Rusların ağır barış koşullarını Mebuslar ve Âyan Meclisi'ne göndererek karara varılmasını istedi.

Ocak 1878'de Meclis İkinci Dönem toplantısına başlamıştı. Yenilginin getirdiği gerginlik nedeniyle Meclis'te milletvekilleri, sadrazam ve hükümeti sert bir biçimde eleştirmeye başladılar, yenilgiye uğrayan komutanların yargılanmasını istediler.

Bu durumda, II. Abdülhamit görevini yerine getirmediğini gerekçe göstererek 13 Şubat 1878'de Meclis'i süresiz tatil etti. Meclis'in tutumu Abdülhamit'in işine gelmişti.

3 Mart 1878'de de İstanbul'da Yeşilköy'e kadar gelmiş olan Rusya ile koşulları çok ağır olan *Ayastefanos Antlaşması* imzalandı.

Batı Devletlerinin Çıkarları

İngiltere, Rusya'nın bu yeni konumundan rahatsızdı ve Rusya'nın Ege ve Akdeniz'e inmesine karşıydı. Bu nedenle bir girişim başlattı; Avrupa devletleri Berlin'de hemen bir araya geldiler ve dengeleri korumak amacıyla 13 Temmuz 1878'de *Berlin Antlaşması* imzalandı.

Bu antlaşma da aslında Osmanlı devletinin sürekliliğini baltalayan koşulları içinde taşıyordu. Çünkü, Batum, Kars, Ardahan, Rusya'ya bırakılıyor, Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsızlığına kavuşuyordu. Bulgaristan bir ölçüde Osmanlı'ya bağlı bir prenslik olacaktı. Rusya'ya savaş tazminatı ödenecekti.

Berlin Antlaşması çok ciddi bir milattır. Çünkü, sonrasında Osmanlı İmparatorluğu hızla dağılmaya başladı.

---

(1) Balkanlar'dan Anadolu'ya bu ilk göç dalgasıdır. Bu konuda bkz. Justin McCarthy, *Death and Exile: The ethnic cleansing of Ottoman Muslims: Princeton,* Darwin Press, 1995. Bu önemli kitabın Türkçesi *Ölüm ve Sürgün 1821-1922* (Çeviren: Bilge Umar), İnkılap, 1995.

Tek Başlı Yönetime Doğru

Bu dış koşullar karşısında, II. Abdülhamit devletin korunması konusuna öncelik verdi. Kuşkusuz bunda haklılık payı vardır.

Mebuslar Meclisi'ni süresiz tatil ettikten sonra, devlet yönetimini yavaş yavaş eline aldı. Yıldız Sarayı, Osmanlı devlet yönetiminin temel merkezi durumuna geldi.[2]

Abdülhamit, Kanunu Esasi ile tanınan yetkileri askıya almakla kalmadı, sadrazamları ve nâzırları tamamen kendisine bağladı. Hatta onları Osmanlı devletinin yüzyıllardır uyguladığı geleneksel yetkilerinden de yoksun bıraktı.

Geniş bir hafiye örgütü kurdu.

Basına ciddi bir sansür uyguladı.

Hürriyet yanlıları sıkı bir biçimde izlemeye alındı, en ufak bir harekette tutuklandı ve Osmanlı'nın uzak bölgeleri, Fizan, Yemen, Irak ve Suriye'ye sürgüne gönderildi.

Özet

II. Abdülhamit devrinin siyasal ve toplumsal gelişimini burada anlatmak, bu kitabın sınırlarını aşar. Ancak önemli tarihleri sıralamakla yetinelim:

- Meclis'in kesin tatil edilmesinden sonra Yeni Osmanlılardan Ali Suavi'nin liderliğinde başlayan ve II. Abdülhamit'e karşı girişilen bir darbe hareketi bastırıldı. Ali Suavi dahil 21 kişi öldü. (20 Mayıs 1878)
- Temmuz 1878'de İngilizler Kıbrıs'ı aldılar.
- 1881'de Tunus, Fransızlar tarafından işgal edildi.
- 15 Eylül 1882'de İngiltere, Mısır'ı işgal etti.
- Avrupa devletlerine borçlarını ödeyemeyen Osmanlı devletinin gelirlerini denetim altına almak ve borçlarını ödemesini sağlamak için Avrupa devletleri tarafından *Düyunu Umumiye İdaresi* kuruldu. Bu kurumun yedi yönetim kurulu üyesinden beşi: İngiliz, Hollandalı, Fransız, Alman, Avusturyalı ve İtalyan ala-

(2) Abdullah Özkan (Hazırlayan), *Osmanlı Tarihi (1299-1922)*, Boyut Yayıncılık, 2006, s.374-375.

caklılar, ikisi de Osmanlı alacaklıları tarafından beş yıl için seçiliyordu.

- 1896'da Bulgar Prensi Ferdinand'ı, Osmanlı devleti resmen özerk yönetim başkanı olarak tanımak zorunda kaldı, böylece Bulgar Krallığı'nın temeli atıldı. Zaten bir süre sonra, 1908'de Bulgar Krallığı bağımsızlığını ilan etti.
- 1896'da Girit adasındaki Rumlar, adayı Yunanistan'a bağlamak amacıyla ayaklandılar; Yunanistan da adaya asker çıkardı. Araya Avrupa devletleri girdiler. 1897'de Osmanlı-Yunan Savaşı başladı. Yunan ordusu Trakya, Dümeke'de yenildi. Ancak Avrupa devletleri yine araya girdiler. Yunanistan Girit'teki askerini geriye çekecek, Osmanlı devleti de Girit adasına özerklik verecek ve bir Yunan prensini Girit'e vali olarak atayacaktı. Böylece Girit'in elden çıkması planlanmıştı.
- Avusturya daha önce imzalanan Berlin Antlaşması'na dayanarak, Bosna-Hersek'i kendi topraklarına kattığını ilan etti, Osmanlı devleti de bu olayı sadece protesto etmekle yetinebildi.

Abdülhamit'in Yeni Düzenlemeleri

II. Abdülhamit, bir yandan dış etkileri, Osmanlı'dan toprak koparma girişimlerini dengelemeye çalışırken, öte yandan devletin devamını sağlamak için Tanzimat'la birlikte başlayan reform hareketlerini de sürdürdü.(3)

Bu konuda verilecek örnekler özetle şöyledir:

- Haberleşme alanında önemli yatırımlar yapıldı. 1882'de 23.830 km olan telgraf hatları, 1904'te 49.716 km'ye ulaştı. 1883'te telgrafçılık öğrenimi için yurtdışına öğrenci gönderildi.

(3) Abdülhamit, kimi tarihçilere göre Kızıl Sultan, kimilerine göre çok başarılı bir padişahtır. Bin bir türlü zorluk içinde imparatorluğu çökmekten korumuştur. Aslında her iki görüşün de haklı olduğu alanlar vardır. Özgürlükler açısından bakarsanız Abdülhamit tam otoriter bir yöneticidir. İmparatorluğun korunması açısından bakarsanız, Avrupa devletlerinin bin bir türlü çıkar ilişkileri içerisinde, devletin sürekliliğini sağlayan padişahtır. Bu ikinci seçenek için bkz. Mustafa Armağan, *Abdülhamit'in Kurtlarla Dansı,* İstanbul, Ufuk Kitap, 2006; Orhan Koloğlu, *Avrupa'nın Kıskacında Abdülhamit,* 2. Baskı, İletişim Yayınları, 2005.

- Posta hizmetleri geliştirildi. II. Abdülhamit döneminde, Osmanlı topraklarında posta taşıma hakkı, Osmanlı Posta İdaresi'ne verildi. 1888'de taşınan mektup sayısı 11.5 milyonken, bu sayı 1904'te 24.4 milyona ulaştı. Buna paralel olarak Osmanlı Posta İdaresi, yurtdışına da hizmet vermeye başladı.
- Osmanlı devleti genelde bir tarım ülkesiydi. Tarımdan sorumlu olan Ticaret ve Nafia nâzırlığına Ermeni asıllı Amasyan Efendi getirildi. Amasyan Efendi, kırsaldaki çiftçileri modern tarım yöntemleri konusunda bilgilendirmek için, taşraya tarım müfettişleri gönderdi, konuyu ciddiyetle izledi.
- Ayrıca bu dönemde, tarım öğrenimi için Avrupa'ya öğrenci gönderildi. 1892'de Halkalı Ziraat Mektebi açıldı ve zamanına göre ileri bir okul niteliğine kavuştu. Tarım işleri, 1893'te kurulan Orman-Maadin ve Ziraat Bakanlığı'na bağlandı. 1895'te Veteriner Okulu açıldı. Ardından Bursa ve Selanik'te ayrıca modern tarım okulları açıldı.
- Konya, Adana, Sivas, İzmit, Şam, Halep ve Manastır'da örnek çiftlikler kuruldu. İngiltere ve Almanya'dan tarım makineleri getirtildi.
- İstanbul'da 6 ilkokul varken, on yılda 50'ye çıkarıldı. 1876'da 250 olan Rüştiye sayısı, 33 yılda 900'e çıktı.
- 1876'da İstanbul'da Ticaret Cemiyeti ve Ziraat Cemiyeti kuruldu, tarımın gelişmesi konusunda önemli çalışmalarda bulundular.
- 1888'de Ziraat Bankası kuruldu ve banka kısa sürede 400 şube açtı.
- 1888'de Bursa İpekçilik Enstitüsü kuruldu.
- Ulaşım konusunda, özellikle demiryollarının yapımına önem verildi. II. Abdülhamit, demiryolu yapımına İngiltere ve Fransa'dan sonra, Almanya'nın da katılımını sağladı. 1888'de ülkede 1780 km'lik bir demiryolu şebekesi vardı. 1908'de ülkedeki demiryolunun uzunluğu 5883 km'ye ulaştı. Bunun anlamı şuydu: 20 yıl içinde demiryolları 3 mislinden fazla artmıştı.
- II. Abdülhamit, Maarif Nezareti (Milli Eğitim Bakanlığı) örgütünü genişletti. Ülkenin dört bir yanında maarif müdürlükleri ve müfettişlikleri kurdu. Mülkiye, Hukuk, Ticaret mek-

teplerini geliştirdi. 1881'de Sanayi-i Nefise Mektebi (Güzel Sanatlar Okulu) açıldı. Ayrıca yurtiçinde çok sayıda kütüphaneler açıldı.[4]

Temel İdeolojik Değişim

II. Abdülhamit bir yandan laik ve çağdaş eğitim veren okullar açıyor, ancak öte yandan da özellikle basın yaşamında en sert önlemleri uyguluyordu.

Rejimdeki temel ideolojik ekseni Prof. Dr. Zürcher şöyle değerlendiriyor:

> "Sultan yıkıcı güçler olarak gördüğü liberalizme, milliyetçiliğe ve meşrutiyetçiliğe tamamen karşı çıkmakla kalmıyor, kendi saltanatının geleneksel ve İslami niteliğini vurgulayarak bunların etkisini azaltmaya da çalışıyordu...
>
> (...) Sultan etrafına topladığı muhafazakâr ulema ve sufi şeyhlerin İslamını destekliyordu."[5]

Merkezi Otorite ve Sansür

II. Abdülhamit, Saray'da merkezi bir otorite yaratmıştı.

Abdülhamit tahta çıktığında 34 yaşındaydı. Çalışkan, zeki bir kişiydi, Saray'da dönen güç savaşları ve "saray entrikaları" konusunda da deneyim sahibiydi. Özellikle tahta çıkmasını sağlayan 1876'daki Mithat Paşa ile giriştiği müzakere ve ilişkiler, hizmetindekilere karşı kendisinde güvensizlik ve kuşku yaratmıştı.

On beş yıl padişahlık yapan Sultan Abdülaziz'i ve kardeşi Sultan V. Murat'ı tahttan indirebilenler, neden kendisini de tahttan indirmesinlerdi?

Asılı Kalan Soru İşareti

Bu korku kafasında daima bir soru işareti olarak asılı kaldı. Daima kuşku taşıdı. Ülkeyi bağımsız olarak kendisinin yönetme arzusu, yıllar içinde "tuhaflık boyutlarında" bir korkuya dönüştü. So-

---

(4) *Osmanlı Tarihi,* Boyut Yayınları, age, s.381-383; Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri,* Ocak Yayınları, 1996, s.22-26

(5) Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* age, s.125.

nuçta, kendi kurduğu ve her kademeden insanın birbirlerinin faaliyetlerini haber vermeye teşvik edildiği tüm ülke içine yayılmış bir hafiyelik ağına gitgide daha fazla bel bağlar hale geldi. Abdülhamit'in Yıldız Sarayı arşivlerinde on binlerce jurnal birikti."[6]

Basında sansür doğal bir gelenek durumuna geldi. Nitekim bu durumu Armağan şöyle betimliyor:

> "Malum, II. Abdülhamit'in özellikle de 1880 sonrası iktidar döneminde gazeteler, dergiler, kitaplar, telgraflar, kısacası basın-yayın ve haberleşme araçları denetime, hatta sansüre tabi tutulmuştu. Gazetelerin üzerine 'Görülmüştür' kaydı düşülürdü. Kitapların dahi ancak kontrol edildikten sonra yayınlanmasına izin veriliyordu."[7]

Aydınların Muhalefette Toplanması

Bu konuda daha uzun anlatıma gerek yok; bu tartışmayı burada noktalayıp Abdülhamit döneminde, aydınların "muhalefet"te toplanmasının nedenlerini özet olarak verebiliriz.

- Devlet yönetiminde, "liyakat ve yetenek" değil, II. Abdülhamit'e "sadakat" ön plana geçti. Sonunda, rüşvet ve adam kayırmacılık ayyuka çıktı.
- Devlet daireleri işlevlerini akıl temelinde ve verimli biçimde yerine getiremiyorlardı. Örneğin, toplarını saraya yöneltebileceği korkusu yüzünden donanmanın Haliç'teki iskelesinden ayrılmasına ve Marmara Denizi'ne çıkmasına izin verilmiyordu.
- Padişahın kuşkusu o derece ileriye gitmişti ki, ordu, atış talimlerini kurşun kullanmadan yapmak zorundaydı.
- Padişah, askeri yüksekokullardan mezun olanların çoğunun özgürlükçü eğilimlerinden haberdardı. Bu nedenle, modern askerlik bilimiyle ilgili en ufak bilgisi olmayan, kimisi okuma-yazma da bilmeyen alaylı subaylara güveniyordu. Onların önemli makamlara ataması yapılıyordu. Sonunda ordu içinde mekteplialaylı subaylar çekişmesi ve bölünmesi oluştu.[8]

---

(6) E.J. Zürcher, age, s.127.
(7) M. Armağan, *Abdülhamit'in Kurtlarla Dansı,* age, s.125-126.
(8) E.J. Zürcher, age, s.125-127.

Ordu ve bürokraside, gençler arasında moral bozukluğu gittikçe ciddi bir sorun haline geldi.

Türk yakın tarihi uzmanı ve siyaset bilimci Prof. Zürcher bu dönem için şu yorumu yapıyor:

"Abdülhamit dönemi bu bakımdan, Tanzimat'ın sadece bir devamı değil, aynı zamanda bir karikatürüydü de."(9)

Muhalefet – Jön Türklerin Ortaya Çıkışı

II. Abdülhamit'in Mebuslar Meclisi'ni süresiz kapatması, Kanunu Esasi'yi yürürlükten kaldırmamakla birlikte uygulatmaması, meşrutiyet yanlılarının yeniden harekete geçmelerine neden oldu.

Askeri Tıbbiye Okulu öğrencilerinden Ohrili İbrahim Temo, Arapkirli Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İbrahim Sükûti, Kafkasyalı Mehmet Reşit, Bakülü Hüseyinzade Ali, gizli *İttihad-ı Osmani Derneği*'ni 1889 yılında kurdular.

Yukarıda isimleri verilen kurucu beşli içerisinde bir Arnavut, iki Kürt, iki Kafkasyalı yer alıyordu. Bu beşli, tam bir Osmanlı mozayiği oluşturuyordu.

Gizli cemiyetin kuruluş tarihi, Jön Türklerin hayran oldukları Mithat Paşa'nın Taif zindanlarında boğdurulmasından beş yıl ve Namık Kemal'in ölümünden bir yıl sonraya denk gelmektedir. Bu tarih aynı zamanda Fransız İhtilali'nin 100. yıldönümüdür.

Derneğin amacı, Osmanlı devletini yıkmak değildi; tersine devletin devamlılığını istiyorlardı. Bunu niçin, padişahın yetkilerini sınırlamak, özgürlüklerin ve Meşrutiyet yönetiminin tekrar ilan edilmesinin gerekliliğine inanmışlardı.

Mülkiye, Harbiye, Tıbbiye gibi laik ve modern okullarda eğitim gören yeni kuşaklar, özgürlükçü düşünceleri, anayasal hakların temellerini, özellikle Fransız kaynaklardan okuyorlar, kendi aralarında gizlice tartışıyorlardı.

İstanbul'da Jön Türkler derneklerini kurar kurmaz, Paris'teki Jön Türklerin lideri Ahmet Rıza Bey'le ilişki kuruldu.

---

(9) age, s.127.

Bu cemiyet giderek genişliyordu, ancak kısa sürede üyelerinin çoğu tutuklandı. Bunun üzerine cemiyet üyeleri, dış ülkelere kaçmak ve oralarda örgüt kurmak zorunda kaldı. Avrupa'da yayınladıkları gazetelerde, II. Abdülhamit ve yönetimini şiddetle eleştiren yazılar yazdılar.

Paris'te *Meşveret,* Cenevre'de *Mizan* ve *Osmanlı,* Kahire'de *Kanunu Esasi* ve *Hak* gazeteleri, cemiyetin başlıca yayın organlarıydı.

1902'de Paris'te toplanan Jön Türkler, kongrede ikiye bölündüler. Prens Sabahattin'e bağlı olanlar ayrıldı. Ahmet Rıza Bey'in çevresinde toplananlar "İttihat ve Terakki Cemiyeti"ni kurdular. Cemiyet daha sonra 1906'da Selanik'te kurulan "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" ile birleşti ve "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını aldı.

Selanik'te, Talat Bey'in başkanlığında Bursalı Mehmet Tahir, Naki (Yücekök), sonradan İzmir valisi olan Rahmi, sonradan genel sekreter olan Mithat Şükrü, Kâzım Nami (Duru), Ömer Naci, İsmail Canbulat, Hakkı Baha ve Edip Servet Beyler Selanik'te İttihat ve Terakki örgütünü çok genişlettiler.

Edirne'deki 2. Ordu ve Manastır'daki 3. Ordu'nun genç subayları İttihat ve Terakki'ye katıldı.

Gizli dernek İttihat ve Terakki özellikle 1906'dan sonra çok güçlenmişti.[10]

Bir Değerlendirme

Günümüzde kimi yazarlar, Abdülhamit'in çok büyük bir dış politika dahisi olduğunu, dış ilişkilerde çok başarılı olduğunu, devletin toprak bütünlüğünü koruduğunu belirtirler.

---

(10) İttihat Terakki hakkında çok yayın vardır. Başlıcaları: Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,* 3. Baskı, İmge, 2001; Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler,* 2. Baskı, Kaynak, 2000; Taylan Sorgun, *İttihat ve Terakki,* Beyaz Balina, 2001; Yuri A. Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jön Türkler,* Bilgi, 1974; M. Naim Tufan, *Jön Türklerin Yükselişi,* Alkım, 2003; Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme,* 3. Basım, Kaynak, 1996; Selahattin Çetiner, *Çöküş Yılları-II. Abdülhamit, Jön Türkler-İttihat Terakki,* Remzi, 2008.

Abdülhamit döneminde Abdülhamit'e karşı olan aydınların düşüncesi bunun tam tersidir.

Osmanlı devletinin dış anlaşmazlıklarda hep geriye çekilmek zorunda kaldığını belirtiyorlardı. Nitekim Mısır'da geri çekilinmiştir. Midilli, Girit, Avrupa ve Makedonya'da toprak kaybedilmiştir.[11]

Günümüzde, yansız yazarlar da Abdülhamit döneminde imparatorluk topraklarının yaklaşık üçte birinin kaybedildiğini ve nüfusun da yüzde 20'den fazlasının yitirildiğini belirtirler.

Nitekim, 1877-1878 Rus Savaşı (93 Savaşı) sonrası Avrupalı devletlere büyük ödünler verildi. Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları Osmanlı'nın aleyhine sonuçlar yarattı. Haziran 1878'de İngilizler Kıbrıs'ı, 1881'de Fransa Tunus'u işgal etti.

Aynı yıl Tesalya Yunanistan'a terk edildi. 1882'de İngilizler Mısır'ı işgal etti. 1886'da İstanbul Antlaşması'yla Bulgaristan'a özerklik verildi. Nisan 1897'de Yunanistan'la yapılan savaşta Osmanlı ordusu başarılı olduğu halde, 18 Eylül 1897'de İstanbul Antlaşması'yla Girit'e özerklik verildi.

5 Ekim 1908'de Avusturya Berlin Anlaşması'na dayanarak Bosna Hersek'i kendi topraklarına kattığını ilan etti.

Abdülhamit'in kuruntuları yüzünden bir zamanların güçlü Osmanlı donanması Haliç'ten dışarıya çıkamıyor, bu yüzden işe yaramaz bir duruma geliyordu.[12]

Padişah Abdülhamit zamanında hiç toprak kaybı olmadığı savları yanlıştır. Yansız yabancı bir bilim adamı, devletin topraklarının yüzde 70'ini kaybettiğini belirtir. Prof. Zürcher şöyle diyor:

"Berlin Konferansı'ndan sonraki toprak kaybı muazzamdı. Romanya, Sırbistan, Karadağ, Bosna Hersek, Bulgaristan, Tesalya elden çıkmış; Anadolu ve Kıbrıs'tan toprak yitirilmişti. Toplam kayıp im-

---

(11) Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı,* İstanbul, Kütüphane-i İslam ve Askeri, 1327; Kâzım Nami Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım,* İstanbul, Sucuoğlu Matbaası, 1957. Aktaran Sina Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma,* age, s.17.

(12) A. Bedevi Kuran, *Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi,* İstanbul, Çeltüt Matbaası, s.16-17; S. Akşin, age, s.17-18.

paratorluk topraklarının yaklaşık üçte birine ve nüfusun yüzde 20'den fazlasına ulaşıyordu."[13]

Abdülhamit'e Karşı Oluş

Yukarıda laik eğitim kurumlarının gelişmesinde Sultan Abdülhamit'in duraksamadan yaptığı reformların payı olduğunu belirttik.

Nasıl oluyor da, laik okulların gelişimini sağlamasına karşın, o dönemde yetişen gençler Abdülhamit'e karşı çıkıyorlardı?

Abdülhamit, evet, dış koşullar nedeniyle çok zor bir durumla karşı karşıyaydı. Ama bu zorlukları aşmak uğruna özgürlükleri acımasızca kısıtlamasına gerek var mıydı? Abdülhamit, ülkede ağır bir "gizli jurnalcılık" sistemini etkin bir biçimde yürütüyordu. Korku imparatorluğu deyimi, Abdülhamit için kullanılmıştır.

Aslında, "Abdülhamit'in en büyük hatası, kendi geliştirdiği eğitim kurumlarından çıkmış yeni bürokrat ve subay kuşaklarına, yeni Osmanlı aydın zümresine sadakat aşılayamamış olmasıydı."[14]

Çünkü unutulmasın ki, bu yetişen yeni aydın kitle, imparatorluğun dağılmasını istemiyordu. Hanedanın bir tarafa itilmesini istemiyordu... Osmanlı devletinin bir meclisle birlikte "Meşruti Monarşi" modeliyle sürmesini istiyordu.

Bugün Türkiye'de dinci ve aşırcı muhafazakâr çevreler, ne yazık ki, Cumhuriyet devrimlerine karşı Abdülhamit'i idealize ederek tepki gösteriyorlar.[15]

Bundan sonraki bölümde, Abdülhamit dönemindeki siyasal düşünce hareketlerine ve edebiyat alanındaki gelişmelere bakacağız.

---

(13) Erik Jan Zürcher, age, s.127.

(14) age, s.135.

(15) Erik J. Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık,* age, s.37. Prof. Zürcher bu konuda Necip Fazıl Kısakürek'in *Ulu Hakan Abdülhamit Han,* 1965 adlı kitabını örnek gösteriyor.

3

Abdülhamit Döneminde Siyasal Düşünce ve Edebiyat

Çöküntünün tüm belirtileriyle görüldüğü Osmanlı'nın son döneminde devletin kurtuluşunu sağlamak, imparatorluğun yaşamını sürdürmek yönünde düşün akımları da gelişmişti.

Bu akımların başlıcaları: *Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük* ve *Batıcılık* akımlarıdır. Bu akımların hepsi, imparatorluğun yıkılışını değil, sürdürülmesini amaçlıyor; hepsi de kendine göre çıkış yolları arıyordu.

Bu akımlar önemlidir, etkileri günümüzde de görülmektedir. Bu nedenle özetleyelim:

Osmanlıcılık

Bu akım, Osmanlı devletinin güçlenmesini ve yaşamını sürdürmesini, imparatorluk sınırları içinde yaşayan toplulukların mezhep, din ve soyları ne olursa olsun kaynaştırılmasında ve bir "Osmanlı Ulusu" yaratılmasında görüyordu.

Osmanlı devleti içinde, Türk, Rum, Yahudi, Ermeni, Arap, Arnavut, Gürcü, Çerkes, Bulgar her soydan topluluk eriyecek, "Osmanlı" olacaktı.

Osmanlılık, tüm değişik unsurları bağlayan, birleştiren bir çimento olarak kabul ediliyordu.

Böylece, Osmanlı devleti içindeki değişik soy ve milletlerin yarattığı ayrılıklar, bağımsızlık çabaları önlenecekti. Herkes Osmanlı devletinin yücelmesi, devletin eski günlere dönmesi için çalışacaktı. Bunu sağlayabilmenin önkoşulu da, bir an önce "meşruti" yönetim

modeli çerçevesinde, mecliste, tüm milletlere ve azınlıklara temsil hakkı tanımaktan geçiyordu.

Osmanlıcılık, çokulusluluğu kapsayan ideolojik bir formüldür. Ana hedef Osmanlılığı, dönemin en çok sözü edilen deyimiyle, *"İttihad-ı Anasır"*ı (imparatorluğu oluşturan etnik unsurların birliğini) korumaktı.(1)

Ancak, Prof. Tunaya'nın belirttiği gibi, bu hareket gerçekçi değildi. "Birlikte yaşama isteği gerçekler karşısında çok çabuk yozlaştırılmıştır.. (sonunda) içi boş bir kalıba dönüşmüştür."(2)

İslamcılık

İslamcılık akımına göre, devlet işlerinin kötüye gitmesinin tek nedeni din kurallarının bütünüyle uygulanmamasıdır.

Bu akım, Tanzimat öncesinde başlayan ve Müslüman olmayan azınlıklara yeni haklar tanınması karşısında bir tepki olarak giderek güçlendi, I. Meşrutiyet'ten başlayarak günümüze kadar geldi ve giderek çok güçlü savunuculara, etkin bir yazar kadrosuna kavuştu.

Bu akıma göre İslamiyet, gelmiş geçmiş devlet düzenlerinin en iyisi, en gelişmişi ve en yararlısıdır.

Bu görüş, toplumun inançlarına ve Osmanlı devletinin teokratik rejimine dayandığı için çok güçlü olup Osmanlı'daki "Fetva" kurumu da bu akımın simgesiydi.

Prof. Tunaya'nın belirttiği gibi, bu akım, "Sultanahmet Camii minberinden en uzak köşelerdeki mescitlere bile, fikirlerini açıklama olanaklarına sahipti."(3)

İslamcıların birçok gazete ve dergileri vardı. Özellikle *Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşat, İslam, Hikmet* gibi yayın organlarında Sait Halim Paşa (prens, sonra sadrazam), ünlü şair Mehmet Akif Ersoy, Eşref Edip, Ahmet Naim (Babanzâde) yazılar yazıyorlardı.

---

(1) Tank Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C.1 (II. Meşrutiyet Dönemi), Hürriyet Vakfı Yayını, 1984, s.369.
(2) Tarık Zafer Tunaya, age, s.370. (Parantez içi benim – A.C.)
(3) Tarık Zafer Tunaya, age, s.10.

Bu yazarlar İslamcılık akımının ideolojik yapısını belirleyen yazılarında, çağdaş sorunlara İslam dininin kurallarının ışığında çözüm yolları arıyorlardı. İslamcıların amacı, şeriat kurallarından koptuğu için gerilediği varsayılan Osmanlı devletini kurtarma yollarını bulmaktı. İslamın inanç, ahlak, toplumbilim ve yönetim alanında ortaya koyduğu kurallar günün koşullarına uygun biçimde yorumlanarak düzgün yola girilebilirdi.

İslamcılık akımının düşünür ve yazarları, imparatorluk içindeki özellikle Türk olmayan Müslüman Arap ve Arnavutlarla kaynaşma düşünü güçlü bir biçimde ileriye sürüyorlardı. Şair Mehmet Akif, gelişmekte olan ulusçuluk akımını, imparatorluğun dağılmasına yol açacağı için hem yanlış hem de tehlikeli buluyordu.

İslamcılık akımı bir yandan dönemin yeni koşullarına uyarak kendi düşünsel yapısını ortaya koyuyor, modernleşme yolunu da kendi çerçevesinde açmaya çalışıyordu.

Abdülhamit'in İslamcılık Politikası

İslamcılık akımını Osmanlı'nın son döneminde Padişah II. Abdülhamit etkin olarak kullandı. Abdülhamit bir yandan merkezi otoriteyi güçlendirerek hiçbir itiraza yer vermeden iç politikayı yürütmeyi amaçlıyordu. Abdülhamit'in dış politikasının temel amacı ise, var olan durumu korumak, imparatorluğun devamını sağlamak ve yeni çatışmalardan kaçınmaktı. Bu amaç için, Avrupa devletleri arasındaki çelişkilerden yararlandı. En tehlikeli saydığı İngiltere'nin karşısına Mısır'da Fransa'yı, Basra Körfezi'nde Almanya'yı çıkardı. Rusya ile yeni bir çatışmaya girmekten özellikle kaçındı.

Abdülhamit temelde, Tanzimat döneminin *Osmanlıcılık* düşüncesine karşın *İslamcılık* siyasetini benimsedi, özel önem verdiği Halifelik kurumunu da bu dış siyasetin önemli bir aracı olarak kullandı.[4]

---

(4) İslamcılar, peygamberin "Kavmiyyet gayesi güdenler bizden değildir" buyruğuna dayanarak İslamın ırk, renk, dil öğelerinin üzerinde birleşme gücü olduğunu savundular. Ancak I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı devleti önce Müslüman Araplardan tehdit gördü. İslamcılık önce Arap kavimleri eliyle tahrip edildi.

Arap eyaletlerindeki tekke ve zaviyelere ayrıcalıklar tanıdı, para yardımı yaptı. İstanbul'da topladığı tarikat liderlerine geniş olanaklar sağladı. Bugünün İslamcılarının II. Abdülhamit'i "Büyük Hakan Abdülhamit Han" olarak adlandırmaları da onun özellikle iç ve dış siyasette din motifini öne çıkarması nedeniyledir.

İslamcılık akımı, Osmanlıcılık akımıyla hiçbir zaman zıtlaşmaya girmedi. En önemli çelişkisi batıcılık akımıyla oldu. Çünkü batıcılar, Batı'nın din ile devlet ayrımını benimsiyorlardı. Oysa, İslamcı akımın gözünde Batı'nın en kötü yanı işte asıl bu noktasıydı.[5]

Batıcılık

Batıcılık, bir siyasal düşünce olarak değil, yenilikleri aktarma, Avrupa'daki gibi ordu kurma, asker yetiştirme çabası olarak yukarıda belirtildiği gibi 18. yüzyılın sonlarında başladı.

Önceleri, biçimsel Batı taklitçiliği olarak gelişti. Batı karşısında yenik düşen, orduları yenilen, toprak kaybeden padişahlar, yeni silahlar satın alarak, top döktürerek, gemi yaptırarak, askerin giysisini değiştirerek, bir anayasa yaparak Batı düzeyine ulaşacaklarını, böylece Osmanlı devletini çökmekten kurtaracaklarını sanmışlardı. Ancak tüm bu gayretlere karşı çöküntü durmadı.[6]

Taklitçilik Değil, Çağdaşlaşma

Batıcılık akımı, I. Meşrutiyet, II. Meşrutiyet ve sonrasında aydınlar arasında bir siyasal içerik kazandı. Batıcılığın bir "taklitçilik" değil, bir düzen, bir yöntem olduğu çok sonraları ve çok zor anlaşılmaya başlandı.

Batıcı olmak başka, çağdaşlaşma başkadır. Batılı olmanın bir çağdaşlaşma, modernleşme sorunu olduğu, eleştirel aklın öne çıkması konusu olduğu, bu sorunun çözümü için de, devrimci atılım ve dönüşümler gerektiği tam özümsenemedi. Yine de, toplumun değişimle gelişimi ve bu konudaki istekler günümüzde en önemli konular ve sancılar olarak sürmektedir.

---

(5) Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* age, s.393, 410, 411.

(6) Bu konuda paralel düşünce için bkz. Murat Belge, *Militarist Modernleşme-Almanya, Japonya ve Türkiye,* İletişim, 2011, s.439-569.

Türkçülük

Türkçülük akımı, önceleri dil, tarih, edebiyat alanındaki çalışma ve araştırmalarla başladı.

Osmanlıcılık ve İslamcılık akımının geçerli olduğu dönemlerde, Türkçülük akımı gelişemedi. Ancak bu iki akımın imparatorluğu kurtarmaya yetmediği görülüp anlaşılınca, özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra gelişti.

Osmanlı devletinin kurtarılmasının ancak imparatorluk sınırları içinde yaşayan Türklerin bir ülkü birliği etrafında toplanması ve ulusal bir bilinç sağlanmasıyla olanaklı duruma geleceği çok geç anlaşıldı.

Abdülhamit rejimi ideolojisinin yerine, yeni bir ideolojik formülü "Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, garp medeniyetindenim" biçiminde koymak isteyen Türkçüler, "yeni bir hayat" vaat ediyorlardı. Bu kurtuluşun dayandığı düşünce temeli "Türk milliyetçiliği" olacaktı.(7)

Türkçülük akımı Ziya Gökalp'in liderliğinde, Akçuraoğlu Yusuf, Ömer Seyfettin, Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Fuat Köprülü, Ahmet Ağaoğlu, Tekin (M. Kohen), Kâzım Nami (Duru), Halide Edip (Adıvar) gibi şair ve yazarları kapsıyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ve sonra da Partisi bu akımın temellerini programına aldı. Kurulan *Türk Ocakları* bu akımın en güçlü kültür kurumları oldu. *Türk Yurdu, Küçük Mecmua* gibi dergiler bu konuda etkin oldular.

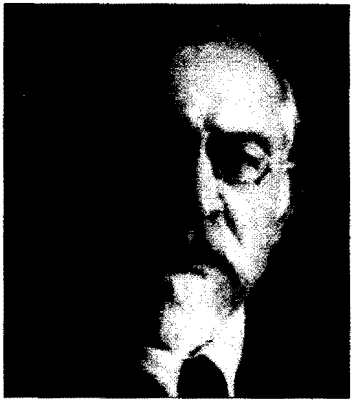
Türkçülük akımı, II. Meşrutiyet'ten sonra daha da gelişti. Özellikle uluslaşmaya yönelik olarak İstiklal Savaşı'nın, ulusal kurtuluş eyleminin yararlandığı en tutarlı düşünce sistemi durumuna geldi.

Ulus Bilinci

Ulus bilinci, Osmanlı devletinde temel unsur olan Türklerin en son anlayıp özümseyebildiği bir olgu olmuştu. Bütün uluslar teker teker imparatorluktan ayrılırlarken, devletin dinsel yapısına ve dinsel kurallarına bağlılıkları nedeniyle Türkler, ulus olma düşüncesine uzak kaldılar.

---

(7) Tarık Zafer Tunaya, age, s.10-11.

Türkçülük hareketinde önemli rolü olan Yusuf Akçuraoğlu (1876-1935)

Hıristiyan olan Balkan topluluklarının öncelikle ulusçuluk eylemine girmeleri, daha sonra Müslüman olan Arapların uluslaşma çabalarına başlamaları, Osmanlı devletini yöneten devlet adamlarını uyandıramamıştı.

"Ulusçuluk" düşüncesi, her ne kadar aydınlar arasında yer almış olsa bile, aslında İstiklal Savaşı ile somutlaşmış ve Cumhuriyet'ten sonra "hukuksal" bir çerçeveye bürünmüştür.

Türkçülük, Ulusçuluk akımı ilk olarak, Çarlık Rusyası baskılarından kaçarak Türkiye'ye gelen Türkistan ve Azerbaycan Türklerinin etkisiyle özellikle Gaspıralı İsmail, Ağaoğlu Ahmet ve Akçuraoğlu Yusuf Beyler aracılığıyla gündeme taşınmıştı.

Bu düşünce akımlarının, *İslamcılık, Osmanlıcılık, Türkçülük* sözcükleriyle adlandırılmaları, Rusya'dan Osmanlı devletine göç eden Gaspıralı İsmail ve Akçuraoğlu Yusuf gibi ilk milliyetçiler kanalıyla olmuştu.

Burada kısaca Akçuraoğlu Yusuf'tan (1876-1935) söz etmeliyiz.

Akçuraoğlu Yusuf, Rusya'da Kazan'da doğdu.

Küçük yaşta ailesiyle birlikte İstanbul'a göç etti. Harp Okulu'nu bitirdi. Kurmay sınıfına ayrıldı, öğrenciyken 1897'de Jön Türk Hareketi'ne katıldığı için tutuklandı. Divanı Harp'te yargılandı.

Trablusgarp'a sürgüne gönderildi, 1899'da Paris'e kaçtı. Paris'te siyaset bilimi öğrenimi yaptı. Oradan tekrar Kazan'a döndü.

"Üç Tarz-ı Siyaset"

Yusuf Akçuraoğlu, "Üç Tarz-ı Siyaset" başlığıyla yayınladığı yazı dizisinde Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük hareketlerini bilimsel olarak tartıştı.

Akçuraoğlu, 1903'ten sonra artık Osmanlı birliğinin çözülme yoluna girdiğini, Osmanlı'nın içindeki milletlerin ulusal amaçları-

na ulaşmalarının önüne geçilemeyeceğini anlamıştı. Sürgün olduğu için kaçtığı öz yurdundan, Kazan'dan, 1904'te Kahire'de yayınlanan *Türk* gazetesine "Üç Tarz-ı Siyaset" adını taşıyan çok önemli bir yazı gönderdi. "İslam Birliği", "Osmanlı Birliği" ve "Türk Birliği" olarak ayırdığı üç politikayı ele aldı.[8]

Yusuf Akçura, asıl sorunun sadece yönetimi düzeltme, Osmanlı deyimiyle "ıslah etme" değil, geniş kapsamlı bir devrim olduğunu savunuyordu. Özetle, İnkılap, sadece Kanunu Esasi'yi yürürlüğe koymaktan ibaret değildi.[9]

Daha sonraları, bu akım Ziya Gökalp tarafından Batıcı-İslamcı-Milliyetçi karması bir ideoloji haline dönüştürüldü ve İttihat ve Terakki tarafından desteklendi.

Yeni Edebiyat Hareketi

Sosyal ve siyasal alandaki gelişmeler, bu dönemde edebiyat alanında da değişimler yarattı. Edebiyat alanındaki gelişmeler anlaşılamazsa II. Meşrutiyet'in temelleri özümsenemez.

Türk edebiyatındaki yenileşme süreci içinde ikinci büyük aşama sayılan "Edebiyat-ı Cedide" (Yeni Edebiyat) hareketi; 1895-1902 yılları arasında Tevfik Fikret'in yönetiminde yayınlanan *Servet-i Fünun* dergisinde başladı ve gelişti.[10]

---

(8) Yusuf Akçuraoğlu, 1908 Meşrutiyeti'nin ilanından sonra İstanbul'a döndü. Türkçülük akımının önde gelen savunucusu olarak *Türk Yurdu* ve *Türk Ocağı* derneklerinde çalıştı, *Türk Yurdu* dergisini yönetti. Kurtuluş Savaşı'na katıldı. Cumhuriyet'ten sonra İstanbul ve Kars milletvekilliği yaptı, İstanbul Edebiyat ve Ankara Hukuk Fakültelerinde tarih dersi verdi, 1932'de Türk Tarih Kurumu'nun başkanlığına seçildi. *Üç Tarz-ı Siyaset,* Tarih Kurumu tarafından, ünlü tarihçi Enver Ziya Karal'ın uzun bir önsöz yazısıyla 1976'da basılmıştır. Bkz. Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset,* TTK, 5. Baskı, 2007.

(9) N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* age, s.410. Batı uygarlığına geçme açısından Abdullah Cevdet de aynı görüşü daha sonra ileriye sürmüştür. II. Abdülhamit ortadan kaldırılsa bile, onun yerine başka Abdülhamit'lerin geleceğini belirtmişti.

(10) Şükran Kurdakul, *Çağdaş Türk Edebiyatı – Meşrutiyet Dönemi 1,* Evrensel Basım Yayın, 1994, s.33.

Bu kuşakta şiirde Tevfik Fikret, Cenap Şehabettin, Celal Sahir Erozan, Ali Ekrem Bolayır; öykü ve romanda Halit Ziya Uşaklıgil, Mehmet Rauf, Ahmet Hikmet, Hüseyin Cahit Yalçın, Halide Edip Adıvar yer alıyorlardı.

Tevfik Fikret

Kuşkusuz bu akımın, sosyal ve siyasal alanlarda en etkili olanı, şair Tevfik Fikret'tir.

En çalkantılı bir dönemde, 1867-1915 yıllarında yaşayan Tevfik Fikret, Kanunu Esasi ilan edildiğinde 9 yaşında, toplanan ilk meclis kapatıldığında, Mithat Paşa, Yıldız Sarayı'nda kurulan düzmece bir mahkemede yargılanıp sürgüne gönderildiğinde 13 yaşındaydı; Namık Kemal'in sürgün olduğu Sakız Adası'nda öldüğü tarihte ise Galatasaray Lisesi'ni bitirmişti. Kuşkusuz bu olaylar şairin duygu dünyasında önemli etkiler yaratmıştı.

1896'da, 29 yaşında *Servet-i Fünun* dergisinin yönetimini devraldıktan sonra, bu çevrede "zorbalıktan nefret", "özgürlük ve meşrutiyete bağlanma" duyguları içinde, bilinçli kişiliği köşeli bir biçimde oluşmaya başladı.

Tevfik Fikret'in babası, Abdülhamit tarafından sürgüne gönderilmiş ve sürgünde ölmüştü. Bu durum onun Abdülhamit'in despotik yönetimine öfke duymasına neden oldu. Ayrıca kendisi de tutuklandı, karakola çağırıldı, sürekli polis gözetiminde tutuldu. Bu nedenle topluma ve özellikle yönetime ve Saray'a güveni sarsıldı.

Hak Bellediğin Yolda Yalnız Gideceksin

Tevfik Fikret, bir dizesinde belirttiği gibi "Hak bellediğin yolda yalnız gideceksin" diyen bir şairdir ve inandığı yolda, yaşamı boyunca eğilmeden bükülmeden tek başına yürümüştür.

Tevfik Fikret, Türk şiirine özde ve biçimde bir yenilik getirdi. Tanzimat'la başlayan bu yenileşme hareketi onunla hem başarıya hem de etkinliğe ulaştı. Tevfik Fikret için şu yargı benimsendi:

"Şiirimizi çağdaşlaştıran, uluslaştıran, yenileştiren, insancıllaştıran ilk şair."[11]

Fikret, sadece Abdülhamit'in mutlak otoritesine değil, sonraları iktidara gelmesi için uğraş verdiği İttihat ve Terakki Fırkası'nın kimi baskıcı girişimlerine de karşı çıkmıştı.

Aydınlanma şairi Tevfik Fikret (1867-1915)

Bu mu Kanun?

Tevfik Fikret, özgürlük ve meşrutiyet anlayışıyla, toplumun çıkarlarını amaçlayan toplumsal özellikler kazanmıştır. Örneğin;

Haksızlığın envâını gördük. Bu mu kanun?
En gamlı sefâletlere düştük. Bu mu devlet?
Devletse de kanunsa da artık yeter olsun
Artık yeter olsun bu deni zulm-ü cehalet [12]

*

Millet yoludur, hak yoludur tuttuğumuz yol
Ey hak yaşa, ey sevgili millet yaşa var ol...

Burada, ulus adına yasa koyan kurumların haksızlıkları, yarattıkları sefalet ve çıkara dayalı yönetim biçimleri eleştirilmekte, "millet yolu", "hak yolu"na eşdeğer tutularak benimsenmektedir. Reddedilen, yasa ve devletten ziyade belli sınıfların koyduğu yasalar ve onun yönettiği devlettir.[13]

---

(11) Hikmet Alkınkaynak, *Türk Edebiyatında Yazarlar ve Şairler Sözlüğü,* Doğan Kitap, 2007, s.668.

(12) *Deni zulm-ü cehalet:* Cehaletin rezil ve soysuz zulmü.

(13) Bu yorum için bkz. Şükran Kurdakul, *Çağdaş Türk Edebiyatı – Meşrutiyet Dönemi,* age, s.49.

Bu başkaldırı teması, "Doksanbeşe Doğru" şiirinde daha da kesinlik kazandı. Bu şiirde, yasalarla toplum arasındaki zıtlıklar daha açık bir biçimde ortaya konmuştu. Şöyle ki:

Millet yaşamaz hakka tahassürle solurken
Sussun diye vicdanına yumruklar inerse
Millet yaşamaz meclisi müstahkâr olurken
İğfal ile tehdit ile titrer ve sinerse
Millet yaşamaz ma'şeri millet boğulurken...[14]

"Kimseden Kol-Kanat Dilenmem"
"Fikri Hür, İrfânı Hür, Vicdânı Hür Bir Şâirim"

Fikret kendisini 1909'da şöyle anlatıyordu:

Kimseden ümmîd-i feyz etmem, dilenmem perr ü bâl
Kendi cevvim, kendi eflâkimde kendim tâirim.
İnhinâ tavk-ı esâretten girandır boynuma;
Fikri hür, irfânı hür, vicdânı hür bir şâirim.[15]

Fikret'in aydınları ve halkı etkileyen "Millet Şarkısı"ndan birkaç dize:

Çiğnendi, yeter, varlığımız cehaletle, kahırla;
Doğrandı mübarek vatanın bağrı sebepsiz.
Birlikte bugün bulmalıyız derdine çare;
Can kardeşi, kan kardeşi, şan kardeşiyiz biz.

Millet yoludur, hak yoludur tuttuğumuz yol;
Ey hak, yaşa, ey sevgili millet, yaşa... var ol!

---

(14) age, s.49. Açıklama: *Hakka tahassürle solumak:* Hakka özlemle solumak; *müstahkâr olmak:* hor görülmek; *iğfal ve tehdit ile sinmek:* aldatma ve tehdit ile sinmek.

(15) *Kimseden fayda ummam, dilenmem kol kanat / Kendi boşluk ve gökkubbemde uçar giderim / Eğilmek, esaret zincirinden ağırdır boynuma / Fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür bir şairim.* Sadeleştirmeler Orhan Karaveli, *Tevfik Fikret ve Halûk Gerçeği,* age'den alınmıştır.

Zulmün topu var, güllesi var, kalesi varsa,
Hakkın da bükülmez kolu, dönmez yüzü vardır;
Göz yumma güneşten, ne kadar nûru kararsa
Sönmez ebedî, her gecenin gündüzü vardır.

Millet yoludur, hak yoludur tuttuğumuz yol;
Ey hak, yaşa, ey sevgili millet, yaşa... var ol![16]

Tevfik Fikret'in bu şiirleri elden ele dolaşıyordu. Baskıcı yönetime karşı bir kamuoyu yaratıyordu.

Tevfik Fikret son döneminde toplumcu şiir anlayışıyla inanılmaz bir güçle ortaya çıktı. "Sis", "Ferda", "Millet Şarkısı", "Hân-ı Yağma" gibi başkaldırı şiirleri yazdı. Çekinmeden, ezilen sınıfların öfkeli haykırışlarına en uygun sesi yansıttı. Tevfik Fikret, insanı, insancıl açıdan Türk edebiyatında ilk kez ele alıyordu.[17]

Tevfik Fikret'in "Hân-ı Yağma" şiiri ise, bomba etkisi yapmıştı. Bu şiir her zaman geçerliliğini koruyordu. İşte bu şiirden ilk iki kıta:

Hân-ı Yağma (Yağma Sofrası)

Bu sofracık efendiler – ki yutulmaya hazır
Huzurunda titreyen – şu milletin hayatıdır.
Şu milletin ki can çekişir, şu milletin ki acılıdır
Fakat sakın çekinmeyin; yiyin, yutun hapır hapır.

Yiyin efendiler yiyin; bu iştah sofrası sizin;
Doyunca, tıksırınca, patlayıncaya kadar yiyin!

---

(16) II. Meşrutiyet'in 23 Temmuz 1908'de Abdülhamit tarafından ilanından sadece 15 gün önce yazılan bu şiirde Tevfik Fikret, *"Zulmün topu var, güllesi var, kalesi varsa, hakkın da bükülmez kolu, dönmez yüzü vardır"* diye haykırıyordu.

(17) Şükran Kurdakul, age, s.47.

Efendiler, pek açsınız, bu çehrenizde bellidir;
Yiyin, yemeseniz bugün, yarın kalır mı, kimbilir?
Şu nimetler sofrası bakın, gelişinizle övünür
Bu, hakkıdır gazanızın, evet, o hak da elde bir.

Yiyin, efendiler yiyin; bu iç açıcı sofra sizin;
Doyunca, tıksırınca, çatlayıncaya kadar yiyin![18]

Tevfik Fikret, Türk edebiyatında insanı, insancıl açıdan ilk kez ele alan şair oluşuyla akıldan, bilimden, gelişimden yana olup haksızlıklara, kötülüklere, kara baskıya, gericiliğe, metafiziğe karşı çıkışıyla etkin bir şair olarak ortaya çıkıyordu.[19]

Tevfik Fikret, sadece dönemini değil, kendi döneminden sonrakileri de etkiledi.

Özellikle Mustafa Kemal'in üzerindeki etkisi önemlidir. Tevfik Fikret'in şiirlerini ezbere okuyan Mustafa Kemal, "Ben inkılap ruhunu Fikret'ten aldım," demiştir.

Bir toprak parçası "vatanlaşırsa", bir ümmet "uluslaşırsa", "yurttaş-kişi-birey-insan" olguları da ortaya çıkar.

UNESCO, 1967 yılını, 100. doğum yılı nedeniyle "Tevfik Fikret Yılı" olarak kabul ve ilan etti.

Bunun gerekçesi de onun insancıllığı savunan bir şair oluşudur. Çünkü Fikret şöyle diyordu:

---

(18) Bu şiir Abdülhamit döneminde değil, 1909 sonrası İttihat ve Terakki hükümetleri döneminde yazılmıştır. Bu da, Tevfik Fikret'in ne derece bağımsız, yansız ve etkin olduğunu gösterir.

(19) Tevfik Fikret'in şairliği ve toplumsal etkileri konusunda bkz. Orhan Karaveli, *Tevfik Fikret ve Halûk Gerçeği,* Pergamon, 2005; Hikmet Altınkaynak, *Türk Edebiyatında Yazarlar ve Şairler Sözlüğü,* Doğan, 2007; Şükran Kurdakul, *Çağdaş Türk Edebiyatı – Meşrutiyet Dönemi,* Evrensel Basın Yayın, 1994; Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyat Tarihi,* MEB, 2001; Mehmet Fuat (Bengü), *Tevfik Fikret,* D Yayınları, 1979; Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret – Devir, Şahsiyet, Eser,* Dergâh Yayınları, 1971; Yaşar Nabi Nayır, *Tevfik Fikret,* Varlık Yayınları, 1995; Sabiha Sertel, *İlericilik-Gericilik Kavgasında Tevfik Fikret,* Çağdaş Yayınları, 1996.

Toprak vatanım, nevi beşer milletim... İnsan
İnsan olur ancak buna izanla inandım.
Şeytan da biz, cin de; ne şeytan, ne melek var
Dünya dönecek cennete insanla, inandım.[20]

İnsana bu denli inanan Tevfik Fikret'in felsefesinde çocuklar, yoksullar, ezilenler özel bir yer tutarlarken, savaşlar lanetleniyordu. Akla, bilime, gelişime, insana inanan Fikret karanlığa karşı açtığı savaşı sürdürüyordu.

Kuşkusuz bu haykırış, halk katmanlarında çok etki yaparken, kendine karşı olanları da öfkelendiriyor, gericilerin ve şovenist ırkçıların saldırısına uğruyordu. Ama o, "Hak bellediğin yolda yalnız gideceksin..." ilkesine bağlı olarak savaşımını sürdürüyordu.

Aydınlanma Şairi

İlhan Selçuk'un dediği gibi.

Namık Kemal, nasıl "vatan şairi" ise Tevfik Fikret de "insan şairi", "aydınlanma şairi"ydi.[21]

Fikret'in şiirlerinin çoğu gericilik ve bağnazlığa saldırının şiirleridir. Uzun şiirlerinden biri olan "Sis", Abdülhamit rejimine karşı isyanın şiiridir. Gelenekçi ve dinci düşünceye karşı çıkış, Tevfik Fikret'te gelenekçi ve dinci ahlaka da karşı olmayı gerektirmişti.

Afganlı Cemelattin'den Ahmet Mithat Efendi'ye kadar "dehri" (materyalist) daima ahlak düşmanı olarak gösterilmişti. Çünkü bu düşün sisteminde ahlakın kaynağı dindir. Yeni Edebiyatçılar'da, özellikle Tevfik Fikret'te ahlak sorunu ana sorundur, ancak buradaki ahlak anlayışı dinci değil, insalcıldır. Bu da geleneklerden sıyrılıp akla özgürlük vermek, kişiyi bütün insanlığın bir üyesi olarak görmektir.[22]

---

(20) Toprak vatanım, insanlık milletim... İnsan insan olur ancak buna akılla inandım. Şeytan da biz, cin de; ne şeytan, ne melek var. Dünya dönecek cennete insanla, inandım.

(21) Bkz. Orhan Karaveli'nin *Tevfik Fikret ve Halûk Gerçeği* kitabının, İlhan Selçuk tarafından yazılan "Önsöz"ü, s.11-14.

(22) Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* age, s.384.

Toplumsal hareketlerin oluşmasında, toplumların dönüşümlerinin sağlanmasında, edebiyat adamlarının ve şairlerin çok önemli rolleri vardır. Bu etkiler, 33 yıllık otoriter bir yönetime karşı II. Meşrutiyet'in ilanını sağlamıştır.

Yazarların ve şairlerin Türk özgürlükler tarihindeki rolünü İlhan Selçuk şöyle değerlendirmiştir:

"Atatürk Namık Kemal'e ve Tevfik Fikret'e çok şey borçludur... Namık Kemal vatan yokken vatan diyor.. Tevfik Fikret özgürlük yokken hürriyet diyor... Başka ülkelerde bu yok...

Fransa, Almanya vb. gibi değiliz...

Biz özgünüz... Türkiye'yi şairler yarattı.

Gerçekten Namık Kemal, Osmanlı İmparatorluğu varken, vatan üzerine şiir yazıyordu... Tevfik Fikret Osmanlı'da şeriat hukuku geçerliyken 'mürit'ten, 'kul'dan, 'tebaa'dan değil, 'insan'dan söz açıyordu...

Türkiye'yi şairler yarattı...

Edebiyatçılarımızın varoluşumuzdaki katkıları çok büyüktür..."(23)

Şimdi artık, 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanını kısaca izleyebiliriz.

---

(23) İlhan Selçuk, "Türkiye'yi Şairler Yarattı...", *Cumhuriyet*, 8 Eylül 2009

III. BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET'İN İLANI (1908 DEVRİMİ)

1. 24 Temmuz 1908 – II. Meşrutiyet'in İlanı
2. İlk Osmanlı Meclisi'nin Açılışı, Siyasal ve Toplumsal Gelişmeler

1

24 Temmuz 1908 – II. Meşrutiyet'in İlanı

II. Abdülhamit'in yönetim modelini temel çizgileriyle yukarıda anlatmıştık.

Abdülhamit 1900'lü yılların başında İstanbul'u Jön Türk faliyetlerinden temizlemişti. Muhalefet edenler, gerçi İstanbul'da değildi ama, Paris'te, Cenevre'de, Kahire'de örgütlenmişlerdi.

Ayrıca Rumeli'de gizli İttihat ve Terakki Cemiyeti çok hızlı bir biçimde gelişiyordu.

Mutlak ve baskıcı yönetime karşı olan yayınlar çoğalınıştı; örgütlenme özellikle Rumeli'deki 2. ve 3. Ordu'lar içindeki genç subaylar arasında hızla yayılmaya başlamıştı.

Bu yayılmanın iç ve dış siyasal nedenleri vardır. İç nedenler, temel olarak Abdülhamit'in baskıcı yönetiminden kaynaklanıyordu.

Ayrıca ekonomik sıkıntılar dar gelirli vatandaşı zor duruma sokmuştu. Askerler ve memurlar zaman zaman maaşlarını alınakta zorlanıyorlardı.

Anadolu'da Huzursuzluk

Bu tarihlerde Anadolu'da Kastamonu, Trabzon, Erzurum, Diyarbakır ve Van'da vergi kaynaklı başkaldırı ve protestolar başladı. Yemen'de askerlik yapanlar maaşlarını alamamaktan şikâyetçiydiler ve isyan ettiler. Yükselen fiyatlar, sabit gelirli aileleri huzursuzluğa yöneltmişti. Yereldeki eşraf, vergileri protesto ediyordu; direnenler aslında yeni doğmakta olan Osmanlı orta sınıfının mülk sahibi, dindar muhafazakâr kanadıydı.[1]

(1) Carter V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi, İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007,* age, s.164.

Pan-İslamizm

Avrupa ülkelerinin Helenizm, Slavizm, Germanizm siyasetleri karşısında, II. Abdülhamit yukarıda da belirttiğimiz gibi "Pan-İslamizm" görüşüne bağlanmıştı ve Halife sıfatıyla bu siyasetin yürütücüsü olarak başka görüş ve düşüncelere olanak tanımamaktaydı.

Ancak, yurtdışına kaçan ve bu düşünceye karşı olan Jön Türkler yayınladıkları broşür ve gazeteleri gizlice yurda gönderiyorlardı.

Dışarıdaki Önemli Gelişmeler

Japon Başarısı

Uluslararası olaylar, İttihat Terakki'nin Paris, Cenevre, Kahire merkezlerinde izleniyor ve yurtiçindeki üyelerine duyuruluyordu. Bu gelişmelerin en önemlisi, Rus-Japon savaşı ve sonuçlarıdır. 1905 yılında süregiden Rus-Japon savaşı, Japonların zaferiyle sonuçlandı.

Bu başarı Osmanlı aydınlarında heyecan yarattı. Avrupalıların başka milletleri beğenmemesine bir tepki olarak, Asyalı bir ulus olan Japonya'nın bu başarısı övülmeye değer görülüyordu. Osmanlı ordularıyla sürekli savaşlar yapan ve başarı kazanan Rus ordularının yenilgisi önemliydi. Ayrıca Japonya'da uygulanan "meşrutiyet" yönetim modeli ve modernleşme çabaları da içten içe bir ilgi ortamı yaratıyordu.

Rusya'daki Gelişmeler

Japonya'ya karşı yenilgi Rusya'da 1905 Devrimi'ne yol açtı. 1905 Rus Devrimi'nin özeti şudur:

1900'lü yılların başında Rusya'da ciddi bir ekonomik sıkıntı patlak vermişti. Çar II. Nikola'nın otokratik yönetimine karşı bütün sosyal sınıflarda çarlık yönetimine karşı düşmanlık ve kin duyguları gelişmişti.

Ukrayna'da köylüler tarım reformu isteğiyle harekete geçmişler, işçiler de köylülere destek vermek amacıyla grevler düzenlemeye başlamışlardı. Bunlara, liberal görüşlü soylular, serbest meslek sahipleri ve sosyalist-devrimci mücadele birliğini oluşturan gençler de katıldı.

1904 yılı Kasım'ında, Anayasa ve bir Ulusal Meclis toplanması için hareket başladı. Ocak 1905'te Petersburg işçileri Rus çarına isteklerini sunmak için yürüyüşe geçti.

1905 Ocak ayından 1905 Ekim ayına kadar bütün Rusya'da grevler yapıldı. 1905 yaz aylarında Rus ordusunun Japonya karşısında yenilgisi kesinleşince hareket daha da sertleşti. 1905 Devrimi, Rusya'da bir anayasa hazırlanmasına ve bir meclisin kurulmasına yol açtı. Özellikle, meclisin kurulması Osmanlı aydınlarını etkiliyordu.

İran'daki Gelişmeler

Osmanlı'nın doğusundaki İran'da da toplumsal gelişmeler sürüyordu. Burada, Rusya-İngiltere-Fransa rekabeti vardı. İran Şahı Muzafferettin, yabancı sızmasından, krallığın baskıcı yönetiminden, bürokrasinin kayırma ve rüşvet geleneğinden rahatsız olan milliyetçi muhalefeti memnun etmek için 1907 yılında meclis toplandı ve meşrutiyet yönetimine geçti.

Rusya ve İran Etkileri

Rusya ve İran'daki gelişmeler, Jön Türkler tarafından ilgiyle izleniyordu.

1876'da Osmanlı İmparatorluğu bir anayasaya kavuşmuştu; Osmanlı devleti ile rekabet halindeki İran ve Rusya'nın anayasası yoktu.

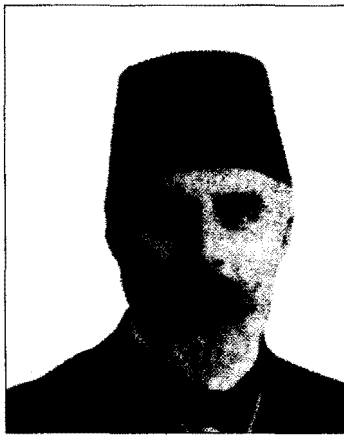
1907'de ise Rusya ve İran anayasaya kavuşmuştu. Ancak bu kez, Osmanlı devletinin anayasası yürürlükte değildi.

Bu durum Jön Türkleri rahatsız ediyordu.

Abdülhamit Jön Türkleri Güçlendiriyor

Muhalefetten kurtulmak için tutuklama, cezalandırma ve yurtdışına sürgün mekanizmasını kullanan Abdülhamit, aslında istemeyerek Jön Türklerin İstanbul dışında güçlenmelerine yardım ediyordu. Tüm bu nedenlerle 1906, Paris'te ve Selanik'te bulunan Jön Türklerin en hızlı gelişme yıllarıdır.

Burada yabancı bir yorumcuya kulak verelim: Lord Kinros, Abdülhamit için "doğru dürüst bir siyaset gütmek yerine hileye başvuruyordu" değerlendirmesini yapıyor ve şöyle diyor:

İttihat ve Terakki'nin Paris Başkanı Ahmet Rıza Bey (1858-1930)

İttihat ve Terakki'nin en önemli örgütçüsü Talat Paşa (1874-1921)

"Bütün kozları birbirine karşı oynuyor, yabancıyı yabancıya, Türk'ü Türk'e karşı kullanıyordu. Rumeli'deki hafiyelerin sayısı artmıştı. Selanik'te bunların 40 bini bulduğu söyleniyordu."[2]

Kuşkusuz Selanik'teki 40 bin hafiye bir korku imparatorluğu yaratıyordu, bunun karşılığında da gizli örgütlenme hızlanıyordu.

Yukarıda Selanik'te önce genç subayların kurduğu Gizli Cemiyet'ten söz etmiş, bunun genç sivil aydınlar arasında hızla geliştiğini belirtmiştik.

Selanik'te Kurulan Gizli Cemiyet

Bu gizli örgüte daha sonra birçok genç subay katıldı. Bu askerlerin çoğu 1903 ile 1906'da Harp Okulu'nu bitiren subaylardı. 1903 yılı mezunlarından öne çıkanlar Enver, Ali Fethi ve Hafız İsmail Hakkı'ydı. Harp Okulu'nu 1904-1906'da bitirenler ise Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy) ve İsmet (İnönü) idiler.[3]

---

(2) Lord Kinross, *Atatürk – Bir Milletin Doğuşu,* Sander, 1969, s.56.

(3) Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi,* C.8, s.240-250. Cemiyete girişte yapılan yemin şöyledir. Elini "bayrak, Kuran, tabanca" üzerine koyarak: "Memleketi kurtaracağıma, cemiyetin emirlerine uyacağıma, sırlarını ele vermeyeceğime, hem Kuran'hem de tabanca üzerine yemin ederim."

Birleşme

Bir yıl sonra, 27 Eylül 1907'de, Paris'teki "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" ile Selanik'teki "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" birleşti.[4]

Yeni örgüt, "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti" (İlerleme ve Birlik Cemiyeti) adını aldı.

Cemiyetin temeli hürriyet, adalet, eşitlik, kardeşlik ilkelerine dayanıyordu. Birinci amaç, öncelikle 1876 Anayasası'nın yeniden yürürlüğe konması için çalışmaktı.

Yeni örgütün, biri yurtdışında Paris'te, diğeri yurtiçinde Selanik'te iki merkezi olacaktı. Avrupa'daki şubeler doğrudan Paris'e bağlanacaktı.

Daha sonra, örgütün adı "İttihat ve Terakki" olarak değiştirildi ve Selanik örgütü daha etkin bir konuma geçti.

İhtilalin tohumları atılmıştı. Bu noktada, 1908 hareketini tetikleyen olayları kısaca özetleyelim.

Rumeli'ye Hıristiyan Vali Atanması

Büyük devletler, her zaman reform isteklerini Osmanlı devletindeki azınlıklar üzerinden yürütür, daima onlara haklar tanınmasını isterlerdi. Azınlıkları koruyan bir dış müdahale, bu tarihlerde Makedonya üzerinden ortaya çıktı.

Genel Vali Konusu Büyüyor

Bu önemli konuyu biraz açalım:

1908 yılının Ocak ayında İngiliz kralı Parlamento'daki söylevinde Makedonya'da reform konusunun yeniden ele alınması gerektiğini belirtti. Hemen sonunda, Mart 1908'de, İngiltere hükümeti Rumeli'de Türk askerinin azaltılmasını ve Makedonya'da Hıristiyan genel bir vali atanmasını, buna karşın Ruslar ise, genel vali yerine genel müfettiş atanmasını istediler.

---

(4) Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler,* s.288-306; Kâzım Nami Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım,* İstanbul, Sucuoğlu Matbaası, 1957, s.13.

İngilizler, genel müfettişin İstanbul'a sormadan bütçesini onaylayabilmesi, atama ve azil yetkisine sahip olması koşuluyla bu Rus önerisini kabul ettiler.[5]

Bu gelişme, Makedonya'yı Osmanlı'nın elinde tutmak için dinen İttihat ve Terakki örgütüne mensup genç subayları derinden etkiliyordu.

Makedonya'ya genel vali atama isteği bardağı taşıran bir damla oldu.

Nitekim Selanik merkezli Cemiyet, Manastır kentinde bulunan Avrupa devletlerinin konsolosluklarına bu konuyu reddeden bir protesto notu gönderdi. Böylece Cemiyet, Rumeli'deki varlığını açıkça ve resmen ortaya koyuyordu.[6]

Gizli cemiyetin Avrupa devletleri üzerinde etkiler doğuracak olan bu hareketi, kuşkusuz İstanbul cephesinden hoş görülemezdi. Nitekim padişahın Rumeli'deki sadık adamları harekete geçtiler. Selanik Merkez Komutanı Yarbay Nâzım Bey subay, öğrenci ve halktan birçok kişiyi tutukladı.

Artık Cemiyet ile İstanbul Hükümeti açık bir biçimde karşı karşıya gelmişlerdi. Bir güç savaşı başlamıştı.

Yarbay Nâzım Bey'in Konumu

Selanik Merkez Komutanı Yarbay Nâzım Bey bu gelişmeler nedeniyle İstanbul'a çağırıldı. Nâzım Bey'in Selanik'te faal olan 397 kişilik bir sakıncalılar listesini, hazırladığı genel durum raporuyla birlikte Saray'a sunacağı kulaktan kulağa söyleniyordu.

Gizli Cemiyet önlem olarak, Yarbay Nâzım Bey'in ortadan kaldırılması için karar aldı.[7]

---

(5) Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,* 3. Baskı, İmge, 1998.

(6) Sina Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma, 31 Mart Olayı,* İmge, 1994.

(7) Nâzım Bey, o sırada İttihat ve Terakki yönetim kadrosunda önemli bir konumda olan Binbaşı Enver Bey'in kız kardeşi ile evliydi. Enver, Nâzım Bey'e karşı "infaz" yapılmasını onaylamıştı. Nâzım Bey'e yapılacak "infaz" görevi Cemiyet'in genç fedaileri Teğmen İsmail Canbulat ile Teğmen Mustafa Necip'e verilmişti.

29 Mayıs 1908 akşamı Selanik'te, Teğmen İsmail Canbulat ve Binbaşı Enver Bey'in yardımıyla Teğmen Mustafa Necip, Yarbay Nâzım'ı vurdu, ancak yaralanan Nâzım Bey acele İstanbul'a götürüldü.

Selanik'te hava çok gergindi. İstanbul kuşkusuz kimi önlemler alacaktı. Bu durum, İttihatçılarda kendilerini koruma içgüdüsüyle tedirginliği artırıyordu.

İstanbul'un Önlemleri

İstanbul, önlem olarak 3. Ordu Komutanı Esat Paşa ve kurmay başkanını görevden aldı. Bu arada İttihatçıları tutuklamak isteyen Manastır Polis Müfettişi Sami Bey ve Pirlepe Kaymakamı Şevket Bey de İttihat Terakki'nin fedaileri tarafından vurularak yaralandılar. İşte tam bu tarihte İttihatçıları tetikleyen başka bir dış olay gelişti. O da Reval görüşmeleridir.

Reval Görüşmeleri

Rumeli'de olayların en kızıştığı bir noktada, 9 Haziran 1908'de İngiliz Kralı VII. Edward'la Rus Çarı II. Nikola, Estonya'da Reval kentinde bir araya gelmişlerdi. Dikkatler Reval'e çevrildi.

Osmanlı devletinin son yıllarda koruyucusu konumundaki İngiltere ile Osmanlı'nın geleneksel düşmanı Rusya bir araya gelmiş, Reval'de ne konuşuyorlardı?

Jön Türkler bundan kuşkulandılar ve bu ikilinin Osmanlı'nın Balkan topraklarını paylaşma planlarını görüşmek için bir araya geldiklerine inandılar.

Prof. Tunaya'nın işaret ettiği gibi, "Buluşma resmi söylevleri aşan bir hava içerisinde geçti ve bir antlaşma görüntüsü aldı. Buluşmada üçlü bir antlaşma işareti sezildi. Sızan söylentiler kötüydü. Osmanlı üzerindeki denge bozulacak, Rumeli parçalanacaktı. Yıldız (Saray) vatanı yabancılara terk ediyordu." Bu durum Cemiyet yönünden kabul edilemez bir sonuçtu.[8]

---

(8) Aktaran: Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi,* age, s.95.

Reval görüşmelerini büyük bir tehlike olarak algılayan İttihat ve Terakki Merkez Komitesi, bu gibi dış müdahaleleri durdurmak amacıyla, seçim yoluyla bir Parlamento kurulmasını ve Osmanlı'nın çok acele meşruti yönetime geçmesini zorunluluk olarak görüyordu.

Resne'de Toplantı ve Dağa Çıkış

Tüm bu gelişmeler üst üste birikince İttihat ve Terakki'ye bağlı genç subaylar bir şeyler yapmanın artık zamanı geldiğine inandılar.

Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı) Resneli Niyazi Bey ve arkadaşları 28 Haziran 1908 günü, Resne'de Belediye Başkanı Hoca Cemal ve arkadaşlarıyla birlikte bir toplantı yaptılar; karar verdiler ve hepsi birlikte (200 sivil ve 200 asker) Resne'de dağa çıktılar. Artık isyan bayrağı çekilmişti.

Yüzbaşı Niyazi Bey dağa çıkarken yayınladığı bildiride, amacını şöyle belirtiyordu:

"Son yıllarda anavatanımızda sürmekte olan haksızlıklar ve eşitsizlikler ile savaşmak (...) ve hükümeti 1876 Anayasası'nı yeniden yürürlüğe koymaya zorlamak."(9)

Onu Binbaşı Enver Bey Tikveş'te, Eyüp Sabri Bey Ohri'de, Selahattin ve Hasan Bey de Arnavutluk'ta dağa çıkarak izlediler.(10)

Rumeli'de bu gelişmeler yaşanırken, İttihat ve Terakki'ye bağlı örgütler yurdun dört bir yanından İstanbul'a telgraflar çekerek bir an evvel Meşrutiyet'in ilanını istiyorlardı.

20 Temmuz 1908'de 30 bin Arnavut'un Kanunu Esasi'nin ilan edilmesi için yemin ettiklerine dair Fizrovik'ten Yıldız'a 180 imzalı telgraf çekildi.(11)

---

(9) M. Naim Turfan, *Jön Türklerin Yükselişi* (Çeviren: Mehmet Moralı), Alkım, 2005, s.96.

(10) Dağa çıkışlar değişik kitaplarda, değişik tarihlerle veriliyor. Örneğin S. Çetiner, *Çöküş Yılları,* 28 Haziran 1908; Findley, *Modern Türkiye'nin Tarihi,* 3 Temmuz 1908 tarihini veriyor. Gerçek tarih 3 Temmuz 1908'dir.

(11) Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi,* TTK, C.II, s.197-200; *The Times* 14 ve 21 Temmuz tarihli haberler. S. Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma,* age, s.16.

3 Temmuz 1908'de Rumeli'de askerleriyle birlikte isyan eden Resneli Niyazi Bey (1873-1913)

İttihat Terakki'nin önemli üyesi Binbaşı Enver Bey de dağa çıktı. (1881-1921)

Şemsi Paşa'nın Öldürülmesi

Bu arada İstanbul, Resneli Niyazi hareketini bastırmak için alaylı bir subay olan Şemsi Paşa'yı görevlendirdi. Şemsi Paşa, doğal olarak mektepli genç subayları hiç sevmiyordu ve kendisi de Arnavut olduğu için gönüllü Arnavutlardan bir birlik oluşturdu. Sonunda, Şemsi Paşa bir gün Manastır postanesinden çıkarken Cemiyet üyelerinden Teğmen Atıf Bey (Kamçıl) tarafından vurularak öldürüldü.

Şemsi Paşa'nın öldürülmesi üzerine onun yerine Müşir (Mareşal) Tatar Osman Paşa görevlendirildi. Ancak onun komutasındaki kimi birlikler de, isyan halinde bulunan arkadaşlarına ateş etmeyi reddediyorlardı.[12] Rumeli'deki gelişmeler İstanbul'u şaşırtıyordu. İstanbul adeta sersemlemiş gibiydi.

Cemiyet'in Kararı

Selanik'teki merkez, 21-22 Temmuz gecesi olağanüstü bir toplantı yaparak 24 Temmuz günü bütün Rumeli'de genel bir ayaklanma yapılmasına karar verdi. Kalkışma, Rumeli'nin bütün yörelerinden,

---

(12) Osman Paşa'nın 22 Temmuz 1908 tarihli Ohri bölgesine gönderilen Redif taburlarının görev yerine gitmeyi reddettiğini bildiren şifreli telgrafı için bkz. İsmail H. Uzunçarşılı, "1908 Yılında II. Meşrutiyet'in Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar", *Belleten,* XX:77 (Ocak) 1956, s.160-161; M. Naim Turfan, age, s.97.

halk ve asker adına saraya, Meşrutiyet'in ilanı için telgraflar çekilmesi biçiminde uygulanacaktı.

İşte bu noktada, Manastır'da birkaç gün önce öldürülen Şemsi Paşa'nın yerine gönderilen Tatar Osman Paşa, 23 Temmuz gecesi yakalanarak dağa kaldırıldı.

Bu olay İstanbul'da, Bakanlar Kurulu'nu ve Saray'ı şaşkınlık ve güçsüzlük içinde bıraktı. Bu sarsıcı olayın etkisini kullanmak isteyen Manastır'daki örgüt üyeleri de, 23 Temmuz 1908 gecesi Meşrutiyet'i ilan ettiklerini Saray'a telgrafla bildirdi.[13]

Bir yanda Rumeli'de dağa çıkan genç subaylar, öte yanda İstanbul'un atadığı komutanların Rumeli'de görev yapamamaları, hatta öldürülmeleri, dağa kaçırılmaları, bu arada kasaba ve kentlerden gelen telgraflar karşısında, sadrazamlığa yeni atanmış bulunan küçük Sait Paşa ve hükümeti, Kanunu Esasi'nin yeniden yürürlüğe girdiğinin ilan edilmesinden başka yapacak bir şey olmadığını padişaha söyledi. İstanbul'daki hükümet ve Saray adeta çaresizlik içinde kalmıştı.

24 Temmuz 1908 – Meşrutiyet'in İlanı

Bu karar padişah tarafından onaylandı ve 23 Temmuz'u 24 Temmuz'a bağlayan gece Kanunu Esasi'nin tekrar yürürlüğe konulduğu ilan edildi.

İttihat ve Terakki bu şekilde, özgürlük savaşımının en önemli gücü durumuna gelmişti ve Osmanlı kamuoyu tarafından "Cemiyet-i Mukaddese" (Kutsal Cemiyet) olarak nitelenmeye başlanmıştı.

Özellikle İstanbul, Manastır, Selanik ve ülkenin diğer yörelerinde ve kentlerinde özgürlük ve Meşrutiyet şölenlerle kutlanmaya başlandı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin öncülüğünde yaşama geçen bu özgürlük ve anayasa hareketi, 1789 Fransız Devrimi'nden büyük ölçüde esinlenmiştir.

---

(13) T. Çavdar, age, s.95-98.

Enver Bey ve Resneli Niyazi baskı döneminin zincirlerini kırıyor.
(O günün gazete ve dergilerinde çıkan temsili resim)

Meşrutiyet'in ilan edilişi, 1889 yılında İstanbul'da beş "Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane" öğrencisinin kurduğu cemiyetin, 19 yılda çığ gibi büyüyen etkinliklerinin zirvesiydi ve kuşkusuz İttihat Terakki'nin zaferiydi.

Daha sonra seçimlere gidildi; Osmanlı Mebusan Meclisi, 31 yıl sonra 17 Aralık 1908'de yeniden açıldı.

Şimdi seçimleri, Mebusan Meclisi'nin açılışını ve gelişen karşıdevrim hareketini kısaca ele alabiliriz.

2

İlk Osmanlı Meclisi'nin Açılışı, Siyasal ve Toplumsal Gelişmeler

İstanbul hükümeti, çaresiz olarak anayasanın yürürlüğe girdiğini ve II. Meşrutiyet'in ilan edildiğini bütün vilayetlere telgraflarla bildirdi.

Anayasanın yürürlüğe girişi bir özgürlük günü olarak, temmuz ayının son haftası ve ağustos ayı boyunca bütün vilayetlerde coşku ile kutlandı. Otuz bir yıllık bir baskı yönetiminden sonra her yerde özgürlük havası esiyordu.

Üzerinden yüz yıl geçmiş olan bu önemli olayın anayasal niteliği nedir? Prof. Tanör, bu konuyu yabancı yazarlara da gönderme yaparak şöyle değerlendiriyor:

Anayasal Niteliği

"II. Meşrutiyet bir 'saray darbesi' değil, genişçe bir toplumsal tabana oturan bir 'ulusal aydınlanma' hareketidir. Temelde, sivil hareket ve örgütlenme birikimine dayanmış ve bunları bir süre de olsa geliştirmiştir.

Bu nedenle, II. Meşrutiyet'in ilanını 'birkaç telgraf üzerine Abdülhamit'in pes etmesi'ne bağlamak, 'otuz yıllık bir baskı düzeninin bir günde yıkılması' olarak görmek ya da Abdülhamit'in 'denge uzmanlığı'nın yeni bir göstergesi olarak açıklamak gerçeklere uygun düşmüyor."(1)

(1) Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,* age, s.177.

Prof. Tanör, II. Meşrutiyet'in "köklü ve uzun birikimlere dayanan bir hareket" olması kadar, "kansız ve barışçı bir şekilde gerçekleşmiş" olmasına dikkat çekmekte ve "ulusal ayaklanma" deyiminin bu biçimde anlaşılması gerektiğine işaret etmektedir.

Ancak bu noktada, padişahın Meşrutiyet yönetimini kabul etmesiyle bir "uzlaşma" doğdu. Uzun yıllar padişaha karşı savaş veren İttihat ve Terakki de Meşrutiyet'in ilanı üzerine Abdülhamit'in padişah olarak kalmasını kabul etti.

İç ve Dış Dinamikler

24 Temmuz 1908'in ilan edilişindeki iç ve dış dinamiklerin rolü üzerinde de durulmalıdır.

Bundan önceki bölümde, iç dinamikler ve hareketi tetikleyen dış etkiler kısaca özetlendi.

II. Meşrutiyet hareketi, aslında imparatorluktaki Türk ve Türk olmayan unsurların liberal bir anlaşma zemini çerçevesinde girişikleri ortak bir harekettir. Ancak, aynı zamanda ortak son harekettir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılda görülen Tanzimat, Islahat fermanları dış etkilerden kaynaklandılar, ancak II. Meşrutiyet iç dinamiklerin bir ürünüdür.

24 Temmuz 1908'de hürriyetin ilanı bir dış zorlama sonucu değildir. Bu nedenle, II. Meşrutiyet hareketini dış güçlere bağlayan komplocu tarih görüşleri geçersizdir.

Burada dış etken, Tanzimat'ta olduğu gibi bir dış baskı, bir dış zorlama niteliğinde değildi. İttihatçıların imparatorluğu dış müdahalelerden koruma, devletin yaşamını sürdürmesini sağlama güdüsü daha etkindi.

Dış etken olarak kabul ettiğimiz yabancı devletlerin Makedonya'ya genel vali atamak istemeleri, hemen ardından gelen günlerde İngiliz kralı ile Rusya çarının Reval'deki gizli görüşmelerinin yarattığı olumsuz hava, hareketi tetikledi ve hızlandırdı.

Böylece dış etkenler doğrudan değil, dolaylı olarak, içeride yarattığı tepkiler yoluyla anayasal değişime destek sağladı.[2]

---

(2) Bkz. A. Sarrou, *La Jeune, Turquie et la Révolution,* Paris, 1912, s.1-7. Aktaran B. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,* age, s.178.

Taşra-İstanbul Çelişkisi

24 Temmuz 1908'in ertesi günü bütün Rumeli'de coşkulu törenler yapılıyordu. Ancak İstanbul'da ortaya çıkan durum çelişkiliydi.

Başta padişah olmak üzere uzun süredir etkisi görülen mutlakiyet yönetiminin ileri gelenleri, işbaşındaydılar. Kanunu Esasi'nin yürürlüğe girmesini kabul etmeleri, onların işbaşında kalmalarını sağlamıştı. Abdülhamit de padişah olarak etkisini sürdürüyordu.

Ancak birkaç gün geçtikten sonra, gerçek durumu kavrayan halk coşkun kalabalıklar halinde sokağa döküldü. İstanbullular padişaha bir şey söyleyemiyorlardı. Ama onun çevresinde yolsuzluklarıyla ün salmış paşalardan hınçlarını almak için harekete geçmişlerdi. Örneğin Başkâtip Tahsin Paşa, Mektepler Nâzırı Zeki Paşa gibileri hapse atıldı, kimileri de Avrupa'ya kaçtı.(3)

Meşrutiyet'in ilanından bir gün sonra 25 Temmuz 1908'de "hafiyecilik"in kaldırıldığı ilan edildi, "jurnalcilik" ve "sansür" de kendiliğinden son buldu.

İstanbul'daki kalabalık göstericilerin başında çok defa subaylar, memurlar ya da yüksekokul öğrencileri bulunuyordu. Genelde teşekkür ve sevinç gösterileri yapmalarına karşın, bu göstericilerin hareketleri gerek Yıldız Sarayı'nda, gerek Babıâli'de şaşkınlıkla karşılanıyordu. Hatta, Babıâli'de bu kalabalıkların zorla dağıtılması bile düşünüldü.(4) Ama buna cesaret edilemedi. Temel çelişki şuydu: Anayasa yeniden yürürlüğe girmişti ama, İstanbul'da 33 yıllık eski yönetim işbaşındaydı.

Bu gelişmeler içerisinde, Rumeli'de yasalara karşı gelerek dağa çıkan ya da Saray'ın atadığı komutanları "infaz" eden (öldüren), bu gibi yasadışı hareketlere karışanların durumu ne olacaktı? Hürriyetin ilanından 4 gün sonra, 28 Temmuz 1908'de genel af ilan edildi, böylece bu sorun da çözüldü.

---

(3) *İkdam,* Ağustos 14, 22 ve 27, 1908. Aktaran Sina Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma,* age, s.18.

(4) Sait Paşa, *Sait Paşa'nın Hatıratı,* Dersaadet, Sabah Matbaası, 1328, C.2, s.451-452. Aktaran S. Akşin, *31 Mart,* age, s.18.

İttihatçılar Geride Duruyor

24 Temmuz 1908'de özgürlüğün ilanından sonra İttihat Terakki'nin Selanik merkezi İstanbul'daki devlet yönetimine direk olarak katılmakta aceleci davranmadı.

İttihatçılar kendilerini deneyimsiz ve genç gördükleri için ya da "politikaya direkt olarak bulaşmamak" düşüncesiyle, yönetimi Babıâli'deki eski paşalara bırakmışlardı.

Ancak kabine içinde İngilizlere tam anlamıyla bağlı oldukları bilinen kişiler vardı. Örneğin birbiri ardına sürekli sadrazamlık yapan Sait ve Kâmil Paşalar, yaşamlarını tehlikede gördükleri aşamalarda, daima İngiliz Elçiliği'ne sığınma yolunu seçmişlerdi.

Padişah, Meşrutiyet'in ilanından bir hafta sonra 1 Ağustos 1908'de yayınladığı bir "Hattı Hümayun"da[5] Kanunu Esasi'deki temel esasları kabul ediyor, Bakanlar Kurulu'nda Harbiye ve Bahriye nâzırlarının (bakanlarının) atama yetkisinin padişaha ait olduğunu özellikle belirtiyordu.

İttihat ve Terakki'ye yakın basın, bu konuya eleştirel yazılarla karşı çıktı. Bu durum nasıl kabul edilebilecekti?

Bunun üzerine, Selanik'ten İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez Komitesi'ni temsilen Talat Bey'in başkanlığında bir kurul, 4 Ağustos 1908'de İstanbul'a geldi.

Kurul önce sadrazam sonra da padişahla görüştü ve 6 Ağustos 1908'de Sadrazam Sait Paşa istifa etti, onun yerine biraz daha ılımlı Kâmil Paşa sadrazam oldu. Padişahın Harbiye ve Bahriye nâzırlarını kendisinin ataması da kabul edilmedi.

İngiliz belgelerine göre Sait Paşa, hürriyet düzeninin daha yavaş yerleşmesini düşünmüş, İttihat Terakki'den kendisine bir zarar gelebileceğinden korkmuş ve istifasından bir gün sonra İngiliz Elçiliği'nin yardımını istemişti.[6]

---

(5) Hattı Hümayun: Padişah buyruğu.

(6) *British Documents on the Origins of the War,* London, 1928, C.5, s.252-253. Aktaran S. Akşin, *31 Mart,* age, s.20.

Hürriyetin İlanının Olumlu Etkileri

24 Temmuz 1908'de hürriyetin ilanı ilk aşamada olumlu etkiler yarattı. Makedonya'da çetecilik azaldı. Bu yüzden büyük devletler Makedonya'daki jandarma subaylarını geriye çekmeye başladılar.

Bulgaristan ve Bosna-Hersek'in Kaybı

Ancak 24 Temmuz'un üzerinden iki ay geçince iyimser hava birdenbire bozuldu. Osmanlı devletine bağlı bir prenslik olan Bulgaristan, 5 Ekim 1908'de bağımsızlığını; hemen ardından, Avusturya-Macaristan, Berlin Kongresi ile korumasına verilmiş olan Bosna Hersek'i kendi sınırlarına kattığını ilan etti.

Bu davranışlar, aslında Osmanlı devletinin beklediği sonuçlardı. Ama hürriyet ilan edileli henüz 70 gün olmuşken, bu dış oldubitti ler, kimi kesimler tarafından yeni yönetime, İttihat ve Terakki'ye fatura ediliyordu. Oysa İttihat Terakki, daha İstanbul'a bile taşınmamıştı, henüz Meclis'in kurulması amacıyla seçimler bile yapılmamıştı.

Gün geçtikçe yavaş yavaş karşıcı hareketler de görülmeye başlandı. İşte birkaçı:

Kör Ali ve Karagöz Olayı

Kör Ali, İstanbul Halıcılar Camii'nin müezziniydi. 7 Ekim 1908'de verdiği vaazla cemaati coşturmuş ve Yıldız Sarayı'na yürüyüş yapmak için tüm cemaati yönlendirmişti.

Başlarında Müezzin Kör Ali ile birlikte kalabalık Yıldız Sarayı'na vardığında, Kör Ali isteklerini Saray'ın başkâtibi Ali Cevat Bey'e şöyle sıraladı:

"Padişahım çoban isteriz. Çobansız sürü olmaz. Şeriat emrediyor. Meyhaneler kapanmalı. İslam kadınları açık saçık sokaklarda gezmemeli. Resim çıkartılmamalı. Tiyatrolar kapanmalı."[7] Aslında bu gösteri bir simge idi. Çünkü, Yıldız önündeki gösteride "Kanunu Esasi istemiyoruz" diye de bağırılmıştı.

---

(7) Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki,* age, s.136.

Ancak bu harekete karşı Saray ilgisiz kalmadı, Kör Ali 8 Ekim'de tutuklandı ve mahkemeye gönderildi.

Ancak, 8 Ekim'de, aynı gün, Beyazıt Camii'nde bu kez dış bunalımın çözümü için savaş ilan edilmesi isteminde bulunuldu. Buradaki dış bunalım Bulgaristan'ın özerklik ilan edişiydi.

Yine 7 Ekim 1908 günü Üsküdar'da Yeni Cami'nin imam vekili Abdülkadir, teravih[8] namazından sonra verdiği vaazda, yeni düzende "bidat"ların[9] arttığını, inançlarda zayıflama olduğunu ileriye sürerek, cemaate yemin ettirdi. Camiden çıkan kalabalık sinema ve karagöz oynatan yerleri bastı, perdeleri yırttı, seyircileri dağıttı.[10]

Bu olaylar "münferit" (tek-tük) ve "istisna" (kuraldışı) diye değerlendirilse de, özgürlük düşüncesine karşı bir damarı, bir zihniyeti temsil ediyordu.

Kadın Hareketi – Dokuz Yaş Konusu

Tanzimat'la birlikte İstanbul'da toplumsal yaşamda gelişmeler olmuş, kadınlar piyano çalmaya, Fransızca öğrenmeye, giyimde modernleşmeye başlamışlardı.

Ancak kuşkusuz "tesettür" (örtünme) ve "kaç-göç" sürüyordu. Bir ara, şeyhülislamın başkanlığındaki bir komisyon, kızlar dokuz yaşını geçince "iştah kabartıcı" oldukları gerekçesiyle bu yaştan sonra okula gitmemelerini ve kız öğretmen okullarının kapatılmasını istemişti. Abdülhamit bunları aşırı bularak kabul etmemişti.[11]

Meşrutiyet'in ilanından sonra kadınlar, başta Halide Salih, Keçecizade İkbal ve İsmet Hakkı hanımlar olmak üzere, kadın hakları konusunda konuşmaya başladılar.

Bu serbest tartışmalar Meşrutiyet'in tesettüre son vereceği söylentisini ortaya çıkardı ve haber toplumda yayıldı. İttihat Terakki

---

(8) Teravih: Ramazanda, yatsı namazından sonra cemaatle kılınan 20 rekatlık namaz.

(9) Bidat: İslamiyette, peygamberden sonra ortaya çıkan değişik yargı ve ilkeler.

(10) Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki,* 3. Baskı, s.136-138.

(11) age, s.139.

zaman kaybetmeden bunun aslı olmadığını öne sürdü. Bu son derece hassas konuda toplumsal tepkiden korkuluyordu.

Kadın Yüzünden Bir Rum ve Bir Türk'ün Linç Edilişi

Meşrutiyet'in ilanından sonra 14 Ekim 1908'de Müslüman bir kadınla evlenmek isteyen Todori adlı Rum'un linç edilmesi dikkate değerdir ve özellikle not edilmesi gerekir.

Zincirlikuyu'da oturan Bedriye adındaki Müslüman dul bir kadınla Todori adlı bir Rum vatandaşın aralarındaki ilişki sürüyordu. Bedriye, Todori'nin evine kaçtı ve konu Beşiktaş karakoluna intikal etti, Todori ve Bedriye karakola getirildi ve sorguya alındı. Karakolun önünde toplanan kalabalık karakolu bastı, Todori'yi döverek öldürdü, Bedriye'yi de öldüresiye dövdü, kadın hastaneye kaldırıldı ve öldü. Gerek karakol kumandanı gerekse Yıldız'dan getirilen askerler kalabalığa karşı pasif davranmıştı.

İkdam gazetesinde 17 Ekim günü bir yazı çıktı:

Yazıda, *"Bu cinayet Todori'ye karşı ika edilmiş* (yapılmış) *bir cinayet değil, karakolu basmak gibi bir cinayet ve sonra millete, Kanunu Esasi ve Hürriyet'e karşı ika edilmiş bir cinayettir ki, bunun davacısı bütün millet ve memlekettir"* deniliyordu.

Kanunu Esasi'nin, yeni anayasanın ilan edilmesi her şeyi düzeltmeye yetmiyordu.

Seçimler

Kuşkusuz, II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki en önemli olay, bir an önce mebusan (milletvekili) seçimlerinin yapılmasıydı.

Seçim hazırlıkları yürütüldü ve sonbaharda seçimler başladı. Milletvekillerinin seçiminde, Türk ve azınlık unsurları sorunu doğal olarak ortaya çıktı.

İttihat ve Terakki, Meclis'in Türklerin çoğunluğunda olmasını istiyordu. Azınlıklar kendi cemaatlerinde seçim konularına alışıktılar, seçime büyük ölçüde katılıyor ve oylarını bölmüyorlardı.

Tüm imparatorlukta, mebus seçimlerinin bitmesiyle "Meclis-i

Umumi" (Genel Meclis), 24 Temmuz 1908'de hürriyetin ilanından 146 gün sonra 17 Aralık 1908 günü açıldı.

Tanin gazetesi başyazısında şöyle diyordu:

"Ulusal bayramı kutlarız... Bunca senedir hasretini çektiğimiz bu ulusal bayrama kavuşmaktan kaynaklanan sevinçle bütün vatandaşlarımızı tebrik ederiz."[12]

Meclis'in açılış törenini izlemek üzere İstanbul halkı Meclis'in bulunduğu Sultanahmet Meydanı'nı doldurmuştu.

Padişah Abdülhamit, bizzat Meclis açılışında kendisi için ayrılmış olan padişah locasına geldi. Halk kendisine sevgi gösterilerinde bulundu. Bu da Abdülhamit'in hoşuna gitmişti. Padişahın açılış nutkunu, Başkâtip Ali Cevat Bey okudu.[13]

Padişah Kanunu Esasi'yi Neden Kaldırdığını Anlatıyor

Bu nutukta padişah "eğitimin yayılması sayesinde 'Kanunu Esasi'nin yeniden ilanına engel kalmadığını belirtiyordu."

Padişah bu cümleyle, 1876'da anayasayı yürürlükten kaldırdığını ancak, son 30 yılda eğitime verdiği önemle, eğitimin yayıldığını ve artık anayasanın yeniden yürürlüğe girmesinde bir sakınca kalmadığını belirterek bir ölçüde kendi kararlarını haklı kılıyor ve "yasalaştırıyordu".

Söylevin sonunda, başkâtibin padişaha önerdiği ve kabul ettirdiği önemli bir cümle yer alıyordu. Şöyle ki:

"Memleketimizin Kanunu Esasi ile idaresi hakkında azmim kat'i ve la-yeteayyerdir."[14]

Padişah Abdülhamit'in bu nutkunda iki nokta önemliydi. Birincisi, padişahin "Kanunu Esasi" yönetimi hakkında kesin söz vermesiydi.

Ayrıca, padişah nutkunda, anayasanın ilanına engel kalmadığını, çünkü eğitimin geliştiğini belirterek, demokrasi ile eğitim ara-

---

(12) Aktaran Tevfik Çavdar, age, s.103.

(13) Sina Akşin, *31 Mart,* age, s.23.

(14) Türkçesi: Memleketimizin Kanunu Esasi ile yönetilmesi hakkında kararım kesin ve değişmezdir.

sındaki doğrudan ilişkiye gönderme yapıyor ve 1877'de anayasayı yürürlükten kaldırmasını halkın cahilliğine bağlıyordu.

Padişahın bu söylevine bir yanıt hazırlamak için Meclis tarafından bir kurul oluşturuldu.

Bu söyleve birkaç gün sonra bir yanıt verildi. Bu yanıt "yer yer sert ve iğneli"ydi. Yanıtta, halkın Meşrutiyet'e yeteneği olmadığı düşüncesinin doğru olmadığı, zira I. Meşrutiyet'in ilanı sırasında halkın yetenekleri arttığı için Meşrutiyet düzeninin kurulabildiği söyleniyordu.

Ancak Abdülhamit'in durumunu kurtarmak için, kendisinin yanındaki devlet adamları tarafından aldatıldığı ileriye sürülüyor, Meclis'in "dağıtılması" da Kanunu Esasi'ye tamamen aykırı bir davranış olarak niteleniyordu.[15]

Meclis'teki İkilem

Seçimler sonunda, Meclis'in çoğunluğunu İttihat ve Terakki elde etmişti. Ancak hükümette parti etkin değildi. Bir başka deyişle parlamenter sistem uygulanıyordu. Meclis kurulmuştu, ama çoğunluk partisi hükümette temsil edilmiyordu.

Ancak Meclis başkanlığına, yıllardır Paris'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yürütülmesini sağlamış olan Ahmet Rıza Bey, ikinci başkanlığa da Selanik örgütünün lideri Talat Bey seçilmişlerdi.

Meclis çoğunluğunu elinde tutan İttihat ve Terakki ile Sadrazam Kâmil Paşa arasında, kabineye alınan kimi bakanlar (özellikle Bahriye ve Maarif nâzırlıkları) nedeniyle sorun çıktı.

Meclis'in açılışından hemen iki ay kadar sonra, 11 Şubat 1909'da Kâmil Paşa hükümetine karşı bir gensoru önergesi verildi. Kâmil Paşa, Meclis'te İttihat ve Terakki'ye mensup üyelerden bile destek aldığını sanarak, Cemiyet'in gücünü kırmak gibi bir davranış içine girmişti.

Sonunda Kâmil Paşa hükümeti aleyhine verilen gensoru önergesi 80 oya karşı 198 oyla kabul edilerek, hükümet güvensizlik oyu

---

(15) Faik Reşit Unat (Ali Cevat'ın Fezlekesi), *II. Meşrutiyet'in İlanı,* age, s.122; S. Akşin, *31 Mart Olayı,* age, s.23.

aldı ve 13 Şubat 1909'da düşürüldü. Sadrazamlığa İttihat ve Terakki'ye yakın Hüseyin Hilmi Paşa atandı.

Meclis'te üstyapıda bu kısır çekişmeler yaşanırken, 24 Temmuz 1908 hareketini yaratan İttihat ve Terakki siyasal iktidarı henüz eline alamamıştı. Ama siyasal gelişmelerde ortaya çıkan herhangi olumsuz bir hareket İttihat ve Terakki'ye fatura ediliyordu.

Bu dönemde toplumda etkili olan kimi önemli olaylara kısaca değinmekte yarar var.

Tutucu Kesimlerdeki Gerginlik

İngiliz yanlısı Kâmil Paşa'nın Meclis'te gensoru ile düşürüldüğü ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadrazamlığa atandığı 13 Şubat 1909 ile 13 Nisan 1909 (eski takvime göre 31 Mart 1909) tarihleri arasındaki iki ay, toplumsal duyarlılığın ve gerginliklerin tırmandığı bir dönemdir.

Nitekim, bu sürede gitgide artan gerginlik, 31 Mart 1909'da patlama ile sonuçlandı.

Gerginliğin temel nedeni, genellikle İttihat ve Terakki'ye muhalefet eden kesimlerin, Hilmi Paşa'nın sadrazamlığına bir türlü razı olmamalarıdır.[16]

Dinci çevreler ve muhafazakâr kesimler, aslında İttihat ve Terakki'ye karşı harekete geçirilmek isteniyordu. Böylesi bir hareket için en yatkın ve elverişli olan kesim medrese öğrencileriydi.

Medrese Öğrencilerinin Askerlikten Muafiyeti

Osmanlı devletinde medrese (ilmiye) öğrencileri ve İstanbul'da yaşayanlar askerlikten muaftı.[17]

---

(16) S. Akşin, *Jön Türk,* age, s.171; S. Akşin, *31 Mart,* age, s.32. Nitekim Mevlanzâde Rifat, *Yeni Gazete*'deki 13 Nisan 1909 günkü yazısında Hüseyin Hilmi Paşa için şöyle yazmıştır: *"Asıl kabahat cemiyette değildir. Zira İttihatçılar yalnızca asıllarının, cibilliyetlerinin* (yaradılış), *fıtratlarının* (huylarının) *gereği olan vahşiliği yapıyorlardı. Kabahat, onları bir 'şecere-i habise'* (kötü bir soyağacı) *koparır gibi yerden söküp atmak cesaretini gösteremeyen Hilmi Paşa'daydı."* Bkz. S. Akşin, *31 Mart,* age, s.41.

(17) Muaf: Bağışlanmış.

Ancak 24 Temmuz'dan sonra artık durum değişmişti, herkesin askere gitmesi isteniyordu.

İlmiye öğrencileri için bu karar kabul edilemezdi. Nasıl olur da ilmiye öğrencileri askere giderdi?

İlmiye öğrencileri askere gitmeyi şiddetle reddediyorlardı.[18]

Bu gerekçelerle ilmiye öğrencileri bir cemiyet kurdular ve muhalefet saflarına katıldılar. Kendileriyle ilgili haberler, temelde İttihat ve Terakki'ye karşı olan *Volkan* gazetesinde yer alıyordu.[19]

Prof. Akşin'in belirttiği gibi bu "ilmiye öğrencileri" hareketini, yukarıda sözünü ettiğimiz Kör Ali ve Karagöz olaylarından ayırt etmek gerekir. Çünkü onlar başıbozuk zorbalık hareketleriydi, ama bu ikinciler, başıbozuk değildi, hatta padişaha uyarak Kanunu Esasi düzeninden yana olduklarını da belirtiyorlardı.[20] Ayrıca bunlar etkindiler, disiplinli ve örgütlüydüler.

Derviş Vahdeti Olayı

İttihat ve Terakki'ye karşı olan kimi ulema, Cemiyet'in laiklik yönündeki eğilimlerini özellikle onaylamıyor, Cemiyet liderlerini mason olarak görüyor ve olup bitenlere kuşku ile bakıyordu.

İttihat ve Terakki'ye muhalefetin en önemli dinci kolu olarak ortaya çıkan hareket, bu sürede Derviş Vahdeti tarafından oluşturuldu.

Derviş Vahdeti, Kıbrıslı bir hafızdı. Yüzeysel islami bilgiler edindikten sonra Nakşibendi tarikatına girmişti.[21] İngilizlerle yakın ilişkiler içinde olduğu, yaşam çizgisindeki temaslardan anlaşılıyor.

Derviş Vahdeti, seçimlerin yapılıp Millet Meclisi'nin açılmasından bir hafta önce, 11 Aralık 1908'de, İstanbul'da *Volkan* adlı gazetesini yayınlamaya başladı.

Bu gazetenin tüm koleksiyonu incelendiğinde, aşağıdaki politikalar ve nitelikler ortaya çıkıyor:

---

(18) *İkdam,* 28 Şubat 1909; S. Akşin, *31 Mart Olayı,* age, s.32.

(19) *Volkan,* 3-6 Nisan 1909; S. Akşin, age, s.32.

(20) S. Akşin, age, s.32.

(21) Derviş Vahdeti hakkında geniş bilgi için bkz. Osman Selim Kocahanoğlu, *31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdülhamid,* Temel Yayınları, 2009, s.117-206.

'Volkan'ın Nitelikleri

1- İslamiyetçi nitelik,

2- Hürriyetçi ve Kanunu Esasi düzeninden yana nitelik,

3- İnsaniyetçi ve medeniyetçi nitelik.

Nitekim, gazete kendisini "insaniyete hadim" (insanlığa hizmet eden) diye tanıtıyordu.

Derviş Vahdeti, evrensel barıştan yanaydı. Bağnaz geleneklere örneğin üfürükçülere karşıydı, modern tıptaki yeni buluşlardan yanaydı.

Derviş Vahdeti yazılarında Fransa'daki Dreyfus davasını, Emile Zola ve Darwin'i anıyordu, batılı yazarlardan haberdardı.[22]

4- Fedakârancı (özel yararlarını değil, ulus yararlarını düşünen) nitelik,

5- Prens Sabahattinci ve muhalif nitelik.

Derviş Vahdeti, İttihat ve Terakki'nin başta Ahmet Rıza olmak üzere sivil ileri gelenlerinin şiddetle karşısındaydı. Prens Sabahattin'in "ademi merkeziyet" (yerel özerklik) tezini onaylıyordu.

6- İngiliz siyaseti taraftarıydı.

Derviş Vahdeti, en gerçekçi ve güdülecek en uygun siyasetin İngiliz yandaşlığı olduğunu açıkça yazıyordu. Derviş'e göre Kıbrıs, İngilizlerin "ademi merkeziyetçiliği" sayesinde neredeyse küçük bir İsviçre olmuştu. Ayrıca Vahdeti "Osmanlı İttihad-ı Anasırı"na (Osmanlı unsurlarının birliğine) inanmaktaydı.[23]

Özet olarak verilse de Derviş Vahdeti ve *Volkan* gazetesinden bu derece ayrıntılı söz etmemizin kuşkusuz çok önemli nedenleri vardır.

Derviş Vahdeti ve *Volkan* gazetesi, II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki gelişmelerde ve özellikle 31 Mart olaylarında çok önemli bir rol oynamıştır.

---

(22) *Volkan,* 11 Aralık 1908 ve *Volkan,* 17 Ocak 1909.

(23) S. Akşin, *31 Mart,* age'den özetlenmiştir, s.32-33. Ayrıca bkz. O.S. Kocahanoğlu, age, "Derviş Vahdeti ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti", s.117-217.

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti (İMC)

Derviş Vahdeti bir süre sonra *İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti* (İMC) (Muhammet Yanlılarını Birleştirme Cemiyeti) adında bir cemiyet kurdu.

Derviş'in kurduğu İMC kısa zamanda gelişti ve İMC'nin açılışı dolayısıyla 3 Nisan 1909 günü Ayasofya Camii'nde çok büyük bir kalabalığın katıldığı bir mevlüt okutuldu. İMC'nin popülaritesi arttıkça *Volkan*'ın da tirajı artıyordu.

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti kurucusu ve Volkan gazetesi başyazarı Derviş Vahdeti

Masonluğa karşı çıktığı ve ayrıca padişahı tuttuğu için de, kendisinden takdir ve parasal yardım sağladı.[24]

Vahdeti, Padişah Abdülhamit'e sataşmamak, İslamiyetçilik yapmak ve masonluk karşısında konum almak koşuluyla Yıldız Sarayı'ndan parasal yardım almayı hak ediyordu.[25]

Çarşı Olayı

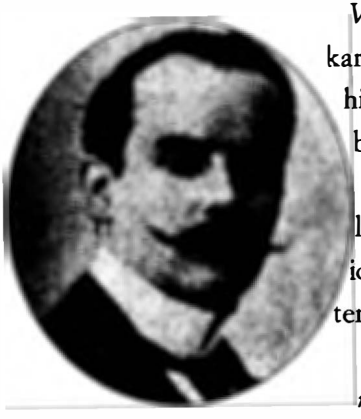
Vahdeti'nin İMC'si, 31 Mart isyanından 15 gün önce Kapalıçarşı ve Fatih'te yoldan geçen halka aşağıdaki bildiriyi imzalatıyordu:

"Ey şeriat-ı Mutahhara-i Muhammedi'nin zevalini istemeyen müminler, Allah'ı zülcelal aşkına Peygamber-i zişanımız Hz. Muhammet Mustafa aşkına bu kâğıdı imzalayın."[26]

Kampanyanın amacı, Millet Meclisi'nin yakında görüşeceği anayasa değişikliğinin şeriata uygun olmasını istemekti. Bu imza kampanyası tarihe "Çarşı Vak'ası" adıyla geçmiştir.[27]

---

(24) Celal Bayar, *Ben de Yazdım,* Sabah Kitapları, 1997, s.123-126.
(25) S. Akşin, *31 Mart,* age, s.37.
(26) Bugünkü dille: Ey, temiz ve kutsal Muhammed'e zeval gelmesini istemeyen Müslümanlar, Ulu Allah ve Peygamberimiz Hazreti Muhammed Mustafa aşkına bu kâğıdı imzalayın.
(27) Osman Selim Kocahanoğlu, *31 Mart Ayaklanması,* age, s.183-184.

Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın) (1875-1957)

Volkan gazetesinin bu tutumuna karşı *Tanin* gazetesinde Hüseyin Cahit "Şeriat İsteriz" başlıklı sert bir başyazı yazdı.

Volkan da bu yazıya aynı sertlikle yanıt verdi. Bu yazılar o günün ideolojik koşullarını ortaya koyan yeterli kanıtlardır.

1909 Mart ayının başlarında *Tanin* gazetesi başyazıda *Volkan*'cılara soruyordu:

"Altı aydan beri şer'iate ne halel geldi ki, şer'iat istiyorsunuz?

Kimsenin namaz kılmasına, oruç tutmasına karışan, hacca gitmesine itiraz eden mi var ki, şeriat istiyorsunuz?

Saltanatın başında Halife, Meşihatın (Şeyhülislamlık makamı) başında Şeyhülislam ve Dârül-Hilâfede (Hilafet merkezi İstanbul'da) ilmiyye ve ulema varken, şer'iat-ı garrâyı Ahmediyye'yi sizden başka bilen yok mu ki, şeriat istemek size kalıyor?

Talebe-i ulûm askerlik yapmayı hangi hakla şeriate aykırı sayabiliyor?.."

Volkan'ın, Hüseyin Cahit'e ertesi günkü yanıtı da çok sertti:

"Ey Tanin! Zulüm ve istibdat, refte refte (azar azar) İslamiyeti istilâ ettiğinde, Hz. Mennân (ihsan eden) şöyle buyurmadı mı: Kur'an-ı biz indirdik, koruyucusu da biziz. Muhabbet-i vatan ve milleti bize veren şeriat değil mi?..

Mü'minler, başlarının tâcı olan şeriatı istemekte neden kabahatli olsunlar?.. Lâyiha vermek serbest değil mi?

Millet eskiden esir-i istibdat iken şimdi de esir-i cemiyet mi olacaklar?

Talebe-i ulûmun şeriat istemesi neden haddini bilmezlik olsun?

Şeriat-ı tahire (temiz) ve mutahharamız o derece muazzez ve muallâdır (sevgili ve yücedir) ki, atılan taşların hiçbiri bizim burç-

larımıza vâsıl olmadan geri döner, döner de fırlatan hainin kellesini hurdahaş eder."[28]

İki Ayrı Damar – İki Ayrı Görüş

İşte iki önemli görüş böylece açıkça karşımıza çıkıyordu; toplumsal düzende temelde uzlaşması olanaksız iki zihniyet vardı.

Araştırmacı Kocahanoğlu'nun çok yerinde belirttiği gibi *Tanin-Volkan* arasındaki bu atışma basit bir polemik değildi:

> "Kavganın temelinde modernizm ve seküler yaşamı hazmedemeyen anlayış yatıyordu. Mektep ile medrese, şer'i mahkeme ile nizami (yasal) mahkeme karşı karşıya... Sadece bunlar değil; fikir ile zikir, muska ile reçete, cüppe ile ceket, aşk ile muhabbet, bilim ile hurafe, akıl ile nakil de karşı karşıyadır. Aydınlık ile karanlık..."[29]

Bu aşamada, kuruluşu tamamlanan İMC'nin tüzüğü yayınlandı. Buna göre cemiyet parti gibi çalışacaktı. Cemiyet din âlimlerinden kurduğu komisyonlar eliyle yasa önerileri hazırlayacak, Ceza Kanunu ve diğer yasaları gözden geçirip "fıkıh" kitaplarından yararlanılarak yasalar yeniden düzenlenecekti.

Bunlarla İslam adına bir yere varılamayacağını, kısa sürede Mehmet Akif de anlamıştı. *Safahat*'ta bu düşüncelere şöyle yanıt vermişti:

Hele bîçare "şeriatle" nasıl oynanıyor
Müslümanlık bu mu yahu diye insan yanıyor.

Gölgesinden bile korkup bağıran ödlek
Otuz üç yıl bizi korkuttu "şeriat" diyerek.

Vahdetî muhlisiniz, elde âsâ çıktı herif
Bir alay zabiti kestirdi. Sebep "şer'i şerif".[30]

---

(28) *Volkan,* 4 Mart 1909, Aktaran Osman Selim Kocahanoğlu, *31 Mart,* age, s.185.
(29) Osman Selim Kocahanoğlu, age, s.186.
(30) Mehmet Akif, *Safahat,* s.129, İstanbul, 1975. Aktaran O.S. Kocahanoğlu, age, s.201.

İMC'nin Kurucular Listesi

İMC'nin tüzüğünde derneğin 26 kişilik kurucular listesi de verilmişti.

Kurucuların büyük çoğunluğu medreseyi temsil eden ulemaydı. Kuruculardan sekizinci sırada etkileri günümüze kadar gelen Bediüzzaman Saidi Kürdi de vardı.[31]

Olaylar yavaş yavaş gelişiyor ve 31 Mart 1909 ayaklanmasına doğru gidiyordu.

Ara Değerlendirme

24 Temmuz 1908'de hürriyetin ilanı ve anayasanın yürürlüğe girmesi sonucunda Osmanlı toplumunda toplumsal ve siyasal gelişmeler oldu.

Bu dönemle ilgili aşağıdaki satırbaşlarını vererek kısa bir değerlendirme yapabiliriz.

Kökleri Derinlerde

1- 24 Temmuz 1908 saray darbesi türünde bir hareket değil, en az 25-30 yıllık hazırlık temelleri olan bir harekettir.

Aydınlar, edebiyatçılar, şairler, Mülkiye ve Harbiye'den mezun olan genç idealistlerin yarattığı, uzun çalışmalar ve uğraşlarla elde edilmiş bir sonuçtur.

Bu hareketin kökleri 1860-1870'lere gitmekteydi. Kaynağında Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa ve diğer düşünürlerin yazıları önemli rol oynamıştı. 1900'lü yıllarda ise özellikle Tevfik Fikret, Akçuraoğlu Yusuf, Ziya Gökalp, Jön Türklerin düşün dünyasında etkin rol oynamıştı.

Yeni Osmanlılardan Jön Türklere doğru giden bir zincirin halkaları birbirini izlemiş ve 1889'da İbrahim Temo ve arkadaşlarının kurduğu gizli cemiyet, 1906'da Selanik'te en üst düzey örgütlenme gücüne erişmişti. 1889'dan 1908'e kadar geçen 19 yıllık sürede gizli İttihat Terakki Cemiyeti'nin çok zor koşullarda yürüttüğü çalışmalar etkili olmuştu.

---

(31) Kurucuların tam listesi için bkz. O.S. Kocahanoğlu, age, s.202.

24 Temmuz 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet, bu çalışma ve gayretlerin ürünüydü; özellikle Selanik'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti, Rumeli'de 3. Ordu ve Edirne'deki 2. Ordu içerisinde genç subaylar tarafından benimsenince güç kazanmıştı.

Dış Değil, İç Etkiler

2- Osmanlı devletinde 1839'da ilan edilen "Tanzimat Fermanı", 1856'da ilan edilen "Islahat Fermanı", 1860'taki "Abdülaziz Fermanı", Hattı Hümayun yani padişah fermanlarıydı. 1876'da ilan edilen "Kanunu Esasi" de onlara yakındı. Bu fermanlar aynı zamanda yabancı devletlerin, özellikle İngiltere, Fransa, Avusturya ve Rusya'nın etkileriyle yayınlanmıştı.

Ama 24 Temmuz 1908'de ilan edilen "Hürriyet ve Anayasa" dış dinamiklerin değil, iç dinamiklerin, özellikle Rumeli'de harekete geçen "Jön Türklerin" bir zorlaması sonucu başarılmış ve ilan edilmişti. Bu nitelik hiçbir zaman unutulmamalıdır. Çünkü bu durum, anayasa ve özgürlük gelişimi tarihimizde ilk kez ortaya çıkıyordu.

Ulusal Ayaklanma

3- II. Meşrutiyet'in ilanını Makedonya'da birkaç subayın dağa çıkması ve çekilen telgraflar nedeniyle Padişah Abdülhamit'in pes edişine bağlamak, ya da Abdülhamit'in denge uzmanlığının bir ürünü olarak görmek de yanlıştır. Hareket, nispeten kansız ve barışçı olarak gerçekleşmesi nedeniyle, Prof. Tanör tarafından "Ulusal Ayaklanma" diye niteleniyor.[32]

Uzlaşma

4- Padişahın 24 Temmuz 1908 günü Meşrutiyet ilanına rıza göstermesiyle bir "uzlaşma" doğdu ve padişaha karşı onlarca yıl savaş veren İttihat ve Terakki, Abdülhamit'in tahtta kalmasını kabullendi.

---

(32) Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,* s.177.

İktidarı Hemen Almadı

5- İttihat ve Terakki'nin 24 Temmuz 1908'in coşku havasında siyasal iktidarı kendi denetimi altına almayışı, hatta 25 yıldır büyük çabalar harcayarak karşı koyduğu Abdülhamit'i tahttan indirmeyişi, dış basında ve dış yorumlarda şaşırtıcı olarak karşılanmıştır. Ancak, Osmanlı toplumunda yaş ve kıdem, otoritenin önemli önkoşullarıdır. Çoğu yüzbaşı ve binbaşı ya da küçük bürokrat olan Jön Türkler bu noktayı iyi değerlendirerek ilk aşamada öne çıkmadılar.

Ancak bir başka nokta da gözden uzak tutulmamalıdır ki, İttihat Terakki liderleri o aşamada Padişah II. Abdülhamit'i azledecek gücü kendilerinde bulamıyorlardı.[33]

Grevler Başladı

6- Meşrutiyet devriminin getirdiği ifade ve toplantı özgürlüğünün etkisi sadece sevinçli ya da öfkeli siyasal gösterilerle sınırlı kalmadı. İşçiler fiyat artışlarından etkilenerek ücret artış talebinde bulundular. Talepler yerine getirilmeyince imparatorluğu bir grev dalgası sardı. Altı ay içerisinde 100'ün üstünde grev oldu. İşçi hareketleri zorunlu hakem usulünü getiren bir yasa ile bastırıldı.[34]

Seçimler

7- 24 Temmuz 1908'den birkaç ay sonra seçim hazırlıklarına geçildi. Sonbaharda seçimler yapıldı ve 17 Aralık 1908'de Meclis açıldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, özellikle Rumeli'deki vilayetlerde çok güçlüydü. Anadolu'da da adım adım güçlendiler. İttihat Terakki'nin şube örgütleri genellikle, öğretmen, avukat, doktor, Müslüman tüccar ve toprak sahipleri birleşiminden oluşuyordu. İTC, seçimlerde diğer uyruklarla işbirliği yaparak Meclis'teki 288 sandalyenin yarısından fazlasına sahip oldu.[35] İttihat ve Te-

---

(33) E.J. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* age, s.147.

(34) E.J. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* İletişim, age, s.146.

(35) Dağılım, Aykut Kansu'ya göre: 153 Türk, 53 Arap, 27 Arnavut ve 40 Hıristiyan'dır (*The Revolution of 1908 in Turkey,* Leiden, 1997); F. Ahmad ve D. Rustow'a göre: 142 Türk, 60 Arap, 25 Arnavut, 23 Yunan, 12 Ermeni, 5 Yahudi ve 5 Slav'dır "İkinci Meşrutiyet Döneminde Mecisler, 1908-1918", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,* 1976.

rakki'ye karşı olan Prens Sabahattin'in Ahrar Fırkası başlangıçta bir sandalye kazanabildi.

Karşıcılar Koalisyonu

8- 24 Temmuz 1908'den sonra İttihat Terakki'ye karşı olanlar yavaş yavaş toparlandılar. Karşıcıların bir koalisyon oluşturduğu kabul edilmelidir. Öncelikle:
Abdülhamit'in 30 yılı aşkın iktidarında görev yapan Sait Paşa, Kâmil Paşa ve diğer yüksek rütbeli bürokratlar ve çevresi kuşkusuz İttihat ve Terakki'ye karşıydı.
Bunlara ilave olarak, hoca, ulema ağırlıklı, laiklik yaklaşımına karşı olan önemli bir grup vardı.
Dinsel duygulardan, padişah ve halifeye bağlılıktan kaynaklanan ve ulema, hocalar, orta sınıf esnafın oluşturduğu bu gruba, askerlik muafiyetini kaybeden medrese öğrencileri de katıldı.
Ayrıca ordunun içindeki mektepli-alaylı çelişkisinin ateşlediği, alaylı subaylar grubu da unutulmamalıdır. Alaylı subaylar ileriki sayfalarda göreceğimiz gibi 31 Mart olayında son derece önemli bir rol oynamışlardır.

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti

9- Bu koalisyonun önemli bir unsuru da İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti (İMC) ve *Volkan* gazetesidir. Çünkü Nakşibendi Şeyhi Derviş Vahdeti'nin kurduğu İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ve yayın organı *Volkan* gazetesi çok önemli bir "muhalefet merkezi" oluşturmuştu. Bu topluluk, Jön Türklere, onların laik ilkelerden kaynaklanan düşünce ve yaklaşımlarına temelden karşıydı.

Bu bölümü burada bağlarken, şimdi 31 Mart 1909'da ne oldu, nasıl oldu ve bu olayın temel nitelikleri nelerdir? Bu soruların yanıtlarını almak için yeni bölüme geçebiliriz.

IV. BÖLÜM

DEVRİM KARŞITI HAREKET GERİCİ AYAKLANMANIN SOSYOLOJİK TEMELLERİ

1. Karşıdevrim Hareketinin Adım Adım Yükselişi Temel Sosyolojik Unsurlar ve Aktörler
2. 31 Mart – Karşıdevrim Ayaklanmasına Giderken Gün Gün Olaylar (Ocak 1909-13 Nisan 1909 [31 Mart 1325])
3. 31 Mart Ayaklanmasının Arkasında Kim Var? Kim Düzenledi? Yorumlar

1

Karşıdevrim Hareketinin Adım Adım Yükselişi Temel Sosyolojik Unsurlar ve Aktörler

Bu bölümde 31 Mart gerici ayaklanmasının temel noktalarını vereceğiz. Eski Rumi takvimle 31 Mart 1325, Miladi takvimle 13 Nisan 1909'da İstanbul'da gerici bir ayaklanma başladı.

Meclis basıldı, bir nâzır (bakan), bir milletvekili, bir binbaşı, 20'yi aşkın vatandaş öldürüldü, yüzlerce kişi yaralandı.

Bu başkaldırının temel nitelikleri nedir?

Her toplumsal hareketin dayandığı temeller, olumlu-olumsuz etkilendiği unsurlar vardır. Her toplumsal olayın bir çevresi ve çerçevesi vardır.

Nitelikleri ve karakteri yönünden "gerici", "tutucu" toplumsal bir hareket olan 31 Mart olayını etkileyen unsurlar şöyle sıralanabilir: O günkü basın, siyasi partiler, dernekler, o günkü İstanbul'daki askeri birlikler...

Bu unsurlar ele alınıp incelenmedikçe 31 Mart olayı tam anlaşılamaz, özümsenemez. Bu nedenle yukarıda saydığımız kurumların o günkü yapılarına kısaca bakmamız gerekiyor.

Basın

Hürriyetin İlan Tarihi olarak kabul edilen 24 Temmuz 1908'de İstanbul'da yayın yapan gazeteler *İkdam, Sabah, Tercüman* ve *Saadet* gazeteleriydi. Meşrutiyet'in ilanından sonra gazeteler, özgürlüğü ve Meşrutiyet'i öven yazılarla yayınlarını sürdürüyorlardı. Hatta ilk gün baskı makineleri sürekli çalışmış, gazeteler ikinci, üçüncü baskılarını yapmışlardı.

24 Temmuz'dan iki gün sonra sansür kaldırıldı ve çok ilginçtir, iki ay içinde 200'ün üzerinde gazete yayınlanmak üzere izin aldı.[1]

Her eğilim kendi gazetesini yayınlamak gayretine düşmüştü. İşte bu gazetelerden önemlileri ve kısa bir özet:

Yeni Gazete: Abdullah Zühtü, Ahmet Emin Yalman, Hakkı Behiç ve Nâzım Poroy yazıyordu. Yansız bir politika izlemeye çalışıyordu.

Tanin (Çınlama): 2 Ağustos 1908'de Hüseyin Cahit Yalçın, Tevfik Fikret ve Hüseyin Kâzım tarafından yayınlanmaya başlandı.

Hüseyin Cahit Yalçın, zaten İttihat ve Terakki'nin üyesiydi, *Tanin,* İttihat ve Terakki'yi tutuyor; hatta resmi organı olarak kabul ediliyordu.

Mizan (Terazi): Uzun süre yurtdışında Paris'te kalmış olan Murat Bey tarafından yayınlanmaya başlandı. *Mizancı Murat* adıyla ünlenen yazar *Mizan*'da eski arkadaşları İttihatçılara ateş püsküren sert eleştirel yazılar yazıyordu.

Hukuk-u Umumiye (Genel Haklar): Mevlanzâde Rifat Bey tarafından yayınlanıyor ve İttihatçılara çok sert dille çatıyordu. Ancak kısa sürede kapatıldı. Bu kez Mevlanzâde Rifat, *Serbesti* (Özgürlük) adlı gazeteyi çıkardı. Gazetenin başyazarı Hasan Fehmi Bey de İttihatçılara çok sert çatıyordu. İlerideki sayfalarda Hasan Fehmi'nin öldürülmesi ve 31 Mart'a doğrudan yaptığı etkiler üzerinde durulacaktır.

Sadâ-yı Millet (Ulusun Sesi) gazetesini Kazımidi adlı bir milletvekili yönetiyordu. Bu gazetede Ahmet Samim eleştirel yazılar yazıyordu. Bir süre sonra Ahmet Samim de vurulacaktı.

Şûra-yı Ümmet (Halk Meclisi), İttihatçıların organıydı. Bu gazete 31 Mart günü yağma ve talan edildi.

Takvim-i Vekayi (Olayların Takvimi): Abdülhamit döneminde kapanmış, Meşrutiyet'in ilanından beş gün sonra, 29 Temmuz 1908'de yeniden yayınlanmaya başlamıştı. Ahrar Partisi'nin organı olup Süleyman Nazif tarafından yönetiliyordu ve İttihat Terakki'ye şiddetle karşıydı.

---

(1) Hıfzı Topuz, *Türk Basın Tarihi,* Remzi, 2003, s.83.

Volkan: Derviş Vahdeti tarafından yönetilen şeriat yanlısı bir gazeteydi.

Tercüman: Ahmet Mithat Efendi'nin 1878'de kurduğu bu gazete, tarafsız olmaya çalışıyordu.

Ayrıca dini yayınlar yapan *Sırat-ı Müstakim* (Doğru Yol) gazetesini Mehmet Akif yönetiyordu.

Bir süre sonra *Sebilürreşat, Medrese, İlmiye* adlı dergiler yayınlandı.[2]

Bu gazetelerden özellikle *Mizan, Serbesti, Sadâ-yı Millet, Takvim-i Vekayi* ve *Volkan,* İttihat Terakki'ye karşı sert bir yayın politikası güdüyorlardı.

Siyasi Partiler

24 Temmuz 1908'de, hürriyet ve Meşrutiyet'in ilanından sonra iki siyasal parti, siyaset sahnesinde önemli yer tutar: İttihat ve Terakki ve Ahrar partileri.

İttihat ve Terakki

İttihat ve Terakki'nin kökleri, I. Meşrutiyet'in ve 1876'da Kanunu Esasi'nin ilanını sağlayan "Yeni Osmanlılar"a kadar gider.

Abdülhamit'in Kanunu Esasi'yi rafa kaldırması sonrası aydınların Avrupa'ya kaçmaları, Tıbbiye'de gizli cemiyetin kuruluşu ve 1906 yılında Selanik'te İttihat ve Terakki'nin güçlenmesi aşamalarını yukarıda belirtmiştik.

İttihat Terakki, anayasalı Meşrutiyet yönetimine inanmış, reformist, laik dünya görüşünü benimseyen ilerici bir partiydi.

İttihat Terakki, 24 Temmuz 1908'de hürriyetin ilanından sonra en güçlü dönemini yaşıyordu.[3]

---

(2) Bu bölüm Hıfzı Topuz, *Türk Basın Tarihi,* s.82-84'ten özetlenmiştir.

(3) İttihat Terakki hakkında, daha önceki sayfalarda kaynakça gösterilmişti. Bu konuda son yıllarda yayınlanan üç önemli kitap için bkz. Süleyman Kâni İrtem, *Yıldız ve Jön Türkler – İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Gizli Tarihi* (Hazırlayan O.S. Kocahanoğlu), Temel Yayınları, 1999; *Meşrutiyet Doğarken – 1908 Jön Türk İhtilali,* Temel Yayınları, 1999 ve *31 Mart İsyanı,* Temel Yayınları, 2003. Bu üç kitabın yazarı Süleyman Kâni İrtem, İttihat ve Terakki'nin üyesidir, İstanbul valiliği ve belediye başkanlığı yapmıştır.

Ahrar Partisi

II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra, 2 Eylül 1908'de Prens Sabahattin Bey, yurtdışından İstanbul'a döndü. Prens Sabahattin ile İttihat Terakki içinde, Paris'teki günlere dayanan ciddi bir çatışma, bir çelişki vardı.

Abdülhamit'in kız kardeşi Seniha Sultan'ın oğlu olduğu için "Prens" sanıyla anılan Sabahattin Bey, babası Mahmut Celalettin Paşa'nın, Mithat Paşa'nın yakın arkadaşı olması nedeniyle, ortaya çıkan sorunlar nedeniyle 1899'da Avrupa'ya kaçtı.

İsviçre'de eğitim gördü. Osmanlı toplumu için "özel girişim" ve "ademi merkeziyetçilik" (yerinden yönetim) ilkelerine ağırlık veren İngiliz-Amerikan modelini savundu.

İttihat ve Terakki'nin 1902 yılındaki Paris Kongresi'nde İngilizlerin desteği ve Ermenilerle işbirliği yaparak II. Abdülhamit'in bir darbe yoluyla devrilmesini savundu. Yabancı müdahaleye karşı çıkan Ahmet Rıza Bey ve arkadaşlarıyla ters düştü ve onlardan ayrıldı.

Meşveret ve *Terakki* dergilerinde görüşlerini savundu.

Prens Sabahattin, 1908'de İstanbul'a dönünce, İttihat ve Terakki liderlerine yanaştı, kabul görmeyince 14 Eylül 1908'de Osmanlı Ahrar (Özgürlük) Fırkası'nı kurdu.[4]

1908 seçimlerinde, İttihat ve Terakki karşısında varlık gösteremeyen partiye seçimlerden sonra Dr. Rıza Nur, Kirkor Zöhrap gibi milletvekilleri katıldı.

Ahrar, İttihat ve Terakki'nin ileride alacağı baskıcı yönetime karşı çıkmak ve imparatorluğun Türk olmayan unsurlarını kendisine bağlayarak bir denge oluşturmak istiyordu.[5]

Sabahattin Bey, dış politikada İngiliz siyaseti yanlısıydı ve bu noktayı açıkça belirtmekten de çekinmiyordu.[6] Örneğin açıkça;

---

(4) Kurucular heyetinde: Nurettin Ferruh, Ahmet Fazlı, Celalettin Arif, Mahir Sait, Kıbrıslı Tevfik, Nâzım ve Şevket Beyler vardı.

(5) Y.H. Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi,* age, s.134.

(6) Prens Sabahattin hakkında geniş bilgi: Ahmet B. Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler,* age, s.211-284, 330-337.

"Siyaseti hariciyemizin temel taşı daima Fransa ile İngiltere dostluğu olmalıdır"[7] diyordu.

İngilizler, Prens Selahattin'in ve Ahrar'ın kendilerine yakınlığını daima ön planda tuttular, hiç unutmadılar.[8]

İstanbul'da İttihat ve Terakki'ye muhalif olan basın, Ahrar'ı destekledi.

31 Mart sonrası kurulan mahkeme, 31 Mart'ı desteklediğini öne sürerek parti ileri gelenleri Prens Sabahattin ve Ahmet Fazlı Bey'i bir süre tutukladılar. Daha sonra parti kendisini feshetti. Aslında yasal olarak altı ay yaşayabilen Ahrar ilk "muhalif" ve "liberal" parti olarak Türk siyasal yaşamında iz bırakmıştır.

Dernekler

Hürriyetin ilanından sonra, cemiyet kuruluşlarının da çoğaldığı gözlemleniyor. Bunların ikisi, *Fedâkâran-ı Millet Cemiyeti* ve *İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti* (İMC) önemlidir.

Fedâkâran-ı Millet Cemiyeti, Yemen, Hicaz, Fizan gibi sürgün yerlerinden, hürriyetin ilanından sonra İstanbul'a dönen kişilerin kurduğu bir dernekti. Abdülhamit baskı rejimi nedeniyle sürgüne gönderilip dönenlere, kıyıma uğramış "mağdurlara" iş ve yardım yapmak amacını taşıyordu.

Ağustos ayında kurulan cemiyet, 7 Eylül'den itibaren *Hukuk-u Umumiye* (Genel Hukuk) adında bir gazete çıkarıp İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefete geçti. Bu gazete kapanınca *Serbesti* gazetesini yayınladılar.

Gazetede Mevlanzâde Rifat, Hasan Fehmi gibi yazarlar yazıyorlardı.

Bu kesim en azılı muhalefet grubunu oluşturuyordu. Çünkü sürgünden kurtulmuşlar, İstanbul'a gelmişler, iş bulamamışlardı. İttihat ve Terakki tarafından kendilerine yüz verilmiyordu. Bunlar binlerceydi.[9]

---

(7) Prens Sabahattin, *Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah,* İstanbul, Mahmut Bey Matbaası, 1327. Aktaran Sina Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma,* age, s.263.

(8) S. Akşin, age, s.265.

(9) Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi,* TTK, s.91.

Cemiyetin Ocak 1909'dan itibaren faaliyetleri göze batmaya başladı. Kargaşa yaratmak üzere fedailer tuttuğu iddiasıyla cemiyetin merkezine baskın düzenlendi.

Olay Millet Meclisi'ne yansıdı, Ahrarcı milletvekilleri cemiyeti korudular ve hükümeti eleştirdiler.

Bu dernek 31 Mart olayından sonra kapatılmıştır.[10]

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti

Bundan önceki bölümde İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, *Volkan* gazetesi ve her ikisinin kurucusu Derviş Vahdeti hakkında kısa bilgi verilmişti.[11]

Burada bu cemiyetin özellikle dış ilişkileri üzerinde durulacaktır.

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ya da Fırka-i Muhammediye (Muhammed Partisi) resmen 5 Nisan 1908'de, yani 31 Mart (13 Nisan 1909) karşıdevrimci hareketinden sekiz gün önce kuruldu. *Volkan* gazetesi de bu cemiyetin sözcüsü olarak etkin faaliyetini sürdürüyordu.

17 Mart 1909'da, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa Meclis'te yeni hükümet programını okurken, yeni yapılacak yasalar için Avrupa devletlerinin kanunlarından yararlanılacağını söylemişti.

Bu açıklamaya karşı ilk tepki Derviş Vahdeti'nin kaleminden *Volkan*'dan geldi. Derviş Vahdeti, iki gün sonra 19 Mart 1909'da *Volkan*'da Şeyhülislam'a hitaben yazdığı açık mektupta bu açıklamayı şeriat adına protesto etti. Yeni yapılacak yasalar Avrupa kanunlarından yararlanılarak değil, şeriattan yararlanılarak yapılmalıydı.[12]

Bu tavır Derviş Vahdeti, *Volkan* gazetesi ve İMC'nin görüşünü, zihniyetini açıkça göstermeye yeterlidir.

Cemiyetin tüzüğünün 2. maddesi ilginçtir. Şöyle ki:

"Cemiyetin Reisi Hazret-i Muhammet Mustafa'dır."

---

(10) Fedâkâran-ı Millet Derneği hakkında bkz. O.S. Kocahanoğlu, *31 Mart Ayaklanması*, age, s.150-151.

(11) İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti hakkında geniş bilgi için bkz. O.S. Kocahanoğlu, age, s.175-220.

(12) Y.H. Bayur, age, s.135.

"Cemiyetin saha-i faaliyeti (faaliyet alanı) *bütün memalik-i İslamiyeyi ihtiva eder* (bütün İslam ülkelerini içine alır)" denilerek uluslararası bir niteliğe bürünüyordu.

Cemiyetin kuruluşuna ait bildiri 16 Mart 1909 günü *Volkan*'da yayınlandı.

Bu bildiri ilginçtir; işte önemli noktası:

"Biz ki Muhammedi'yiz, Şer-i Şerif dairesinde (şeriat ve kutsal peygamber soyunun gereklerine göre) *hareket etmek mecburiyetindeyiz. Bu selahiyetimize de hiçbir şahs-ı manevi* (manevi kişilik) *karışmaz ve karışamaz. Bulunduğumuz asr-ı medeniyette* (şu medeniyet yüzyılında) *hiçbir fert diğerinin esiri olamaz. İşte bu esaretten millet-i muazzama-i İslamiyeyi* (muazzam İslam milletini), *yani bilcümle Müslümanı tabi* (bağlı) *bulundukları devletler idaresinde, tabi bulundukları kavanin dairesinde* (bağlı bulundukları kanunların çerçevesinde) *hareket ederek terakkilerine* (ilerlemelerine) çalışmaktır."[12]

Bu bildiri aslında çok dikkate değerdir. Bayur'a göre, iyi bakıldığında, bu bildirgenin bir Hıristiyan sömürgeci devletin uyrukluğunda yaşayan bir Müslüman tarafından yazıldığını gösteren belirtiler vardır.[14]

Ya da bir Hıristiyanın kaleminden çıkarak Osmanlıca'ya tercüme edildiği görülür. Şöyle ki:

Müslümanlar, tarih boyunca kendilerini "İslam milleti", "Müslüman ümmeti" diye nitelerler ama kendilerine hiçbir zaman "Muhammedi milleti" demezler. Zaten peygamber de bu deyişi hiçbir zaman onaylamamıştı.[15]

Bu deyim Avrupalıların, özellikle İngilizlerin kullandıkları "Muhamedan" kelimesinden alınmıştır.

Avrupalılar Hıristiyanlar için "Christ" (Mesih, İsa) soyundan gelen anlamına "Christian" kelimesini kullanırlar. Hıristiyanlıkta İsa, Allah'ın oğlu olarak kutsal bir varlıktır. Bu nedenle "Christian" İsa'dan gelen, İsa'yı izleyen anlamına kullanılır. Bununla paralellik

---

(13) *Volkan,* 16 Mart 1909. Aktaran Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi,* C.I, Kısım II, TTK, 1991, s.135-136.

(14) Y.H. Bayur, age, s.136.

(15) age, s.136.

kurularak Avrupalılar, özellikle İngilizler Müslümanlar için de "Muhammedan, Muhammet Peygamber'in izleyicileri" deyimini kullanırlar...

Oysa Müslümanlıkta, Muhammet Allah'ın oğlu değil, Allah'ın yarattığı kutsal bir varlık değil, Allah'ın son elçisi, son peygamberidir. Bu nedenle "Müslümanlar" yerine "Muhammedi"ler deyimi tarihte hiçbir zaman kullanılmamıştır.

Ancak bildiride "biz ki Müslümanız" yerine "biz ki Muhammediyiz" deyiminin kullanılması çok dikkat çekiciydi. Bildiride açıkça İngilizlerin deyimleri kullanılıyordu.

Bunlara ilaveten bildiride ve *Volkan*'da zaman zaman yayınlanan makalelerde hiçbir neden yokken Müslümanların sömürgeci devletlere itaat etmeleri (emirlerine uymaları) istenmektedir.

Özetle şöyle deniliyordu: *"Bizim amacımız, Müslümanların tabi* (bağlı, bağımlı) *bulundukları devletler idaresinde, tabi bulundukları kavanin* (bağlı bulundukları kanunların) *dairesinde hareket ederek terakkilerine* (ilerlemelerine) *çalışmaktır."*

Buradaki anahtar deyim "bağlı bulundukları devletlere kanunlar çerçevesinde itaat etmeleri" önerisidir.

Osmanlı Müslümanları için ise "şeriat isteriz" yani "gâvurdan alınmış kanun istemeyiz" iddiası apaçık öne sürülüyordu.

Bayur kitabında bu bildirgeyi, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin dış kaynaklara bağlılığının bir göstergesi olarak yorumlamaktadır.[16]

İslama Dayalı Diğer Dernekler

Meşrutiyet'in ilanından sonra dernekleşme özgürlüğünü en iyi İslamcı kesim kullandı. Kurulan dernekleri şöyle sıralayabiliriz:

---

(16) Bu açıklama ve çözümleme bildiğimiz kadarıyla ilk kez Bayur tarafından ele alınmıştır. Bkz. Y.H. Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi,* age, s.135-136. Elinizdeki kitap yazılırken, II. Meşrutiyet, Jön Türkler ve 31 Mart konularında derinlemesine incelemeler yapmış ve bu konularda önemli kitaplar yayınlamış olan değerli sınıf arkadaşım Prof. Dr. Sina Akşin, beni yukarıdaki çözümlemeyi göz ardı etmeme noktasında uyardı. Kendisine teşekkür ederim.

- İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti
- El-İslam Cemiyeti
- Cemiyet-i Naciye-i Osmaniye (Kurtarıcı İslam Cemiyeti)
- Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye
- Talebe-i Ulum Cemiyeti

Bunların en itibarlısı, yüksek hocaların, ulemanın kurduğu *Cemiyet-i İlmiye* idi. Kurucuları arasında Mustafa Sabri Efendi, Şehri Ahmet Efendi, Fatin Hoca, Elmalılı Hamdi (Yazır), Adanalı Hayret gibi tanınmış kişiler vardı.[17]

Yayınladıkları bildiride İttihat ve Terakki'ye yakın oldukları, halkı aydınlatacakları, okulların ders programlarına müdahale edebilecekleri belirtiliyordu. Cemiyetin tüzüğünde din kurallarına ve İslamiyete bağlı kalınmasıyla ilgili yemin örnekleri vardı. Cemiyete gönderme yapılarak yayınlanan şiir dikkat çekicidir.

Kim muteriz olsa şeref-i dine diliyle
Kesmek dilini meşrebü hâsiyetimizdir.[18]

Bu bildiri ve bu şiir üzerine, İttihat ve Terakki bir açıklama yaparak, ulemanın devlet memuru olduğunu, dini amaçlı bir cemiyetin halkı aydınlatma rolü ne kadar doğalsa, siyasetle uğraşmasının, okulların ders programlarına müdahalesinin, dine itiraz edenlerin dillerinin kesileceğinin ilan edilmesinin kabul edilemeyeceğini bildirdi.[19]

Bir başka önemli dernek *Talebe-i Ulum Cemiyeti*'dir. Bu cemiyet, İstanbul'daki medrese öğrencileri tarafından kurulmuştu.[20]

Bu cemiyetin yönlendirmesiyle, medrese öğrencileri, 27 Şubat 1909'da, 31 Mart olaylarından bir ay önce bir miting yaptılar. Konu yukarıda değinilen, medrese öğrencilerinin askere alınmalarıydı. Med-

(17) O.S. Kocahanoğlu, age, s.321.
(18) Dinin şerefine kim diliyle karşı gelirse, onun dilini kesmek yaşam biçimimizdir.
(19) O.S. Kocahanoğlu, age, s.322.
(20) *Ulum,* bilimler demektir. Medresede okuyan öğrenciler bu adı alarak dini bilimlerle uğraştıklarını belirtmek istiyorlardı.

rese öğrencilerine verilmiş olan askerden "muaflık" hakkı geriye alınmak isteniyordu. İşte miting bu konu ile ilgiliydi. 31 Mart olayı incelenirken bu ileride tekrar ele alınacaktır.

Din eksenli dernekler, İttihat ve Terakki'nin özellikle, laik ilkelere dayalı uygulamalarına karşı çıkıyorlardı.[21]

İstanbul'daki Askeri Birlikler ve İçindeki Çelişkiler

Padişah II. Abdülhamit, denizden uzaklığı ve korumaya daha elverişli oluşu nedeniyle Yıldız Sarayı'nda yaşardı. Sarayın ve padişahın korunması için, özel bir birlik saray çevresinde konuşlandırılmıştı. Bu birlik, tarihsel çağrışım yapması açısından Osmanlı devletinin kuruluş bölgesi Söğüt'ten gelme iki yüz Türk ile birkaç bin Arnavut ve Arap erinden oluşuyordu. Arnavutlara "Tüfekçi", Araplara da "Zuhaf" denirdi. Amaç, Türkçe dahi bilmeyen bu askerlerle padişahın tamamen kendisine bağlı bir birlik tarafından korunmasıydı.

Meşrutiyet ilan edilince bu duruma son verilmek istedi. Askerlik süresi bitmiş olan bir kısım Arnavut ve Arap erleri yerine, anılan birliklere Türk erler verilince Arnavutlar bunları döverek kışladan dışarıya attılar. Daha sonra, Arnavut ve Arap taburları Selanik ve Şam'a gönderildi

Saray dolaylarındaki kışlalara Rumeli'den getirilen ve adına Avcı Taburları denilen birlikler yerleştirildi.

Bu dönemde askerler arasında alaylı-mektepli çelişkisi üst düzeyde bir çelişki oluşturuyordu. Bu önemli çatışma üzerinde kısaca durmamız gerekir:

Orduda Mektepli-Alaylı Çelişkisi

Osmanlı devletinin askeri eğitim okulları, imparatorluk ordusunun subay gereksinmesini karşılamaktan çok uzaktı.

İşte bu subay eksikliği, Osmanlı ordu sistemi içerisinde birlikten gelen çavuş ve başçavuşları önce teğmen olarak subay yapmak, son-

(21) Bu dönemde kurulan din eksenli dernekler ve yapıları konusunda geniş bilgi için bkz. O.S. Kocahanoğlu, age, s.321-342.

ra da terfi yoluyla yüzbaşılar, binbaşılar, albaylar ve hatta paşalar yaratmak yoluyla gideriliyordu.

Örneğin, Abdülhamit'in en güvendiği general, kendi oturduğu bölge Beşiktaş'ın Muhafızı Hasan Paşa ve Saray Muhafızı Tüfekçi Tahir Paşa bir kelime okuma yazma bilmiyorlardı.[22]

Yukarıda da belirtildiği gibi 1908 Temmuz'dan sonra, Rumeli'de çete savaşlarında pişmiş mektepli subayları İstanbul'daki kıtalara tayin etmeye başladılar. Eski birlikleri İstanbul'dan uzaklaştırıp, yeni taburları Taksim Kışlası civarına yerleştirdiler.

Ama bu genç subaylar, kıtaları tam anlamıyla denetim altına almış değillerdi.

İttihat Terakki, kuşkusuz silahlı kuvvetlerde ciddi reformlar yapmak istiyordu. Ekim 1908'den başlayarak, harp okulundan mezun olmayan alaylı subayların ordudan çıkarılacakları haberi askerlerin arasında dolaşmaya başladı. Alaylı subayların emekli edilecekleri, bu konuda listeler hazırlandığı söyleniyordu.

Ayrıca, Taksim kışlasındaki birliklerdeki talimlerin çokluğu yüzünden, askerler arasında namaz kılmaya ve hamama gitmeye vakit kalmadığı yolunda da sızlanmalar başlamıştı.[23]

Ordunun içinde yer yer kaynamalar oluyordu.

2. Ordu'da Çatlama

Bunun en somut örneklerinden birisi Edirne'de görülmüştü.

1908 Kasım ayının ortalarında 2. Ordu merkezinde bir bakıma bir kalkışma patlak verdi.

Çarıklı Kolağası (Çarıklı Yüzbaşı) diye ünlenen bir alaylı subayın öne çıkmasıyla adeta bir ayaklanma hareketi başladı.

24 Temmuz'un üzerinden henüz üç buçuk ay geçmişti, 1908 Kasım ayının ilk haftasında Edirne ordu merkezindeki askerin büyük bir bölümü Edirne'den İstanbul'a gidip padişahı görmek, onun

---

(22) Beşiktaş Muhafızı imzasını eski Arap alfabesindeki yedi ve sekiz rakamlarını yazarak attığı için kendisine Yedi-Sekiz Hasan Paşa denirdi.
(23) Yusuf Hikmet Bayur, age, s.140-142.

sağlık ve yaşamından emin olmak ve ona bağlılıklarını bildirmek istiyorlardı. Bu davanın peşine düştüler.

Onbaşılar, çavuşlar ve alaylı subaylar tarafından düzenlenen bu harekete kimse karşı gelemedi. Asker kafileler halinde Edirne tren istasyonuna gidiyor, vagonlara doluyor ve İstanbul'a doğru hareket ediyordu.

İstanbul'da padişah katına varıp ayak bastığı toprağa yüz sürüyorlardı. Sonra da ellerinde padişahın resimleri olduğu halde Edirne'ye dönüyorlar, çarşıda bu resimlerle gösteri yapıp kışlalarına gidiyorlardı.

O tarihte Edirne'de 2. Ordu karargâhında kolağası (kıdemli yüzbaşı) rütbesiyle görev yapan genç kurmay subay İnönü, çok sonraları, en az yarım asır sonra, bu olayı şöyle değerlendirmişti:

Asker Avuçtan Akıyor

"O kadar heves ve emniyetle (güvenle) *yetiştirdiğimiz askerlerin avuçlarımızdan su gibi akıp gittiklerini gördük!.."*

O günlerde çocukluğunu Edirne'de yaşamış olan ünlü yazar Şevket Süreyya, İnönü'den o günleri dinlerken, kendi kendine aşağıdaki soruyu sorduğunu belirtir:

"Bir cahil sarıklı yüzbaşının peşine takılıp İstanbul'da padişaha koşanlar, ya bir de o padişaha başkaldıran genç subayları kışlaların önünde cezalandırmaya kalksalardı?"[24]

Edirne'deki bu alaylı subayların başlattıkları hareket simgesel olarak çok önemliydi. Zaten konuyu burada değerlendirmemizin nedeni de, 31 Mart günlerinde alaylı subayların İstanbul'da gerçekleştirecekleri ayaklanma provasının Edirne'de 2. Ordu'da yapıldığını belirtmek, alaylı subayların etkilerini bir nebze olsun vurgulamak içindir.

Evet, Osmanlı ordusu içinde mektepli-alaylı subaylar çelişkisi vardı ve alaylı subayların ordudan emekli edilecekleri hakkındaki

(24) Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam,* 14. Basım, Remzi, 2011, s.52-53'ten özetlenmiştir.

ki söylenti ilerde belirtileceği gibi 31 Mart 1909 olaylarını tetikleyen önemli bir nedendir.

Yabancı Elçiliklerin Durumu

Osmanlı devletinin son döneminde İstanbul'daki yabancı elçilikler siyasal açıdan çok önemli konumdaydı.

Padişah Abdülhamit'in yaşam öyküsünü anlatan yazarların da belirttikleri gibi, aslında padişah İngiltere, Rusya, Avusturya devletleri arasında dengeler kurarak devletin devamını sağlamak için uğraşıyordu.[25]

Tanzimat'tan sonra Osmanlı devletinde bu üç yabancı ülkenin etkileri çok açık olarak görülür.

1850'lerde İngiliz Büyükelçisi Lord Stratford Canning, Babıâli'de tartışmasız olarak çok etkiliydi.

Canning, 1853'te eşine yazdığı bir mektupta şöyle demiş:

"Osmanlı hükümeti apansız değişiverdi. Reşit'le sadrazam azledildi. O saat padişaha çıktım, yeniden vazifeleri başına geldiler."

Canning Hariciye Nâzırı (Dışişleri Bakanı) Reşit Paşa'nın, gözlerinden yaşlar akarak elini öptüğünü belirtmiştir.[26]

Dışişleri bakanlığına ve başbakanlığa gelen paşalar muhakkak ya İngiltere, ya Almanya ya da Fransa'ya yaslanırken, oradan güç alırlardı.

Örneğin Fransızlara yakınlığıyla bilinen Âli Paşa... O dönemde Osmanlı devletinin Londra Elçisi Müzürüs Paşa'ya yazdığı mektupta, İstanbul'da elçilerin kudretini şöyle belirtmektedir:

"Görevini yaparken, konsolosların hoşuna gitmemek talihsizliğinde bulunan bir vali mahvolmuş demektir. Bakanlar kuruluda aynı durumdadır. Başkanlarını görevden alan ve atayan padişah değildir."[27]

---

(25) Bu konuda bkz: Mustafa Armağan, *Abdülhamit'in Kurtlarla Dansı,* Ufuk Kitap, 2006.

(26) Lord Stratford'un *Türkiye Hatıraları,* s. 99 ve 102. Aktaran Doğan Avcıoğlu, *31 Martta Yabancı Parmağı,* Bilgi, 1969, s.20.

(27) Cemil Bilsel, "Harici Siyaset" makalesi, *Tanzimat,* TC Maarif Vekâleti, İstanbul, 1840, s.691. (Kısmen sadeleştirildi.)

Papuççu Muştası Ne Demektir?

Osmanlı'da önemli görevler yüklenmiş olan Keçecizade Fuat Paşa, yabancı devletlerin yukarıda anlatmaya çalıştığımız bu gücünü filozofça kabullenmekte ve aşağıdaki ilginç benzetmeyi yapmaktadır:

"Bir devlette iki kuvvet olur. Biri yukarıdan, biri aşağıdan gelir. Bizim memlekette yukarıdan gelen kuvvet cümlemizi eziyor. Aşağıdan ise bir kuvvet hasıl etmeye (yaratmaya) *imkân yoktur. Bunun için pabuççu muştası gibi, yandan bir kuvvet kullanmaya mecburuz. O kuvvetler de sefaretlerdir* (büyükelçiliklerdir)."[28]

Fuat Paşa, Batı'yı çok iyi bilen ve bu kültürün özelliklerini Türk yaşamıyla bağdaştırmaya çalışan bir yöneticidir. 1862'de sadrazam oldu.

Bu girişi yapmamızın amacı, Osmanlı devletinde özellikle Tanzimat'tan sonra dış ülkelerin oynadıkları rolü belirtmek içindir. Rus-İngiliz rekabeti sürerken Osmanlı kendi çıkarları çerçevesinde İngilizlere yanaşmıştır. Almanya güçlenince, Almanya'nın gelişmesini dengelemek için, bu kez İngiltere Rusya'ya doğru kaymıştı; çünkü Osmanlı devleti dış politikasında Almanya önem kazanmıştı.

Osmanlı'da, Alman-İngiliz-Rusya rekabeti şiddetlenirken, Jön-Türkler de ülkenin kurtuluşunu, bir anayasa rejimi kurulmasında görüyorlardı. Böylece, Abdülhamit'in baskıcı rejiminin son bulması sağlanırsa ve imparatorluğun bütün unsurlarına, anayasal garantilerle eşit hakları verilirse, imparatorluğun yaşayabileceğini düşünüyorlardı.

İşte 24 Temmuz 1908'de anayasal meşrutiyet rejimi ilan edilmişti.

Şimdi acaba yabancı elçilikler bu konuda nasıl bir tavır alıyorlardı. Bu konuyu kısaca irdeleyelim.

---

(28) Aktaran D. Avcıoğlu, age, s. 20 (Pabuççu muştası, ayakkabı tamircilerinin kullandıklan yandan destek sağlayan demirden yapılmış bir alet.) Keçecizade Fuat Paşa (1815-1869) Babıâli Tercüme Odası'nda yetişti. Elçilikler yaptı. Hariciye (dışişleri) bakanı oldu. Fransız yanlısı kabul edildiği için İngiliz Büyükelçisi Lord Stratford tarafından dışişleri bakanlığından alınması istendi.

İngiltere

Meşrutiyet'in ilanının ilk günlerinde İngiltere konuya olumlu yaklaşıyordu. İngilizci olarak kabul edilen Kâmil Paşa'nın sadrazam olması İngiltere'yi memnun etmişti. İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Grey İstanbul'a gönderdiği notta, ılımlı bir görüş vardı.[29]

Meşrutiyet'in ilanının üzerinden bir hafta geçince, 31 Temmuz 1908'de İngiliz Dışişleri Bakanı Sir E. Grey, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'ne kapsamlı bir strateji notu gönderdi. Bu notta, Meşrutiyet'in ilanının İngiltere için olumsuzluklar taşıdığı belirtiliyordu.

Dışişleri Bakanı Sir Grey İngiltere için tehlikeleri şöyle belirtiyor:

> "Şayet Türkler meşrutiyeti tam olarak ayakta tutar ve kendileri de kuvvetlenirse bunun sonuçları bizim şimdi göremeyeceğimiz kadar uzaklara gidebilir. Bu hareketin Mısır'daki etkisi inanılmayacak kadar büyük olacaktır; bu etki Hindistan'da da hissedilecektir.
>
> Biz şimdiye kadar idaremiz altında bulunan Müslümanlara kendi dinlerinin başkanı olan milletin kötü bir despot tarafından idare edildiğini söylüyorduk. (...)Fakat şimdi Türkiye başarılı olursa, Mısırlılar da bir anayasa isteyeceklerdir. Bizim bu isteklere karşı koymamız çok güç olacaktır..."[30]

İngiliz Dışişleri bakanı, Türkiye'de işler iyi giderse konu Mısır'a sıçrayacak ve ayaklanmalar olacaktır, diyor.

Bu belgelerden çıkan sonuç İngilizlerin II. Meşrutiyet'in başarısını istemedikleri yönündedir. Temelde, İngilizler kendileri için tehlike yaratacak olan II. Meşrutiyet gelişmelerine karşı Ahrar Fırkası'nı desteklemeye başlıyorlardı.[31]

---

(29) İngiliz Belgeleri "British Documents on the Origin of the War 1898-1914". Aktaran Yusuf H. Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi,* C.I, Kısım II, s.98-99.

(30) Bu belgenin geniş olarak kullanıldığı kitaplar: Celal Bayar, *Ben de Yazdım,* Sabah Kitapları, C.3, s.138-144; Doğan Avcıoğlu, *31 Mart'ta Yabancı Parmağı,* age, s.35-36; Belgeyi numarası ile belirten Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Cumhuriyet Kitapları, 2005, s.62 (Belge No: 204, Tarih 31.07.1908)

(31) Celal Bayar, *Ben de Yazdım,* age, C.3, s.142-143; Doğan Avcıoğlu, age, s.39-40.

Almanya

İlk aşamada, Meşrutiyet rejimi Almanya'nın aleyhinde görülüyordu. Çünkü o sırada, denge politikası güden Abdülhamit, İngiltere ve Rusya'ya karşı Almanya'yı destekliyordu. Hatta Almanlara Bağdat demiryolu konusunda ayrıcalıklar verilmişti. Ancak Almanlar bir süre sonra bu konuda kendi politikalarını oluşturdular. Konuyla ilgili bir rapora Alman kayzerinin kendi elyazısıyla düştüğü not şudur:

> "İnkılap Paris ve Londra'daki genç Türkler tarafından yapılmadı... Almanya'da yetişmiş olan ve kendilerine Alman Subayları denilen subaylar tarafından yapıldı. Bu subaylar kılıç eldedirler ve Almanlar gibi düşünürler."

Alman kayzerinin bu yargısı ilginçtir. 31 Mart'tan sonra sadrazam olan Mahmut Şevket Paşa, Türkiye'de Harp Okulu ve Akademisi'nde ders vermiş olan Alman General Goltz Paşa'nın eski bir öğrencisiydi. Mahmut Şevket Paşa, Goltz'a aşağıdaki telgrafı çekmiştir:

> "Sadık öğrencilerinizin Osmanlı Hükümeti'nin meşum istibdadına (uğursuz ve baskıcı yönetimine) son vermeye ve anayasayı kabul etmeye mecbur ettiğini, ekselanslarınıza hürmetle bildirmekten şeref duyarım."(32)

Daha sonraları Binbaşı Enver Bey, Berlin ataşemiliterliğine tayin edildi. Almanların desteğiyle Osmanlı devletini güçlendirmek, kaybedilmiş toprakları geri almak düşleriyle Berlin politikalarının sadık bir izleyicisi oldu.

Almanya, İttihat ve Terakki'ye yaklaştıkça İngiltere İttihat ve Terakki'nin karşısına geçti ve İTC'nin hükümetlerinin yıkılmasını istedi.

Rusya

Ruslar genel olarak Meşrutiyet'in ilanı nedeniyle memnun olduklarını belirttiler. 8 Ağustos 1908'de Babıâli'ye gelen Rus Büyükelçiliği yetkilisi, "Kanunu Esasi'nin devamlı yaşayacağına inan-

---

(32) Aktaran Sina Akşin, age, s.270; Doğan Avcıoğlu, age, s.41.

dıklarını, bunun bütün Osmanlı vatandaşlarının haklarını koruyacağı için Rusya'nın memnun olduğunu" belirtti.

Ancak Rus hükümeti Osmanlı Meşrutiyet hareketinin Rusya'da yaşayan Müslümanlarca örnek alınmasından da çekinmekteydi.[33]

Görüldüğü gibi, o dönemde Osmanlı için önemli dış politika oyuncuları yerlerini almışlardı. Rusya sessiz, Almanya İTC'yi destekliyor, İngiltere ise karşı hareketleri destekliyordu.

Ara Değerlendirme

Bu bölümde 31 Mart Gerici Ayaklanması'na adım adım gidilirken bu toplumsal olayda etkili olan sosyolojik unsurlar, partiler, basın, dernekler, dış güçler, toplumsal çelişkiler ele alınarak çözümleme yapılmaya çalışıldı.

Karşıcı isyanda geniş bir cephenin etkin rol aldığı görülüyor. Bir yanda askerler arasındaki alaylı-mektepli subay çelişkisi, ayrıca medrese öğrencilerinin askerlik muafiyeti meselesi nedeniyle bu cepheye katılmaları olayların dini bir renk kazanmasına yol açmıştır. Öte yandan Bakanlar Kurulu'nun gerek askeriye gerekse bürokraside başlatmak istediği "tensikat" (eksiltme) ve tasfiye kararı önemli bir grubun bu cepheye katılmasını sağladı.

Ancak muhalefet cephesi sadece bu üç unsur değildir. Aşağıdaki unsurlar da katılmışlar, rol almışlar ve etkili olmuşlardır:

Derviş Vahdeti'nin kurduğu İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ve sert yayın politikası güden *Volkan* gazetesi. Ayrıca bu cephenin oluşmasına katkı yapan *Mizan, Serbesti, Sada-i Millet, Takvim-i Vekayi* gazeteleri; İttihat Terakki liderleriyle uyuşmayan Prens Sabahattin ve kurduğu *Ahrar Partisi;* İstanbul'da en etkili olan ve resmi yazışma ve belgelerden de anladığımız gibi İttihat Terakki'nin başarılı olmasını kendi ulusal çıkarlarına aykırı bulan İngiliz Büyükelçiliği...

İşte bütün bunlar İttihat ve Terakki'ye karşı doğal bir blok oluşturuyordu.

31 Mart'a giderken İTC'nin kabul edilemeyecek sert politikalara yönelmesi, özellikle eleştiri yapan basın mensuplarına karşı yasa-

---

(33) Celal Bayar, *Ben de Yazdım,* C.3, s.39.

dışı hareketlere girişmesi, *Serbesti* yazarı Hasan Fehmi'nin Galata Köprüsü'nde faili meçhul bir cinayete kurban gitmesi, 31 Mart Olayı'nı yaratan karşı hareketin oluşmasında etkili ve tetikleyici rol oynamıştır.

Şimdi artık Ocak 1909 ile Mart 1909 sonu arasındaki üç aylık döneme daha yakın bir gözle bakabiliriz.

2

31 Mart – Karşıdevrim Ayaklanmasına Giderken – Gün Gün Olaylar (Ocak 1909 – 13 Nisan 1909 [31 Mart 1325])

31 Mart, karşıdevrim ayaklanmasına giderken, yineleme olsa bile Ekim 1908 tarihinden itibaren olayların tepe noktalarına kuşbakışı olarak bir kez daha bakmalıyız.

- Girit'in Yunanistan'a katılması ve Bulgaristan'ın bağımsızlık ilan etmesi üzerine gösteriler yapılıyordu.
- Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamında gazeteler özellikle dinsel duyguların sömürülmesi yönünde birbirleriyle yarışıyorlardı. Örneğin, "Kanunu Esasi'de Devlet-i Osmaniye'nin dini İslam denildiği halde, rakı şarap içmekte, terk-i salat etmekte (namaz bırakmakta), oruç yemekte hürriyet var..." deniliyordu.(1)

En ağır eleştirileri yapan *Mizan,* din sömürüsünden geri durmuyor ve şöyle yazıyordu: "Okullarda din dersleri kalkıyor, Hıristiyanlar askere alınınca kışlalarda ve askeri okullarda, kilise ve şapel olacak mı?"(2) Bu tür yazılar, her gün dozunu artırarak yayınlanıyordu.

Ekim 1908 sonunda, Taşkışla'da, taburlarda yeni gelen askerler arasında bir hareket oldu. 28 Ekim'de, Taşkışla'da bulunan bazı birliklerin Cidde'ye gönderilmesine karar verildi ve 86 asker, kışla dışında silah çatarak askerlik sürelerinin bitmekte olduğunu, Cid-

(1) O.S. Kocahanoğlu, age, s.248-249.
(2) Y.H. Bayur, age, s.91.

de'ye gitmek yerine terhis edilmek istediklerini bildirdiler. Askerler Abdülhamit lehine, kışla komutanı aleyhine gösteri yaptılar. Yapılan öğütler etkili olmadı, Rumeli'den gelen Avcı Taburları 30 Ekim gecesi kışlayı işgal etti.

Ertesi gün, isyan hareketine girenler talime çıkmadılar, bunun üzerine ablukaya alındılar. Çıkan çatışmada âsilerden üç çavuş öldü, üçü yaralandı, geriye kalanlar teslim oldu. Bu olay askerler arasındaki iç çelişkiyi artırdı.

Ekim 1908'de İstanbul'da grevler başladı.

Kasım 1908'de bütün ülkede yapılan seçimler bitti; 17 Aralık 1908'de Meclis açıldı.

11 Aralık 1908'de *Volkan* gazetesi yayınına başladı.

12 Ocak 1908'de *Fedakârân-ı Millet Cemiyeti*'nin merkezi ve cemiyetin yayın organı *Hukuku Umumiye* gazetesi polis taafından basıldı, arama yapıldı. Ele geçen belgelere göre, cemiyetin ülkede karışıklık çıkarmak istediği belirtildi. Cemiyet başkanı ve üyeleri tutuklandı.

Yıllardır dertlerini dinletemeyen tramvay ve demiryolu işçileri grevlere başladılar.

6 Şubat 1909'da Osmanlı Demokrat Fırkası kuruldu. İttihat ve Terakki'yi ilk kuran Dr. İbrahim Temo'nun başkanlığa getirildiği bu partide ikinci başkanlığa Abdullah Cevdet, genel sekreterliğe Fuad Şükrü Beyler getirildi. Bu yeni kurulan partinin simgesel bir önemi vardı. İlk gizli "İttihad-ı Osmani" cemiyetini kuran ve Jön Türk hareketi içinde etkin rol almış olan bu kişiler şimdi yeni bir parti kuruyorlardı. Böylece İttihat ve Terakki'ye muhalif partilere bir yenisi daha katılmış oluyordu.

Matbuat Nizamnamesine Karşı Miting

7 Şubat 1909'da Sultanahmet Camii avlusunda simgesel bir miting yapıldı. Miting yeni yayınlanan "Matbuat Nizamnamesi"ni (Basın Tüzüğü) protesto etmek için yapılıyordu.

Tüzüğe göre yeni gazete çıkarmak zorlaştırılıyor, 500 altın lira teminat, mesul müdürlük için de 25 yaş sınırı getiriliyordu. 100 altın liradan 250 altın liraya kadar cezalar konmuştu.

Yeni Matbuat Nizamnamesi'nin basına vurulacak darbenin ilk belirtileri olduğu, bunun özgürlüklere uymadığı, özellikle askeri tıp okulu öğrencileri tarafından belirtiliyordu.

Meşrutiyet'in ilanından sonra göreve başlamış olan Kâmil Paşa hükümeti Meclis'te 13 Şubat'ta yapılan oylama sonucu güvensizlik oyu alarak düştü.

İngiltere yanlısı olarak bilinen Kâmil Paşa ile İttihat ve Terakki arasında zaten gittikçe şiddetlenen bir çatışma vardı. Kâmil Paşa'dan sonra Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi kuruldu.

İttihat ve Terakki, İngiltere'nin alabileceği tavırları dengelemek için *The Times* ve *Daily Telgraf* gazetelerine bir açıklama göndererek İngiltere ile yakın ilişkilerin süreceğini bildirdi. Böyle bir yola başvurulması bile, İngiltere'nin o dönemde İstanbul'daki politik gücünü göstermeye yeterlidir.

21 Şubat 1908'de ordu mensuplarının siyasetle uğraşmalarını yasaklayan bir emir, Harbiye Bakanlığı tarafından yayınlandı.

Harbiye Bakanlığı işlerin kötü gitmekte olduğunu herhalde duyumsamaya başlamıştı.

26 Şubat 1909'da İstanbul'da toplantıların çoğalması üzerine, hükümet toplantılar için 24 saat önceden izin almasını öngören bir bildiri yayınladı.

Bu konu da basında şiddetli tartışmalara yol açmıştı. Hükümet özgürlükleri yok etmek mi istiyordu?

Bayazıt – Talebe-i Ulum (İlmiye) Öğrencileri Mitingi

Talebe-i Ulum, dini bilimler okuyan medrese öğrencilerinin kurduğu bir dernekti.

Yukarıda da belirtildiği gibi, o günlerde Harbiye (Savaş) Bakanlığı medrese öğrencilerinin "askerlik muafiyeti"nin kaldırılmasına karar vermişti. Öğrenciler buna karşı çıkıyor, Şeyhülislamlık dairesi de medrese öğrencilerinin yanında yer alıyordu.

Bunun üzerine orta yol bulundu. Harbiye Bakanlığı muafiyetin sürmesi için hiç olmazsa, basit bir sınav yapılmasını kabul etti. Medrese öğrencileri bu sınava da karşı çıkıyorlardı.

Osman Ergin ve Şerif Mardin'in belirttikleri gibi, "Medreseler bir bakıma asker kaçaklarının yuvası, bir ocak haline gelmişti. Başına sarık sarıp medreseye kayıt yaptırana, askerlik çağı dolduncaya kadar kimse dokunamazdı."[3]

Bu konunun tartışmaları sürerken, 27 Şubat 1909 günü *Talebe-i Ulum Cemiyeti* Beyazıt Meydanı'nda, Beyazıt Camii önünde toplandı. Bin kadar medrese öğrencisi, başlarında hocaları olduğu halde, medrese öğrencilerinin askere alınması isteklerini ve bu konuyu izleyen Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa'yı protesto ettiler.

Cami avlusu önündeki mitingde sınavların bir ay ertelenmesi ısrarla isteniyordu.[4]

Bu mitingde, medrese öğrencilerinin yanında İlmiye'den Âyan üyesi Seyyid Abdülkadir,[5] Üsküp mebusu Said ve Halep Mebusu Şeyh Mustafa Efendi ve diğer medrese hocaları vardı.[6]

Daha ileriki sayfalarda görüleceği gibi 31 Mart isyan günü, Sultanahmet'te bu medrese öğrencileri de hazır bulunmuşlardı.

İsyancıların listesinde Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa'nın, Vahdeti'nin listesinde Hassa Komutanı Muhtar Paşa'nın bulunması sebepsiz değildi. O meydanda Mülkiye, Tıbbiye öğrencileri yoktu, ama Mekteb-i Nüvvap[7] ve medrese öğrencileri bulunuyorlardı.[8]

Kanımızca, Beyazıt'ta medrese öğrencilerinin yaptıkları miting, 31 Mart'a gidiş yolunda çok önemli bir sınır taşıdır.

---

(3) Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi,* C.1, s.108; Şerif Mardin, *Jön Türkler,* 1964, s.41; O.S. Kocahanoğlu, age, s.324.

(4) Şevket S. Aydemir, *Enver Paşa,* C.II, Remzi, s.127. Muafiyet için yapılacak sınav konusunda Şeyhülislam Dairesi ile Maarif Vekâleti (Eğitim Bakanlığı) arasındaki tartışmaları, Eğitim Bakanlığı adına bu tartışmalara katılan Faik Reşit Unat daha sonra ayrıntılı olarak yazdı. Bkz. *Belleten,* C.III, 1958, s.680.

(5) Âyan üyesi Seyyid Abdülkadir (1856-1925) Şam ve Bitlis ceza reisliği yaptı. 17 Aralık 1918'de Kürdistan Teali Cemiyeti'ni kurdu. Şeyh Said isyanına katıldı ve idam edildi.

(6) O.S. Kocahanoğlu, age, s.324-326.

(7) Naip, kadı vekili yetiştiren okul.

(8) O.S. Kocahanoğlu, age, s.326.

31 Mart'a doğru yol alınırken *Volkan* gazetesi ve Ahrar Fırkası İttihat ve Terakki'yi hedef almışlar, *Volkan* gazetesi aracılığıyla bu cemiyete yönelik sert eleştirilerde bulunuyorlardı.

Volkan gazetesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti liderleri için "Avrupa'dan gelmiş dört-beş tane herif-i nâşerif" (şerefsiz kişiler), "üç günlük tahsillerine (öğrenimlerine) mağrur olup da talebe-i ulûma (medrese öğrencilerine) yan gözle bakan, garbı (batıyı) körü körüne taklit eden ecahil-i nâs" (cahil insanlar) nitelemelerini yapıyordu.

Bunlar şeriatı koruyamazlardı. *Volkan* gazetesi "Acele et *Mizan!* Arş ileri *Serbesti!* İmdat *Osmanlı!* Sebat *İkdam!*" sözleriyle muhalefet yapan öteki gazeteleri "kale-i istibdad" (baskıcı yönetimin kalesi) olarak nitelendirdiği İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne saldırmaya çağırıyordu; ve her gün saldırıyorlardı.

1909 Mart Ayı

3 Mart 1909'da, toplantılar için 24 saat önceden izin alınmasını öngören ve hükümetçe yayınlanan bildiriyi Meşrutiyet'in ruhuna aykırı gören Milletvekili İsmail Kemal Bey ve dört arkadaşı tarafından Meclis'e soru önergesi verildi.

Ertesi gün hükümet bu bildirinin yanlış anlaşıldığını, amacın izin almak olmayıp sadece haber vermek olduğunu belirtti.

12 Mart 1909'da Sinop Milletvekili Dr. Rıza Nur Bey *İkdam*'da "Görüyorum ki İş Fena Gidiyor" başlığını taşıyan bir yazı yayınladı.

"Görüyorum ki İş Fena Gidiyor"

Bu başlıkla yayınlanan yazısında Rıza Nur, İttihat ve Terakki'yi "hükümet içinde hükümet olmakla" suçluyordu.

Baskıcı yönetim ve yöntemlerini andıran uygulamalarda bulunması, Matbuat Nizamnamesi, toplantılar için izin alınması gibi konulara değinen yazar, "Ülkedeki tüm fenalıklardan tamamıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti"ni sorumlu tutuyordu.

Rıza Nur'a göre Cemiyet'in görevi "yalnızca milletin meşrutiyetine gözcülük etmek" olmalıydı. Halk yolsuzluklardan bıkmıştı, orduda hoşnutsuzluk başgöstermişti. Cemiyet'in yanlış tutumları,

Osmanlı Mebusan Meclisi Sinop üyesi Dr. Rıza Nur (1878-1942)

İstanbul'da Avcı Taburları dışındaki birliklerin başka siyasi partilere yönlenmesine neden olmuştu.

Rıza Nur, ordunun politikaya karışmasını da eleştiriyor, Avrupa ve Fransa'dan örnekler veriyordu.

Rıza Nur, Cemiyet'in ortadan kalkmasını istemediğini, ancak gerçek vatansever olarak Cemiyet'in bütün şubelerini dağıtarak Manastır ve Selanik'e çekilmesini öneriyordu.

Rıza Nur yazısının sonunda, iyi niyet sahiplerini ve vatanını sevenleri gözü açık olmaya davet ediyor, "memleketi masum kanlara bulamayalım" diyerek uyarıda bulunuyordu.[9]

Rıza Nur'un doğrudan İttihat ve Terakki'yi hedef aldığı bu yazısı, ertesi gün bütün diğer muhalefet gazetelerinde de yayınlandı. İlginçtir, Londra'da yayınlanan *Times* gazetesi de bu yazının uzun bir özetine yer verdi.

İttihat ve Terakki Yemeği

13 Mart'ta İttihat ve Terakki Cemiyeti, Pera Palas'ta bir yemekli toplantı düzenledi. Bu toplantıda Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey konuştu ve muhalefeti suçladı.

15 Mart'ta *İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti*'nin tüzüğü yayınlandı.

19 Mart'ta gümrük hamalları greve başladı. İstanbul'da Üsküdar, Galata ve Eyüp iskelelerinde kayıtlı gümrük hamalları, Galata Rıhtım Şirketi'nin kimi hamal arkadaşlarını kabul etmemesi üzerine toplu olarak greve başladı. Grev üç gün sürdü.

22 Mart'ta, halkın şikâyetlerinin artması üzerine hükümet işlerine hiçbir Cemiyet'in karışmaması gerektiğiyle ilgili olarak Sadrazamlık bir bildiri yayınladı.

---

(9) *İkdam,* 12 Mart 1909. Yazının tam örneği için bkz. *İkinci Meşrutiyet'in İlk Yılı,* YKY, 2008, s.267.

Galatasaray'da Polis-Halk Çatışması

24 Mart 1909 akşamı, Galatasaray'da Balık Pazarı'nda iki kişi kavga ederken, polis araya girdi. Bunun üzerine bu iki kişi birbiriyle kavga etmeyi bırakıp polislere saldırdılar. Halktan kimileri de polise müdahale ederek kavga edenleri polisin elinden almak istedi. Sonunda kavga edenler karakola götürüldü.

Ancak toplanmış olan halk dağılmadı, olaylar büyüdü. Taksim'den Avcı Taburu'ndan bir birlik olay yerine geldi, dipçikle halkı dağıtmaya çalıştı. Şiddete başvurulması halkı daha da hırçınlaştırdı; kalabalığın sayısı da artıyordu.

Asker havaya ateş etti, halk dağıldı. Ancak bir süre sonra bini aşkın kişi yeniden Galatasaray meydanında toplandı, verilen öğütlerle dağıldılar.

Olay ertesi günü Rum basınında "Beyoğlu'nda vahşi sahneler, asker vatandaşa kurşun sıkıyor" başlığıyla yansıdı.

Proodos gazetesi, askerin Rum vatandaşlara kötü muamele yaptığı, halkın dipçiklendiği, bir kişinin hastanede öldüğü haberini veriyordu.

Gazeteye göre Osmanlı unsurları arasında bölünmeye neden olanlar başta *Tanin* gazetesi ve sonra da zabıta güçleriydi. Bu konuda İttihat ve Terakki'ye de yükleniyordu.

Konu üzerine azınlık gazeteleri yayınlarını sürdürdüler. Bu sefer Sultanahmet Meydanı'nda üç-dört bin kişinin katıldığı bir miting yapıldı. Hukuk Mektebi öğrencileri, azınlık gazetelerini protesto ettiler ve Meclisi Mebusan'a giderek dilekçe verdiler.

Burada dikkati çeken nokta, Ahrar Fırkası'nı destekleyen gazeteler *Osmanlı, İkdam* ve *Yeni Gazete*'nin, kendilerine tekrar tekrar başvurulduğu halde, üniversite gençlerinin bu mitingi için davet bildirisini yayınlamayı kabul etmemeleriydi.[10]

24 Mart'ta, Fedakârân-ı Millet Cemiyeti üyelerinin davası başladı. Ocak ayında merkezi basılarak Cemiyet'ten 40 kişi tutuklanmıştı. Cemiyet'in Karagöz olayı ile ilgisi olduğu ileri sürülüyordu.[11]

---

(10) *II. Meşrutiyet'in İlk Yılı,* age, s.266.

(11) Karagöz olayından yukarıda, 123. sayfada söz edilmiştir.

30 Mart'ta, Yıldız Sarayı'nın korunması görevi verilmiş olan Arnavut ve Arap Zuhaf alayları, Yıldız'dan Taşkışla'ya nakledildi, yerlerine Avcı Taburları yerleştirildi.

Şehzadebaşı Toplantısı

31 Mart 1909'da kadro dışı bırakılan alaylı subaylar kendi aralarında, Şehzadebaşı'nda Fevziye Kıraathanesi'nde bir toplantı yaptılar. Aileleri ile birlikte binleri bulan bu kesim, ordudan ayrılırlarsa ne yapacaklarını düşünüyordu. Bunlara bürokrasi içinde "tenkisat"a uğrayacak memurlar ve aileleri de katılıyordu.

Mart 1909 sonuna doğru İstanbul'da toplumun her kesiminde bir "muhalefet", bir "hareket", bir "karşı duruş" gözlemleniyordu.

'Volkan'da Çıkan Er Mektupları

28 ve 31 Mart 1909 arasında *Volkan* gazetesi er ve erbaşların İttihad-ı Muhammediye Cemiyeti lehine ve İttihat Terakki Cemiyeti aleyhine yazdıkları mektupları yayınlamaya başladı.

Bu mektuplardan İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet edenlerin er ve erbaşlar yoluyla ordu içine sızdıkları ortaya çıkmış oluyordu.

Nisan 1909

3 Nisan önemli bir gündür. Çünkü Muhammedi Cemiyeti, Ayasofya Camii'nde bir mevlüt okuttu. Mevlüt çok kalabalıktı. Mevlütte Vahdeti ile birlikte Saidi Kürdi de bulunmuştu.

Hasan Fehmi Cinayeti

Eski takvimle 25 Mart 1909'da (5 Nisan 1909) İttihat ve Terakki'ye sert eleştirilerle bulunan *Serbesti* gazetesinin yazarı Hasan Fehmi Bey, bir arkadaşıyla birlikte Galata Köprüsü'nden geçerken kimliği belirsiz bir kişi tarafından öldürüldü. Yanında bulunan arkadaşı Şakir Bey yaralandı. Katilin ateş ederken "Mevlan" diye bağırmasının *Serbesti* gazetesinin sahibi Mevlanzâde Rifat'ı çağrıştırması, Hasan Fehmi'nin siyasi amaçlarla ve İttihat ve Terakki tarafından öldürtüldüğü izlenimini doğurmuştu.

Hasan Fehmi, Mülkiye'yi (Siyasal Bilgiler) bitirmiş, Paris'e kaçmış, bir süre Mısır'da yaşamıştı. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra *Serbesti* gazetesine başyazar olmuştu. Yazıları aydın çevrelerde geniş yankılar uyandırıyordu.[12]

6 Nisan 1909 günü Galata Köprüsü'nde öldürülen gazeteci Hasan Fehmi Bey

Ertesi gün *Serbesti*'nin birinci sayfasında bu feci ölüm haberi şöyle veriliyordu.

"Matbuatın (basının) *ilk kurbanı, ömrünü menfalarda* (sürgünlerde) *geçirmiş olan evlad-ı hürriyetten* (özgürlüğün çocuklarından) *Hasan Fehmi'nin ruhuna fatiha."*

Hasan Fehmi'nin öldürülmesi üniversite çevresinde heyecan yarattı. Öğrenciler ertesi sabah büyük bir gösteri düzenleyerek Babıâli'nin önünde toplandılar.

Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa öğrencileri kabul etmek zorunda kaldı. Öğrenciler adına bir konuşma yapan 19 yaşındaki Burhan Felek katillerin yakalanmasını istedi.[13] Gençler Mebusan Meclisi'ne giderek Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey'le görüştüler. Orada da, "Artık bu gizli eller kırılsın. Millet kan ağlıyor. Katilleri isteriz" diye bağırdılar.[14]

Daha sonra, üniversite gençleri *Mizan, Yeni Gazete* ve *İkdam*'a giderek üzüntülerini bildirdiler.[15]

Meclis'teki Tartışma

Ertesi gün, 7 Nisan'da Meclis-i Mebusan'da İstanbul Milletvekilleri Zöhrap ve Kozmidi Efendiler, Sinop Milletvekili Rıza Nur

---

(12) O.S. Kocahanoğlu, bu cinayetin 6-7 Nisan Salı gecesi olduğunu belirtiyor. age, s.229.

(13) Mustafa Baydar, "Öldürülen Gazeteciler", *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1967.

(14) Burhan Felek, Cumhuriyet döneminde önemli bir gazeteci oldu. Gazeteciler Cemiyeti Başkanlığı yapmıştır.

(15) O.S. Kocahanoğlu, *31 Mart Ayaklanması*, age, s.230.

Erzurum Milletvekili Vartkes Efendi, Meclis'te Hasan Fehmi cinayetinin aydınlatılmasını istedi.

Bey ve kendilerine katılan diğer dört milletvekili tarafından Hasan Fehmi Bey'i kurşunlayan katilin yakalanmasıyla ilgili bir gensoru önergesi verildi. Meclis Başkanı Ali Rıza Bey, konuyu görüşmek üzere önergeyi gelecek cumartesi gününe gündeme aldığını söyledi.

Erzurum Milletvekili Vartkes (Serengülyan) Efendi, "Öbür cumartesi mi? O vakte kadar neler olmaz ki" diye yerinden müdahale etti.[16]

Olay muhalefet basını tarafından çok sert biçimde kınanıyordu. *Serbesti* haklı olarak sert eleştirilerinin dozunu yükseltmişti. 8 Nisan günü *Serbesti* şöyle diyordu:

> "Vatan bu hainlerin pençei istibdadından kurtarılmalıdır (baskıcı pençesinden kurtarılmalıdır). Baskı yönetimi bir merkezden kalktı, çok merkezliye geçti. Ey millete tercüman olan basın, çalışınız ve vatanı baskıcı yönetiminden kurtarınız."[17]

Büyük Cenaze Alayı

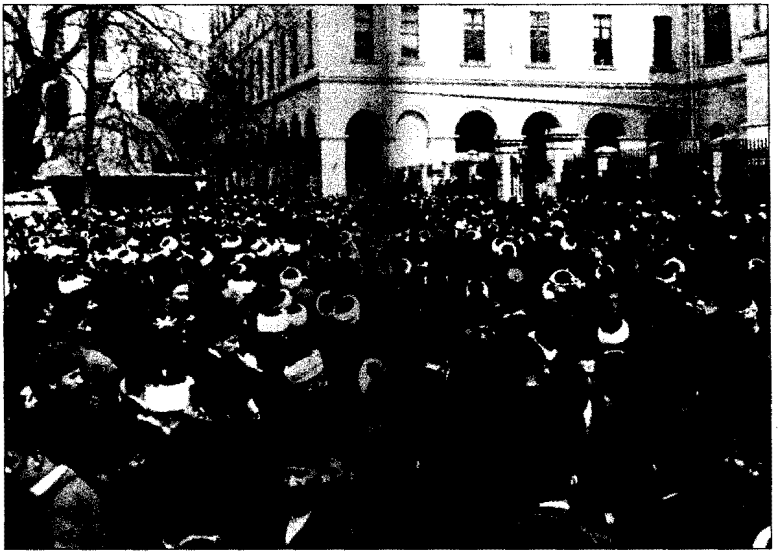
Öldürülen gazeteci Hasan Fehmi'nin cenazesi 8 Nisan günü kaldırıldı ve cenaze töreni muhalefetin bir güç gösterisine dönüştü. Kimi kaynaklara göre cenazede 30-40 bin kişi bulunuyordu.

Hasan Fehmi'nin tabutu hocalar ve dervişlerin duaları arasında *Serbesti* gazetesi idarehanesinden alındı, Sultanhamam, Babıâli, Cağaloğlu yolu izlenerek Ayasofya Camii'ne getirildi.

---

(16) Milletvekili Vartkes Efendi bu müdahaleyi bilerek mi yapmıştır? Çünkü gerçekten öbür cumartesiye kadar İstanbul 31 Mart Olayı'nı yaşayacak ve kana bulanacaktır.

(17) S. Akşin, *31 Mart Olayı*, age, s.40. (Kısmen sadeleştirildi.)

Gazeteci Hasan Fehmi Bey'in cenazesi büyük bir gösteriye dönüştü. (Kitabın kapak resmi)

Cenaze Yeni Postane önüne getirildiğinde, Babıâli'ye gitmekte olan Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın arabası kalabalık tarafından durduruldu. Halk sadrazam aleyhine gösteri yapmaya başladı, bu tepki üzerine sadrazam yolunu değiştirerek Babıâli'ye gidebildi.[18]

Hasan Fehmi, cenaze namazından sonra, Divanyolu üzerinden Sultan Mahmut Türbesi'ne götürüldü ve defnedildi.

Ünlü yazar Halide Edip, *Mor Salkımlı Ev* adını taşıyan anılarında bu cenaze alayını şöyle anlatıyor.

Beyaz Papatya Tarlası

"...Evimin penceresinden üstünde Arapça olarak 'Allah için bir şehit yeter' ayeti yazılmış bir İran şalına sarılı tabutu gördüm.

Peşinden giden beyaz sarıklı kalabalık geniş bir papatya tarlasını andırıyordu. Meşum (uğursuz) sessizlik bana eski günlerde Fatih'te yeniliğe karşı beyaz sarıklarıyla ayaklanan binlerce medrese öğrencisinin eylemlerini çağrıştırdı. Düşüncelerimi Salih Zeki Bey'e (kocası) söylediğimde tebessüm ederek, 'İttihatçıların Selanik'ten

(18) *II. Meşrutiyet'in İlk Yılı,* age, s.294.

getirdiği ilerici Avcı Taburları var. İrticadan korkmamız gerekmez,' dedi. Oysa 31 Mart isyanının liderleri olan onbaşı ve çavuşlar bunlar arasından çıkacaktı..."[19]

Hasan Fehmi'nin öldürülmesi diğer bir önemli kırılma noktasıdır ve cenaze töreni de 31 Mart ayaklanmasının adeta bir provasıdır.

Bosna-Hersek'in Kaybı

Bu kargaşa sırasında, 9 Nisan günü İngiltere, Almanya ve İtalya, Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından kendi topraklarına katılmasını onayladı.

11 Nisan 1909, olayların gelişmesine resmi bir not düşülmesi açısından önemli bir gündür. Çünkü Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa, sadrazama gönderdiği bir resmi yazıda, *Volkan* gazetesinin asker arasında ilişkiler kurduğunu ve "tahrikler" (kışkırtma) yaptığını, buna son verdirilmesini istiyordu.[20]

12 Nisan'da, o günün gazetelerinde iki ilginç haber yer alıyor, birisi Taşnaksütyun Ermeni Komitesi tarafından Şişli Ermeni mezarlığında bir miting düzenlendiği, ikincisi de *Şuray-ı Ümmet* (Halk Meclisi) gazetesinde yer alan haber de, İttihat Cemiyeti üyesi olan mebusların siyasi bir parti olan İttihat ve Terakki Fırkası'nı kurduklarını bildiriyordu.

13 Nisan 1909 (31 Mart 1325) – Kanlı Gün

13 Nisan 1909, yani 31 Mart 1325, ayaklanmanın başlama tarihidir.

Bu ayaklanma kuşkusuz Meşrutiyet karşıtı bir ayaklanmadır ve İttihat Terakki'nin reformcu hareketlerine karşı bir tavırdır.

---

(19) Aktaran Gül Çağalı Güven, "80. Yılda 31 Mart", *Cumhuriyet,* 15 Nisan 1989. Halide Edip o sıralarda *Tanin*'de yazılar yazıyordu. Ünlü matematik hocası Salih Zeki Bey'le yeni evlenmişti. Saçları açık sokağa çıkıyor, Karaköy'e tiyatro seyretmeye gidiyordu. O sıralarda bir gün Nuruosmaniye'deki evine tek satırlık imzasız bir mektup geldi: "*Tanin*'e bir daha yazmayacaksın!" Bu mektubu yazanlar kuşkusuz ileri fikirlerin karşıtlarıydı. (*Mor Salkımlı Ev,* 1955, s.152)

(20) *II. Meşrutiyetin İlk Yılı,* age, s.334.

12 Nisan gününü 13 Nisan'a bağlayan gece yarısında Taşkışla'da bulunan 4. Avcı Taburu ayaklandı. Aslında ayaklananlar "Nigehban-ı Meşrutiyet" (Meşrutiyetin Bekçileri) adı verilen Avcı Taburları'nın askerleriydi.

Askerler öncelikle uyumakta olan subayları tutukladılar, ellerini kollarını bağladılar. Sabaha karşı 2.45'te kışlalarından silahlı olarak çıktılar ve 3.45'te Sultanahmet'e geldiler ve Meclis-i Mebusan'ı kuşattılar.

Askerlerin ellerinde beyaz, kırmızı ve çokça yeşil bayrak vardı. Bu yeşil bayraklar İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin açılışında kullanılan bayraklardı.[21]

Sultanahmet'e giden 4. Avcı Taburu askerlerinin bir kısmı geri dönerek diğer kışlalara gittiler, oradaki askerleri de ayaklanmaya çağırdılar. Kılıç Ali bölgesi, Taşkışla, Beyoğlu Numune Topçu Alayı ve Yıldız'da 5, 6 ve 7. Alay'ın askerleri de ayaklanmaya katıldı.

Ayaklanan asker sayısı 3.000'i aşıyordu. Sabah olurken isyana katılan askerler bir düzen içinde, polislerle birlikte devriye gezmeye başladı. Askerler kimsenin, özellikle azınlıkların ve yabancıların can ve malına dokunulmaması konusunda birbirlerini uyarıyorlardı. Adeta kendilerine bu önemli nokta "tembih" edilmiş gibiydi. Ayaklanan askerler yabancı elçiliklerin binalarını da koruyorlardı.[22]

Askerlerin görünen liderleri Arnavut Hamdi Çavuş, Kamacı Arif, Bölük Emini Mehmet, Hazım Çavuş gibi çavuş ve onbaşılardı.[23]

Hükümetin Tavrı

Bu hareket karşısında hükümetin tavrı nedir?

Olayları haber alan Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa sabah saat 5.00'te Birinci Ordu Komutanı Mahmut Muhtar Paşa'yı göreve ça-

---

(21) Sina Akşin, *31 Mart,* age, s.43-44. Bu bayrakların İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne ait olduğunu *Volkan* gazetesi de 3 gün sonra 16 Nisan 1909 açıkça yazmıştır.

(22) Bayar, age, C.I, s.141; Akşin, age, s.44.
Tembih etmek: Daha önceden bir büyük tarafından uyarılmak, dikkati çekilmek.

(23) O.S. Kocahanoğlu, age, s.237; S. Akşin, age, s.46.

ğırdı. Harbiye Bakanlığı'na gelen 1. Ordu Komutanı, Davut Paşa kışlasından süvari birliklerini olayın üzerine gönderdi. Süvari birlikleri ancak 10.45'te Beyazıt'a geldiler.

Hükümet, Şeyhülislam Ziyaettin Efendi'nin de isyan eden askerlere öğüt vererek yatıştırmasını istedi.

Ancak Sultanahmet'te toplanan askerlere yeni birlikler katılıyordu. Saat 12.45'te, öğle üzeri, Divanyolu'nda kalabalık bir medrese ve ilmiye öğrencileri grubu, yanlarında kalabalık bir ulema ve hoca grubuyla gelerek isyan eden askerlere katıldı.

Kan Akıyor

14.15 ile 14.45 arasında askerler, Meclis'e gelmekte olan Lazkiye Milletvekili Arslan Bey'i öldürdüler. Arslan Bey'i, *Tanin* başyazarı, İttihat ve Terakki'nin sözcüsü Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'e benzettikleri için öldürmüşlerdi.

Kalabalık arasında kalan, dipçik ve yumruk darbelerine uğrayan, bu yüzden düşe kalka ilerleyen Arslan Bey Meclis kapısına yaklaştığında son bir gayretle Meclis'e doğu koştu, ancak arkadan atılan bir kurşunla vuruldu ve kanlar içinde düştü.[23]

Mebuslar Meclisi'nin penceresinden bu korkunç cinayeti, bu linç olayını korkarak izliyorlardı.

Ayaklanma sırasında, Adliye Nâzırı (Adalet Bakanı) Nâzım Paşa da öldürüldü ve Bahriye Nâzırı (Deniz Savaş Bakanı) Rıza Paşa yaralandı.

Bu iki bakan Babıâli'den Saray'a çağırılmışlardı; birlikte yola çıkmışlardı. Sirkeci'de isyancılar tarafından durduruldular ve geriye, Meclis'e götürüldüler.

Meclis'in dış kapısından içeriye girerlerken kapıdaki isyancı askerler silah çekti. Nâzım Paşa kalbinden vurulup öldü, Rıza Paşa ise ayağından yaralanarak kurtuldu. Nâzım Paşa'nın İttihat ve Terakki liderlerinden Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey'e benzetildiği için öldürüldüğü söyleniyordu.

---

(23) *Meşrutiyet'in İlk Yılı*, age, s.288.

Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey'e benzetilerek öldürülen Adalet Bakanı Nâzım Paşa

Gazeteci Hüseyin Cahit Bey'e benzetilerek öldürülen Lazkiye Mebusu Emir Arslan Bey

Arslan Bey ve Nâzım Paşa'nın kanlar içindeki bedenleri Meclis'in içerisine alındı, Meclis salonuna yatırıldı. Ayrıca bu arada, karşıcıları durdurmak isteyen dört subay ve Şerif Sadık Paşa'nın yardımcısı da öldürüldüler.

Harbiye Bakanlığı'nı Ele Geçirme

Bu cinayetlerden ve olaya kan bulaşmasından sonra, işler tam karıştı. Saat 15.30'da isyan edenler, Beyazıt'ta Harbiye Nezareti'ne girmeye kalkıştılar, ancak ateş edilerek durduruldular.

Olaylara karışan medrese öğrencileri, halktan kalabalıklar ve alaylı askerler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı *Şûra-yı Ümmet* ve *Tanin* gazetelerinin yönetim binalarını bastı. Gazeteyi basanlar matbaa makinelerini kırdılar ve yağma ettiler. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bütün yazı ve belgeleri parçalanarak sokaklara atıldı.

Daha sonra kurulan Divan-ı Harbin yeminli tanıklıkla saptadığına göre Derviş Vahdeti de isyan eden askerlerin arasında bulnuyordu.[24]

---

(24) C. Bayar, age, C.I, s.108-114; S. Akşin, age, s.47. Ayrıca Divan Harbi Tutanakları (Derviş Vahdeti'nin İfadeleri) O.S. Kocahanoğlu, age, s.614. (Ek bölümünde verilmiştir.)

O günleri bizzat yaşamış olan gazeteci Ahmet Refik'in kaleminden bir paragraf her şeyi daha açık anlatır:

> "...*Şûra-yı Ümmet, Tanin* idarehaneleri yağma ediliyordu. Divanyolu'ndan geçen hocaların, askerlerin esafil-i nasın (halkın en aşağıları) elinde parçalanmış, buruşmuş *Tanin* gazeteleri görülüyor. (...) Artık hiçbir nizamdan (düzenden), hiçbir kanundan korku kalmamıştı."[25]

Divan Yolundaki Olaylar

Beyazıt'tan Divanyolu Caddesi'nden, Sultanahmet Meydanı'na doğru kafileler ilerliyordu. Bunların Süleymaniye, Beyazıt, Fatih medreselerinde okuyan talebe-i ulum öğrenci ve softaları olduğu, beyaz sarıklarından anlaşılıyordu. Önlerine düşmüş medrese uleması isyancılara destek veriyordu.

Osmanlı'nın son vakanüvisi[26] ve olayların görgü tanığı Abdurrahman Şeref Bey olan biteni şöyle anlatıyor:

Alçak ve Rezil Takımı

> "...Başı sarıklı, boynunda mushaf-ı şerif[27] asılı ekseriyeti kılık-kıyafetsiz birçok herifler takım takım Ayasofya Meydanı'na gelerek askerin içine karışıyor, 'Aman evlatlar, gün bugün, saat bu saattir, elbirliğiyle şer'iatımızı kurtaralım' diye askeri galeyana getiriyorlardı..' (...) Bunların bir kısmı da Cemiyet-i Muhammediye ve *Volkan* mensupları olup, hemen kâffesi[28] ne idüğü belirsiz hazele ve eclâf[29] idiler ki, işbu patırtıda külah kapmak ve ikbâl nöbetinin kendilerine geldiği kaydında idiler. Elebaşıları Vahdetî gibi serserilerden ibaret olup, ekserisi maşa ile tutulmaya gayr-ı lâyık[30] esâ-

(25) Ahmet Refik, *11 Nisan İnkılabı,* Artin Asaduryan Matbaası, Dersaadet 1325. Aktaran Gül Çağalı Güven, "80. Yılında 31 Mart", *Cumhuriyet,* 15-16 Nisan 1989.
(26) *Vakanüvis:* Osmanlı'da zamanın olaylarını saptamakla görevli tarihçi.
(27) *Mushaf-ı Şerif:* Kuran.
(28) *Kaffesi:* Hepsi.
(29) *Hazele ve eclâf:* Yüzsüz ve edepsiz.
(30) *Maşa ile tutulmaya gayr-ı layık:* Maşa ile tutulmaya değmez.

fil ve erâzil takımı[31] idi. Teşkil ettiği cemiyetle[32] meşrutiyetin cenaze namazına hazırlanıyorlardı..."[33]

Saidi Nursi Meydanı Terk Etti

Divanyolu'nun devamında, tam Sultanahmet Meydanı'nda başka bir grup göze çarpıyordu.

"Bunlar, Kürt hamallarla buluşup isyancılara destek için sabah erkenden oraya gelen Saidi Nursi ve taraftarlarıydı. İMC mensubu olarak isyancıları desteksiz bırakamazlardı. Kendi ifadesine göre Saidi Nursi, üç-beş dakika kadar meydandaki kalabalığı bir kenardan seyretmiş, atılan sloganlardan rahatsız olunca meydandan ayrılıp Bakırköy tarafına uzaklaşmıştı. Sebebini şöyle değerlendirir: '...Anladım ki iş fena, itaat muhtel, nasihat tesirsiz, âvam kalabalık, bizim hemşeriler gâfil ve safdil. Ben de şöhret-i kâzibe (yalancı şöhret) ile görünüyorum. Üç dakika sonra çekilip gittim..."[34]

İsyanın İki Yüzü

İsyanın iki yüzü vardı. Birisi sokaklarda, çavuş, onbaşı ve alaylı subayların yürüttüğü, herkesi korkutan, insanları öldüren, yaralayan kalabalık. Bir de Meclis'e girip ayaklananların isteklerini anlatan hoca grubu. Bu ikinci grup ayaklanmanın ideolojik yönünü ortaya koyuyordu. Şimdi Meclis'te olup biteni izleyelim.

Meclis'e Verilen Hutbe

Meclisi Mebusan binası Ayasofya Meydanı'nın yanındaydı. Meclis'e erken gelen mebuslar arasında Muş Mebusu İlyas Sami, Üsküp Mebusu Mahir Sait, Sinop Mebusu Yusuf Kemal (Tengirşek) var-

---

(31) *Esâfil ve erâzil takımı:* Alçak ve rezil.
(32) *Teşkil ettiği cemiyetle:* Oluşturduğu toplulukla.
(33) Abdurrahman Şeref, *Son Vakanüvis Abdurrahman Şerif Efendi Tarihi,* TTK, 1996, s.161. Aktaran O.S. Kocahanoğlu, age, s.240.
(34) Aktaran O.S. Kocahanoğlu, age, s.240.

dı. Heyecan içindeydiler. Tuzağa düşmüş gibi dışarıya da çıkamıyorlardı.[35]

Bir süre sonra isyancılar Meclis'ten içeriye, toplantı salonuna girdiler.

Fetvaemini Halil Hoca, Dersvekili Halis Efendi, Mahkeme-i Temyiz âzâsı Haydar Efendi, Mekteb-i Nüvvap (Kadı Vekili yetiştiren okul) müdürü göze çarpanlar arasındaydı. Yanlarında otuz kırk kadar da süngülü asker vardı.

Bu resmen Meclis baskınıydı.

Halep Mebusu Mustafa Efendi, reis sıfatıyla isyancıların isteklerini dile getirmesi için Beyazıt Müderrisi Rasim Efendi'ye söz verdi.

Meclis Kürsüsünden Şeriat İstemleri

Rasim Efendi hem hocaların hem isyancıların sözcüsü olarak kürsüye çıktı. Meclis kürsüsü artık onundu:

"Efendim, mademki bu hükümet bir hükümet-i İslamiyedir; İslamiyetin ahkâmını icra etmesi iktiza eder. ... Askere namaz için vakit bırakmalıdır.[36] *Bundan dolayı zimam-ı idare (yönetimi elinde tutanlar) dinsizlerin elindedir diyorlar... Hükümet-i İslamiye bu ahkâmı icra etmedikçe İslam olamaz. Avrupa yolunu tutanların yolu doğru değildir.*

Bizde hamdolsun efkârı umumiye dinin lehinedir... Biz halkımızın kanunlarını bırakıp Fransa'nın kanunlarını alamayız. Yeniyetme bazı mebuslar var ki Hıristiyanlara hoş görünmek için memleketi gâvurlaştırmak istiyorlar. Yeni açılacak İnas Mektebi (Kızlar Okulu) işte bu maksatla açılmıştır. Bunu askerler bile anlamıştır. Zaten bu fikri sabık Adliye Nâzırı Refik Bey Beyoğlu'nda bir konferansında ortaya koydu. İslam kızı ile Fransız kızı ile kardeş olacağız. Halbuki bu İs-

---

(35) Meclis Zabıt Kâtibi Necmettin Sahir Sılan ve idari görevli Asım Çalıkoğlu'nun arşivinden bu olağanüstü günün zabıtları (notları) yayınlanmıştır. Bkz. *Toplumsal Tarih*, Sayı: 24, Nisan 2004, s.100. (Çevrim yazı: Meral Bayülgen) Aktaran: O.S. Kocahanoğlu, age, s.242.

(36) Askere çok talim yaptırılıyor demek istiyor.

lam Hıristiyan ve Hıristiyan İslam olsun demektir. Bunun her ikisi de olamaz. Bu memlekette dinsizliği neşretmek kabil değildir."[37]

29 yaşındaki Hoca Rasim Meclis kürsüsünde değil, cami minberinde konuşur gibiydi.

Cehennemi Bir Gün

Bağdat Milletvekili Babanzâde İsmail Hakkı Bey, *Tanin*'de daha sonra yayınlanan "Cehennemi Bir Gün" başlıklı makalesinde, Meclis'te yaşanan bu tabloyu anlatır. Makalede Meclis'te yapılan bu konuşma:

"Her kelimesi bir süngü darbesi kadar acı, her sözü bir mahzen-i şer ve fesat (bozukluk) *olup Meclis salonunda dehşet saçan"* diye değerlendirilmişti.

Babanzâde bu makalesinde,

"Kandırdıkları askerlerin süngülerine dayanarak, onların taleplerini haklı göstermek ne demektir?

İşte asıl gayrimeşru olan (kanunsuz olan), *asıl şeriatın izmihlalini* (yok olmasını) *mucip olan şey budur"* diyor ve şu soruyu soruyordu:

"Acaba Rasim Efendi askerin zabitsiz olarak isyanını hangi ayet-i kerimeye (Kuran cümlesine), hangi hadisi şerife (peygamberin sözüne) dayanarak mazur gösterebilir?" diyordu. Ve makalesini şöyle bağlıyordu:

"Elhasıl şeriata izafeten (kısaca şeriata bağlanarak) *irad olunan* (söylenen) *bu tehditvari hutbe irticaya avdet* (geri dönüş) *için tertip olunmuş münafıkane* (karıştırıcı) *sözlerden başka bir şey değildi."*[38]

---

(37) Yukarıda adı geçen tutanak için bkz. *Toplumsal Tarih,* Nisan 2004, Sayı 24 ve O.S. Kocahanoğlu, age, s.243.

(38) Babanzâde İsmail Hakkı Bey'in makalesi "Cehennemi Bir Gün", *Tanin,* 13 Nisan 1325, *Tanin*'in matbaası kırılıp parçalandığı için, 14 Nisan 1909 tarihli bu nüsha *Tanin*'in Selanik'te basılan özel sayısında yayınlandı. Bu makale, *II. Meşrutiyet'in İlk Yılı,* age, s.298-300'de aynen yayınlanmıştır. Ayrıca Rasim Hoca'nın Meclis'te yaptığı bu konuşma için bkz. Celal Bayar, *Ben de Yazdım,* age, Sabah Kitapları, 1997, s.101-127. Celal Bayar kitabında ayrıca Hoca Rasim'in kendi not defterinden birebir anlatımları vermiş, not defterinin fotokopisini de yayınlamıştır. Ayrıca Hoca Rasim'in Harp Divanı tarafından alınan ifadesi aynen verilmiştir. Belge 19, s.196-203. Ayrıca bkz. O.S. Kocahanoğlu, age, s.244; S. Akşin, age, s.55-56.

İstekler

Hoca Rasim isyan edenlerin isteklerini Meclis kürsüsünden okuyarak sıraladı:

1- Sadrazam Hilmi Paşa hükümeti istifa etmelidir.
2- Şeriat hükümleri tam tamına uygulanmalıdır.
3- Ayaklanan askerler için genel af çıkarılmalıdır.
4- Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa, 1. Ordu (Hassa) Komutanı Muhtar Paşa, 2. Fırka Komutanı Cevat Paşa ve Taşkışla Komutanı Esat Bey görevden alınmalıdır.
5- Mebusan Meclisi Başkanı Ahmet Rıza, Milletvekilleri Hüseyin Cahit, Talat Bey, Rahmi Bey, Bahaettin Şakir Bey ve Cavit Bey İstanbul dışına çıkarılmalıdır.[38]

Hoca Rasim daha önce hazırlanmış gibi, düzenli bir biçimde istekleri sıralıyordu.

Rasim Hoca Kimdir?

İsyancılar adına konuşma yapan Rasim Hoca, 1880 Şebinkarahisar doğumludur. Medrese imtihanından sonra müderris oldu. Meşrutiyet ilan edildiği sırada Şebinkarahisar'da sürgün olarak bulunuyordu ve 1908'de çıkan afla İstanbul'a geldi. El-İslam Cemiyeti'ni kurdu.[39]

Rasim Hoca 31 Mart'tan 6 gün önce *El-İslam* gazetesindeki "Hukuk-u Hürriyet" başlıklı yazısında şöyle diyor:

"Kanunu Esasi'de Devlet-i Osmaniye'nin dini İslam denildiği halde, rakı şarap içmekte, terk-i salat (namazı bırakmakta), oruç yemekte hürriyet var diyenlere, hürriyetin ne demek olduğunu ulemanın iyi anlatması gerekiyor."[40]

---

(38) Âsilerin istekleri için bkz. S. Akşin, age, s.56; O.S. Kocahanoğlu, age, s.245; F.R. Unat, *31 Mart (Ali Cevat Fezlekesi)*, age, s.90-92. Ayrıca ayaklananlarla birlikte hareket ettiği bilinen Mevlanzâde Rifat'ın kitabında da aynı şartlar belirtilmiştir. Mevlanzâde Rifat, *İnkılab-ı Osmaniye'den Bir Yaprak*, age, s.44-45.

(39) Daha fazla bilgi için bkz. O.S. Kocahanoğlu, *31 Mart Ayaklanması*, age, s.247-248.

(40) O.S. Kocahanoğlu, age, s.248-249.

Hoca Rasim'den sonra sıra ile Medrese Hocası Vasfi Efendi, Dehri Hoca, Hacı Akif Efendi kürsüye çıktılar. Kimisi "Tiyatrolar İslam ahlakını bozuyor, kapatılmalı" dedi, kimisi "Ahmet Rıza, Hüseyin Cahit ve dönme Cavit Bey mebusluktan çıkarılmalı," diyordu.[41]

Burada dikkat edilmesi gereken, isyancıların isteklerinin temel noktalarının belirgin olmasıdır.

İsyancıların görevden alınmasını istedikleri Harbiye Nâzırı (daha sonra Sadrazam) Ali Rıza Paşa

İsyancıların İsteklerinin Temel Noktaları

İsyancılar öncelikle Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın çekilmesini istiyorlardı. Zaten daha önce de belirttiğimiz gibi İngiliz Büyükelçiliği de Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'ya karşıydı.

İkinci önemli nokta Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa'dır. Ali Rıza Paşa kesin olarak istenmiyordu. Çünkü medrese öğrencilerinin askere alınma kararını veren ve bu kararı ısrarla sürdüren Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa'ydı.

1. Ordu Komutanı Muhtar Paşa, Fırka Komutanı Cevat Paşa, Taşkışla Komutanı Esat Bey de isyancılar tarafından istenmiyordu.

Çünkü askerin talimi konusunda titiz davranıyorlardı, asker de buna "askere namaz için vakit bırakmadılar" diye itiraz ediyordu.

Sivil kişilerden Meclis-i Mebusan Başkanı Ahmet Rıza ve *Tanin* Başyazarı İstanbul Milletvekili Hüseyin Cahit Beylerin istenmemesinin nedeni, onların modernleşme ve laiklik yönünde birer simge haline gelmiş olmalarıdır. Hüseyin Cahit, her gün *Tanin*'de ilerleme, modernleşme ve laik yasalar yönünde yazılar yazıyordu.

Milletvekilleri Talat, Rahmi, Bahaettin Şakir ve Cavit Beyler ise isyancılarca sevilmeyen İttihat ve Terakki'nin sivil liderleriydi.

---

(41) O.S. Kocahanoğlu, age, s.245.

Rasim Hoca İtiraf Etti

İsyanın birinci günü Meclis kürsüsünden ateşli nutuk çeken 29 yaşındaki Ahmet Rasim Hoca'nın 31 Mart'tan sonra kurulan Harp Divanı Mahkemesi'nde alınan ifadesinde tüm bu olayları bizzat kendisinin anlattığına tanık oluyoruz. Rasim Hoca, diğer hocalarla birlikte yayınladıkları *El-İslam* isimli gazeteyi kışlalarda dağıttıkları ve askeri isyana özendirenlerden birisi olduğu gerekçesiyle 3 Haziran 1909 günü "müebbet küreğe" mahkûm edilmiştir.[42]

Pamuk Tarlası Gibi Bembeyaz

Aslında ayaklanmanın ilk gününü en doğru bir biçimde *Volkan* yazarı Lütfi Bey anlatmıştı. O sabah erken saatlerde Üsküdar'dan gelip Ayasofya'daki isyancıların arasına giren Lütfi, ertesi gün *Volkan*'da yazdığı yazıda durumu şöyle anlatıyordu:

> "Askerin bir kısmı, Mebusan Dairesi'nin (Millet Meclisi'nin) önünde heybetli ve azametli şekilde bekliyorlardı. Süngüleri bütün celâdetiyle (yiğitliğiyle), şeriat kılıcı gibi parlıyor, 'nur-i şeriatten (şeriatın ışığından) birer numune gibi' gözleri kamaştırıyordu. Meclis'in önü beyaz sarıklı hocaların yığılması ile bir anda pamuk tarlası gibi bembeyaz kesildi. Herkeste hissiyat-ı diniyye galeyana gelmişti. Bir yandan 'yaşasın şeriat-ı garra-yı Muhammediye' (Muhammet'in parlak şeriatı) diye feryad ediliyor, bir yandan 'Allah! Allah!' figanları (inlemeleri) semaya (gökyüzüne yükseliyordu)."[43]

Olaydan bir gün sonra yayınlanan 14 Nisan 1909 tarihli *Volkan*'da Padişah Abdülhamit'e Meşrutiyet'i kaldırmak ve Meclis'i kapatmak önerisinde bulunuluyordu. *Volkan*'ın yazısı şöyleydi:

> "Bugün Meşrutiyet'i refetmek (kaldırmak), Meclis-i Mebusan-ı Osmani'yi kapatmak yed-i kudreti şahanenizdedir (elinizdeki en güzel kudrettedir)."[44]

---

(42) Hoca Rasim Efendi'nin ifadesi için bkz. Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, C.I, Belge 19, s.196-203.

(43) Lutfi, "Dünkü Hal", *Volkan*, 14 Nisan 1909; Aktaran O.S. Kocahanoğlu, age, s.265-266.

(44) *Volkan*, 14 Nisan 1909, bkz. Y.H. Bayur, age, C.I, s.195.

"Atılan Cihad Kurşunları"

Ertesi günkü *Volkan* gazetesinde olayların bizzat içinde yer almış olan Derviş Vahdeti'nin yazısı yoktur. Bu doğaldır, çünkü Derviş Vahdeti olayların içindedir. Ancak bir gün sonraki *Volkan*'da Derviş Vahdeti olayın birinci gününü canlı olarak yaşamış bir görgü tanığı olarak şöyle anlatıyor:

> "Ne idi o mehabet-i (heybetli) askeriyye, ya Rab!.. Ne idi o harekât-ı askeriye. Caddelerden akım akım askerler akıyordu. Başlarında ne bir kumandan, ne bir zabit var. Zabitleri onbaşılar, kumandanları da şanlı çavuşlar.
>
> Ey askerler! Bir gazâ ettin ki (bir din uğruna savaş verdin ki), memnun eyledin peygamberi, ruh-i peygamberi (peygamberin ruhu) yine şâd oldu. Rıza-yı ilahiye mazhar oldunuz... Ananızın, babanızın, halifenizin hoşnutluğunu kazandınız. Sizin gibi bir ordu, dünyanın hiçbir köşesinde yoktur.
>
> Evet yoktur. Bunu iftihar ve gururla söylüyorum. Atılan cihad kurşunlarından birkaç kişi şehid edildi. Böyle inkilâb zamanlarında birkaç şehid verdiğimizden dolayı bahtiyarız!.."[45]

Dikkat edileceği gibi, Derviş Vahdeti, olayı içtenlikle ve sıcağı sıcağına, memnuniyetle, mutluluk duyarak, kıvançla yazıyordu. Bu olayın bir "cihad" olduğunu, "din uğruna bir savaş" olduğunu belirtiyordu. Ölenler için ise *"böyle inkilab zamanlarında birkaç şehit vermekten mutlu olduklarını"* belirtiyordu.

İsyanın birinci gününe ait olaylara karışmış ya da görgü tanığı olmuş yazarlardan alıntılar yaptık. Şimdi olayların dışındaki iki ayrı yazardan iki bölüm vererek o günün tablosunu tam olarak gözler önüne sermekte yarar var.

Birincisi Falih Rıfkı Atay o günlerde ilkokula gidiyordu. Sokağın manzarasını anılarında şöyle veriyor:

Dinsizliği Bırakacaksınız

"... Okula gitmek üzere evden çıkmıştım. Birden göğsü bağrı açık iki neferle birkaç medrese softası önümüze çıktı, üstümüze

---

(45) Derviş Vahdeti, "İnkılabı Şer-i", *Volkan,* 15 Nisan 1909, No:105, Aktaran O.S. Kocahanoğlu, age, s.265.

yürüdüler. Şaşırdık. Softalardan biri yakalardan kravatlarımızı söktü: Artık dinsizliği bırakacaksınız, dedi. Biri de kitaplarımızı karıştırıp resimli sayfalarını yırttı."[46]

Halide Edip'in Tanıklığı

O günlerin görgü tanıklarından biri de ünlü yazar Halide Edip Adıvar'dır.

31 Mart sabahı yaşadıklarını şöyle anlatıyor:

"31 Mart sabahı uzaklardan gelen silah sesleriyle uyandığımda kendi kendime 'Mart'ın on beşinden sakınmalı' dedim. Hava günlük güneşlik olduğu halde, çevrede sıkıntılı bir atmosfer vardı. Her zaman aceleci insanların gidip geldiği sokaklarda ara sıra askerin mahmuz şakırtılarıyla bozulan derin bir sessizlik hüküm sürüyordu.

Bu silah seslerinin anlamını bize yaşlı hizmetkârımız Hüseyin Ağa açıkladı. Çocukluk yıllarımızdan beri yanımızda olan Hüseyin'e okuma yazma öğretmiştim. Bu yetersiz eğitim, onda siyasete karşı bir tutku yaratmış; gazetelerden kabine değişiklikleri ve parti çekişmelerini benden çok izlemeye başlamıştı. İttihatçılardan ve yenilikçilerden nefret ederdi. Nefreti ilerici düşüncelerimizden ötürü bizim parçalanmamıza bile sevineceği kadar büyüktü. Fakat, benimkinin iki katı olan yaşına rağmen talebem olan yaşlı emektarımızın siyasal görüşlerini hiçbirimiz ciddiye almıyorduk. O unutulmaz günde yatak odamın kapısını vurup neşeyle seslendiğini hatırlıyorum:

Uyanın hanımım! Ordu ayaklandı, mebuslar kan deryasında boğuldu. Ayasofya'da Ahmed Rıza ile Hüseyin Cahit parça parça edildi...

Sınırsız heyecan içinde kapının arkasından bana irticanın lideri Derviş Vahdeti'den bahsetmeye başladı. Vahdeti, İttihatçıların ve reform yanlısı mekteplilerle genç zabitlerin katlini isteyen mürteci ve fanatik biriydi. Salih Zeki Bey olup biteni görmek ve olayların hangi boyutlara vardığını öğrenmek için acele çıktı. Tanıdığım bir genç zabit, adımın isyancıların kara listesinde olduğu, emin bir yere saklanmam gerektiği haberini gönderdi..."[47]

---

(46) F.R. Atay, *Batış Yılları*, Bateş 2000, s. 27; O.S. Kocahanoğlu, age, s.263.

(47) *Memoirs of Halide Edip*'den aktaran Gün Çağalı Güven, "80. Yılında 31 Mart", *Cumhuriyet*, (13-14 Nisan 1989). Ayrıca, O.S. Kocahanoğlu, age. s. 265-266. Halide Edip'in bu olaylar sonrası İstanbul'dan Mısır'a kaçışı ilerki sayfalarda ele alınacaktır.

Basının Tutumu

Ertesi günü yayınlanan gazetelerin tutumu ilginçtir ve konuyu çözümleme yönünden önemli ipuçları verir.

İkdam, Osmanlı, Volkan, Mizan, Serbesti olayların ertesi günü yayınlarında, ayaklanmalardan yana tavır almışlardı. Bilindiği gibi bu gazetelerin tümü İttihat ve Terakki'ye karşıydı.

İkdam, askerlerin çok düzenli hareket ettiğini belirtiyor, adliye nâzırının öldürülmesinden ayaklanan askerlerin çok üzüntü duyduğu ve cenazesinin "İhtifalat-ı Lazime" (gerekli tören) ile kaldırılacağı belirtiliyordu. Ayrıca, harekete geçen askerler elçiliklere giderek can, mal ve ırza dokunulmayacağını açıklamışlardı.

İkdam olayları halkın yaptığını yazıyordu.

'The Times'ın Yorumu: "ITC Kadar Gizli ve Becerikli Bir Örgüt"

The Times olayın ertesi gün çıkan yorumunda şöyle diyordu:

> "İttihat ve Terakki'nin yerine birçok yetenekli ulemanın üye olduğu rakip bir örgüt geçmiştir. Muhammediye Cemiyeti, başkente egemendir ve arkasında 1. Ordu'nun bütün askerleri ve halkın silahlı bölümü vardır."

Gazeteye göre: *"Temmuz devrimini yapan ITC kadar gizli ve becerikli bir teşkilat bu ayaklanmayı hazırlamıştır."*(48)

Dikkat edileceği gibi *The Times* İttihad-ı Muhammediye Cemiyeti'ni öne çıkarmakta, bu örgütün İttihat Terakki kadar becerikli, İstanbul'a egemen olduğunu belirterek, arkasında 1. Ordu'nun askerleriyle halkın silahlı bölümünün olduğuna işaret etmektedir.

Gerçek Devrim – Sonsuz Teşekkürler

İttihatçılara karşı olan Murat Bey'in *Mizan* gazetesi ikinci gün ayaklanmayı, *"İnkılab-ı Sahih: Teşekkürat-ı Bipayan"* (Gerçek Devrim-Sonsuz Teşekkürler) başlığıya alkışlıyordu. Şöyle yazıyordu:

"Osmanlı askeri, bir gün önce dünya tarihinde görülmemiş bir fazilet göstermiştir."(49)

---

(48) S. Akşin, *31 Mart Olayı,* age, s.65-67.
(49) Akşin, age, s.78.

Serbesti ise *Mizan* kadar ileri gitmemişti. Herkesin mutluluğu, milletin mutluluğu olmalıydı.

Rum azınlık gazetesi *Neologos,* kanlı olaylardaki kabahati İttihat ve Terakki'ye yüklüyor ve *"Ordunun şu vatanperver hareketi hakikaten pek büyüktür"* yorumunu yapıyordu.

Ordunun alt kademelerinin ayaklanmasını vatanperver bir hareket olarak alkışlıyordu.[50]

Kan Dökmeden İhtilal

Olayların 3. günü *The Times* gazetesinin yorumu ilginçtir. *The Times* başyazısında *"Türklerin hemen hiç kan dökmeden ve maddi zarara neden olmadan ordu eliyle yine bir ihtilal yaptığını"* belirtiyordu.

Yazıda, olayların gerici karakteri için de *"belki askerler arasında bazı gericiler vardı ama ayaklananların safında temmuz devrimini yapan subaylar kadar, aydınca siyasal kararlar alabilecek olanlar eksik değildi"* diyordu.

Başyazıda, ayaklanmanın nedenleri olarak "İttihat ve Terakki'nin diktatörce tavırlar alması ve "memleketin hızlı bir batılılaşmaya karşı olması" gösteriliyordu. Bu durumda, "ayaklanma, meşrutiyetçi ama daha muhafazakâr bir yönetim getirecekti."[51]

The Times, adeta İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın isteklerini yorum-haber olarak sunuyordu.

İttihatçı Liderlerin Durumu

Ayaklanma duyulur duyulmaz, İTC'nin liderleri Talat Bey, Hüseyin Cahit Bey ve Cavit Bey bunun İttihat ve Terakki'ye karşı bir hareket olduğunu kavramakta duraksama göstermediler. Kimi İttihatçılar Rumeli'ye doğru yola çıktılar, Hüseyin Cahit Bey Rus Elçiliği'ne, Cavit Bey de yabancı bir dostunun evine sığınabilmişlerdi. İsmail Canbulat, Selanik, İTC merkezine "meşrutiyet mahvoldu" diye bir telgraf çekmişti.[52]

---

(50) Akşin, age, s.79.
(51) *The Times* (15 Nisan 1909) Aktaran S. Akşin, age, s.80.
(52) S. Akşin, *31 Mart Olayı,* age, s.66.

Ayaklanmanın İkinci Günü

Ayaklanmanın birinci günü akşam üzeri Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa görevinden istifa etti ve yerine Sultan Abdülhamit Ahmet Tevfik Paşa'yı sadrazamlığa atadı.

Siyasi yönden çok önemli bir noktayı burada belirtmeliyiz. Padişah 31 Mart olayının yarattığı kargaşadan yararlanarak, kendisinin başkomutan yetkileri nedeniyle Harbiye ve Bahriye nâzırlarını seçme hakkı olduğunu, sadrazamı atama kararına koydurmak istedi.

Oysa bu konu, 24 Temmuz 1908 Meşrutiyeti'nin ilanından sonra en önemli tartışma konusu olmuştu. Yeni sadrazam atanan Tevfik Paşa, padişahın bu önerisini kabul etmedi.[53] Yoksa bu durum, açıkça Meşrutiyet'e karşı bir çıkış olacaktı.

Padişah Abdülhamit, bir anda neden Harbiye ve Bahriye nâzırlarını atama yetkisini eskiden olduğu gibi yeniden kendi eline almak istemişti?

Prof. Akşin'e göre, Abdülhamit'in bu konuyu yeniden ele alma cesaretini göstermesinin arka planında, padişahın "İttihat ve Terakki'yi kolay kolay altından kalkamayacağı bir darbe yemiş olarak gördüğü" izlenimi vardır.[54] Kuşkusuz bunun altında, Abdülhamit'in tahtını ve kendisini koruma içgüdüsü de vardır.

Sadrazamlığa atanan Tevfik Paşa, "Şeriata bir kat daha dikkat edeceği, Kanunu Esasi'yi koruyacağı ve asayişi yeniden kuracağı" konularını içeren bir açıklama yaptı ve durumu vilayetlere telgrafla bildirdi.

Olayın ikinci günü, Kapalıçarşı ve İstanbul'daki dükkânların çoğu açılmamıştı. Çünkü hâlâ ortada subaysız başıboş kümeler halinde dolaşan askerler vardı ve akıllarına estikçe silahlarını havaya boşaltıyorlardı.

İsyancıların birinci hedefinde bulunan ve öldürülmek istenen Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa, padişahın başkâtibi Ali Cevat Bey tarafından kaçırılarak Bebek'teki evinde saklanmıştı.[55]

---

(53) İsmail H. Danişmend, *31 Mart Vak'ası,* İstanbul, 1961, s.28-29; Faik Reşit Unat, *31 Mart,* age, s.57.

(54) S. Akşin, age s. 67-68.

(55) Bu konuda Ali Cevat Bey'in verdiği bilgi için bkz: F.R. Unat, *31 Mart Hadisesi* (Ali Cevat Bey'in Fezlekesi), age, s.55.

Ali Rıza Paşa'nın Kellesi

İsyancıların Ali Rıza Paşa'yı ele geçirememenin üzüntüsünü yaşadıkları anlaşılıyordu. Çünkü, sadrazamlığa yeni atanan Tevfik Paşa, Yıldız Sarayı önünde toplanıp eski Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa'nın kellesini isteyen kalabalığı güçlükle yatıştırmıştı. Yine sadrazam, saray önüne gelen askerin kellesini istemesine karşı, 2. Fırka Komutanı Cevat Paşa'yı zor koruyabilmişti.[56]

Rumeli'de Durum

İstanbul'da bu kargaşa sürerken, Rumeli vilayetindeki kentlerde durum daha başka bir görünümdeydi.

Selanik İstanbul'daki durumdan telgraflarla haberdar olunca, 3. Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa'nın başkanlığında askeri kulüpte bir toplantı yapıldı.

Rumeli'deki askeri birliklerden düzenlenecek bir ordunun İstanbul'a giderek bu ayaklanmayı bastırması kararlaştırıldı. Söz konusu birliklerin komutanlığı 3. Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa'ya verildi. Redif Tümeni Komutanı Hüseyin Hilmi Paşa da ilk birliklerin komutanlığına getirildi. Kolağası (kıdemli yüzbaşı) Mustafa Kemal de bu ilk birliğin kurmay başkanlığını üstlendi. Selanik'ten yola çıkan birlikler, Edirne'den hareket eden 2. Ordu birlikleriyle birleşince, Mustafa Kemal'in önerisi ile Hareket Ordusu adını aldı.[57]

Selanik'te, İstanbul'daki olayları duyan halk kitleleri de heyecanla harekete geçmiş ve İstanbul'a gidecek orduya gönüllü yazılmaya başlamıştı.[58]

Üçüncü Gün

Olayların üçüncü günü, İstanbul daha yatışmamıştı.

Prens Sabahattin'e yakın olduğu bilinen Ahmet Bedevi Kuran'ın verdiği bilgiye göre Prens Sabahattin, ayaklanma haberini alınca ve

---

(56) İ.H. Danişmend, age, s.31; S. Akşin, age, s.73.

(57) İ.H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* Türkiye Yayınevi, 1961, C.4, s.375; Ş. S. Aydemir, *Tek Adam,* Remzi, 1963, C.I, s.153; Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk,* Remzi, 2004, s.95.

(58) S. Akşin, age, s.75.

askerin karmaşık eğilimini öğrenince, istimbotla Heybeliada'ya giderek *Avnullah* adlı geminin süvarisi Enver Bey'i ziyaret etti ve Abdülhamit'in tahttan indirilmesini önerdi.

Prensle, deniz subayı Enver Bey Beşikaş önlerindeki *Hamidiye* kruvazörüne geldiler ve süvari Vasıf Bey ve başka deniz subaylarıyla toplantı yaptılar.[59]

Yıldız Sarayı bahçesinde öldürülen Deniz Bnb. Ali Kabuli Bey

Prensin düşüncesine göre bu olaydan yararlanılmalı, Abdülhamit Meşrutiyet düşmanı ilan edilmeliydi.[60]

Deniz subayı *Hamidiye* süvarisi Vasıf Bey de bu düşünceye katıldı ve ayaklanmanın Meşrutiyet'e karşı bir durum alması karşısında diğer süvarilerle birlik olup Yıldız Sarayı'nı topa tutacağını bildirdi.

Prens Sabahattin'in yakını Mevlanzâde Rifat, İTC'nin iktidarına son vermek amacıyla Ahrar Fırkası ve Prens Sabahattin'in öteden beri denizcilerle ilişkileri olduğunu kitabında belirtmiştir.[61]

Âsar-ı Tevfik zırhlısı süvarisi Binbaşı Ali Kabuli Bey'in de bu havaya girdiği anlaşılıyor. Zaten olayların başladığı gün zırhlı, Heybeliada'dan Beşiktaş önlerine gelmiş bulunuyordu.

O gece, Ali Kabuli Bey emrindeki askerleri toplayarak, âsilerle birleşmelerini önlemek istedi ve "Padişah milletle yaşar... Padişahım çok yaşa duasını yaparken milletin de sonsuza kadar yaşaması niyazını (duasını) unutmamalıdır" gibi sözler söylemişti.

Ayaklanmanın ikinci günü erzak almak için Kasımpaşa'ya giden erler, kendilerine yapılan telkinlerin etkisiyle, vapura dönün-

---

(59) A.B. Kuran, *Jöntürkler,* age, s.278. Aktaran S. Akşin, age, s.95.

(60) Prens Sabahattin, *Merkezimiz Hakkında Son Bir İzah,* age, s.41; Aktaran S. Akşin, age, s.95.

(61) Mevlanzâde Rifat, age, s.121 ve devamı.

Ali Kabuli Bey'in öldürülüşünü anlatan ve o günün gazetelerinde yayınlanan temsili resim

ce arkadaşlarını da etkilediler ve ayaklandılar. 15 Nisan günü, askerler tarafından yakalanan Ali Kabuli Bey ve yanındaki üç subay karaya çıkarıldı ve Parmakkapı Karakolu'na götürüldü.

Diğer subaylar kaçmayı başardı, ayaklanan erler Binbaşı Ali Kabuli Bey'i arabaya koyarak Yıldız Sarayı'na götürdüler; yolda babriyeli erlere Tophane'deki topçu erler de katıldı.

Kalabalık Yıldız'a gelince, tabur imamı Murat Efendi başa geçti, coşkulu bir dua okuyarak isyancıların iyice heyecana kapılmalarını sağladı. Askerler sürekli "şeriat isteriz, padişahım çok yaşa" diye bağırıyorlardı.

Ali Kabuli'nin Öldürülmesi

Padişah Abdülhamit pencere önüne gelerek ne istediklerini sordu. Askerler ve Ali Kabuli Bey'in sarayı topa tutmak istediğini bildirdiler. Ali Kabuli Bey padişahın huzuruna getirildi ve padişaha "Padişahım şikâyetleri iftiradır, teşvik eseridir" dedi.

Padişah, askerlerin öne sürdükleri topa tutma emrinin kim tarafından verildiğini öğrenmek istedi. Askerler konuşmaya başladılar. Bunun üzerine Padişah Seryaver Şükrü Paşa'ya Ali Kabuli Bey'in karakola götürmesini emreti. Ancak saraydan karakola götürülürken Binbaşı Ali Kabuli Bey askerin saldırısına uğradı, linç edilerek öldürüldü.[62]

(62) Ali Kabuli Bey'in linç edilmesinin geniş anlatımı için bkz. *II. Meşrutiyet'in İlk Yılı*, age, s.296.

Ali Kabuli Bey'in linç edilerek padişahın gözü önünde öldürülmesi, çıkan isyanın boyutlarını ve korkunçluğunu ortaya koyar.

Bu nedenle bu linç olayının görgü tanıklarının anlatımlarını da kısaca belirtmekte yarar var.

Ali Cevat Bey'in Anlatımı

Padişah Abdülhamit'in Başkâtibi Ali Cevat Bey'in anlatımına göre, ayaklanma gününün ertesi çarşamba gününden itibaren İstanbul'da başıboş gezmekte olan asker, takım takım Yıldız Sarayı'nın meydanına gelerek "padişahım çok yaşa!" duasını bağırarak yapar, padişah da zorunlu olarak pencereden bunlara selam verirdi.[63]

Ayaklanmanın üçüncü günü (perşembe) yine böyle bir topluluk geldi. Padişah başkâtibe "Askerler bir binbaşı getirmişler. Yıldız'ı topa tutacak imiş," dedi.

Ali Kabuli Bey'in sarayın önüne bir kalabalık tarafından getirilmesi ve padişaha haber verilmesi üzerine Abdülhamit pencereden başını çıkararak:

— O adamı bana teslim edin. Ben tahkik ederim (incelerim), dedi.

Ve orada bulunan paşalara da Ali Kabuli Bey'in karakola götürülmesi talimatını verdi ve pencerenin önünden çekildi.

Odasına doğru giderken, başkâtip padişaha:

— Efendim yoruldunuz, deyince,

— Maşallah! Bizi topa tutacak diyorlar. Sormayalım mı? yanıtını verdi.

Başkâtip:

— Bu herifler terbiyesiz adamlardır. Zat-i şahaneniz iz'aç (rahatsız) oluyorsunuz. Tahkikat icra olunur. Neticede hakikat anlaşılır, dedi.

---

(63) F.R. Unat, *İkinci Meşrutiyetin İlanı* (Ali Cevat Bey'in Fezlekesi) age, s.59-61.

Başkâtip notlarında olayı anlatmayı şöyle sürdürüyor:

"Ve tekrar odaya girerek pencereden dışarıya baktığım sırada askerin birinin elinde kanlı bir kasatura ile gitmekte olduğunu gördüm."

Başkâtip, padişaha dönerek, "Aman efendim galiba binbaşıyı öldürmüşler. Fakat çok fena oldu," dedi.

Padişah da, "Artık bunlar asker değil, yeniçeri, âsi olmuşlar" dedi.

Başkâtip, salona çıkarak gördüğü manzaranın dehşetinden,

"Burada ne duruyorsunuz be herifler, dışarıda adam öldürdüler. Katillerin tutulmasını efendimiz ferman buyurdular!" diye bağırmaya ve öfkeli sözler söylemeye başladı. Padişahın yanına döndüğünde, padişah başkâtip Ali Cevat Bey'e,

"Başkâtip ne bağırıyorsun? Bu âsi herifleri bizim aleyhimize döndüreceksin. Sarayı kurşuna tutturacaksın!" dedi.(64)

Ali Kabuli Bey'in linç edilerek öldürülmesinden sonra Ahrar Fırkası işin kötüye doğru gittiğini duyumsayarak ya da sorumluluktan ürkerek, bu kötü durumdan ulemayı sorumlu tutmaya başladı.

Osmanlı gazetesi, sorumluluğu ulemaya yıkmaya çalışıyordu.(65)

Protesto Telgrafları

Olayların gelişmesi ve duyulması üzerine Anadolu'dan, Rumeli'den padişah, sadrazam ve Meclis'e protesto telgrafları, hatta tehdit telgrafları çekilmeye başlamıştı.(66)

Abdülhamit, açıkça suçlanmamakla birlikte, eleştirileri hükümete çevrilmişti ve *İkdam* sahibi Ahmet Cevdet, Ali Kemal, Mevlanzâde Rifat, Mizancı Murat, olaylardan sorumlu tutuluyor ve suçlanıyordu. Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa'nın görevden çekilmesi isteniyordu.

Protesto telgraflarının yoğunluğu karşısında, Ahmet Tevfik Paşa hükümeti, bunlara özel bir yanıt vermek zorunluluğunu duydu.

---

(64) Ali Cevat Bey'in Fezlekesi (sorgu özeti), F. Reşit Unat (Yayına hazırlayan), *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve 31 Mart Hadisesi,* age, s.60-61.
(65) S. Akşin, age, s.100-102.
(66) age, s.103.

Özellikle Edirne, Selanik, Manastır, Kosova ve Yanya vilayetlerine (3 Nisan 1325) tarihinde padişahın ve hükümetin Meşrutiyet'e ve Kanunu Esasiye bağlı olduğunu belirten telgraflar çekildi.[67]

Protesto telgrafları sadece Rumeli'den değil, Anadolu'nun her köşesinden geliyordu. Bunlara somut bir örnek vermek için, orijinali de bulunmuş olan, Ödemiş Belediye Başkanı Ali Haydar Bey'in, Sadrazam Tevfik Paşa'ya çektiği sert telgrafın bugünkü Türkçeye uyarlanmış metni aşağıda verilmiştir.

> Yüksek makamdaki zorba yönetimin Sadrazamı Tevfik Paşa'ya
>
> Hürriyete âşık olan ve bu uğurda kanlarının son damlasını akıtmaya her an hazır bulunan 85 bin nüfusu aşkın, fedakârlık ve yiğitliği ile ünlü ilçemiz vatandaşlarının yıkım ve zorbalık ürünü hükümetinize (kabinenize) zerre kadar güveni yoktur.
>
> Sadrazamlık makamını mezar taşınıza yazdırmak için kabul ettiyseniz üç gün de yeterlidir. Yok, vatanı yok etmek ve milleti alçak ve bağnazlık derecesine indirmek ve kan döktürmek için üstünüze aldıysanız bu alçaklıktır, hainliktir. Cezasız kalmaz. Görevden ayrıl, yoksa indireceğiz.
>
> Halkı adına Ödemiş Belediye Reisi Ali Haydar[68]
>
> 7 Nisan 1909
> (26 Mart 1325)

---

(67) F.R. Unat, *31 Mart,* age, s.135.

(68) Bu telgraf Sadrazam Tevfik Paşa'nın evrakı arasında bulunmuştur. Bkz: İsmail H. Danişment, *Sadrazam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmi ve Hususi Vesikalara Göre 31 Mart Vakası,* İstanbul, 1974. Telgrafı çeken Belediye Başkanı Ali Haydar Bey hakkında bkz. Alev Coşkun-Yasemin Coşkun, *Ödemiş'ten Zirveye Tırmananlar,* Ödemiş Belediyesi, Yıldız Kent Müzesi Yayını, 2012. 1909'da çekilen telgrafın o günkü orijinali aşağıdadır:
"Der'aliyyede tarafdaran-ı istibdadın Sadr-ı azamı Tevfik Paşa'ya.
Meftunu hürriyet olan ve bu uğurda kanlarının son damlasını akıtmaya her anu zaman müheyya bulunan seksen beş bin nüfusu mütecaviz ve fedakârlık ve dilâverliği ile müştehir kazamız sekenesinin hadim ve mahsul-i istibdad olan kabinenize zerre kadar itimadı yoktur. Sadaret makamını mezar taşınıza yazdırmak için kabul ettiniz ise üç gün de kâfidir. Yok, vatanı mahv ve milleti dereke-i süfliyete indirmek ve kan döktürmek için deruhte ettiniz ise bu alçaklıktır, hainliktir. Cezasız kalmaz. Sükût et, yoksa indireceğiz."
Umum ahali namına Ödemiş Belediye Reisi Ali Haydar. (26 Mart 1325)

Olayların dördüncü ve beşinci gününde, durumu anlayabilmek için muhalif gazetelerden ufak paragraflara bakabiliriz.

Dördüncü günü *İkdam* gazetesi adeta 31 Mart'ın zaferi ile kendisini kaptırmış, Müslüman kadınların çarşıya ancak zorunlu durumlarda çıkmalarını ve çıkanların da "adab-ı şeriat dairesinde" (şeriat kuralları çerçevesinde) hareket etmelerini öğütlüyordu.[69]

Olayın beşinci gününde (17 Nisan 1909), eski takvimle 4 Nisan 1325'te *İkdam*, "En Büyük Tehlike Nedir?" başlıklı başyazıda, dört gündür memleketin büyük tehlikeler geçirdiğini belirtiyor, askerin şeriata bağlılığını ortaya koyuyor ve askerler aleyhine artık mektup yayınlanmayacağını haber veriyordu.[70]

Aynı gün *Volkan*'da yayınlanan Derviş Vahdeti'nin "Öteberi" adlı yazısı ilginçtir. Bu yazıda Vahdeti, İttihat ve Terakki'den "sureta (görünüşte) bir padişah bulundurarak sireten (karakter olarak) bir cumhuriyet tesis etmeye... çalışan 25-30 kişi" diye yakınıyordu.[71]

Ayaklananların Diğer Faaliyetleri

Olayların görgü tanığı olan gazeteci Ahmet Refik, 31 Mart'tan bir yıl sonra yayınladığı kitabında ayaklanan askerlerin, düzenin korumadığı süre boyunca yaptıklarını sıralamıştır:

- Rastladıkları subaya tokat atmak,
- Subayın tabancasını almak,
- Pantolonunu çözdürmek,
- Kravatlı gezenlerin boyun bağlarını koparmak,
- Kahvelerden resimleri indirmek ve kahvelerdeki hürriyet plaklarını kırmak,

---

(69) *İkdam*, 3 Nisan 1925 (16.4.1909) S. Akşin, age, s.109. Yukarıda Kör Ali olayı anlatılırken, aynı isteklerin yapıldığı anımsanmalıdır. Sokağa çıkan kadınlara saldırılmış, Müslüman kadınların evde oturmaları istenmişti.

(70) S. Akşin, age, s.12.

(71) age, s.121. Dikkat edileceği gibi önemli olan "cumhuriyet" vurgusudur. Korkulan cumhuriyet rejiminin gelmesidir.

- Gazetelere tesettür ilanları vermek,
- Yolda gördükleri kadınların saçını kesmek

gibi zorbalıklarda yapıyorlardı, diyor.[72]

Askerler "Zaptiye Nezareti"nin (askeri polis) karşısındaki İttihat ve Terakki kadınlar kulübünün kapılarını kırıp içerideki mobilyaları ve 20 müzik aletini parçaladılar.[73]

Ayaklanma Sırasında Ölen ve Yaralananların Sayısı

31 Mart'ı anlatan tüm yerli ve yabancı kaynaklar ortada, subaysız, başıboş kümeler halinde dolaşan askerlerin zaman zaman silahlarını havaya boşalttıklarını belirtiyorlar.

Bu yüzden birçok vatandaş kaza kurşunuyla da yaralanmıştı. Mektepli-alaylı subay çelişkisi asıl bu noktada gözüküyordu.

Ayaklanma boyunca öldürülen ünlüleri biliyoruz; yukarıda belirtilmişti:

- Adalet Bakanı Nâzım Paşa,
- Lazkiye Mebusu Emir Mehmet Arslan Bey,
- Binbaşı Ali Kabuli Bey gibi.

Ölenlerin sayısı konusunda, tam bir uzlaşma yoktur. Muhtar Paşa'ya göre 36 subay öldürülüp 50'den fazlası yaralanmıştı.

İngiliz Büyükelçisi Sir G. Lawther'in raporu 35 subayın öldürüldüğünü ileri sürüyor. Akşin, öldürüldüğü bilinen 14 kişinin adlarını vermiştir.

Genel olarak öldürülenlerin en az 20 kişi olduğu kabul edilmektedir.[74]

---

(72) Ahmet Refik, *İnkilab-ı Azim,* Dersaadet Mahmut Bey Matbaası, 1326, s.36-37. Aktaran, Sina Akşin, *31 Mart,* age, s.140, dn.190.
(73) *Serbesti* gazetesi, 15 Nisan 1909, s.149; S. Akşin, age, s.74.
(74) S. Akşin, *31 Mart,* age, s.74, d.n.77.

Anadolu'da Karışıklıklar

İstanbul'da Meşrutiyet karşıtı ayaklanma hızla ilerlerken İstanbul dışında da benzer olaylar yaşandı. Adana, Trabzon, Sivas, Erzurum, Ankara gibi vilayet merkezlerinde karışıklıklar çıktı.

İstanbul'daki ayaklanmadan hemen bir gün sonra, 14 Nisan'da, Adana'da Ermenilerle Müslümanlar arasında çatışmalar çıktı ve olaylar Adana'nın kazalarına da yayılarak çok sayıda insanın ölmesiyle sonuçlandı.

Adana'daki Durum

Adana'da Meşrutiyet'in ilanından sonra, iki cemiyet oluşmuştu.

Birinin başında Mekteb-i Sanayi Müdürü Ali Efendi ve diğerinin başında *İtidal* gazetesi yazarı İhsan Fikri Bey vardı.

İhsan Fikri Bey grubu, Adana Valisi Cevat Bey aleyhinde, Ali Efendi grubu ise valinin lehinde bulunuyorlardı. *İtidal* gazetesi vali aleyhinde ağır yayınlar yapıyordu. Bu iki grup arasındaki çekişme gittikçe şiddetlenirken, aynı zamanda "Ermeniler Müslümanları katledecekler, Müslümanlar Ermenileri kesecekler" söylentileri ortalıkta dolaşmaya başlamıştı. Hükümet ve yerel yöneticiler gerekli önlemleri almakta geç kalıyorlardı.

Adana'daki olaylar 9 Nisan'da bir kadın meselesi yüzünden çıktı. Bir Ermeninin iki Müslümanı yaralaması ve öldürmesiyle başladı. Katil bulunamadı.

Öldürülen Müslümanın akrabaları valiliği tehdit etmeye, katilin yakalanması için baskı yapmaya başladılar. Vali Cevat Bey aleyhindeki grubun teşvikiyle Müslümanlar valiliğe yürüdüler.

Hiçbir önlem alınmaması üzerine halk silahlanmaya başladı.

13 Nisan akşamı halk valilik binası etrafında toplandı. Bağlar tarafında ikisi erkek, ikisi kadın, dört Müslümanın öldürüldüğünü ileri sürerek gösteri yaptılar. Daha sonra bunun doğru olmadığı anlaşıldı. Polis müdürünün bu söylentiyi ortalığa yayan kişiyi yakalamasına rağmen, halk şüpheliyi zorla polisin elinden alıp götürdü.

Yerel yönetim hiçbir varlık gösteremiyordu.

Olayların başladığı gün, Vali Cevat Bey'in "Adana'da iğtişaş zuhur etti (karışıklık çıktı), yayılması mümkündür, tedbir alınız" şek-

lindeki kazalara çektiği telgraftaki "iğtişaş" kalimesi Ermenilerin isyan ettikleri biçiminde anlaşıldı.

Bu yanlış haberler sonunda ilçelerde Ermenilerin evleri yakıldı. Güvenlik önlemleri yetersiz kalıyordu.

İstanbul'dan şeyhülislam ve Ermeni patriği halka yönelik "nasihat" telgrafları gönderdiler. Adana'da ölenler arasında iki yabancı misyoner de bulunuyordu.

Sonunda, bir Alman, bir İtalyan ve bir Fransız savaş gemisi Mersin limanına geldiler. Fransız ve İngiliz donanmalarından ikişer zırhlı gemi de Mersin'e doğru yola çıktı.

Olaylar sırasında Adana ve Tarsus'un büyük bölümü yandı. Müslüman ve Hıristiyanlardan ölenlerin sayısı 5000'i geçiyordu. Daha sonra kurulan Divan-ı Harp, olayların sorumluları olarak yakalanan 9 Müslüman ve 6 Hıristiyan hakkında idam kararı verdi.

Erzurum

Adana'da olduğu gibi Erzurum'da da olaylar başladı.

Erzurum'daki olaylar İstanbul'dakinin küçük bir tekrarı gibiydi. Erzincan'da da olaylar oldu.

Şubat ayında Erzurum'daki tümene komutan olarak atanan Yusuf Paşa, çavuşları, erleri ve kimi subayları kışkırtmıştı; isyanı tümen komutanı destekliyordu.

Alayın 2. taburu ayaklandı ve Vali Konağı'nın önünde toplandı. Sonunda mektepli 53 subay Erzurum'dan sürüldüler.

Ancak, olayı haber alan Mahmut Şevket Paşa, 4. Ordu Komutanı İbrahim Paşa'dan, Tümen Komutanı Yusuf Paşa'nın tutuklanmasını istedi. Bir süre sonra Hareket Ordusu'nun, İstanbul'da duruma egemen olduğu ve Abdülhamit'in tahttan indirildiği haberi Erzurum'a gelince, olaylar yatıştı. Yusuf Paşa tutuklanarak İstanbul'daki Harp Divanı'na gönderildi.[75]

---

(75) Adana ve Erzurum olayları için bkz: *II. Meşrutiyet'in İlk Yılı,* age, s.330-331; Celal Bayar, *Ben de Yazdım,* C.1, s.119-122; S. Akşin, age, s.116-122; O.S. Kocahanoğlu, age, 352-354. Erzurum'daki olaylar için bkz: Fahrettin Altay, *On Yıl Savaş ve Sonrası,* Eylem Yayınları, 2008, s.39.

Hareket Ordusu'nun Çatalca'ya Gelişi

Yukarıda, 31 Mart olayının duyuluşuyla Selanik'te 3. Ordu'nun aldığı durumu anlatmıştık.

Hareket Ordusu, ayaklanmanın üçüncü, yani 15 Nisan 1909 Perşembe günü, Selanik'ten hareket etti.

İstasyonda toplanan halkın da katıldığı heyecanlı bir uğurlama töreni yapıldı. 15 Nisan'da 1700 askerle hareket eden Muhtar Bey'in birliği 16 Nisan 1909 Cuma günü Çatalca'ya geldi.

Hareket Ordusu'na, Edirne 2. Ordu'dan da bir fırka katılmıştı.

İstanbul'daki kargaşadan kaçan milletvekilleri ve âyan üyeleri de Yeşilköy'e gelmişlerdi.

Birliklerin ilk komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa, olayların 6. günü 19 Nisan 1909'da iki bildiri yayınladı. Birisi, İstanbul'daki genelkurmay başkanlığına hitaben yazılmıştı. İkincisi halka sunulan bir bildiriydi. Bu bildirilerin, Çatalca'ya gelen sonra da Yeşilköy'e yerleşen ilk birliğin kurmay başkanı Kolağası Mustafa Kemal tarafından yapıldığı, birçok kaynak tarafından belirtilmiştir.

Hareket Ordusu, olaylardan 11 gün sonra 24 Nisan 1909 Cumartesi günü İstanbul'a girerek, duruma el koydu.

31 Mart olayını kuşbakışı görebilmek için, Nisan 1909 ayını kapsayan günce aşağıda verilmiştir.

Günce

- **3 Nisan 1909** – Kâmil Paşa sadrazamlıktan çekildi.
- **6 Nisan 1909** – Taşkışla'daki nakledilen Arnavut taburu trenle Selanik'e, Arap taburu ise vapurla Suriye'ye gönderildi ve 31 Mart öncesinin en önemli olayı: *Serbesti* gazetesi başyazarı Hasan Fehmi Galata köprüsünde öldürüldü.
- **8 Nisan** – Hasan Fehmi'nin cenaze töreni büyük bir gösteriye dönüştü.
- **11 Nisan** – Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa sadrazama gönderdiği bir resmi yazıda, *Volkan* gazetesinin asker arasında yapmakta olduğu tahriklere son verilmesini, bu konuda önlem alınmasını istedi.
- **12 Nisan** – Ermeni Taşnakyan Komitesi tarafından Şişli Ermeni Mezarlığı'nda bir miting düzenlendi.

- **13 Nisan** – "31 Mart Vakası" olarak bilinen karşıcı hareket başladı. Lazkiye Mebusu Emin Arslan Bey ve Adliye Nâzırı Nâzım Paşa öldürüldü.
- Meclis-i Mebusan Başkanı Ahmet Rıza Bey istifa etti. İstanbul'da *Tanin* ve *Şûrayı Ümmet* gazetelerinin yönetim merkezleri tahrip edildi.
- **14 Nisan** – Adana'da Ermeni ayaklanması başladı.
  Ahmet Tevfik Paşa hükümeti kuruldu.
  Selanik'te İstanbul'daki ayaklanmaya karşı büyük bir miting yapıldı. İstanbul'da yapılacak hareket için gönüllü yazımına başlandı.
- **15 Nisan 1909** – *Âsar-ı Tevfik* süvarisi Ali Kabuli Bey, Yıldız Sarayı avlusunda, padişahın gözü önünde linç edilerek öldürüldü.
  Meclis-i Mebusan toplandı ve Kanunu Esasi "hükümlerine sadık kalınacağını, askeri hareketin kamuoyunca hissedilen şikâyetlerin bir sonucu olduğu için kendilerini hoşgördüğünü" bildiren bir bildiri yayınladı.
- **16 Nisan 1909** – (4. gün) Selanik'ten ve Edirne'den yola çıkan Hareket Ordusu Çatalca'ya ulaştı.
  Sultanahmet belediye bahçesinde toplanan polis komiserleri, İttihat ve Terakki yanlısı olarak niteledikleri Zaptiye Nâzırı Sami Paşa'yı istifaya zorladılar.
- **17 Nisan 1909** – (5. gün) Küçükçekmece tren istasyonu Hareket Ordusu Birlikleri tarafından alındı.
  İstanbul'daki dernekler, gazeteler, Meşrutiyet'in devamını sağlamak üzere "Heyet-i Müttefika-i Osmaniye" (Osmanlı Birlik Heyeti) adıyla geçici bir birlik oluşturdular.
  Sadrazam Tevfik Paşa, Hurşit Paşa başkanlığında bir kurulu, Çatalca'daki Hareket Ordusu'na gönderdi. İstek, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmemesiydi.
- **18 Nisan 1909** – (6. gün)
  Genelkurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşa Hareket Ordusu ile görüşmek için Hadımköy'e gitti.
  Hareket Ordusu Komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa Genelkurmay Başkanlığı'na ve halka hitaben iki bildiri yayınladı.

Büyükelçiliklere, Hareket Ordusu'nun amacının Meşrutiyet'i korumak ve buna ihanet edenleri cezalandırmak olduğu bildirildi.

- **19 Nisan 1909** – (7. gün)
  Hareket Ordusu, Kumandan Hüseyin Hüsnü Paşa, İstanbul halkına hitaben 9 maddelik bir bildiri yayınladı. Halka sükûnet öneriliyor ve olayı yaratanların yakalanacakları, Meşrutiyet idaresinin devam edeceği belirtiliyordu.
- **21 Nisan 1909** – (9. gün)
  Hürriyet kahramanı olarak halk içinde büyük ünü olan Enver ve Niyazi Beyler Hareket Ordusu'na katıldılar.
- **22 Nisan 1909** – (10. gün)
  3. Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa Hareket Ordusu karargâhına gelerek kumandayı devraldı.
  Mebusan ve Âyan Meclisleri, "Meclis-i Umumi-i Milli" (Genel Milli Meclis) adıyla Âyan Reisi Sait Paşa'nın başkanlığında toplandı ve Hareket Ordusu'nun bildirisini onayladı.
  Yeşilköy'de toplanan Meclis-i Umumi, Padişah Abdülhamit'in tahttan indirilmesini de görüştü.
- **24 Nisan 1909** – (12. gün)
  Hareket Ordusu İstanbul'a girdi.
- **25 Nisan 1909** – (13. gün)
  Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa, İstanbul'da sıkıyönetim ilan etti.
  Prens Sabahattin Bey ve *Osmanlı* gazetesi sahibi Fazlı Bey tutuklandı.
  Ayaklanma ile ilgili yargılamaları yapmak amacıyla, üç daireden oluşan Divan-ı Harb-i Örfi Mahkemesi kuruldu.
  Mahmut Şevket Paşa yayınladığı bir bildiri ile Hareket Ordusu'nun bağımsız olduğunu, İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle bir ilgisi bulunmadığını açıkladı.
- **26 Nisan 1909** – (14. gün)
  Hareket Ordusu birlikleri Beşiktaş'a geldi ve Yıldız Sarayı'na girdi.

- **27 Nisan 1909** – (15. gün)
  İstanbul'da toplanan Meclis-i Umumi-i Milli, Abdülhamit'in tahttan indirilmesine karar verdi. Veliaht Reşat Efendi'nin V. Mehmet unvanıyla padişahlığı ilan edildi.
- **28 Nisan 1909** – (16. gün)
  Abdülhamit ailesiyle birlikte Selanik'e gönderildi.
- **29 Nisan 1909** – (17. gün)
  Hürriyet şehitleri Binbaşı Muhtar, Yüzbaşı Osman ve Mülazım Bekir Beylerin cenazeleri törenle Hürriyet-i Ebediye tepesinde toprağa verildi.

Şimdi, yeni bir bölüme, 31 Mart'la ilgili yorumlara geçebiliriz.

3

31 Mart Ayaklanmasının Arkasında Kim Var? Kim Düzenledi? Yorumlar

31 Mart'ın karmaşık bir toplumsal olay olduğunu bundan önceki bölümlerde belirtmeye çalıştık.

31 Mart ayaklanmasında derece derece etkin olan aktörler; padişah, İttihat Terakki Cemiyeti, Ahrar Partisi, dine dayalı dernekler, basın, medrese öğrencileri, ordu içindeki çelişkiler ve büyük devletlerin İstanbul büyükelçilikleri üzerinde duruldu.

31 Mart üzerine çok kitap yazılmıştır, çok inceleme yapılmıştır. 31 Mart'ı ele alan yazarlar ve araştırmacılar, olayın "karmaşık" ve "yanıltmalarla dolu" yönlerine işaret ederler.

Olayı kim düzenledi sorusuna aşağıdaki yanıtlar verilmiştir.

Birinci grup yazarlar olaydan Padişah Abdülhamit'i, ikinci grup yazarlar İttihat ve Terakki'yi, üçüncü grup yazarlar Ahrar Partisi ve onunla birlikte hareket eden muhalefeti sorumlu tutar. Ayrıca olayı dış güçlere, İngilizlere bağlayanlar olduğu gibi, masonlara ve "uluslararası siyonizme" bağlayanlar da vardır.

Son yıllarda özellikle 2000'li yıllardan sonra olayları basite indirgeyerek olayı, "sadece askeri bir ayaklanma" olarak görenler de ortaya çıkmıştır. Bu olayın sonunda en kârlı çıkan İttihat ve Terakki olduğuna göre olayı İTC düzenlemiştir diyenler de vardır.

100 yıl önce yaşanan bu önemli ve çok tartışmalı toplumsal olay, araştırmacıların dünya görüşlerine göre birbirinden çok farklı değerlendirmelere konu olmaktadır. Aşağıda bu değişik yorumların özetini vereceğiz.

Abdülhamit Hazırladı

Ayaklanmanın Padişah Abdülhamit tarafından hazırlandığı görüşü öteden beri savunulur.

Bu görüş, ayaklanmayı Padişah Abdülhamit'in denetim ve özendirmesinde hazırlanan bir "istibdata geri dönüş çabası" olarak değerlendirir. Abdülhamit temelde 24 Temmuz 1908 hareketine karşıydı. Sıranın kendisine geleceğini duyumsuyordu. Temmuz 1908'den Mart 1909'a kadar geçen 8 ay içinde II. Meşrutiyet'e karşı bir muhalefet yavaş yavaş hazırlanmıştı.

Âsilerin şeriat istedikleri ve ayaklanmaları sırasında Abdülhamit'in acil önlemler almaması, hatta Deniz Binbaşı Ali Kabuli Bey'in Yıldız Sarayı önündeki bahçede kendi gözlerinin önünde parçalanması, bu yorumu güçlendiren kanıtlar olarak verilmektedir.

Olaylar sonrası, Abdülhamit tahttan indirilirken hazırlanıp Meclis tarafından kabul edilen "fetva"da bu olaydan padişahın sorumlu olduğu "fitne-i azime ihdasında ısrar" (büyük karışıklığın düzenlenmesinde ısrar) olarak belirtildi.[1]

İttihat Terakki'nin resmi görüşü, sorumluluğun Abdülhamit'te olduğunu kabul etmektedir.[2] Bu sorumluluğun Abdülhamit'e yüklenmesinin asıl nedeni onun "uslanmaz bir despot" olarak kabul edilmesiydi.

Bu yorumlara destek veren başka bir nokta, Abdülhamit'in bu olaydan "fırsatçı" bir tutumla yararlanmak istemesidir. Reformcular, Abdülhamit yönetimini, Meşrutiyet rejimine ve batılılaşma çabalarına indirilen bir darbe olarak görüyorlardı.[3]

31 Mart olayından bir yıl sonra, bir yabancı olarak bu konuda ilk kitabı yazan McCullagh da kitabında bu olayı düzenleyip güçlendirenin Padişah Abdülhamit olduğuna inandığını belirtir.[4]

---

(1) Abdülhamit'in tahttan indirilmesini gerekçeli olarak belirten fetvanın metni için bkz. F.R. Unat (Ali Cevat Bey'in Fezlekesi), *31 Mart,* age, s.148-153.

(2) Sina Akşin, *31 Mart,* age, s.229.

(3) Gül Çağalı Güven, "80. Yılında 31 Mart", *Cumhuriyet,* 13-15 Nisan 1989.

(4) Francis McCullagh, *The Fall of Abdul-Hamid,* London, Methunen, 1910. Aktaran Sina Akşin, *31 Mart,* age, s.229.

İttihat ve Terakki'nin önemli üyesi *Tanin* gazetesi Başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın da bu olayda Abdülhamit'in parmağının olduğunu yazmıştır.

Olayın bastırılmasından sonra, kurulan *Örfi-Divan-ı Harp Mahkemesi* Abdülhamit'in yargılanmasını istediyse de, hükümette yapılan müzakereler sonunda bu yola gidilmemiştir.

Abdülhamit hakkındaki raporu, hükümete yeni Harbiye Nâzırı Salih Paşa sundu. Harbiye Nâzırı, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'ya "Buyurunuz! Sultan Abdülhamit'in 31 Mart'a karıştığını gösteren rapor" diye sunmuştur.

Bakanlar Kurulu'nda söz alan Şeyhülislam Sahip Molla, Abdülhamit'in bu işe karışmadığını belirterek, "Tahttan indirildiğine göre yapılacak başka bir işlem tasavvur edemem" demiştir.[5]

İttihat ve Terakki liderleri içinde kişiliğiyle öne çıkan ve İTC'nin genel sekreterlik görevini yapmış olan Mithat Şükrü Bleda, hatıralarında bu konuya şöyle açıklık getiriyor:[6]

> "Bana kalırsa, 31 Mart vakasında Abdülhamit'in doğrudan doğruya rolü yoktu. Fakat hadise patladığı zaman ve sonra kendi nüfuz ve kudreti hesabına bundan yararlanmayı düşünmüş ve programını yapmıştı muhakkak. Bu konuda Talat da benim fikrime katılıyordu."[7]

31 Mart olayı hakkında derinlemesine incelemeler yapmış olan Prof. Sina Akşin, Abdülhamit'in 31 Mart olaylarını direkt olarak düzenlediğini kabul etmenin doğru olmadığını belirtir.

İttihat Terakki Düzenledi

İkinci grup yorumcular, 31 Mart ayaklanmasının İttihat ve Terakki tarafından düzenlendiğini belirttiler.

---

(5) Abdülhamit'in yargılanıp yargılanmaması sorunu hakkında geniş bilgi için bkz. O.S. Kocahanoğlu, *31 Mart Ayaklanması,* age, s.428-433.

(6) Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü,* Destek Yayınevi, 2010, s.123.

(7) Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü,* Destek Yayınevi, 2010, s.123.

Nasıl keskin İttihatçılar, olayları Abdülhamit'e bağlıyorlarsa, keskin Abdülhamit yanlıları da olayları tamamen İttihat ve Terakki'ye bağlarlar.

Bu görüş temel olarak, önce İttihatçı ve sonra da İttihatçılardan ayrılıp onlara en ağır eleştirilerde bulunan *Mizan* gazetesinin başyazarı Mizancı Murat tarafından ileriye sürülmüştür.

Divan-ı Harbin suçlu bulduğu ve Rodos adasında "müebbet kalebentlik"e[8] mahkûm ettiği Murat Bey, yazdığı kitabında bu konuyu ısrarla ileriye sürmüştür.[9]

Bu görüşe göre, 31 Mart olayını İTC'nin "birkaç geniş düşüncelisi" düzenlemişti. Onlar, Abdülhamit'i baskıcı rejimini canlandırmak için yeni kararlara yönlendirmek, böylece Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelmesi için bir vesile, bir gerekçe hazırlamak istiyorlardı.

Böylece İTC, İstanbul'a egemen olacak, muhalefeti susturacak, Abdülhamit'i de tahttan indirecekti.

İTC, bunun için Avcı Taburları'nı kullanmış ve 31 Mart günü bu taburlardaki İTC'li subaylar, er kıyafetlerini giyerek bu askerlere kumanda etmişlerdi.

Mantık Çizgisi

Ancak bu anlatış içinde, mantık çizgisine uymayan çok önemli bir nokta vardır. Olaylar sırasında özellikle, İTC'nin en önemli yazarı Hüseyin Cahit Yalçın aranmış ve öldürülmek istenmişti. İTC'li milletvekilleri ve subaylar öldürülmüştü.

Mizancı Murat Bey bu mantık kırılmasına karşı şu savunmayı yapmaktadır:

"İTC'nin kışkırttığı Hassa Ordusu askerleri umulmadık bir tepki ile İTC'ye karşı dönmüş, bu yüzden İTC'liler çil yavrusu gibi dağılmışlardı."[10]

Bu zorlama yoruma kuşkusuz birçok noktadan karşı çıkılabilir. Gerçekten böyle bir durum söz konusu olsaydı, *Mizan* gazetesi

---

(8) *Müebbet kalebentlik:* Yaşam boyu bir kaleye kapatılma cezası.

(9) Mehmet Murat, *Tatlı Emeller ve Acı Hakikatler,* İstanbul, Matbua-i Amedi, 1330 (1914).

(10) Sina Akşin, *31 Mart,* age, s.229-230.

bunu olaylar sırasında açıklardı ya da başkaları da örneğin *Volkan* gazetesi de bu konuyu ileriye sürerdi.

Murat Bey, bunun dışında kitabında belgeye dayanmayan dedikodular da ileriye sürmektedir.[11]

Akşin'e göre, o sırada zor bir durumda olan İTC'nin, Osmanlı devleti gibi tehlike içinde bulunan bir ülkede, kendi aleyhine bir ayaklanma düzenleyeceğine inanmak zordur.

Ayrıca, İTC zaten iktidarda etkindir. Böylesi bir güç içindeki İTC'nin kendi aleyhine bir hareket düzenlemesi akla uygun düşmemektedir.

Yine Akşin'in belirttiği gibi değişik nedenlerle İTC'ye karşı son derece tavırlı ve o günleri bizzat yaşamış ve daha sonra olayları derinlemesine inceleyerek kitaplar yazmış olan Ahmet Bedevi Kuran ve İsmail Hami Danişmend gibi önemli kişilerin böylesi bir görüşe iltifat etmemeleri de önemlidir.[12]

Mizancı Murat'ın görüşüne katılanlar 1950 ve 1960 yıllarında kitapları yayınlanan Cevat Rifat Atilhan ile Mustafa Turan'dır.[13]

Hatta, Atilhan daha ileriye gidip 31 Mart ayaklanmasında asıl amacın Yıldız Sarayı'nı yağmalamak olduğunu yazdı.

Günümüzde, dinsel motiflere bağlanan yazarlarla, İkinci Cumhuriyetçi olarak kabul edilen yazarlar, bu görüşü benimsiyor; hatta günümüzde görülmekte olan Ergenekon davasını bile, 31 Mart olayına bağlıyorlar. Bu yazarlar ve görüşlerine ayrıca değinilecektir.

Prens Sabahattin ve Ahrar Partisi'nin Rolü Üzerine Yorumlar

Meşrutiyet'in ilanından sonra Prens Sabahattin İstanbul'a geldi, eski arkadaşları İTC liderleriyle ilişkiye geçti, ilgi görmedi; yeni

---

(11) age, s.230.

(12) Sina Akşin, *31 Mart,* age, s.230. Ahmet Bedevi Kuran, Jön Türkler ve 31 Mart'la ilgili birçok kitap yazdı. İ.H. Danişmend, *31 Mart Vakası,* İstanbul Kitabevi, 1961.

(13) Cevat Rifat Atilhan, *Bütün Çıplaklığıyla 31 Mart Faciası,* 2. Baskı, Aykurt Neşriyat, 1959; Mustafa Turan, *Taşkışlada 31 Mart Faciası,* Aykurt Neşriyat, 1964.

gelişmeler içerisinde söz sahibi olmak istiyordu, bu nedenle Ahrar Fırkası'nı kurdu.

Bu arada İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti giderek güç kazanıyordu. Derviş Vahdeti'nin liderliğindeki bu cemiyet ve *Volkan* gazetesi alt düzey ulema içerisinde etkin bir konuma gelmişti.

Prens Sabahattin, *Volkan* ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ile çok yakın temas ve ilişki içerisindeydi.

Ancak, İTC liderlerinin Prens Sabahattin'e güvenleri yoktu. 1902 Paris Kongresi'ndeki tartışmalar, daha sonra Prens Sabahattin'in girişimleri, Prens Sabahattin'in parti programının İngiltere'den model alındığı ve İngiliz Büyükelçiliği'nce desteklendiğinin zaman zaman belirtilmiş olması bu güvensizliği daha da artırıyordu.

Ahrar Fırkası lideri Prens Sabahattin'in geçmişinde "bir darbe" fikrinin bulunduğu bütün yansız yorumcular tarafından kabul edilir. İttihat Terakki'nin 1902 yılında Paris'te yapılan kongresinde Prens Sabahattin, Bulgar, Rum ve Ermeni çetelerinin ve örgütlerinin içinde olacağı bir cephe oluşturulmasını, böylece Abdülhamit'in devrilmesini istemişti. Prens Sabahattin geniş cephe ve dış destekle bir saray darbesi yapılmasını istiyordu.[14]

Bu konunun altyapısına kısaca bakmakta yarar var.

1902 Paris Kongresi'nde Prens Sabahattin, "Bulgar, Rum ve Ermeni örgütleriyle işbirliği yapılarak gerek şiddetin gerekse yabancı müdahalesinin Abdülhamit'i ortadan kaldıracak vasıtalar olarak kabul edilmesini" savunmuştu.

Buna karşı, Ahmet Rıza ve grubu, "İmparatorluğun bağımsızlığı söz konusu olduğu için her iki seçeneği de kabul etmedi. Sabahattin'in grubu, Trablusgarp'taki Osmanlı garnizonunun yardımı ile askeri bir darbeye kalkıştıysa da, bu girişim hayata geçirilemedi."[15]

---

(14) Aykut Kansu, *1908 Devrimi,* 6. Baskı, İletişim, 2011, s.104.

(15) Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* İletişim Yayınları, 9. Basım, 2000, İstanbul, s.133-134. Ayrıca bkz. Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler,* Kaynak Yayınları, İkinci Basım, 2000. İstanbul; Mehmet Ulusoy, "Türk Devriminin Kökleri ve Yüz Elli Yıllık İttihatçı Zihniyet", *Teori,* Nisan 2012, sayı 267, s.45.

Ayrıca, Prens Sabahattin'e bağlı kimi üyeler, İTC'nin eylem planını Abdülhamit'in siyasi polisine vererek İttihatçılara ihanet etmişti.

Tüm bu nedenlerle İTC'nin ileri gelenleri Prens Sabahattin'e karşı güvenlerini yitirmişlerdi.[16]

1908 II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Prens Sabahattin'in bütün istediği eski hesapların silinmesi, yeni bir temiz sayfa açılması ve yapılacak seçimlerde Meclis'te, İTC ile birlikte Ahrar'ın da söz sahibi olmasıydı.

8 Eylül 1908'de Prens Sabahattin, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyetlerinin birleştiğini ilan etti. Bu davranış da İTC liderlerini çok tedirgin etti.[17]

Adeta eski çelişkiler ve çatlaklar yeniden su yüzüne çıktı.

Milletvekili seçim sonuçlarından, Ahrar Fırkası'nın başarı kazanamaması Prens Sabahattin'i ve partiyi daha da hırçınlığa itiyordu.

Kansu'nun belirttiği gibi, Ahrar Fırkası'nın kurulması ve daha sonraki gelişmeler "muhalif etnik ve dinsel grupların hepsinin İTC'ye karşı örgütlü bir biçimde ve bir parti çatısı altında birleşmesini sağlıyordu."[18]

Serbesti, Yeni Gazete, İkdam ve *Volkan* gazeteleri de bu muhalif cephenin organı olarak beliriyordu. *İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti*'nin mevlüdünde ve sonra 27 Şubat günü gerçekleştirilen Talebe-i Ulum'un Beyazıt mitinginde *Volkan, Serbesti, El-İslam* ve *Mizan* gazeteleri katılanlara ücretsiz dağıtılmıştı.

Üç Önemli Kaynak

Ahrar'ın 31 Mart ayaklanmasını düzenleyen temel organizasyonlardan biri olduğunu açıkça belirten üç önemli kaynak vardır.

---

(16) Aykut Kansu, *1908 Devrimi,* age, s.105.
(17) Aykut Kansu, *1908 Devrimi,* age, s.167-268.
(18) age, s.264.

Birincisi, *Serbesti* gazetesini yayınlayan ve Ahrar Fırkası yandaşı ve destekçisi Mevlanzâde Rifat'ın 31 Mart olayından sonra kaçtığı Kahire'de yayınladığı *İnkılab-ı Osmani'den Bir Yaprak* kitabıdır.[19]

Mevlanzâde Rifat, bu kitapta 31 Mart ayaklanmasının Prens Sabahattin ve kendisi dahil diğer muhalifler tarafından düzenlenip organize edildiğini açık seçik anlatmaktadır.[20]

Bu konudaki ikinci kanıt, Prens Sabahattin'in kendisidir. *Mesleğimiz Hakkındaki Üçüncü ve Son Bir İzah* adlı kitabında bu konuya açıklık getirmiştir.

Prens Sabahattin, bu kitapta yaşamı boyunca beş kez hükümet darbesi tasarlayıp ayaklanmaya giriştiğinden söz ediyor.[21]

31 Mart 1909'dan bir süre sonra Prens Sabahattin, *Neyyir-i Hakikat* (Nurlu Gerçek) gazetesinin kendisini 31 Mart olaylarından sorumlu tutan yayınlarına karşı yanıtlar verdi ama, hiçbir yerde "ayaklanmayı ben düzenlemedim" dememektedir.

---

(19) Mevlanzâde Rifat, *İnkılab-ı Osmani'den Bir Yaprak veyahut 31 Mart 1325 Kıyamı,* Kahire, Matbaatül Ahbar, 1329 (1913). Çok karmaşık bir kişilik olan Mevlanzâde Rifat (1869-1930), Kürt ayrımcılık hareketine katıldığı için Abdülhamit tarafından sürgün edildi, 12 yıl Yemen'de kaldı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a geldi; *Serbesti* gazetesini yayınladı. 31 Mart olayına karıştığı gerekçesiyle 10 yıl mahkûmiyet aldı, Paris'e kaçtı. İstanbul 1918 yılında İngilizler tarafından işgal edilince İstanbul'a döndü. *İnkılab-ı Beşer* gazetesini yayınladı. İngiliz himayesinde Kürt Teali Cemiyeti'nde çalıştı. Milli Mücadele'ye ve Atatürk'e tam karşıt bir tutum izledi. Zaferden sonra Halep'e kaçtı ve Atatürk karşıtı *Türkiye İnkılabının İç Yüzü* kitabını yazdı. 1930'da Halep'te vefat etti.

(20) Aktaran Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,* 3. Baskı, İmge, 2001, s.191.

(21) Prens Sabahattin (1878-1948) Abdülhamit'in kız kardeşi Seniha Sultan'ın oğludur. Batılı bir eğitim gördü. Babası Mithat Paşa'nın arkadaşı Mahmut Celalettin Paşa'dır. Ademi merkeziyet (yerel yönetimlere yetki) görüşünü savundu. 1908'de Ahrar Fırkası'nı kurdu. 31 Mart ayaklanmasında yargılandı, tekrar Avrupa'ya kaçtı. 1918'de yurda döndü. Yazılarıyla Kurtuluş Savaşı'nı destekledi.

Prens Sabahattin, kitabında ayaklanmanın Abdülhamit'in lehine doğru kaymasını önlemek için, donanma içerisinde denizci subaylarla yaptığı girişim ve çabaları anlatır.[22]

Ahrar'la ilgili üçüncü kanıt, Ahrar'a yakın olan Ahmet Bedevi Kuran'ın yazdıklarıdır. Harbiye Okulu'nda o sırada Ahrar Partisi'ne mensup ve öğrenci hareketlerinde bir lider konumunda olan Harbiye öğrencisi Ahmet Bedevi Kuran'ın *Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi* kitabı ve *Tarih Dünyası* 13. sayısındaki "31 Mart Hadisesi Nasıl Oldu" makalesi önemlidir.[23]

Burada önemli olan nokta şudur: Ahrar Fırkası'nı tutan, "Ahrarcı" bir Harbiye öğrencisi grubun, Ahmet Muhtar Paşa'nın ayaklanmayı bastırma önerisine aldırmadıkları...

Ayrıca Ahmet B. Kuran'ın anılarından, Ahrar Fırkası'nın Harp Okulu'nda örgütlendiğini anlıyoruz.[24]

'Volkan' ve Vahdeti'nin Rolü

Yukarıdaki bölümde Vahdeti'nin kurduğu İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti (İMC) ve *Volkan* gazetesi üzerinde geniş bilgi verildi.

İMC'nin ve *Volkan*'ın 31 Mart ayaklanmasındaki etkin rolü yadsınamaz.

31 Mart olaylarından sonrası, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelmesi üzerine Derviş Vahdeti tutuklandı. Harp Divanı'nda yargılandı.

Derviş Vahdeti'nin Harp Divanı önündeki konuşması, belki işin özetlenmesinde yardımcı olacaktır. Şöyle diyordu:

---

(22) Aktaran Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,* age, s.191.

(23) Ahmet Bedevi Kuran, *Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi,* İstanbul, Çeltüt Matbaası ve "31 Mart Hadisesi Nasıl Oldu?", *Tarih Dünyası,* 15 Ekim 1950, sayı 13. Ahmet Bedevi Kuran (1884-1966) Harbiye öğrencisiyken "Askeri İhtilal Cemiyeti" adlı gizli cemiyeti kurdu. Ahrar Fırkası'na girdi. 31 Mart'ta tutuklandı. Paris'e gitti. 1912'de İstanbul'a döndü, 1913'te yine tutuklandı. Kuvayı Milliye'de yer aldı. Savaştan sonra siyasetten çekildi. Anılarını ve Jön Türklere ait kitaplar yazdı.

(24) Aktaran Sina Akşin, *Jön Türkler,* age, s.192.

"Hadisenin bir irtica olduğunu bugünkü hal ispat ettiği için kabul ederim. Fakat 31 Mart'taki iğtişaşın (karışıklığın) irtica değil, bir fırka kavgasından ibaret olduğunu zannederim."[25]

Harp Divanı Neden Bu Konuyu Aydınlatmadı

Hareket Ordusu İstanbul'a geldikten sonra kurulan Harp Divanı birçok kişiyi tutukladı. Ancak asıl sorumlularla değil de, ikinci derecedeki alet olanlarla uğraştı.

Akşin, kitabında haklı olarak Harp Divanı "Neden asıl sorumlularla değil de, alet olanlarla uğraştı?" sorusunu sorar.

Hareket Ordusu, öncelikle Prens Sabahattin'i tutukladı. Prens 2-3 gün Harbiye Nezareti'nde tutuklu kaldıktan sonra Mahmut Şevket Paşa ile Harp Divanı başkanının odasına gelerek özür diledi ve serbest bırakıldı.

Prof. Akşin bu salıverilmenin İngilizlerin baskıları sonucu olduğunu varsayıyor.[26]

O günlerde, Avrupa kamuoyuna karşı son derece titiz olan Osmanlı devletinin bu tutumu yadırganmamalıdır. Başkentteki ayaklanmanın ertesi günü patlak veren Adana ve Erzurum Ermeni ayaklanmaları Avrupa devletlerinde etkilerini göstermişti ve büyük devletlerin savaş gemileri Mersin limanına gelmiş bulunuyorlardı.

Bu da Osmanlı devletinin durumunu nazikleştirmişti. Zaten ayaklanmanın birçok lideri kaçmıştı. Yalnız Derviş Vahdeti gibi alt kesimden bir lider idam edilecekti.

---

(25) Derviş Vahdeti (1870-1909) Kıbrıs'ta doğdu. Rüştiye'de okudu. 1902'de Kıbrıs'ta memur oldu. Daha sonra Kıbrıs'ta müezzin oldu. *Volkan* gazetesinde "Halife-i İslam Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup" adlı yedi yazısında çelişkiler içinde geçen kendi hayatını da anlattı. 1908'de İstanbul'da *Volkan* gazetesini yayınladı. Bu arada Abdülhamit'ten para yardımı aldı. İttihad-ı Muhammediye Cemiyeti'ni kurdu. Divan-ı Harp'te yargılandı ve 31 Mart olaylarının yaratıcısı olmaktan dolayı idama mahkûm oldu. Divan-ı Harp'teki ifadeleri için bkz. Osman Selim Kocahanoğlu, *31 Mart Ayaklanması ve SultanAbdülhamid,* Temel Yayınları, 2009, Ekler bölümü, s.615-644.

(26) Sina Akşin, *Jön Türkler,* age, s.192.

Mason ve Siyonizm Yorumları

Yukarıda belirtilen tezlerden yola çıkan, ama olayın temelde dış müdahale sonucu ortaya çıktığı görüşüne varan yorum ve değerlendirmeler de vardır.

Bunlardan Abdülhamit yanlıları, ayaklanmayı "uluslararası siyonizm"in tasarladığını, Yahudiler tarafından aldatılan İttihatçıların da planı uygulamaya koyduğunu savunur.

Bu görüş temelde, İTC'nin Selanik'teki gizli örgütlenmesi aşamasında Jön Türklerin Makedonya'daki Mason localarından yararlanmış olması gerçeğine dayandırılır. Bu zorlayıcı yorum epeyce bir "komplo teorisi" kokusu taşımaktadır.

Dış Kaynak Yorumları

31 Mart'ın dış kaynaklı olduğunu Doğan Avcoğlu *31 Mart'ta Yabancı Parmağı* adlı kitabında ileriye sürdü ve birçok belgeyi ortaya koydu.[27]

Bu olayda yabancı parmağı iddiası ve değerlendirmesinde, Ahrar Fırkası ve onun "İngilizci" bağlantısı üzerinde de durulmuştur.

Prens Sabahattin tarafından yönetilen Ahrar, İMC ve *Volkan* kanalıyla askerlere ve alt düzey ulemaya ulaşmıştı. İngiliz Büyükelçiliği'nden aldığı para ile de desteklenmekteydi.

Bu tezin kaynağı da 31 Mart'ın hemen ardından İngiliz gazetelerindeki ayaklanmayı destekler nitelikteki yazılar ve İngiltere Büyükelçiliği'nin Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesini önleme çabasıdır.

Bir başka gazeteci araştırmacı Ecvet Güresin, kitabında şöyle yazıyor:

> "İttihatçılar 31 Mart olayında, ünlü *İngiliz Inteligence Service* İstanbul sorumlusu İngiliz Büyekilçiliği Baştercümanı Fitzmaurice ile onun hizmetine girmiş olanları tespit ettikleri halde bu konuyu derinleştirmekten kaçındılar.

---

(27) Doğan Avcıoğlu, *31 Mart'ta Yabancı Parmağı,* Bilgi Yayınevi, 1969.

Volkan'cıların arkasında dış güçlerin parmağı olduğu şüphesi güçlendi. Ancak Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa dış güçlerle arayı bozmamak için soruşturmanın derinleşmesini engelledi."[28]

Araştırmacı Yazarların Temel Görüşü

31 Mart hakkında derinlemesine inceleme yapan araştırmacı yazarlar Tarık Zafer Tunaya, Yusuf Hikmet Bayur, Sina Akşin, Osman Selim Kocahanoğlu ve Naim Turfan'ın görüşlerine bakmak gerekir.

Her beş yazar da, bu olayların yaratılmasında Ahrar Fırkası, İMC, *Volkan* gazetesine işaret ederler.

Bu noktada, bu önemli araştırmacı yazarların görüşlerine kısaca yer vereceğiz.

Tarık Zafer Tunaya'nın Görüşü

Meşrutiyet dönemini bir laboratuvar gibi görüp o dönemin tüm siyasal parti ve derneklerini inceleyen Prof. Tunaya aşağıdaki yargıya varıyor:

"31 Mart Olayı on bir gün sürmüştür. Bu süre içinde İstanbul'a neferler ve 'alaylılar' hâkimdir. Mektepliler, özellikle Harbiyeli öğrenciler bu harekete hiçbir suretle iştirak etmemişlerdir. İsyancılar mektepli insanları birer düşman gibi görmüşler, birçoğunu yaralamış, kimilerini de öldürmüşlerdir."

Bu tablodan sonra Prof. Tunaya şu yargıya varıyor:

"İstanbul hürriyetle şeriatın çarpıştırılmak istendiği kanlı bir meydan haline getirilmiştir."[29]

Tunaya hareketin desteklenmesi konusunda ise şöyle yazıyor:

"İttihat ve Terakki'ye muhalefet eden çevreler başta Prens Sabahattin olmak üzere bu hareketi desteklemişler, olayı İttihat ve terakki diktatörlüğünün sonu olarak yorumlamışlardır."[30]

---

(28) Aktaran D. Avcıoğlu, *31 Mart'ta Yabancı Parmağı,* age, s.16-17.
(29) T.Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C.III, s.406.
(30) age, s.407.

M. Naim Turfan'ın Görüşü

II. Meşrutiyet ve Jön Türkler konusunda önemli bir araştırmaya imza atan M. Naim Turfan'ın görüşüne gelince.

Turfan öncelikle, geniş muhalefet cephesine dikkat çekiyor:

"Geniş İttihatçı karşıtı ittifak içindeki, 31 Mart Olayı nedeniyle açığa çıkan ayrım, bir yandan belirli siyasal çıkarlarla desteklenen Müslüman 'dinsel uyanış' gruplarıyla, diğer yandan silah zoruyla iktidarı elde etmek için canla başla mücadele verenler arasındaydı."

Ayaklanma için de şu yargıya varıyor:

"Tüm isyan aslında şeriat bayrağı altında şekillenmektedir, ama ilginçtir, Meşrutiyet'e karşı görünürde bir karşıtlık yoktu. İsyancı askerler mektepli subaylara karşı, hatta bazı durumlarda, asker olsun, sivil olsun, tüm mekteplilere karşı kızgınlıklarını göstermekte hevesliydiler, aslında erat tarafından, şer'i olmadığı gerekçesiyle günah sayılan modern, 'laik' eğitim ya da öğrenim almış olan herkese karşıydılar."(31)

Bayur'un Görüşü

Yusuf Hikmet Bayur, yakın tarihimiz ve 31 Mart konularında geniş inceleme yapmış bir tarihçidir.

Şöyle bir özet veriyor:

"1909 yılının Şubat, Mart ve Nisan ayları çok gergin bir hava içinde geçer. İTC ile birçok çeşitten olan muhalifler arasında bir gazete ve propaganda savaşı vardır."

"İstanbul'daki asker arasındaki alttan alta hükümetin ve subayların kâfir oldukları, şeriatı kaldıracakları ve kendilerini de kâfir yapacakları propagandası müessir (etkin) surette işlemektedir."

---

(31) M. Naim Turfan, *Jön Türklerin Yükselişi* (Çeviren: Mehmet Moralı), Alkım, 2003, s.198. Turfan'ın kitabı İngiltere'de İngilizce yayınlandı *(Rise of the Young Turks)*. Daha sonra Türkçeye kazandırıldı.

"O zamana kadar askere alınmayan 'talebe-i ulûm' denilen medrese öğrencilerinin de asker olmaları için hazırlanan tasarı bu gençleri ve birçok din adamlarını muhalif yapar ve 'dinimiz elden gidiyor' propagandasını çetinleştirir."[32]

Bayur, 31 Mart olayında geniş bir muhalefet cephesi ve özellikle Ahrar Fırkası'nı işaret etmektedir.

Rauf Orbay

İTC'nin önemli kişilerinden Rauf Orbay, "Olayın başlıca düzenleyicisi olarak Prens Sabahattin Bey'i gösterir ve onun *Hamidiye* kruvazörüne gidip er ve subayları ayaklanmaya kışkırttığını belirtir."[33]

Abdülhamit'in Görüşü

Abdülhamit bıraktığı notlarda (*Abdülhamit'in Hatıra Defteri,* s.136-137) bu işin başlıca düzenleyicilerinden biri olarak eski Sadrazam Kâmil Paşa'nın oğlu Sait Paşa'yı göstermiştir.

Başkâtip Ali Cevat Bey'in Görüşü

Ayrıca Padişah Abdülhamit'in Başkâtibi Ali Cevat Bey'in görüşlerini de kısaca vermemiz gerekir. Ali Cevat Bey bu konuyla ilgili olarak düzenlediği fezlekesinde (rapor), ayaklanan askerin başlıca istekleri şu yönde toplanıyordu diyor:

"Şeriat isteriz, İslam kadınları Beyoğlu'na gitmesinler. Harbiye nâzırı ile Mebusan reisini istemeyiz, Heyet-i Vükela (Bakanlar Kurulu) değişsin, bu olay dolayısıyla padişahın affı çıksın ve cezalandırılmayalım, subaylarımız değişsin..."

"Ayaklanma sadece erlerin taassubunun (bağnazlık) coşması yüzüden patlamış değildir, önceden hazırlanmıştır ve bazı subaylar gizli olarak komutanlık etmektedirler."[34]

---

(32) Y.H. Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi,* C.I, Kısım I, s.183-184.
(33) Rauf Orbay, *Yakın Tarihimiz,* C.III, sayı 33, s.272.
(34) F.R. Unat, *2. Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Hadisesi,* (Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi), age, s.88-92.

Sina Akşin'in Görüşü

Sina Akşin, doktora tezi olarak incelediği 31 Mart konusundaki kitabının sonunda, olayı yaratan etkileri özetler. Olayın *"İTC aleyhine askeri bir gösteri olduğunu, ayaklanmayı hazırlayanın muhalefet olduğunu, bunun da başta Sabahattin Bey olmak üzere Kâmil Paşa ile oğlu Sait Paşa, İTC'de aradığını bulamamış kimseler örneğin* Mizan *gazetesi başyazarı Murat Bey ve Derviş Vahdeti, ilmiye talebeleri, örgüt olarak Ahrar Fırkası ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti olduğunu"* belirtir.

Olaylardan bir hafta önce gerçekleşen ve hiçbir uygarlık anlayışının kabul edemeyeceği Hasan Fehmi cinayetinin İTC'ye yüklenilmesi, İTC'nin ise bu olaya tepki göstermeyerek adeta bu cinayeti kabul etmesinin büyük etkisi olduğunu, ayrıca ayaklanan askerin denetim dışına çıkmasının da, olayların gelişmesinde etkisi olduğunu belirtir.

Büyük devletlerin olaydaki payına gelince, "muhalefetin katıksız bir İngiliz siyaseti gütmekten yana olduğunu ve iktidara geldiği takdirde, İngiltere'nin maddi ve manevi yardımını göreceğine güven duyduğunu, ayrıca İngiltere'nin İTC'ye soğuk davranmaya başlamasının, Ahrar'ın harekete geçmesinde etkili olduğunu" belirtiyor. Akşin bu devrim karşıtı hareketin başrolünde Prens Sabahattin ve Ahrar'ı görmektedir.[35]

O. S. Kocahanoğlu'nun Görüşü

Araştırmacı yazar Osman Selim Kocahanoğlu, kitabında olayın geniş bir sosyolojik çerçeve içinde değerlendirmesini yapmaktadır.

Önce 31 Mart'ın perde arkasını ve siyasal İslamın zihniyet sorununu inceler. Ardından, Derviş Vahdeti, *Volkan* gazetesi ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ni ele alır. Üçüncü bölümde ayaklanmayı ele alan yazar, alaylı subayları, çavuşları, ulemayı, Mizancı Murat'ı ve bunların olaylardaki rolünü analiz eder. Böylece olayı tek bir noktaya değil, bir muhalefet cephesine bağlar.

---

(35) Sina Akşin, *31 Mart,* age, s.297.

Ortak Hareket

Kanımızca da, 31 Mart isyanı, İttihat ve Terakki'ye karşı oluşan bir muhalefet cephesinin ortaklaşa hareketidir. Olay sadece İMC'ye, sadece Ahrar'a, sadece alaylı askerlere bağlanmamalıdır.

Bu muhalefet cephesinin içinde, Ahrar, İMC, karşıt gazeteler, alaylı subaylar, medrese öğrencileri, işlerini kaybeden bürokratlar, *Volkan*'ın ve diğer gazetelerin aylardır yaptıkları din sömürü ve tahriklerine kapılan dindar kesim hepsi aktif rol oynamıştır. İngiliz Büyükelçiliği'nin yönlendirmesi de unutulmamalıdır.

Bilindiği gibi Ahrar Fırkası İngilizleri tutuyordu. Prens Sabahattin, İngilizleri çok beğeniyordu. Ona göre Anglosaksonlar ademi merkeziyet ve kişisel girişimcilik ilkelerine önem verdikleri için dünyanın en ileri devletlerini kurmuşlardı.

Sabahattin Bey gibi, Kıbrıs doğumlu Derviş Vahdeti, Mevlanzâde Rifat, Mizancı Murat da açıkça İngiliz yanlısı idiler.[36]

Bu arada direkt olarak olmasa bile, Padişah Abdülhamit de hızlı ve etkin hareket etmeyerek bu oluşumdan yararlanma yoluna gitmek istemiştir. Ancak, bu orta yolcu pasif tutumu, onun tahttan indirilmesine yol açmıştır.

Bundan sonraki bölümde, özellikle 2000'li yıllardan sonra ivme kazanan "alternatif tarihçilerin" yorumlarına yer vereceğiz.

---

(36) Sina Akşin, *31 Mart*, age, s.26-27.

V. BÖLÜM

ALTERNATİF TARİHÇİLER

1. 31 Mart'la İlgili Yeni Yorumlar

1

31 Mart'la İlgili Yeni Yorumlar

2000'li yılların başlarından itibaren, 31 Mart, Menemen'deki Kubilay veya Şeyh Sait Olayı gibi, kökeninde "şeriat istekleri" bulunan olaylar özellikle ele alınıp yeniden yorumlanmaya başlandı.

Hatta, kimi 100 yıl, kimi 90 yıl, kimi 75 yıl önceki olaylar bugünlerde görülmekte olan Ergenekon davasına bağlanmaya da çalışılıyor.

Bu bağlantıyı kuranlar, buna bir isim buldular.

Bunun adına *"İttihatçı Zihniyet"* deniliyor.

Eskiler bir yana 1 Mayıs 1977 katliamı, Uğur Mumcu suikastı, Maraş, Çorum, Sivas olayları da bu kavrama bağlanıyor.

Bu konularla ilgili olarak, gazetelerde hemen her gün karşılaşılan yazılara ve "İttihatçı Zihniyet" kavramı altında yapılan yorumlara somut bir örnek olarak aşağıdaki paragraf çarpıcıdır:

> "Kazıyın, 1915'teki Ermeni 'soykırımını', komünist Mustafa Suphilerin boğdurulmasını, azınlıkların tasfiye edilmesini, Kürt meselesini kanla bastırma girişimlerini, Sabahattin Ali'nin öldürülmesini, 6-7 Eylül 1955 talanını veya 1 Mayıs 1977 katliamını ya da Uğur Mumcu suikastını... Altından o zihniyet çıkacak."(1)

Bu da yetmiyor *Yeni Şafak* daha da ileriye gidiyor ve şöyle yazıyor:

> "Hrant'ı öldüren İttihat Terakki'dir. Hrant Dink, İttihat ve Terakki zihniyetine karşı olduğu için katledildi."(2)

---

(1) Mahmut Övür, "İttihat Terakki Zihniyetiyle Hesaplaşmak", *Sabah,* 2 Şubat 2012.

(2) *Yeni Şafak,* 3 Mart 2012.

Artık şunu söyleyebiliriz, "Yeni Osmanlıcılık" her olayı İttihat ve Terakki'ye bağlayan "yeni bir zihniyete" dönüşmüştür.[3]

Alternatif tarihçilik yeni bir yöntemdir. Cumhuriyet'in ilanından başlayarak tüm ilerici ve devrimci girişimler, ters yüz edilmeye çalışılmaktadır. Cumhuriyet ve Atatürk karşıtı yazarlar, İslamcı ve şeriatçı kesim adeta tarihi ters yüz etmek için anlaşmış ve çalışmaktadırlar.

Bu alternatif tarihçilik, öncelikle Rıza Nur ve Mevlanzâde Rifat'la başladı. Onları da Necip Fazıl Kısakürek izledi. Şimdi de bu yazarların izleyicileri vardır.

Bu yazarlar, *Gayri Resmi Tarih Ansiklopedisi* adında bir de ansiklopedi yayınladılar.

Tarih, "resmi tarih" ve "gayri resmi tarih" olarak sınıflandırılıyor.

Bu iddialara özellikle Turgut Özakman karşı çıktı ve *Vahdettin, Mustafa Kemal ve Milli Mücadele* adında geniş ve kapsamlı bir kitap yayınladı.[4]

Doç. Dr. İsmet Görgülü de bunlara yanıt verdi.[5]

Ayrıca Sinan Meydan da *Cumhuriyet Tarihi Yalanları* adlı iki ciltlik kitabıyla bu çarpıtmalara yanıt verdi.[6]

Bu alternatif tarihçilere İkinci Cumhuriyetçiler de katıldılar. İkinci Cumhuriyetçiler İttihat ve Terakki'ye düşmandırlar. İkinci Cumhuriyetçiler, Cumhuriyet'in ilanını ve özellikle tek parti dönemini yeterince "demokratik" bulmuyorlar, İTC dönemini de aynı gerekçeyle beğenmiyorlar. Onlara göre ne 1908, ne de 1923 devrim niteliği taşımaz.

---

(3) Bu konu ile ilgili ciddi bir analiz ve karşıcılara yanıt için bkz. Mehmet Ulusoy, "Türk Devriminin Kökleri ve 150 Yıllık İttihatçı Zihniyet", *Teori Dergisi,* Nisan 2012, Sayı 267, s.38-55.

(4) Turgut Özakman, *Vahdettin, Mustafa Kemal ve Milli Mücadele, Yalanlar, Yanlışlar, Yutturmalar,* Ankara, Bilgi Yayınevi, 1997, s.789.

(5) İsmet Görgülü, *Atatürk'ün Özel Yaşamı – Uydurmalar, Saldırılar, Yanıtlar,* Bilgi, 2002.

(6) Sinan Meydan, *Cumhuriyet Tarihi Yalanları 1,* İnkılap, 2010 ve *Cumhuriyet Tarihi Yalanları 2,* İnkılap, 2011.

Örneğin Ahmet Altan'ın *Kılıç Yarası Gibi* romanındaki İttihatçı adam çok gaddar, berbat bir tiptir, sanki kötülüğün simgesidir.[7]

Şimdi bir de Ahmet Altan'ın *İsyan Günlerinde Aşk* kitabına bakalım.

İsyan Günlerinde Aşk

2001 yılında Ahmet Altan'ın *İsyan Günlerinde Aşk* adını taşıyan romanı yayınlandı.[8]

Altan, bu romanında 31 Mart olayını ele alıyor. Kendisinin tanımlamasıyla, "bu romanıyla 31 Mart'a isyan ediyor".

Romanla ilgili olarak *Zaman* gazetesinde yayınlanan söyleşide Altan "31 Mart'la aldatıldık" diyordu.[9] Bir aldatma var ve buna karşı isyan ediyor izlenimini veriyordu.

Altan'a göre, 31 Mart'ta din motifli bir hareket, bir ayaklanma olmamıştır. Yüz yıldır halk aldatılmaktadır.

Altan, "Dini tehlike olarak gösterenlerle, dini kendi lehleri için siyasette kullananlar arasında büyük bir fark olmadığını, ikisinin de siyasi iktidarı ele geçirmek için dini kullandığını" söylüyor ve "Bu kadar büyük bir din ayaklanması yaşandığı bir yalandır" diyordu. Altan, "31 Mart'ın bir askeri ayaklanma" olduğunu söylüyordu.

Ahmet Altan, bu konuda araştırmalar yapmış, doktora tezi hazırlamış, binlerce sayfa yazı yazmış, makale ve kitap yayınlamış bilim adamlarını bir roman yazarak elinin tersiyle itiyordu. Altan, adeta doktora ya da doçentlik tezi yazan bir tarihçi, bir sosyal bilimci gibi yorum yapıyordu. Sanki bir roman yazmamış, belgeleri inceleyerek bir bilimsel kitap yazmıştı.

Aynı söyleşide: "31 Mart bir gerici ayaklanma değil, bir askeri ayaklanmadır" dedikten sonra, "Türkiye'de hiçbir zaman bir mürteci ayaklanması ihtimali yoktur..." biçiminde kesin yargılara varıyordu.

---

(7) Sina Akşin, "Avrupa Büyük Devletleri, İttihat ve Terakki'yi Neden Sevmiyorlardı?", *İttihat ve Terakki ve Jön Türkler,* Kaynak, 2009, s.14.
(8) Ahmet Altan, *İsyan Günlerinde Aşk,* Roman, Cem Yayınları, 2001.
(9) Mehmet Gündem, "Ahmet Altan'la Söyleşi", *Zaman,* 20 Mayıs-21 Mayıs 2001.

Altan'ın romanından sonra 31 Mart'la ilgili yorumlar sürdü. Bu konuda savlar ileriye sürenler arasında akademik unvana sahip olanlar da vardı.

Bu konuda yargıda bulunanlar acaba bu konuda araştırma yapan bilim adamlarını hiç okumadılar mı?

Örneğin, Feroz Ahmad, Bernard Lewis, Erik J. Zürcher, Robert Madran gibi yabancı bilim adamlarını okumadılar mı? Haydi bunları görmediler, Tarık Zafer Tunaya, Sina Akşin, Ahmet B. Kuran, Tevfik Çavdar, Osman Selim Kocahanoğlu gibi nice siyasal tarihçimize de mi göz atmadılar...

Nahid Sırrı Örik'in ilk baskısı 1975'te yapılan *Sultan Hamid Düşerken* romanını da mı okumadılar?

Şimdi aynı paralelde görüş bildiren birkaç yazardan daha söz edelim. 31 Mart'ı, "dinsel motiflerinden sıyırarak", sadece "askerin bir ayaklanması" olarak değerlendiren yeni yorumlara kısaca göz atalım.

Cemil Koçak

Cemil Koçak da 31 Mart'la ilgili olarak çarpıcı görüşler ileriye sürdü.[10]

Koçak, *Taraf* gazetesinde yayınlanan söyleşisinde, 31 Mart'la ilgili olarak yepyeni bir yorum getiriyor.

> "1908'de ordunun İttihatçı kanadı iktidarı ele geçiriyor. Ordu içinde İttihatçı olmayan grup buna tepki gösteriyor. Bunun üzerine toplanan Hareket Ordusu gelip kendi ordusunu vurmak zorunda kalıyor.
>
> Kısacası 31 Mart Olayı, 1908'de iktidara gelen İttihatçı cuntaya karşı ordunun kendi içinden bir reaksiyonudur."[11]

Neymiş? Ordunun bir kanadı iktidara gelmiş, diğer kanadı bu İttihatçı cuntaya tepki göstermiş, bunun üzerine toplanan Hareket Ordusu gelip kendi ordusunu vurmak zorunda kalmış.

---

(10) Cemil Koçak, Sabancı Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesidir. Yakın tarihimizle ilgili önemli kitaplara imza atmıştır.

(11) Neşe Düzel, "Pazartesi Konuşmaları, Cemil Koçak'la Söyleşi", *Taraf* gazetesi, 9.11.2009.

Böylece, 20'den fazla insanın ölümüne neden olan olayın çok basit olduğunu öğreniyoruz. Sadece "ordunun kendi içinden gelen bir reaksiyon".

Söyleşiyi yapan gazeteci hemen bir soru yöneltiyor:

"Niye topluma bu gerçek anlatılmıyor da, hâlâ yalan söyleniyor peki?"

Bu soruya Koçak şöyle yanıt veriyor:

> "Çünkü 31 Mart'ın bir ordu içi kavga olarak tanımlanması herkesin tüylerini ürpertiyor. Düşünsenize... Kendisini özgürlükçü ve meşrutiyetçi olarak tanımlayan İttihatçılar, 31 Mart'ı 'şeriatçıların' kendilerine karşı bir hareketi olarak nitelemişler. Eğer şimdi 31 Mart'ın, gerçekte 'ordu içinde yaşanan bir iktidar çatışması' olduğu kabul edilirse, o zaman kıymetli ordumuzun bir kısmı da 'şeriatçı' hale gelmiş olur ki, bu durum, ideolojiye hiç de uygun değildir. Aslında 31 Mart yakın tarihimiz açısından çok önemlidir."

Koçak'ın bu açıklamasına ne diyebiliriz? Sosyal bilimler açısından nasıl yanıtlayabiliriz?

Bu olayda sosyolojik sorunlar, toplumsal, psikolojik, ekonomik ve siyasal sorunlar var mı, yok mu?

Burada örneğin ordu içindeki mektepli-alaylı çelişkisi, Koçak'a göre sadece bir iktidar çatışmasıdır? Bunun yanında, Ahrar Fırkası'nın faaliyetleri, *Volkan* gazetesinin yayınları, *İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti*'nin ideolojik yapısı hiç dikkate alınmayacak mıdır? Talebe-i Ulum'un içinde bulunduğu durum ve yapıları, İttihat ve Terakki'nin giderek otokratikleşen tutumu, Padişah Abdülhamit, onun yandaşları, eski sadrazamların faaliyetleri sorgulanmayacak mıdır?

Hele dış güçlerin tavırları, İngiltere, Almanya ve Rusya'nın politikaları üzerinde durulmayacak mıdır? Bunları basit deyimiyle "es" mi geçeceğiz?

Olay Sayın Koçak'a göre ordu içinde bir çatışmadır. İstanbul'u kasıp kavuran, Meclis'in basılmasına ve 20 kişinin ölümüne neden olan 100 yıl önceki bir olay böylesi "basit"e indirgenip yorumlanabilir mi?

İlginç Bir Çelişki

Burada son yıllarda yazarlarımızda sık sık rastlanan bir çelişkiyi ortaya koymaya çalışacağım.

Latife ve *Halide Edip* biyografilerinin başarılı yazarı İpek Çalışlar'ın içine düştüğü yaman bir çelişkiye yeri geldiği için işaret etmek istiyorum.

İpek Çalışlar, *Halide Edip* biyografisini yazarken konu 31 Mart'a gelince, anlatmasını kesip araya Koçak'ın yukarıya aldığım söyleşisini koymuş. Koçak, İTC'ye çatıyor ya, Çalışlar da bir karşıt sav bulduğuna göre, araya bunu koyması gerektiğine inanmış.

Hemen bir paragraf sonra da Halide Edip'in yaşam öyküsüne devam etmiş. Çalışlar aynen şunları yazıyor:

> "Olaylar sürerken (31 Mart olayları kastediliyor), Sultantepesi'nde yaşayan babası, bir dostu ile birlikte Halide'lere gelmişti. Peyker Hanım ile Hamdi Efendi'nin oğlu Tevfik'ten onlara haber getirmişlerdi. İlerici fikirleriyle tanınan Tevfik'in İttihatçılara muhalif olan her kesimle ilişkisi vardı. Gelen habere göre Halide, 'kara listedeydi; ortadan kaybolmalıydı.'
>
> Halide'yi çocuklarla beraber Üsküdar'a geçirmeye karar verdiler. Babıâli'den geçerken, ateş devam ediyor, insanlar asker, sivil koşuşuyorlardı. Sirkeci'de buldukları ilk kayığa atlayarak Üsküdar'a geçtiler. Halide, iki çocuğunu elinden tutmuş yürürken bir insan kasırgası ortalığı darmadağın etti. Selimiye Kışlası'nda zabitleri vurduktan sonra isyancılara katılmak için yürüyüşe geçen alaylı askerlerin arasında kaldılar."(12)

Bu anlatılan tablonun devamını Çalışlar, Halide Edip'in kaleminden sürdürüyor:

Halide Edip'in Anlatımı

> "Ben önünde bulunduğum bir dükkânın duvarına yapışmış, çocuklarımın biri kahvehaneye fırlatılmış, öteki de bir duvara yapışmış kalmıştı. Her nasılsa tir tir titreyen bu iki yavruyu, o korkunç insan sal-

(12) İpek Çalışlar, *Halide Edip,* Everest, 2010, s.69-70. (Parantez içi benim)

gınından Allah muhafaza etmişti. İşte bu, benim sokak kalabalığı denilen korkunç kuvvetle ilk temasım oldu."[13]

Bu anlatıma göre Halide Edip özetle ne diyor:

- İnsanlar, asker, sivil herkes koşuşuyordu.
- Ateş devam ediyordu.
- Bir insan kasırgası ortalığı darmaduman etmişti.
- Çocuklarım duvara yapışıp kalmıştı.
- Benim sokak kalabalığı denilen korkunç kuvvetle ilk temasım buydu.

İpek Çalışlar, Halide Edip'in 31 Mart'la ilgili düşüncelerini anlatırken, araya hiç gereği olmadığı halde, Halide Edip'in düşünceleriyle çatışan Cemil Koçak'ı koyduğuna göre, okuyucu olarak Koçak'a mı inanacağız, yoksa olayların bizzat içinde yaşamış olan Halide Edip'e mi inanacağız?

İşte bu noktada, Çalışlar'ın kitabından okumamızı kaldığımız yerden sürdürelim.[14]

Böylece olayı daha iyi anlamış oluruz.

Sultan Tepesindeki Ev

"Halide'nin babası sıradan bir İttihatçıydı. Ancak İttihatçı evlerine saldırıldığı için baba evi güvenli olmaktan çıkmıştı. Çaresizlikten geceyi Sultantepesi'ndeki evde geçirdiler. Davul ve tüfek sesleri birbirine karışıyor, sıkılan silahların sesleri geliyordu. Sultantepesi Meydanı'nda toplanan kalabalığın naralarından ve silah seslerinden korkan çocuklar yataklarından fırlıyor, annelerinin dizlerine sarılıyordu.

Sonradan, o gece bir buçuk milyon kadar kurşun sarfedildiği anlatılacaktı. 'Birçok hamile kadın korkudan çocuklarını düşürdü' diye tarif edilir İstanbulluların o gece yaşadığı dehşet.

---

(13) Aktaran İ. Çalışlar, *Halide Edip,* age, s.70; Halide Edip, *Mor Salkımlı Ev,* Özgür Yayınları, 1996, s.157.

(14) Ara başlıkları ben ilave ettim.

Ertesi sabah Sultantepesi'ndeki köşkün kapısında acayip kılıklı iki kişi belirmişti. Özbekler Tekkesi'nden bir dostları, 'Edib Bey'in kızı burada mı diye soruyorlar. Hemen tekkeye gelin' diye onları uyardı. Halide, gece yarısı bir çocuğu kucağında, diğeri elinde tekkeye geçti. Ancak kendisini aramaya devam ettikleri anlaşılınca, çocuklarla beraber Amerikan Koleji'ne sığınmaya karar verdi.

Hanımnınesinin çarşafını giyip yüzünü örttü, çocuklara da bahçıvan çocuklarının eski kıyafetlerini giydirdi. Sultantepesi'nin arka sırtlarına tırmanırken yanında kolejde okuyan kız kardeşi Nigâr da vardı. Yanlarından koşarak geçen iki kılıksız erkeği gören Nigâr, 'Bir deve gibi yere çökünce' Halide olanbiteni bir an için unutup gülmeye başlamıştı."[15]

Şimdi sormak gerekiyor:

- Halide Edip neden Sultantepe'deki eve kaçıyor?
- Neden İttihatçı evlerine saldırılıyor?
- Sultantepesi Meydanı'nda toplanan kalabalıkla ordunun ne ilgisi vardır?
- Halide Edip neden kara listeye alınıyor?
- Özbekler Tekkesi neden Halide Edip'i kaçırmak istiyor?

Şimdi, tekrar Çalışlar'ın kitabından okumamızı aynen sürdürelim:

Halide Edip'in Kaçırılması

Kolej öğretmenlerinden Hester D. Jenkins:

"Perşembe günü Halide Hanım, iki küçük oğlu ve babası ile birlikte mülteci olarak bize geldi. Kaçışı esnasında, sokaklarda çatışmalar oluyordu. ... Birkaç gün onu sakladık. Şehri terk etmesi için bir plan hazırladık" diye anlatıyor o günleri.[16]

İçinde bulundukları tehlikeyi olanca kuvvetiyle sezen Halide, okuluna sığındığı ilk gece hıçkıra hıçkıra ağlamıştı. (...) Sokaklar o

(15) İpek Çalışlar, *Halide Edip,* age, s.70.

(16) Hester D. Jenkins, *Robert Koleji'in Kızları,* Dergah Yayınları, 2008, s.152-157. Aktaran İpek Çalışlar, *Halide Edip,* age, s.70-71.

denli tehlikeliydi ki, hem ailesi hem de Amerikalı dostları Halide'yi İstanbul'dan uzaklaştırmaya karar vermişlerdi. *'1909 irtica hareketinin tam ortasında, iki küçücük yavrumla Mısır'a gittim'* diye yazacaktı anılarına."[17]

Şimdi tekrar sormak gerekiyor:

Halide Edip'in yazdıklarının çerçevesinde, Halide Edip neden 31 Mart gericilerinin kara listelerine girmişti? Yoksa 31 Mart gericileri yoktu da, Halide Edip iki asker grubundan birisini destekliyordu, onlardan birisinin mi kara listesine girmişti?

İrtica Olayının Tam Ortasında

Halide Edip, *"1909'da irtica hareketinin tam ortasında, iki küçük yavrumla Mısır'a gittim"* diyor. Acaba bizi yanıltıyor mu? Yoksa ünlü yazar Halide Edip bir hoşluk olsun diye mi iki çocuğuyla Kahire'ye kaçmıştı.

Cemil Koçak ve İpek Çalışlar, Halide Edip'in bu anlatımlarına ne diyecekler?

Özellikle, Halide Edip'i anlatırken, 31 Mart konusunda onunla çatışan görüşler ileriye süren Koçak'ın yorumlarını kitabın o bölümüne sıkıştıran İpek Çalışlar neden böyle bir yolu seçiyor?

Ayşe Hür'ün Değerlendirmeleri

Güncel konularda yakın tarih değerlendirmeleri yapan Ayşe Hür[18] de bu konuda düşüncelerini açıkladı ve 31 Mart olaylarını *Taraf*'ta değerlendirdi.[19]

Taraf'ta yayınlanan uzun makalesinde Sayın Hür'ün bilimsel metodolojiye sadık kalmaya özen gösterdiğini gözlemliyoruz.

31 Mart olayını ele alırken, konunun sosyal, toplumsal ve siyasal yönlerini gözardı etmiyor.

---

(17) İpek Çalışlar, age, s.71.

(18) Ayşe Hür, Boğaziçi Üniversitesi'nde doktora çalışması yapıyor. *Agos* ve *Taraf* gazetelerinin tarih sayfalarını hazırlıyor. Son kitabı *Öteki Tarih,* Profil, 2012'dir.

(19) Ayşe Hür, "31 Mart İhtilal-i İrticaiyesi mi? Yoksa İhtilal-i Askeriyesi mi?", *Taraf,* 6 Nisan 2008. Bu makale Hür'ün son kitabında da yer alıyor. Bkz. Ayşe Hür, *Öteki Tarih-1,* 3. Baskı, Profil, 2012, s.107-126.

Konuyu ele alırken basının rolünü, alaylı-mektepli çelişkisini, Derviş Vahdeti'yi, *Volkan*'ı, *Ahrar*'ı, *İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti*'ni ve Meclis'teki durumu ele almıştır.

Bu büyük toplumsal olaydaki aktörleri bir kenara itmeden, onları değerlendirmiştir.

Makalesini özetleyen başlıkta Ayşe Hür şöyle bir değerlendirme yapıyor:

"31 Mart Vak'ası Meşrutiyet'le gelen değişime karşı gelenekçi kesimlerin tepkisidir. Siyasiler memnuniyetsiz askerleri dinsel söylemlerle harekete geçirmişlerdir. İsyancıların 'şeriat istiyoruz' sloganları aslında alıştığımız düzeni geri istiyoruz anlamına gelir."

Böylece, bilimsel ve doğru bir değerlendirme yapıyor.[20]

Ayşe Hür ayrıca, *"...ortalıkta merkezi otoriteye ait irade ve güç olmayınca İstanbul isyancılara kalmıştı..."* diyor ve Binbaşı Ali Kabuli Bey'in Yıldız Sarayı önünde Padişah'ın gözleri önünde döve döve parçalandığını da belirtmekten çekinmiyor.[21]

Bu noktada, Ayşe Hür'ün dengeli olduğunu, bilimsel metodolojiye sadık kaldığını, Altan ya da Koçak biçiminde sansasyonel bir yorumdan kaçındığını belirtmeliyiz.

Hür, Hareket Ordusu'nu anlatırken, Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir, İsmet İnönü, Ali Fethi Okyar, Rauf Orbay gibi genç subaylardan da doğal olarak söz ediyor.

Ayşe Hür bu noktada bir parantez açıyor ve şöyle bir cümle ile karşılaşıyoruz:

"Halbuki o dönemde 'kolağası' rütbesindeki birinin 'kurmay subayı' olması pek mümkün görünmez."[22]

Ayşe Hür, burada Mustafa Kemal'i işaret ediyor ve *"O dönemde 31 Mart olayı üzerine yazılmış üç önemli eserde Mustafa Kemal'in adına rastlanmaz, ayrıca dönemin süreli yayınlarından*

---

(20) Makalede yer alan bu önemli değerlendirme, A. Hür'ün son kitabı *Öteki Tarih*'e alınan aynı makalede yer almamıştır.
(21) A. Hür, *Öteki Tarih*, age, s.118.
(22) age, s.119.

Şehbal ve Resimli Kitap'ta Mustafa Kemal'in resimlerine rastlanmaz" diyor.[23]

Şimdi, bilimsel bir makale sürerken, araya bir parantez açılıp Mustafa Kemal'den söz ediliyor. Neden buna gereksinim duyuluyor?

Mustafa Kemal'e Sataşmak

Sanki, bu yazarlar illa bir yerde bir çıkıntı yapmak ihtiyacındadırlar. Bir yerden Mustafa Kemal'e çatmak, sataşmak...

Şimdi dönelim Ayşe Hür'ün yazısına... Ayşe Hür ne diyor:

"Halbuki o dönemde 'kolağası' rütbesindeki birinin 'kurmay subayı' olması pek mümkün görünmez."

Neden görünmez? Ayşe Hür buna yanıt vermiyor...

Oysa yakın tarihle ilgilenen herkes çok iyi bilir ki, o dönemde Osmanlı devletinin Harbiye Mektebi'nden üst derece ile mezun olanlar (dereceye giren ilk on öğrenci), ordunun modern okullardan yetişmiş subay gereksinmesinin karşılanması için, koşulsuz olarak kurmay subay yetiştiren Harp Akademisi'ne kayıt edilirdi.

Mustafa Kemal'in sınıf arkadaşı Ali Fuat Cebesoy bakınız bu konuda ne diyor:

> "Mustafa Kemal, 1902'de 459 mevcutlu sınıfın sekizincisi olarak Harp Okulu'nu bitirdi ve teğmen rütbesiyle Türk ordusunun şerefli bir subayı oldu.
>
> Harp Okulu'ndan üstün derece ile mezun olanlar o zaman uygulanan rejime göre (...) Erkân-ı Harbiye sınıflarına devam ederlerdi. Harp Akademisi'nin süresi üç yıldı. Bu üç yıllık öğrenimde iyi derece ile başarı gösterenler kurmay, diğerleri mümtaz yüzbaşı ola-

(23) Sayın Ayşe Hür'ün sözünü ettiği o dönemdeki üç kitaptan biri *Ali Cevat Bey'in Fezlekesi,* Faik Reşit Unat tarafından yayına hazırlanmıştır. Ali Cevat Bey yukarıda belirtildiği gibi Sultan Abdülhamit'in son başkâtibidir. Fezleke bir rapor olup, o günleri Saray'dan görüldüğü gibi anlatır, kuşkusuz çok önemli bir belgedir. Bu raporda Mustafa Kemal'in adının geçmemesi çok doğaldır. O günleri anlatan kitaplarda Mustafa Kemal'in resimlerine yer verilmiştir. En son örnek: *Kanun-i Esasi'den Askeri Müdahaleye II. Meşrutiyet,* Zaman Kitap, 2008, s.57.

rak orduya katılırlardı. Ben de Mustafa Kemal ile beraber kurmay sınıflarına ayrılmıştım."[24]

Daha alt sınıftan gelen Kâzım Karabekir ve İsmet İnönü de aynı biçimde kurmay olmuşlardı.

Mustafa Kemal, Akademi'den mezun olunca 1905 Ocak ayında kurmay yüzbaşı olarak Şam'daki orduya atandı. 20 Haziran 1907'de kolağası (kıdemli yüzbaşı) olarak Şam'daki ordunun karargâhına getirildi. Ekim 1907'de Manastır'da 3. Ordu'ya atandı.

13 Ocak 1909'da Selanik'teki 2. Redif Tümeni kurmaybaşkanlığına atandı. Nisan 1909'da, 2. Redif Tümeni Komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa, Hareket Ordusu komutanı olarak İstanbul'a doğru yola çıkarken, bu ordu birliğinin kurmaybaşkanlığına doğal olarak Mustafa Kemal getirilmişti. Hareket Ordusu'nun başına daha sonra Mahmut Şevket Paşa geçince, Mustafa Kemal 20 Mayıs 1909'da Selanik'e geri döndü.[25]

Konuyu bu belgelerle kapatalım.

Necmettin Alkan

2012 yılı Nisan ayında yayınlanmaya başlanan *Derin Tarih* adlı dergide Necmettin Alkan, "31 Mart Vak'ası Neyin Kılıfıydı?" adlı bir makale yayınladı.[26]

Alkan yazısına, *"31 Mart Vak'ası bir kavramla, birkaç nedenle ve bir iki aktörle izah edilemeyecek kadar karmaşık, bir o kadar da çetrefilli bir meseledir"* diyerek başlıyor ve şöyle sürdürüyor:

---

(24) Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk,* Temel, 2000, s.57. 1904 Aralık ayında Harp Akademisi'ni bitirip kurmay yüzbaşı olarak diplomasını alanlar şunlardı: Ali İhsan Sabis (General), Asım Gündüz (Orgeneral), beşinci Mustafa Kemal, sekizinci Ali Fuat Cebesoy. age, s.91.

(25) Bu konuda daha fazla bilgi için aşağıdaki kaynaklara bakılabilir. Mustafa Kemal'in Kara Kuvvetleri Komutanlığı Arşivindeki Özlük Dosyasında, "11 Ocak 1905 (29 Kanun-u Evvel 1320) Çarşamba günü Erkân-ı Harbiye yüzbaşılığı ile mektepten neşet ederek (mezun olarak) sunuf-ı selasede (üçüncü derecede) bölük idare ve kumanda etmek üzere atik (eski) Beşinci Ordu'ya memur buyurulmuştur." Ş. Turan, *Mustafa Kemal Atatürk,* Bilgi, 2004, s.49; Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Silah Arkadaşları,* Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.

(26) *Derin Tarih,* Sayı 1, Nisan 2012, s.32-34. Necmettin Alkan KTÜ'de Tarih Bölümü öğretim üyesidir. *Derin Tarih*'te çıkan bu yazısının bir benzeri "Bir Cunta Faaliyeti Olarak Hareket Ordusu" adıyla *Zaman*'da 12 Nisan 2012'de yayınlandı.

"Öncelikle altını çizmemiz gerekir ki, bu isyan, II. Meşrutiyet'in ilanıyla başlayan siyasi ve sosyo-psikolojik gelişmelere ve ciddi hayal kırıklıklarına karşı oluşan geniş tabanlı bir tepkinin ürünüdür" diyor.[27] Böylece, konuya baştan doğru bir saptama ile giriyor.

Bundan sonra Doç. Dr. Alkan, *"Nasıl Abdülhamit yönetimi kendi karşıtlarını bir şemsiye altında toplayan Jön Türk hareketini doğurmuşsa, aynı şekilde 'Jön Türk/İttihatçı Mutlaki' yönetimi de benzer biçimde çok bloklu bir muhalif cephenin ortaya çıkmasına neden olmuştur"* diyerek, bilimsel yargısını sürdürüyor . Yazar, isyanda rol alanları şöyle sıralıyor:

- Yukarıda sayılan bloğun taşeronluğunu yapan Avcı Taburları
- İkinci önemli grup medrese öğrencileri
- Üçüncü grup eski yönetimin askeriye ve bürokraside başlattığı tasfiye hareketinin mağdurları

Böylece üç farklı zümre yeni yönetim karşıtı bir cephe oluşturuyorlar...

Ayrıca Alkan, İttihat ve Terakki, Ahrar Fırkası, eski sadrazam Kâmil Paşa, Ahrarcı Prens Sabahattin, Derviş Vahdeti'yi, işe karışan aktörler olarak saymaktadır. Bunların amaçları devlet üzerinde gittikçe etkisi artan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne darbe vurmaktı diyor ve dış faktör olarak İngiliz Büyükelçiliği'ni de sayıyor.

Bütün bu sosyolojik tahlilleri yaptıktan ve aktörlerin rollerini yazdıktan sonra Doç. Alkan'ın vardığı sonuç şudur:

> "İsyanın arkasındaki asıl güç olan İttihat ve Terakki Cemiyeti ve ona destek verenler, II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi için darbe yapmak istemişler, bunun için de 31 Mart Vak'asını bahane etmişlerdir."[28]

---

(27) agm, s.33.
(28) agm, s.34.

Şimdi bu noktada sormak gerekiyor:

- Hani, 31 Mart bir kavramla izah edilemeyecek kadar karmaşıktı?
- Hani, bu isyan, sosyo-psikolojik gelişmeler ve ciddi hayal kırıklıklarıyla oluşan geniş tabanlı bir tepkinin ürünüydü?
- Hani, nasıl Abdülhamit'in dikta yönetimi, Abdülhamit karşıtlarını Jön-Türkleri bir cephede toplamışsa, Jön Türk/İttihatçı yönetim de benzer biçimde çok bloklu bir muhalif cephenin ortaya çıkmasına sebep olmuştu?
- Hani, aktör olarak Avcı Taburları, medrese öğrencileri, askeri ve sivil bürokrasi vardı. Ayrıca hani, Ahrar Fırkası, eski Sadrazam Kâmil Paşa, Prens Sabahattin, Derviş Vahdeti ve dış güç olarak İngiliz Büyükelçiliği vardı?
- Hani Avcı Taburları taşeron olarak kullanılmıştı?

Acaba Alkan şunu mu demek istiyor: İttihat ve Terakki, Hareket Ordusu'nu İstanbul'a getirebilmek için bütün bu aktörleri harekete geçirdi, bir blok oluşturdu, bir isyan çıkarttı. Sonunda da işte bir bahane ortaya çıktı ve bu bahane ile İstanbul'a geldi ve Abdülhamit'i tahttan indirdi.

Makaleye başlarken bir yandan bilimsel çözümlemeler yapılıyor, sonuçta bu analizlerden uzaklaşıp tersi bir yargıya ulaşılıyor... Yakınçağ Tarihi öğretim üyesinin bu yargısı ve yansız(!) tutumu karşısında insan "tebessüm etmekten" kendisini alamıyor.

Alternatif tarihçilerin, İkinci Cumhuriyetçilerin bu yargılarını daha da uzatmaya gerek yok...

Alternatif tarihçiler, 31 Mart 1909 ilk karşıdevrim ayaklanmasını, basite indirgiyorlar. Olayı dinsel motiflerden temizlemek istiyorlar ve tek aktöre, İttihat Terakki'ye bağlıyorlar.

O zaman, acaba yabancı tarihçiler bu konuda ne diyor?

Acaba onlar da mı "resmi tarihçi", yoksa onlar da mı "alternatif tarih" yaratmak istiyorlar?

Şimdi yabancı bilim adamlarının görüşlerine bakabiliriz.

VI. BÖLÜM

YABANCI BİLİM ADAMLARI VE YAZARLARIN YORUMLARI

1. 31 Mart Hakkında Yabancı Bilim Adamları Ne Diyor?

1

31 Mart Hakkında Yabancı Bilim Adamları Ne Diyor?

Bundan önceki bölümde, son yıllarda 31 Mart Olayı'nı "alternatif tarih" yorumuyla ele alan yazarların görüşlerini özetledik.

Şimdi de, Türk yakın tarihi üzerinde ciddi araştırmalar yapmış ve kitaplar yayınlamış yabancı yazarlara döneceğiz.

Acaba onlar 31 Mart Olayı hakkında ne düşünüyorlar, ne gibi yorumlara varıyorlar.

Bunların üzerinde duracağız.

Yakın tarihimizle ilgili olarak yabancı tarihçi ve siyaset bilimcileri tarafından birçok inceleme yapıldı, birçok kitap yayınlandı. Bunların çoğu Türkçeye çevrildi, siyaset bilimi kütüphanemize kazandırıldı.

Yapıtları Türkçeye çevrilen bu bilim adamları, bu yazarlar acaba "31 Mart Olayı"nı nasıl değerlendiriyorlar?

Bu olayı basit bir olay olarak mı görüyorlar?

Bir askeri ayaklanma, bir gerici hareket olarak mı, yoksa daha başka niteliklerde mi yorumluyorlar?

Sözü burada yabancı bilim adamlarına bırakıyoruz.

Bernard Lewis

Ortadoğu ve Türk tarihi üzerine uluslararası üne sahip olan Bernard Lewis, Londra ve ABD'de kimi önemli üniversitelerde hocalık yapmıştır. Birçok bilimsel yapıtın sahibi olan Prof. Lewis'in Türkiye ile ilgili en önemli eseri *The Emergence of Modern Turkey,* Prof.

Metin Kıratlı tarafından Türkçeye çevrilerek dilimize *Modern Türkiye'nin Doğuşu* adıyla kazandırılmıştır.[1]

Bu kitapta geniş olarak Batı kaynakları ve Osmanlı belgeleri kullanılmıştır.

Bernard Lewis, 31 Mart hareketini kitabında aşağıdaki şekilde anlatıyor:

> "Bir haftalık artan bir gerginlikten sonra, 12 Nisan'da İttihat ve Terakki Cemiyeti basında bir bildiri yayımlayarak artık gizli bir cemiyet olmadığını ve olağan bir siyasi parti haline geldiğini tekrarladı. Aynı gece (...), gerici bir silahlı ayaklanma patlak verdi. Bu ayaklanmada, 5 Nisan günü Ayasofya Camii'ndeki bir toplantıda kurulmuş aşırı bir dini örgüt olan İttihad-ı Muhammedi'nin rolü vardı. Vahdeti adlı bir Bektaşi dervişi tarafından yayınlanan *Volkan* gazetesi, Müslüman Ortodoksluğunun ve 'İhtilalci İslam Beynelmileliyeti'nin şampiyonu olarak göründü. Bu fikrin diğer bir temsilcisi, eski radikal ve dönek, şimdi ise mücahit Panislamizmin besleyicisi ve İttihad-ı Muhammedi Fırkası'nın ateşli üyesi Murat Bey'den başkası değildi. İstanbul'daki Birinci Ordu'nun çoğu Arnavut olan askerlerinin ayaklanmasıyla, sivil ayaklanma askeri bir renk aldı. Ayaklanma, 12-13 Nisan gecesi bazı avcı ve piyade birliklerinin barakalarında başkaldırıp sabahın erken saatinde Galata Köprüsü'nü geçerek Meclis binasının dışında Ayasofya Meydanı'nda toplanmalarıyla başladı. Çok az direnmeyle karşılaştılar; kendilerine diğer birliklerden de âsiler, bazı mollalar ve medrese öğrencileri katıldı. Diğer güruhlar kentin belli başlı merkezlerinde toplandılar. Ayaklananların istekleri basitti: 'Şeriat tehlikededir. Şeriat isteriz!' Bazıları da mektepli subayları istemediklerini ekliyorlardı." (s.214-215)
>
> "Bu bunalımda hükümet çaresizlik içinde çırpınıyordu; sultan, zorba hoşnutsuzluğa geleneksel karşılığı vermek zorunda kaldı; bir sadrazam değişikliği. Ayrıca şeriatın korunacağını ve onu savunmak için ayaklanmış askerlerin affedileceğini vaat etti. 15 Nisan'da bü-

---

(1) Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993. Bu kitap, 2002'de *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* (Güncel İngilizce III. Edisyon çevirisi) (Çeviri: Boğaç Babür Turna), Arkadaş, 2002 olarak yeniden yayınlandı.

tün valilere şeriatın korunması talimatını veren bir genelge gönderildi. Meclis-i Mebusan'da Ahmet Rıza, devrimden beri bulunduğu başkanlıktan düşürülerek yerine İsmail Kemal seçildi." (s.215)

Prof. Lewis'in Yargıları

1. Ayaklanmada aşırı bir dini örgüt "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti"nin rolünü belirtiyor.
2. *Volkan* gazetesi ve Derviş Vahdeti'nin bu isyandaki önemini vurguluyor.
3. Ordu içindeki askerin de harekete geçmesiyle, sivil ayaklanmanın askeri bir renk aldığını belirtiyor.
4. İsyancıların talepleri "Şeriat tehlikede, şeriat isteriz; ayrıca mektepli subay istemeyiz."
5. Hareket Ordusu'na Prof. Lewis "Kurtuluş Ordusu" adını veriyor. Bu konu ile ilgili dipnotta Prof. Lewis şöyle yazıyor: "Bu Avrupalıların genel olarak kullandıkları addır. Türkçede sadece Hareket Ordusu denilmektedir." (s.215, dipnot 15)

Prof. Lewis, 31 Mart olayı ile ilgili olarak, kitabın 215. sayfasının 16 No'lu dipnotunda şöyle yazıyor:

> "Ayaklanma Türk tarihlerinde, eski Rumi takvime göre '31 Mart Vakası' diye biliniyor. Çağdaş açıklamalar şu eserlerde bulunur:
>
> Francis McCullagh, *The Fail of Abdulhamid* (1920); A. Sarrou, *La Jeune-Turquie et la Revolution* (1912); Sir E. Dean, *Fourty Years in Constantinople,* London 1916; H.G. Dwight, *Constantinople; Settings and Traits* (1926); Sir W.M. Ramsay, *The Revolution in Constantinople and Turkey* (1909), ayrıca Gooch ve Temperley gibi diplomatların raporları kullanılmıştır."

Görüldüğü gibi Lewis, sadece günümüz kaynaklarından değil, 1912, 1916, 1920 ve 1926 yıllarında, yani olaylardan hemen sonra yazılan kitaplardan ve diplomatların raporlarından da yararlanmıştır.

Temel Rol: Ahrar Partisi

Yine Prof. Lewis'e göre bu ayaklanmada, elde ettiği siyasi sonuçlara, yani iktidarda oynadığı role bakarsak yönlendirici olarak Prens Sabahattin'in Ahrar Partisi görülür. İsyanın ilk başlarında İttihatçılardan boşalan yeri Ahrarcılar almıştır. Ayaklanmanın düzenleyicilerinden İsmail Kemal, Meclis başkanı seçilmiştir.

İsmail Kemal'in İngiliz Büyükelçiliği ile yakın ilişkide olduğu, artık bütün araştırmacı yazarlar tarafından kabul ediliyor.(2)

Prof. Lewis, görüldüğü gibi, sadece Türk ya da yabancı yazarlardan değil, o günlerde önemli roller üstlenen kişilerin yazdıklarından da yararlanmıştır.

Stanford Shaw

Stanford J. Shaw, Kaliforniya Üniversitesi'nde uzun yıllar Türkiye ve Yakındoğu Tarihi öğretim üyesi olarak ders verdi. Yaşamının son yıllarını Ankara'da Bilkent'te öğretim üyesi olarak geçirdi.

Shaw, Batılı bilim adamları arasında Osmanlı arşivlerini en iyi kullanan bir öncü bilim adamı olarak kabul edilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu hakkında beş kitabı bulunan Shaw'ın, *History of Ottoman Empire and Modern Turkey* adlı iki ciltlik eseri, dilimize kazandırılmıştır.(3)

Stanford Shaw, kitabında önce II. Meşrutiyet'e geçiş ve yapılan seçimler üzerinde durur, seçimler sonunda *"İttihat ve Terakki Partisi 288, Osmanlı Ahrar Partisi 1 temsilcilik kazandı. Türkler 147 temsilciyle çoğunluğu ancak sağlayabilmişlerdi; Araplar 60, Arnavutlar 27, Rumlar 26, Ermeniler 14, Slavlar 10 ve Yahudiler 4 temsilcilik aldılar... Artık imparatorlukta demokrasiye ikinci bir şans tanınacağı olası görünüyordu,"* der. (s.335-336) Şöyle devam eder:

---

(2) İsmail Kemal'in anıları *The Memories of İsmail Kemal Bey,* London, 1920 Sommerville Story, 1920 tarafından yayınlanmıştır.

(3) *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye.* Bu kitabın ikinci cildini, eşi Ezel Kural Shaw ile birlikte yazmıştır. Bu eser, 1983'te yayınlanmış ve 1994'te ikinci baskısı yapılmıştır. Kitabı Mehmet Harmancı dilimize kazandırdı (E Yayınları). Shaw'ın son yıllarda yayınladığı 8 ciltlik *From Empire to Republic* adlı eseri TTK tarafından basıldı.Bu kitap İngilizcede yayınlanmış en kapsamlı yakın Türk tarihidir.

Kışkırtıcılık

"İslamcılık taraftarları, kesin olmamakla birlikte büyük bir olasılıkla padişahın desteğini alarak kışkırtıcılığa başladılar. Anayasanın laiklik maddelerine tepki gösteren tutucular, sokaklarda peçesiz kadınların görünmesi ve Müslüman olmayanlara tanınan yeni eşitlik nedeniyle anayasaya karşı açıkça kampanyaya başlayıp, imparatorluğun çöküşünün İslam ilkelerinden ayrılma yüzünden olduğunu ve modern çağın gereklerini ancak İslamlığın karşılayabileceğini ileri sürdüler.

İslamlık, imparatorluğun toplumsal ve politik yaşamının her alanı için gerekli yasaları, kendi içinden çıkarabilirdi. Batı'dan yalnızca teknoloji yeterliydi. Bu görüşler yalnız ulema değil, memurlar ve ordu, derviş tarikatları ve halk kitleleri arasında taraftarlar buldu." (s.336)

Prof. Shaw tutucuların karşısında bulunan, modern görüş yanlılarının da dağınık olduğunu belirtiyor.

Bu konudaki geniş açıklamalardan sonra yazar kitabında, konuya çarpıcı bir başlıkla giriyor: *"13 Nisan 1909 Karşı İhtilali"* (s.338)

Shaw şöyle yazıyor:

Karşı İhtilal

"Modern görüş yanlıları... bölünmüş durumdaydılar. Şurada burada toplanan din öğrencileri anayasanın kaldırılmasını istemeye başladılar. Askerler de subaylarından destek alarak kışlalarında homurdanmaya başlamışlardı. Kendileri mistik dini liderlerin etkisinde olan pek çok esnaf ve işçi de giderek artan bir heyecanla şeriatın tehlikede olduğundan ve bir Hıristiyan egemenliği tehdidinden söz ediyorlardı." (s.338)

Derviş Vahdeti

"Bu tatminsizliği karşı-ihtilal çabasına dönüştüren Hafız Derviş Vahdeti oldu. Bektaşi tarikatından olan Vahdeti, 10 Kasım 1908'de *Volkan* adlı bir gazete çıkararak hükümetin laikliğine ve azınlıklarla, yabancı devlet temsilcilerinin etkinliklerine güçlü bir muhalefet göstererek mistik bir İslamcı cereyanı başlattı.

Kısa bir süre sonra anayasanın yerine şeriatı getirecek ve im-

paratorluğu kurtarmak ve modernleştirmek için İslamlığı kullanacak olan *İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti*'ni kurdu.

Laik okul ve mahkemeler kaldırılacak, imparatorluğu kurtarmak için padişaha yetkileri iade edilecekti. Abdülhamit'in yeni parti ve gazeteye mali yardımda bulunmayı açıkça reddetmesi üzerine saraydan başka yardım kaynakları bulunduğu anlaşılmıştır.

Padişahın şehzadelerinden Burhaneddin Efendi de yeni partinin üyesi olmuştu.

Volkan, artık hükümet aleyhine etkin bir kampanyaya girmişti. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, İslam hükümetinin temel görevlerini yerine getirecek yeni bir rejim kurma amacını açıkladı. Şeriat ve İslamın temel uygulamaları korunup yaygınlaştırılacak, kutsal ittihat nuru tüm imparatorluğa yayılacak, dünyanın her yerindeki Müslümanlar, Müslüman olmayanların baskısından kurtarılacaktı." (s.338)

Prof. Shaw anlatımını şöyle sürdürüyor:

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti

"Cemiyet (İttihad-ı Muhammedi), ilk büyük toplantısını 5 Nisan 1909'da Ayasofya Camii'nde yaptı. Vahdeti, Müslümanların da ideallerini ve haklarını savunmak için Müslüman olmayanlar gibi örgütlenme hakları bulunduğunu söyleyerek kalabalığı laikliğe karşı eyleme çağırdı.

Diğer kentlerde de şubeler açıldı, bunlar da kısa bir süre sonra hükümete şeriatın yeniden kurulmasını isteyen dilekçeler göndermeye başladılar.

12-13 Nisan gecesi Birinci Ordu askerleri din öğrencilerine katılarak Sultanahmet Camii önünde toplandılar, burada yakındaki Meclis binasına yürüyüp Meclis'i kuşattılar. Sadrazam, artan gerilimin farkında olmakla birlikte, böyle ani bir patlama beklemiyordu. Olayı duyunca neler olup bittiğini anlamak için, yalnızca polis müdürünü göndermekle yetindi. Göstericiler sadrazama bir dizi istek sundular: Hükümet istifa edecek, mebuslar sürgüne gönderilecekti. Şeriat kurallarına tam saygı gösterilecek, hükümetin emekliye ayırdığı tüm subaylar, görevlerine iade edilecekler, ordu için-

deki İttihat ve Terakki etkisi sona erdirilecekti. Ahmet Rıza, Meclis başkanlığından alınacak, yerine gerçek bir Müslüman atanacaktı.

İstekler Meclis'te toplanmış mebuslara da bildirildi, ancak bunların bu konuda bir karar alacak yetkileri olmadığı için gerilim giderek arttı. Kalabalık, Meclis binalarına saldırdı, Mebuslar kaçarlarken Ahmet Rıza ve İttihat yanlısı *Tanin* gazetesi yazarı Hüseyin Cahit Bey oldukları sanılan iki kişi yanlışlıkla öldürüldü. Hükümet bir bunalımla karşı karşıyaydı. Harbiye Bakanı orduyu isyancıları dağıtmak için göndermeyi reddetti.

Sadrazam Hüseyin Paşa güçsüzdü; hemen Yıldız Sarayı'na koşup tüm bakanların istifalarını padişaha sundu. Abdülhamit istifaları kabulden başka başkâtibini Ayasofya'ya göndererek tüm isyancı isteklerini kabul ettiğini bildirdi.

İttihat Terakki İstanbul'da Güçlü Değildi

İttihat ve Terakki, İstanbul'da hiçbir zaman güçlü olamamıştı; gücü Makedonya ordusunun harekete geçme tehdidinden ileri geldiği için şimdi tam bir yenilgiye uğramış görünüyordu. İstanbul'daki İttihat ve Terakki üyeleri kaçtılar, gazete idaresi ve merkezleri yağma edildi.

Karşı-ihtilalin planlamasında yer almış olsa da olmasa da Abdülhamit, şimdi durumdan yararlanarak eski gücüne kavuştu, Harbiye ve Donanma bakanlıklarına kendi adamlarını atayarak, Silahlı Kuvvetler üstündeki denetimi yeniden ele geçirdi. Ahmet Tevfik Paşa sadrazamlığa getirildi.

İstanbul'da bulunan milletvekilleri yeniden toplantıya çağrıldı. Meclis başkanlığına İsmail Kemal getirildi, aslında kalben İslamcı olan Mizancı Murat, Ahrar Fırkası'nın yeni rejimi desteklemesini sağladı." (s.339)

Hareket Ordusu

"...Hareket Ordusu adı altında Hüseyin Hüsnü Paşa komutasında İstanbul'a doğru yola çıktı. Bu bir İttihat ve Terakki eylemi olmadığı ve Hareket Ordusu düzeni sağlamak için silahlı kuvvetler adına hareket ettiğinden, Abdülhamit ilk başlarda bunu kabul etti. Ancak Haraket Ordusu kısa zamanda beklendiğinin aksi-

ne eylemlere başladı. Eski ve yeni kabine üyeleriyle Âyan Meclisi üyelerinin çoğu, parlamentoyu yeniden açmak ve bir çatışmaya gerek duymadan, anayasayı savunacak bir anlaşmaya varmak için askeri treni Ayastefanos'ta (Yeşilköy) karşıladılar. 22 Nisan 1909'da eski sadrazam ve şimdi Âyan Meclisi başkanı olan Sait Paşa'nın başkanlığında Meclis-i Umumi-i Milli adıyla gizli bir toplantı yapıldı.

Karşı ihtilale katılmadıklarını ve yeni hükümeti desteklemediklerini Hareket Ordusu'na kanıtlamak için Abdülhamit'in tahttan indirilmesi kararlaştırıldı. Ancak İstanbul'daki direniş tehlikesini azaltmak için kararların bu kısmını gizli tuttular. 24 Nisan sabahı Hareket Ordusu İstanbul'a girip kenti işgal etti. Padişahın direniş gösterilmemesini emretmesine karşın, bazı taraftarları barikatlar kurup, Bab-ı Âli çevresinde ve Taksim ile Üsküdar kışlalarında şiddetli çarpışmalara girdiler. Ancak günün sonunda tüm direniş kırılmıştı. Mahmut Şevket Paşa sıkıyönetim ilan etti, askeri mahkemeler karşı-ihtilalden ya da Hareket Ordusu'na direnişten suçlu bulduklarını idama ve sürgüne mahkûm ettiler. Böylece, anayasa ve demokrasi adına ordu yönetime el koydu." (s.339-340)

Shaw'ın Yargıları

Stanford Shaw, 31 Mart Olayı'nı yorumlarken, aşağıdaki yargılara varıyor:

1. Yazar konuyu "13 Nisan 1909 Karşı-İhtilali" başlığını koyarak incelemiştir.
2. Din öğrencilerinin harekete geçtiği, "şariatın tehlikede" olduğu propagandasının yapıldığı ve "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti"nin şeriatı getirmek amacıyla kurulduğu belirtiliyor.
3. Padişahın şehzadelerinden Burhaneddin Efendi'nin bu cemiyetin ve onun yönlendirdiği yeni partinin üyesi olduğu belirtiliyor. Herhalde o devirde padişahın izni olmadan, bir şehzadenin böylesi bir cemiyete girmesinin olanaksız olduğunu herkes kabul edecektir.
4. Saidi Kürdi'nin *Volkan* gazetesinin etkin bir kampanya başlattığı, *Volkan*'a bağlı cemiyetin 4 Nisan 1909'da Ayasofya Camii'nde

büyük bir toplantı yaptığı, böylece olayın düşünülüp planlandığına işaret ediliyor.

5. Shaw bu anlatımının sonunda Hareket Ordusu konusunda bilgi vermekte ve ordunun "anayasa ve demokrasi" adına yönetime el koyduğunu açıkça belirtmektedir.

Feroz Ahmad

Hindistan doğumlu Feroz Ahmad, Londra'da Türkiye'nin yakın tarihi üzerinde doktora yaptı. Türkiye ile ilgili birçok yapıtı vardır. *İttihat ve Terakki, İttihatçılıktan Kemalizme, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980* adlı kitapları dilimize çevrilmiştir ve bu yapıtlar yakın tarihimiz için çok önemlidir.

Feroz Ahmad'ın Türkiye ile ilgili birçok makalesi de vardır. ABD'de, ünlü üniversitelerde ders vermiştir, son yıllarda Yeditepe Üniversitesi'nde ders veriyor.

Feroz Ahmad'ın *The Young Turks – The Committee of Union and Progres in Turkish Politics 1908-1914 (Genç Türkler – Türk Politik Yaşamında İttihat ve Terakki 1908-1914)* adlı özgün eseri, Oxford Üniversitesi tarafından yayınlanmıştır.(4)

İttihatçılıktan Kemalizme adlı kitabın "Genç Türk Devrimi" adlı birinci bölümünde yazar, 31 Mart öncesi günleri şöyle anlatır:

> "İttihatçılar endişeliydi. Basın kampanyasında avantaj fiilen gazeteleri tekelinde tutmakta olan ve aynı zamanda da İngiliz ve Fransız basınının desteğini alan muhalefetin elindeydi."(s.16)

İttihad-ı Muhammedi

"İttihatçılara karşı olan güçler de daha iyi örgütlenmeye başlamıştı. İttihad-ı Muhammedi 5 Nisan'da resmen kuruldu. Daha önce

---

(4) Yazarın önemli kitapları *İttihat ve Terakki – 1908-1914* ve *İttihatçılıktan Kemalizme,* Kaynak Yayınları tarafından yayınlanmış ve 2012'de 6. baskıları yapılmıştır. Bu kitaplar, Feroz Ahmad'ın *Journal of Contemporary History, Middle Eastern Studies* gibi önemli dergilerde ve *Christians and Jews in the Ottoman Empire* adlı kitapta yayınlanmış olan bilimsel makalelerinden oluşmaktadır.

Volkan gazetesinin sütunlarında zaten boy göstermiş durumdaydı ve 3 Mart'ta burada siyasal programı yayınlanmıştı. İttihad-ı Muhammedi, Ortodoks İslamın savunucusu olarak ortaya çıkan aşırı dinci bir hareketti; modernleşmeye kesinlikle karşıydı ve milli birliğin İslam idealine dayanması gerektiğini öne sürerek şeriatın uygulanmasını savunuyordu."

"Teorik olarak İttihad-ı Muhammedi'nin hem İttihatçıların hem de ittihatçılara göre daha fazla 'sosyal ilerlemeci' olan liberallerin Batıcı reformculuğuna karşı olması gerekirdi. Ama olayların da sonradan ortaya koyacağı gibi İttihad-ı Muhammedi, dini, yalnızca Cemiyet'e karşı bir siyasal araç olarak kullanmaktaydı. Tutucu ve dinci unsurlara seslenmekte ve gazetesi *Volkan* aracılığıyla geleneğe bağlı mebuslar ile ordudaki sıradan askerler üzerinde önemli bir etkide bulunmaktaydı." (s.16-17)

31 Mart Olayı

"Bu ayaklanma Türk tarihinde o zaman kullanılmakta olan takvim dolayısıyla '31 Mart Vakası' olarak bilinir. Bu olay hâlâ tartışmaya neden olmakta ve genel olarak laikliğe ve modernleşmeye karşı dinci, gerici bir tepki olarak görülmüş, buna karşılık siyasal yönüne pek önem verilmemiştir.

İttihad-ı Muhammedi'nin kurucusu Derviş Vahdeti'nin dinsel fanatizmi ve içtenliği bile kuşkuludur.

...*Volkan*'ın ve İttihad-ı Muhammedi'nin mali kaynaklarının nereden geldiği belli değildir, özellikle Volkan'ın parasız dağıtıldığı hatırda tutulursa, bu konu önem kazanmaktadır. Kaynağın sultan ya da saray tarafından karşılanmış olması muhtemeldir. Liberaller tarafından karşılanmış olması da mümkündür.

O dönemde (İttihad-ı Muhammedi'nin kurucusu) Vahdeti'nin İngiliz Elçiliği'nin ajanı olduğu ve oradan para aldığı söylentisi bile vardı."[5]

---

(5) Prof. Ahmad bu yargısını, Halide Edip'in *Memories,* Londra, 1926, s.278 ve P.P. Graves'in *Briton and Turk,* Londra, 1941, s.136 kitaplarına dayandırıyor.

Siyasi Nitelik

"Gerçek hangisi olursa olsun, hareketin ancak İttihatçı düşmanlarının İslamiyeti en geniş kitleye ulaşabilme amacıyla kullandıkları ölçüde dinsel olduğuna hükmetmek akla yakındır. Bunun dışında hareket bütün görünümleriyle siyasal bir nitelikteydi." (s.18)

Abdülhamit'in Durumu

"Sözüne güvenilir otoriteler Abdülhamit'in 13 Nisan'ın patlak vermesiyle ilgili herhangi bir sorumluluk taşımadığını öne sürmektedir... Ne var ki, padişahın bu durumdan eski otoritesini yeniden kurmak yolunda yararlanmaya çalıştığı açıktır. Hareketi durdurmak için hiçbir girişimde bulunmamış ve oldu bittiyi derhal kabul etmesi de yalnızca isyancıları teşvik etmeye yaramıştır." (s.20)

Ordunun Rolü

"Cemiyet yenilgiye uğratılmış ve yeni bir rejim kurulmuştu. Liberallere kalan ise imparatorlukta kendi otoritelerini kurmaktı."(s.20)

"Eğer ordu olmasaydı yeni rejim kuşkusuz yerleşirdi. Ama sıradan askerlerin ayaklanmada oynadığı rol ve siyasete karışmış olmaları, yüksek rütbeli komutanların müdahale edip disiplini yeniden kurmalarını zorunlu kılmıştı. Birlikler isyan etmiş, subaylarını etkisiz kılmış, bazılarını da öldürmüşlerdi; böyle bir davranışın cezasız kalmasına göz yumulamazdı. Sultan isyancıları bağışlamakla işleri daha kötüleştirmişti. Dolayısıyla ordu İTC adına değil, askerler arasında disiplini ve başkentte kanun ve nizamı yeniden kurmak için müdahale etmiş bulunuyordu." (s.21)

Bu İsyan Karşısında Azınlıkların Tutumu

Feroz Ahmad, aynı kitaptaki "İttihatçıların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum, Ermeni ve Yahudi Cemaatleriyle İlişkileri" adlı makalesinde şunları yazıyor:

"Kâmil Paşa'nın düşüşüyle başlayan ve 13 Nisan 1909 karşıdevrimiyle doruğuna ulaşan İttihatçı aleyhtarı kampanya içinde İstanbul Rum basını önemli bir rol oynadı. 25 Mart'ta Sadrazam Hilmi Paşa bu konuyu Meclis'e getirdi. Farklı etnik ve dini gruplar ara-

sındaki ilişkileri zehirleyen bölücü ve yıkıcı gazeteciliğin önlenmesi için bir basın yasası çıkarılmasını istedi. Özellikle sorumsuzca bir davranış olarak *Neologos*'taki bir makaleyi örnek verdi.

Önerilen basın yasası ise Mebusan Meclisi'ndeki İttihatçı aleyhtarı muhalefet yüzünden çıkarılamadı.

Sonuç olarak liberal ve gerici basın, karşıdevrim sırasında kendini tam olarak ortaya koyuncaya kadar faaliyetini dizginsiz bir şekilde sürdürdü." (s.98)

Gerici Hareketin Karakteri

"Gerici hareketin gerçek karakteri, Rum basınının ona karşı tutumu sayesinde kısa zamanda ortaya çıktı. Bir 'Müslüman fanatizmi' patlamasının gayrimüslim azınlıkların yüreğine korku salması beklenirdi. Oysa bu kez korkmalarına gerek yoktu. Çünkü 'fanatikler' dikkatli bir şekilde yalnızca Allahsız İttihaçılar'a saldırıyorlar ve 'kâfir' Hıristiyanlar ve Avrupalılar şöyle dursun daha Batılılaşmış ve dolayısıyla da daha Allahsız hale gelmiş liberallere dokunmuyorlardı. Rum basını İttihatçı düşmanlarına karşı övgüyle doluydu ve özellikle *Neologos,* isyancı askerleri, oynadıkları rolden ötürü kutluyordu." (*İttihatçılıktan Kemalizme,* s.99)

Rum cemaatinin gazetesi *Neologos* "31 Mart Olayı hakkında" aynen şöyle yazıyordu:

"Ordu yurtseverliğin büyük ödülünü kazanmıştır ve 13 Nisan 1909 bundan sonra 24 Temmuz 1908 kadar şerefle hatırlanacaktır. Ordu dün başka hiçbir duyguyla değil, yalnızca vatan aşkıyla davranmıştır." (s.99)

Dikkat Edilecek Nokta

Prof. Ahmad'ın da belirttiği gibi, şeriatçı sloganlarla yönlendirilen 31 Mart isyancıları, yabancılara ve Hıristiyan azınlıklara hiçbir zarar vermemiştir. İsyancılar şeriat istiyor ama Hıristiyanlara dokunmuyor, sadece İTC'ye saldırıyor. Bu nokta dikkate alınırsa, bu ayaklanmayı yönlendiren asıl gücü göstermesi açısından yararlı olabilir.

Yukarıda bir paragrafını koyduğumuz Rum azınlığa ait *Neologos* gazetesi bu isyanı "ordunun vatanseverliği" olarak görüyor ve 13 Nisan ayaklanmasını, "şanlı bir gün" olarak kutsuyordu.

Geleneksel İsyan Değil

Feroz Ahmad, bu konuda şunları yazar:

"13 Nisan'ı izleyen olaylar hareketin siyasal ve İttihatçı düşmanı niteliğini daha iyi ortaya koymaktadır. Eğer bu hareket, dinci ve gerici bir nitelikte, eski yeniçeri isyanlarında olduğu gibi sıradan asker ile softalar arasındaki geleneksel ittifak biçiminde olsaydı, İstanbul'un gayrimüslim ahalisine korku salardı. Oysa sosyal bakımdan ilerici liberaller şöyle dursun bir tek gayrimüslimin bile kılına dokunulmamıştı. Gayrimüslim topluluklar ayaklanmayı İttihatçılara ve onların merkeziyetçi siyasetlerine indirilmiş bir darbe olarak alkışlamışlardı. Rumca yayın yapan bir gazete olan *Neologos*'un 14 Nisan sayısı, orduyu yurtseverliğinden ötürü övüyor ve 'ordunun önceki gün vatan aşkından gayri hiçbir duyguyla hareket etmemiş olduğu' sonucuna varıyordu.

Ayrıca, isyancı askerler kendiliğinden bir başkaldırı için fazla disiplinliydi. Yağmacılık yapmaktan kaçınmışlar ve şiddet uygulamak için yalnızca İttihatçıları ve onların destekçilerini seçmeye büyük özen göstermişler, aynı şekilde yalnızca İttihatçı basının bürolarını basmaya dikkat etmişlerdir." (*İttihatçılıktan Kemalizme,* s.19)

Önemli Saptama

Feroz Ahmad'ın özellikle bu tespiti çok önemlidir. Yazar bir başka yapıtında, *Modern Türkiye'nin Oluşumu* (İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999) adlı kitabında 31 Mart isyanına açıklık getiriyor:

"Ayaklanmaya softalar olarak bilinen garnizon saflarına sızmış az sayıda dini gerici önderlik ediyordu. Bunlar Müslümanların dini yasası olan şeriatın yerine anayasanın geçirildiğini iddia ediyor ve şeriatın geri getirilmesini talep ediyorlardı.

Gerçek bu değildi; ancak cahil askerler yakınlarda kurulan ve kendisine Muhammetçi İttihat (İttihad-ı Muhammedi) diyen bir ör-

gütün bu yönde yaptığı propagandayla beslenmişlerdi. Dini semboller ustalıkla maniple edildi ve bütün yetkileri bir kez daha sultana devretmek amacıyla 'Allahsız', ateist İttihatçılara saldırmak ve onları devirmek için kullanıldı." (s.49)

"Bu İslamın siyasal amaçlarla kullanıldığı son örnek değildi. Ancak, halk da dinin siyasetten çekilmesi gerektiğini giderek fark ediyordu ve '31 Mart Vakası' dinin siyasal amaçlarla nasıl sömürülebildiğini her zaman hatırlatan bir olay oldu." (s.50)

Feroz Ahmad'ın Yargıları

Yukarıda geniş olarak alıntılar yaptığımız Feroz Ahmad da;

1. 31 Mart'ı anlatırken "gerici bir hareket", "karşıdevrim", "siyasal bir hareket" deyimlerini kullanmaktadır.
2. Yazar, dinin ve din duygularının yoğun bir biçimde kullanıldığını belirtmektedir. Bu hareket "dinle laiklik arasındaki bir çatışma değil, kendi egemenliklerinin temeli olarak dinin ve şeriatın üstünlüğünü sağlamak isteyen güçlerin siyasal nitelikli bir hareketiydi" demektedir.
3. Rum azınlığın sözcüsü olan *Neologos* gazetesinin 31 Mart hareketini desteklediğini belgelemektedir.
4. Gayrimüslim toplulukların kılına bile dokunulmadığını ve gayrimüslimlerin bu hareketi desteklerini ve bu ayaklanmanın İttihatçılara karşı indirilmiş bir darbe olduğunu belirtmektedir.
5. Hareket Ordusu'nun askerler arasında disiplini ve başkentte "kanun ve nizamı" yeniden kurmak için müdahale ettiğini belirtmektedir.
6. 31 Mart olayının dinin ve kutsal din duygularının siyasal amaçlar için nasıl sömürüldüğünü her zaman anımsatan tarihi bir olay olduğunu belirtmektedir.

Dietrick Gronau

Berlin Hür Üniversitesi ve Paris Sorbonne Üniversitesi'nde Alman Dili ve Edebiyatı, Japon Dili ve Edebiyatı ve Tiyatro bölümlerini bitirdi. Uzun yıllar pek çok dergi ve gazetede yazılar yazdı. Tür-

kiye izlenimlerini *Madam Lütfullah* adı altında 1987'de yayınladı. *Nâzım Hikmet* adlı bir biyografisi vardır. Gronau, popüler bir tarihçi, yazar ve gazetecidir. Atatürk üzerine bir kitabı vardır.[6]

Yazar 31 Mart hareketi için bakın neler diyor:

> "17 Aralık 1908 tarihinde, Sultanahmet Meydanı'ndaki Adalet Bakanlığı binasında yapılan parlamentonun açılış törenine Abdülhamit üstü açık, atlı bir saray arabası ile geldi. İstanbulluların pek çoğu hükümdarlarını o gün ilk kez görüyorlardı...
>
> Hazırladığı konuşma metni milletvekillerinin ve özel tribünde oturan diplomatların karşısında genel sekreteri tarafından okunurken padişah da kendine ayrılmış olan Sultan Locası'nda oturdu."
>
> "Dört ay sonra 12 Nisan 1909 akşamı 'Komiteyi (İTC) din düşmanı olmakla suçlayan, şeriat isteyen, komite üyelerinin ordudan uzaklaştırılmasını ve hükümetin değişmesini talep eden medrese öğrencileri, zanaatkârlar ve işçiler Sultanahmet Meydanı'nda büyük bir gösteri yaptılar.' 12 Nisan'ı 13 Nisan'a bağlayan gece göstericiler İstanbul'da üslenmiş olan 1. Ordu'nun askerlerinden de destek alarak caminin hemen karşısındaki parlamento binasına hücum ettiler ve panik içinde kaçışan milletvekillerinden ikisini öldürdüler. Bir gün sonra hükümet, halkın baskısı sonucu geri çekildi, hiç istemediği bu yönetim şeklinden kurtulma şansının çok yakında olduğunu gören Abdülhamit, muhaliflere, tüm isteklerini yerine getireceğini açıkladı. Yeni bir kabine kurdu, kolluk kuvvetlerinin kontrolünü üstlendi ve yine eskisi gibi ülkeyi yönetmeye başladı." (s.64-65)

Görüldüğü gibi yazar Gronau da, "İttihat ve Terakki'yi din düşmanı olmakla suçlayan, şeriat isteyen, medrese öğrencilerinin zanaatkârlar ve işçilerle Sultanahmet Meydanı'nda büyük gösteri yaptığını" belirtiyor. Bu grubun "Parlamento binasına hücum ettiğini ve iki milletvekilinin öldürüldüğünü" yazıyor.

---

(6) D. Gronau, *Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyetin Doğuşu* (Çeviri: Gülderen K. Pamir) İstanbul, Altın Kitaplar, 1994.

Robert Madran ve Osmanlı Tarihi

Fransa'da Fayard Yayınevi tarafından 1989 yılında yayınlanan iki ciltlik *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi:* J.L. Bacque Grammont, L. Bazin, I. Beldiceanu, N. Beldiceanu, P. Dumont, F. Georgeon, R. Madran, A. Raymond, P.R. Roux, N. Vatrin, G. Veinstein gibi ünlü ve yansız tarihçilerin bir araya gelerek ortaklaşa yarattıkları bir üründür.

Bu eserin yayın yönetmeni ünlü tarihçi Robert Madran'dır. Eseri dilimize Server Tanilli kazandırdı.(7)

Kitabın ikinci cildinin 14. bölümü "Bir İmparatorluğun Ölümü (1908-1923)" adını taşıyor. Bu bölüm Paul Dumont ve François Georgeon tarafından yazılmış. Bu bölümde 31 Mart Olayı, bakınız nasıl anlatılıyor.

Jön Türklere Karşı Hareket

"...Kör Ali adlı bir hocanın yönlendirdiği bir kalabalık, saraya gidip sultandan şeriatı geri getirmesini istedi. Jön Türklere karşı propaganda başlıyordu. Şehülislam ile yüksek düzeyde ulema başından beri rejimi desteklese de dinsel kademenin –daha tutucu olan aşağı sıralarında– imparatorluğun yeni felaketlerinden anayasa sorumlu tutuluyor; özgürlük ve eşitlik, yabancı ve tehlikeli kavramlar olarak görülüyor, Jön Türklerden bilinen modern örfler horlanıp aşağılanıyordu. Eski yoldaşlarından daha da kopmuş olan Murat Bey, gazetesi *Mizan*'da Müslüman olmayanlarla eşitliği ve kadının kurtuluşunu geleneklere zıt gösterip reddederek dinsel tutkuları kışkırtıp ateşe yağ atıyordu. Softa ve dervişler olmak üzere, yalnız dinsel çevrelerde değil, bürokrasi ve ordu katlarıyla halk kitleleri arasında da gitgide daha fazla yandaş toplayan bir söylemdi bu." (s.223)

İngiliz Gazetesi Levant Herald

"Güvendikleri adamın (Sait Paşa) işbaşından uzaklaştırılmış olmasına iyi gözle bakmayan İngilizler bu şiddetli saldırıları des-

(7) Robert Madran (yayın yönetmeni) *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II* (Çeviren: Server Tanilli), İstanbul, Cem Yayınevi, 1995.

tekliyorlardı. İngiliz Elçiliği'nin baştercümanı Fitzmaurice İstanbul'daki İngiliz gazetesi olan *Levant Herald* aracılığıyla korkunç eleştirilerle yüklü bir kampanya sürdürüyordu." (s.224)

Bir Avuç Allahsız

"Nisan ayının başlarında gericiliğin güçleri örgütlendiler. Kıbrıs kökenli bir Bektaşi dervişinin, Vahdeti'nin aylar öncesi kurduğu *İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti* (İslam Birliği Derneği) ikinci sıradan ulemayı yeniden bir araya getiriyordu. 'Enternasyonalist' havalı bir tür misyoner örgütlenişti bu ve halka seslenen bir İslamı dile getiriyordu. *Volkan* adlı gazete, ülkeyi uçuruma götürmekte olan 'bir avuç Allahsız'a karşı korkunç eleştirilerde bulunuyordu aylardır. Dernek, programını açıklamak için Peygamber'in doğum günü olan 5 Nisan'ı seçti, program, İttihatçıların laik ve Batıcı eğilimlerinin tersine, İslam ülküsüne çağrıda bulunuyordu." (s.224)

31 Mart

"12 Nisan 1909'u 13 Nisan'a bağlayan gece, Türkiye'de *'Otuz Bir Mart Vakası'* diye adlandırılan ayaklanma patlak verdi. İstanbul'da yerleşen ve derneğin propagandasının alabildiğine işlendiği 1. Ordu'nun askerleri, çoğu diplomalı (mektepli) subaylarının silahlarını ellerinden alırlar; kente yayılarak Galata Köprüsü'nü aşıp parlamentonun karşısındaki Sultanahmet Meydanı'nda toplaşırlar. 13 Nisan günü boyunca, başka birliklerden olanlar, din adamları ve medrese öğrencileri gelip katılırlar kendilerine. Osmanlı tarihinde, askerle din adamları, iktidara karşı ayaklanmada dirsek dirseğedirler bir kez daha; Şeriata sıkı sıkıya uyulmasını; Harbiye Nâzırı'nın ve Jön Türklerin dinsizliğinin simgesi olan Mebusan Meclisi Başkanı Ahmet Rıza Bey'in görevden ayrılmasını isterler." (s.224-225)

"Ağır bir siyasal bunalıma yol açtı ayaklanma. Bir bölümünü başıboş askerin işgal ettiği parlamento çalışamaz durumdaydı. İttihatçı milletvekilleri kaçmışlardı ya da saklanıyorlardı... Sultana gelince, öcünü almanın bir fırsatı olarak bakıyordu bunalıma... Ve Ahmet Tevfik Paşa'yı sadrazam olarak atadı. İttihatçıların arkalarında bıraktıkları boşluğu liberaller doldurdular hemen." (s.225)

"İstanbul'da kimi şiddet olayları oldu. Diplomalı genç subaylar, meşrutiyet hareketinin yandaşları birçok milletvekili ayaklanma sırasında öldürüldüler. *Tanin* ve *Şûra-ı Ümmet* gibi İttihatçı gazetelerin merkezleri basılıp yağmalandı. Bununla beraber Adana'da olup bitenler çok daha korkunçtur."

Yorumlar

"13 Nisan olaylarının anlamı üzerine bol bol yorumlara gidildi uzun süre. Müslüman bağnazlığının birden tutuşması mıydı bu? Ancak, başta Rumlar olmak üzere Hıristiyan azınlıklar alkışlamışlardır bunu ve anayasaya saygı gösterilmişti. Ayaklananların arkasındaki ipleri kim çekmişti? Abdülhamit mi? Gerçekten görünüşe bakılırsa sultan, ayaklanmanın kışkırtıcısı değildi; ancak bir kez patlak verdiğinde de ondan bir şeyler elde etmeye kalktı... (s.225)

İngiltere miydi perde arkasındaki? Jön Türklerle arası soğuk olan İngilizler, muhalefeti desteklemişlerdi hiç kuşkusuz. Ne var ki, muhalefet cephesinde aramalı gerçek sorumluları! Liberal Parti'nin arkasında yeni rejime düşman ya da ondan hayal kırıklığına düşmüş bir topluluk bulunuyordu. Bir kenara itilmiş eski Jön Türkler (Prens Sabahattin Bey gibi), gitgide kuşkulu ve güven duymaz hale gelen azınlıklar, İttihatçıların merkeziyetçi ve milliyetçi eğilimlerinden öfkeli Arnavutlar, sultana bağlılığını sürdüren alaydan yetişme küçük rütbeli askerler (alaylı), Temmuz'dan beri kapı dışarı edilmiş eski rejimin subayları, idarenin yeniden örgütlenişinin (tensikat) kurbanı bürokratlardan oluşuyordu bu topluluk. Muhalefet, İttihatçılara karşı İslamdan yararlanmış ve bu da İstanbul halkını alabildiğine seferber etme olanağı vermişti kendisine." (s.226)

Yukarıdaki alıntılardan da görüldüğü gibi ünlü tarihçi Paul Dumont da 31 Mart olayında İttihat ve Terakki karşısında örgütlenmiş alaylı subayların, Derviş Vahdeti'nin ve Meşrutiyet karşıtlarının bulunduğunu işaret etmektedir.

Ayrıca, İngiliz Elçiliği'nin baştercümanı Fitzmaurice'in bu harekete katkıları belirtilmiştir. İttihatçılara karşı birleşen muhalefetin İslamcı motifleri kullandığı açıkça vurgulanmıştır.

Erik Jan Zürcher

Prof. Zürcher, Leiden Üniversitesi'nde öğrenimini tamamladı. Amsterdam Üniversitesi Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nün Türkiye Bölümü başkanlığını yaptı. Türkiye hakkında incelemeleri vardır. 1993 yılında yayınlanan *Turkey, A. Modern History* adlı kitap *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* olarak dilimize kazandırılmıştır.[8]

Karşıdevrim

Yazar, kitabının 8. bölümünde "İkinci Meşrutiyet dönemi"ni ele almıştır. 31 Mart olayını kitabında "Nisan 1909 Karşıdevrimi" başlığıyla anlatıyor. (s.149-155)

Sözü Prof. Zürcher'e bırakalım:

İTC'ye Muhalefet

"... İTC'nin (İttihat Terakki) karşısına çıkan ikinci muhalefet türü, özellikle ulema ile tarikat şeyhlerinin alt tabakasından olan muhafazakâr, dinci çevrelerden gelmekteydi. Ekim 1908'e rastlayan ramazan ayı sırasında, meyhane ve tiyatroların kapanması, fotoğraf çekiminin yasaklanması ve kadınların hareket özgürlüğünün kısıtlanmasının talep edildiği birçok olay ve en az iki ciddi ve şiddetli gösteri olmuştu. 3 Nisan'da Nakşibendi şeyhi Derviş Vahdeti'nin *Volkan* gazetesi etrafında çoktandır faal bir topluluk olan dinci aşırılar, *İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti*'nde örgütlendiler. Bu topluluk Jön Türklerin siyaseti ve din dışı dünyevi yaklaşımlarına karşı büyük çaplı bir propaganda örgütledi." (s.149)

Büyük Şaşkınlık

"İttihatçılar ve yabancı gözlemciler, geçmiş aylardaki bütün bu iç çekişmeye ve artan gerginliklere rağmen 12 Nisan 1909 (30 Mart 1325) gecesi başkentte İslamın ve şeriatın geri gelmesi adına silahlı bir ayaklanma patlak verdiğinde tam bir şaşkınlığa uğradılar. O gece, Taşkışla'da bulunan ve İTC (İttihat Terakki Cemiyeti) tara-

(8) E.J. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (Çeviren Yasemin Saner), 24. Baskı (genişletilmiş gözden geçirilmiş), İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.

fından henüz bir hafta önce güya daha az güvenilir Arap ve Arnavut askerlerinin yerine geçmeleri için getirilmiş olan Makedonya taburları, subaylarını esir alarak ayaklandılar. Ertesi gün çok sayıdaki softayla birlikte medrese öğrencileriyle birlikte meclis binasına yürüdüler. Sabahleyin onlara gittikçe daha çok asker ve ulema katıldı. Hükümet ne yapacağını bilmez haldeydi. Kendine bağlı birlikleri sevketmeyi göze alamamış, bunun yerine zaptiye müdürünü gösterici kalabalığının isteklerini dinlemeye göndermişti." (s.149-150)

Yazar isyancıların isteklerini sayıyor ve bu hareketlerden sonra sadrazamın istifa ettiğini, softaların da zaferlerini coşku içinde kutladıklarını belirtiyor ve yazımını şöyle sürdürüyor:

Yorumlar

1. Eskiler

"Nisan 1909'daki olaylar için birkaç farklı neden gösterilebilir. Farklı topluluklar farklı nedenlerle Meşrutiyet yönetiminden hayal kırıklığına uğramıştı. Eski rejimin yıkılması, Hamidiyen sisteminin üyesi olarak geçimlerini kazanan ya da statü elde edenleri çok kötü etkilemişti, bunların arasında Sultan'a jurnaller vermiş olan İstanbul'da faal binlerce hükümet casusu da vardı. Yeni hükümetin akılcı ve hesaplı politikaları, hükümet dairelerinde eski yönetimin adam kayırmacılığından kaynaklanan istihdam fazlalığına son vermeyi amaçlamıştı. Her kademeden binlerce devlet memuru işlerini kaybetmiş bulunuyordu. İstanbul gibi, devletin ana gelir kaynağı olduğu bir kentte bunun geniş kapsamlı sonuçları olmuştu." (s.152)

2. Alaylı Subaylar ve Askerler

"Ordudaki başlıca sıkıntı kaynağı, askeri okullar ve Harbiye'de eğitim görmüş mektepli subaylarla, alt kademelerden yetişip gelen alaylı subaylar arasındaki sürtüşmeydi. Alaylı subaylar eski rejim tarafından kayırılmış, maaşları düzenli ödenmiş ve İstanbul içinde ve civarında Birinci Ordu'ya tayin olunmuşlardı. Mektepli subaylardansa kuşku duyulmuştu... Şimdi bu mektepli subaylar yönetimi ele almışlardı. Alaylı subayların birçoğuna yol verilmiş, rütbeleri indirilmiş ve daha kötüsü alt kademeden yükselip subay olmaya son ve-

rilmişti. Askerlerin de memnuniyetsizlik nedenleri vardı. Eski ordunun gevşek disiplinine ve rahat ortamına alışmışlardı. Şimdiyse talimler sırasında başka şeylerle birlikte abdest ve namaz molalarını kaldıran, Prusya talim yöntemlerini zorla kabul ettirmek isteyen genç subaylarla karşı karşıya idiler." (s.152)

3. Ulema

"Meşrutiyet devriminden bu yana sekiz aydır açıkça laik yasalar çıkarılmadığı halde, alt rütbeden ulema belirli bir şekilde devrimin yol açtığı ortam değişiminin kendilerini tehdit ettiği duygusuna kapılmıştı. Bu topluluğu özellikle tahrik eden tedbir sınavlarından zamanında geçemeyen din okulları öğrencilerinin askeri hizmetten artık muaf tutulmamalarıydı." (s.152)

4. Ahrar

"İttihatçıların sorumsuz siyasalarını ve sahip olduğu iktidar tekelini diline dolayan Ahrar muhalefeti ile olan uyuşmazlık da isyanın meydana gelebileceği ortamın yaratılmasına katkıda bulunmuştu." (s.142-153)

Karşıdevrimi Kim Başlattı

Yazar bu hareket için "karşıdevrim" nitelemesini yapıyor ve bu karşıdevrimi kimin başlattığı konusunda şunları belirtiyor:

"Karşıdevrimi kimin başlattığı meselesine gelince; İTC suçu tamamen Sultan Abdülhamit'in ve Şeyh Vahdeti'nin İttihad-ı Muhammedisi'nden gelen dinsel muhalefetin omuzlarına yıkmıştı. O sıralarda isyancılarda bol para bulunmasında ve askerlere ödemelerin görünüşte altınla yapılmış olmasında da Abdülhamit'in parmağı olduğu düşünülmüştü. Aynı nedenle bazıları, İngiltere ile Osmanlı liberalleri arasındaki yakın ilişkileri göstererek İngiltere'nin bulaşmış olmasından kuşkulanmıştı. Yine de Sultan'ın ayaklanmanın 11 günü boyunca son derece ihtiyatlı davrandığı açıktır. Askerleri açıktan açığa tanımamazlık etmemekle beraber, ne onların taleplerini açıktan açığa desteklemiş ne de eylemlerini yönlendirmeye çalışmıştı. Hareket Ordusu kente girdiğinde, görünüşte onu rahat kar-

şılamış ve saraydaki askerlere direniş göstermemelerini emretmişti. Sonradan anılarında isyanla herhangi bir ilişkisinin olduğunu yalanlamıştı." (s.153)

Ahrar

"İsyancılarca dile getirilen talepler, askeri mahkemeler önünde yapılan ve muhalefet liderlerinin anılarında yer alan tanıklıklar baş tahrikçi olarak siyasal muhalefet partisi Ahrar'ı göstermektedir. İsyancıların saldırılarında İttihatçı kişileri ve işyerlerini seçmiş olmaları da bu görüşü desteklemektedir. Bununla beraber, Şeyh Vahdeti ve İttihad-ı Muhammedi çevresindeki dinci muhalefetin, ayaklanmanın örgütlenmesinde ve askerlerin harekete geçirilmesinde önemli bir rolünün olduğu açıktır. Çok büyük bir olasılıkla, ayaklanmayı ilk kışkırtan liberal muhalefet olmuştu. Kendi gücünü olduğundan fazla görüp dinci toplulukları kullanabileceğini düşünmüştü, ama ayaklanmanın başlamasının hemen ardından hâkimiyet kuracak konumda olmadığı ortaya çıkmıştı." (s.153)

Anadolu'daki Durum: İttihatçılara Saldırma Fırsatı

Prof. Zürcher, Anadolu'daki durumu şöyle anlatıyor:

"1909 karşıdevrimi taşraya tam olarak yayılmamıştı. Ama karşıdevrime bağlanabilecek bir şiddet olayı olmuştu. Adana vilayetinde eski rejimin bazı taraftarları, merkezi hâkimiyetin bozulmasını İttihatçılara saldırmak için fırsat bilmişti. Ayaklanma, organize bir şiddet ve katliama dönüşmüş ve çok sayıda (belki 20 bin) Ermeni yurttaş katledilmişti. Adana'ya bir parlamento araştırma komisyonu gönderilmiş ve ayaklanmalardaki rollerinden dolayı 124 Müslüman ve yedi Ermeni idam edilmişti." (s.154)

Yukarıdaki alıntılardan açıkça görüleceği gibi, Prof. Zürcher konuyu derinlemesine ele almakta, konunun sosyo-ekonomik ve siyasal boyutlarına değinmekte, önemlisi, olayı bir "karşıdevrim" ve "isyan" olarak değerlendirmektedir.

Benoist Mechin

Fransız yazar Mechin'in kitabının özgün adı *Mustafa Kemal ou la Mort'd'un Empire*'dır ve 1954 yılında yayınlanmış olup eseri dilimize Büyükelçi Zeki Çelikkol kazandırdı.[9]

Konu ile ilgili olarak Mechin, 86-87 sayfalarında bakınız ne diyor:

> "İttihat ve Terakki yöneticileri Batı devletlerinden alınan kurumları uygulayarak Osmanlı İmparatorluğu'na yeniden hayat verme gayreti içinde idiler. Bu ilacın etkili olacağına olan inançları o kadar büyüktü ki, imparatorluğun etnik, iktisadi ve içtimai yapısının Avrupa devletlerininki ile en ufak bir benzerliği olmadığını bir an durup düşünmediler bile."
>
> "Günden güne büyüyen anarşi, sultanın yandaşlarının işine yaradı. Her yana hocalar salarak müminlere yeni nâzırların iğrenç dinsizler, yani Allah'ın ve dininin düşmanı, gizli emellerinin ise İslamı ve halifeliği yıkmak olduğu düşüncesini yayıyorlardı. Kitlelerin dinsel fanatizmini kışkırtmak için yapılan bu çağrılar istenilen sonucu verdi. İstanbul garnizonundaki birlikler isyan ederek bir kısım subaylarını öldürdüler, bazılarını da rehin aldılar. Sonra İslama, halife-sultanın şahsına sarsılmaz bağlarını ilan ettiler. Başkente hâkim oldular... (13 Nisan 1909). İlerici kesimin temsilcileri için durum 'ciddi'ydi. Eğer hemen tepki göstermezlerse, Abdülhamit ve gerici paşaları yeniden ülkenin hâkimi olacaktı." (s.87)

Yazarın belirttiği gibi, olay basit değildir. "Kitlelerin dinsel fanatizmini kışkırtmak" için çağrılar yapılmaktadır. Bu çağrılar sonucu "İstanbul garnizonundaki birlikler isyan ederek bir kısım subayları öldürüyor". Eğer dur denilemezse "Abdülhamit ve gericilerin" yeniden ülkenin egemeni olmaları söz konusuydu" deniliyor.

Alan Palmer

Ünlü bir popüler tarih yazarı olan Alan Palmer, Çar I. Aleksandr, Meternik, Bernadot, Bismarck, Kayzer II. Wilhelm üzerin-

---

(9) Benoist Mechin, *Mustafa Kemal – Bir İmparatorluğun Ölümü*, Bilgi, 1999.

de tarihi biyografi kitapları yazmıştır. Ayrıca *The Penguin Dictionary of Modern History* (Penguen Kitabevi, Çağdaş Tarih Sözlüğü) adlı eserin de yazarıdır.

Palmer, 1992 yılında *The Decline and Fall of The Ottoman Empire* adlı kitabını yayınladı.[10]

Peçesiz Kadınlar

Ünlü gazeteci ve araştırmacı yazar Alan Palmer ne diyor:

"Kentin kibar mahallelerinde peçesiz Müslüman kadınların dolaşmasından zaten rahatsız olan dinciler, bu sefer reformculara karşı bir kampanya başlattılar. Bir İslam Birliği Cemiyeti kuruldu ve sultanın dördüncü oğlu Mehmet Burhaneddin de buna üye oldu. Bu cemiyete saraydan para yardımı yapıldığı söylentileri dolaşıyordu. 1909 Şubatı'nın ikinci haftasında İttihat ve Terakki, liberal bir sadrazam olan Kâmil Paşa'nın devrilerek, yerine kendi adayı Hüseyin Hilmi'nin getirilmesini sağladı. Bu siyasal manevra İslam Cemiyeti'nin 'Makedonyalılar kendi otokrasilerini kuruyor' feryadına güç kazandırdı.

1909'un 12 Nisan'ı 13'e bağlayan gecesinde, Birinci Ordu kışlalarının bazı askerleri İstanbul'un din eğitimi gören öğrencilerinin arasına karıştı. Yapılan gösterilerde hükümetin istifa etmesini, yerine şeriata göre yönetecek bir köktenci Müslüman rejiminin kurulmasını ve bu rejimin sultanın halife olarak yetkilerine saygı göstermesini istediler. Ertesi sabah bir grup, parlamento binasına girdi. Ve iki mebusu öldürdü. Abdülhamit bu gösterinin taleplerine gönüllü olarak boyun eğdi ve Ahmet Tevfik Paşa da ona sadık bir koalisyon kurdu. Hükümete 'Yıldız'ın Dostları Hükümeti' demek mümkündü. Başkentteki yabancı diplomatlar da ülkelerine imparatorluk otokrasisinin geri döndüğünü bildirdiler." (s.231-232)

Batı dünyasının bilim adamları, tarihçileri ve gazetecilerinin eserlerinden 31 Mart Karşıdevrimi verilmeye çalışıldı. Şimdi Latin Amerikalı bir diplomat ve yazardan da bir alıntı yapmak istiyoruz.

---

(10) Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu – Bir Çöküşün Tarihi* (Çev. Belkıs Ç. Dişbudak), Sabah Kitapları, 1995.

Jorge Blanco Villalta

Arjantinli yazar Villalta, tarihçi ve diplomattır. Yayınlanmış birçok eseri vardır.

Villalta, çok genç yaşta 1934 yılında Arjantin konsolos yardımcısı olarak İstanbul'a atandı. Diplomatlık kariyerinde Doğu Avrupa, Ortadoğu ülkelerinde çalıştı. Daha sonra 1975 yılında Ankara'ya Arjantin büyükelçisi olarak geldi. Türkiye tarihi, Türk sanatı ve edebiyatı üzerine incelemelerde bulundu. Yazar daha sonra ülkesine dönünce öğretim üyeliği yaptı.

Atatürk adlı eseri 1937 yılında yayınlandı. Bu eseri 1939'da ikinci ve üçüncü, 1945'te dördüncü, 1966'da beşinci baskısını yapmıştır.[11]

Arjantinli diplomat Villalta, 31 Mart hakkında şunları yazıyor:

31 Mart (13 Nisan) Olayı

"Muhafazakâr fikirli mütevazı bir gazeteci, Galata Köprüsü'nde öldürülmüş olarak bulundu. Cinayetten komite sorumlu tutuluyordu. Basın özgürlüğünün bu ilk kurbanı, bir cenaze için görülenin çok üstünde bir kalabalığın refakatinde bir hanedan türbesine defnedildi. Tabut yeşil sarıklı ulemaların, hocaların ve dervişlerin çeşitli şekillerdeki başları üzerinde taşındı. Bu topluluk, müezzinler korosunun okuduğu ilahilerin ahengine uyarak, kin dolu bir dalga gibi ilerleyen kırmızı fesler denizinin ortasında, yeşil adalar teşkil ediyordu."

"...13 Nisan 1909 günü, İstanbul garnizonunda bulunan askerler subaylarını etkisiz hale getirdiler. Karşı koyanları safdışı kıldılar... Şehri işgal altına aldılar. Hükümeti ve meclis sözcüsünü istifaya zorladılar, dini prensiplere sadık yeni bir hükümetin kurulmasını ve Genç Türkler ihtilaline karışmış olan subayların cezalandırılmasını istediler."(s.53)

---

(11) J.B. Villalta, *Atatürk* (Çeviren: Fatih Özsu), 5. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayını, 2000.

A.C. Macfie

Yakın ve Ortadoğu Tarihi Öğretim Üyesi Prof. Dr. A.C. Macfie, *The End of The Ottoman Empire 1908-1923* adlı kitabını 1998 yılında yayınladı. Bu kitap 2003 yılında dilimize kazandırıldı.[12]

Kitabın giriş bölümünden sonra I. Bölüm "1908 Jön Türk devrimi" adını taşır. (s.27-47) II. Bölüm konumuzu ilgilendirmekte ve "Karşıdevrim" adını taşımaktadır. (s.47-62)

Konumuzla ilgili olarak Porf. Macfie de yukarıda belirtilen kanıtları vermektedir. Ayrıca olayların sıcağı sıcağına Mayıs 1909'da J.L. Garvin adlı bir gazetecinin *Fortnightly Review* adlı dergide yayınlanan yazısından alıntılar yapmıştır.

Garvin, 1909 Mayıs ayında şöyle yazıyor:

> "*Serbesti*'nin editörü Hasan Fehmi Efendi Cemiyet'i eleştirenlerin en cesur ve amansızıydı. 6 Nisan'ın gece yarısında, arkadaşıyla Galata Köprüsü'nden geçerken bir katilin silahından çıkan kurşunlarla sırtından vuruldu...
>
> İşte, bu barbarca işlenen suç var olan gergin havayı büsbütün yükseltti. En küçük bir kanıt olmadan suç Cemiyet'e atfedildi. Jön Türkler konuşma özgürlüğünü baskı altına almak ve yerine kanlı bir tiranlık getirmeye çalışmakla suçlanıyordu. Muhalefet basını bu durumu acımasızca kullandı...
>
> Bütün şehri dolaşan ve 5 bin kişinin katıldığı cenaze, İstanbul'daki kitlelerin duygularına yapacağı etki açısından çok iyi hesaplanmıştı. Her geçen gün, yanıcı maddeler yığınına yeni bir şey ekliyordu.
>
> ...Ahrar Fırkası Türk olmayan nüfusu hedef almıştı, Türk olmayanlar da onları. Muhalefet basını Jön Türkleri katillik ve tiranlıkla suçlarken, bölüklere sızan İttihad-ı Muhammedi Fırkası üyeleri de sonsuz bir dinsizlikle itham ediyordu.
>
> ...Hasan Fehmi'nin öldürülmesi her an patlamaya hazır kitleleri büyük bir alevlenme ve gümbürtüyle ateşledi. Galata Köprüsü'ndeki cinayet 6 Nisan'da işlendi. Ertesi hafta karşıdevrim patlak verdi ve 'Padişahım çok yaşa' bağırışlan arasında Hilmi Paşa hükümeti düşürülürken

(12) A.L. Macfie, *Osmanlı'nın Son Yılları 1908-1923* (Çevirenler Damla Acar, Funda Soysal), Kitap Yayınevi, 2003.

Jön Türkler İstanbul dışına sürüldü. Başkentte bundan daha ani ve mutlak bir yenilgi hiçbir devrim sırasında görülmemişti." (s.55-56)

Disiplin Boşluğu

Prof. Macfie de şunları ekliyor:

"...İsyanı neredeyse bir karşıdevrime dönüştüren etken, Hüseyin Hilmi Paşa ve çalışma arkadaşlarının olaylara etkili bir biçimde müdahale etmelerindeki büyük başarısızlıklarıdır. Abdülhamit'in de 'Eğer Hüseyin Hilmi Paşa ve arkadaşları bu denli zayıf ve müteredditolmasalardı, 31 Mart olayı bir saat bile sürmezdi' dediği söylenir." (s.56)

"...İsyanın asker hoşnutsuzluğunun bir ürünü olduğunu destekleyebilecek daha pek çok kanıt ortaya konmuştur. ...Mektepli subaylar tarafından çoğunlukla kendi hallerine terk edilen ve uygulamaya sokulan talim programları nedeniyle dini vecibelerini zamanında yerine getiremeyen askerlerin ... disiplin boşluğunun onları Derviş Vahdeti ve İttihad-ı Muhammedi Fırkası tarafından yürütülen ustalıklı propagandanın kucağına attığı, genel kabul görmektedir." (s.57)

Hasan Fehmi'nin öldürülmesinden sonra *Volkan*'da yayınlanan yazılara örnek olarak da şunu gösteriyor:

"İşte zulüm! İşte Meşrutiyet! Tek çare genel fikir birliğidir. Millet askerlerinden acilen yardım elini uzatmasını bekliyor." (s.57)

David Backard

1908 Devrimi'nin 100. yıldönümü 2008 yılında kutlandı. Bu vesile ile kitaplar yayınlandı.[13]

İkinci Meşrutiyet'in İlanının 100. Yılı adlı kitapta David Backard, 31 Mart olayını "İhtilalle Sona Eren Bir Macera" olarak ele almakta ve bir "Karşıdevrim" olarak yorumlamaktadır.

---

(13) 100. yıldönümü nedeniyle resimler ve makalelerle çıkan üç yayın için bkz. *II. Meşrutiyet'in İlk Yılı* (23 Temmuz 1908-23 Temmuz 1909), Yapı Kredi Yayını (Aygaz'ın katkılarıyla), 2008; *İkinci Meşrutiyet'in İlanının 100. Yılı,* Koç Vakfı, Sadberk Hanım Müzesi, 2008; *Kanun-i Esasi'den Askeri Müdahaleye II. Meşrutiyet,* Zaman Kitap, 2008.

Karşıdevrim

"Artık ortam Batılılaşma karşıtlarının karşıdevrimi için hazırdı. ...Karşıdevrim, ülkenin 20. yüzyılda geçirdiği en önemli politik deneyimlerinden biriydi. 13 Nisan sabahı erken saatlerde İstanbul'daki Birinci Ordu birlikleri isyan başlatarak subaylarını kışlalarına hapsettiler.

...Sayılarının yaklaşık 20 bin civarında olduğu tahmin edilen isyancılar, Ayasofya Meydanı'na yürüyerek, şeriat düzeninin kurulmasını, başta Meclis Başkanı Ahmet Rıza olmak üzere önde gelen yöneticilerin istifasını ve Müslüman kadınların sokakta gezmesinin yasaklanmasını istediklerini duyurdular.

İngiliz Büyükelçiliği'nin aksine, Hükümet ve Parlamento şaşkınlık içindeydi. İTC'nin yayın organı *Tanin*'in bürosu yerle bir edildi. İTC'nin İstanbul'daki önde gelen sivil üyeleri saklandı ve Ahmet Rıza olduğu sanılan biri yanlışlıkla öldürüldü.

...Kargaşadan ilk nemalanan Sultan Abdülhamit oldu. Şeriat Yasası'nın daha katı bir biçimde uygulamaya alınacağına dair ferman yayınlayan Sultan, yeni bir iktidar döneminin başında gibiydi.

...Bu gelişmelerin Selanik tarafından kabul edilmesi söz konusu bile olamazdı.

...3. Ordu'yu durdurmak isteyen ve Anayasa'nın halen yürürlükte olduğunu söyleyen İngiliz Büyükelçisi Sir Gerard Lowther dürüst olmayan bir tavırla Sultan'ı destekledi. Büyükelçinin aksine, Balkan Komitesi'nin İngiliz liberalleri The Times'a bir mektup yazarak İTC'yi savundular." (s.70)

Carter V. Findley

Türk tarihi ile ilgili en son kitaplardan olan *Modern Türkiye Tarihi* kitabında Prof. Findley şöyle diyor:

"İstanbul'da silahlı bir ayaklanma yaşandı... Bir askeri isyan şeklini alan ayaklanmada Meclis'e yüründü ve şeriatın yürürlüğe konulmasını da içeren talepler sunuldu. Kalabalık, İttihat ve Terakki liderlerinin peşine düştü ve yirmi kadarı öldürüldü. (...) Ayaklanmada etkin rol oynayanlar, daha çok liberal muhalefet, dindar muhafazakârlar ve subaylar başta olmak üzere temizlik hareketinin kurbanlarıydı.

(...) Karşıdevrim girişimi başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra, 1909'dan 1913'e kadar ülkeye rekabetçi siyaset ve reformcu dinamizm hâkim oldu."[14]

Yabancı Yazarların Yorumları

Yabancı bilim adamı ve yazarlardan yaptığımız alıntılara göre yabancı yazarların yorumları şöyledir:

31 Mart Hareketi

1. 31 Mart Olayı, şeriatın ortadan kalktığına inanan ve şeriatı getirmeye çalışan gerici bir harekettir.
2. Hareketin hazırlanışında İttihat ve Terakki'ye ve Meşrutiyet düzenine karşı olan gruplar bir araya gelmiş, bir koalisyon oluşturmuştur.
3. Ekonomide bağımsız bir politika izlemek düşüncesinde olan ve kapitülasyonların kaldırılmasını isteyen İttihat ve Terakki'ye İngilizler olumlu bakmıyorlardı. İttihat ve Terakki'nin tam iktidarı ele geçirmeden yıkılmasını istiyorlardı. İngiltere Elçiliği baştercümanı Fitzmaurice'in bu harekete katkılarının olduğu belirtilmiştir (Paul Dumont, s.224).

   İngilizler zaten, İttihatçıların ulusalcı eğilimlerinden kuşku duyuyorlardı. Meşrutiyet'in ilanından yedi gün sonra, Ağustos 1908 başlarında İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, İstanbul'daki büyükelçiliğe gönderdiği mesajda, "Türkiye gerçekten meşrutiyet idaresini kurar ve bunu yaşatıp kuvvetlenirse, bu halin sonuçları şimdiden hiçbirimizin göremeyeceği derecede daha ileriye varır. Bunun Mısır'daki etkileri müthiş olur, ta... Hindistan'da kendisini hissettirir" diyordu.
4. 31 Mart karşıdevrim hareketini oluşturan koalisyon birliğinin en etkilisi, "Ahrarcı Parti" de toplanan liberal çevredir. Ahrarcı çevre, Feroz Ahmad'ın da belirttiği gibi, ordunun İttihat ve Terakki'yi yıkacağını ve Ahrarcı bir hükümeti destekleyeceğini

(14) C.V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi,* Timaş Yayınları, 2011

umuyordu. Bu nedenle, İngiliz Büyükelçiliği'yle çok yakın ilişkiye girerek Selanik'teki 3. Ordu'yu kendi taraflarına çekmeye çalışıyorlardı.

5. Ayaklanmada aşırı dinci örgüt "İttihad-ı Muhammedi" ve onun lideri Derviş Vahdeti önemli rol oynamıştır. İttihad-ı Muhammedi, medrese öğrencilerini, alaylı subayları ve askerleri tetiklemiştir. Padişahın şehzadesi Burhaneddin Efendi bu cemiyetin üyesidir.
6. Rum azınlığın sözcüsü *Neologos* gazetesi, isyancıların yanında yer almıştır. Yabancı bilim adamları, özellikle bunun önemini vurgulamaktadırlar.
7. Yabancı bilim adamları 31 Mart'ı anlatırlarken genellikle "gerici bir hareket" ve "karşıdevrim" tanımlamalarını yapmaktadırlar.
8. Padişah Abdülhamit'in bu isyandan yararlanmaya çalıştığı, hareketi durdurmak için herhangi bir girişimde bulunmadığı, tersine oldubittiyi kabul etmesinin isyancıları teşvik ettiği ve padişahın bu durumdan eski otoritesini kurma yolunda yararlanmak istediği vurgulanmaktadır. (Feroz Ahmad ve Madran.)
9. *Volkan* gazetesinin parasız dağıtılmasının önemli bir nokta olduğu, bu nedenle bu para kaynağının saray, liberaller veya İngilizlerce karşılanmasının olanaklı olduğu belirtilmiştir.
10. "Hareket Ordusu'nun girişimi", anayasa, "hürriyet" ve demokrasiyi yeniden kurmak olarak nitelenmektedir.

Sonsöz

Bu kitapta Türk demokrasi ve özgürlük hareketi genel tarihsel gelişim çerçevesinde ele alınarak incelenmiştir.

Birinci Bölüm, Osmanlı'nın yükseliş ve gerileyiş sürecini ele alıyor.

Gerileme döneminde Osmanlı'nın Avrupa'da karşı karşıya kaldığı yenilgilerin Osmanlı reform hareketlerini zorladığı, reformlara yataklık yaptığı, reformları tetiklediği özellikle belirtilmiştir.

Bu bölümde, ayrıca Osmanlı'daki reform hareketleri ve anayasal gelişmeler özet olarak verilmiştir.

İkinci Bölüm'de I. Meşrutiyet'in ilanı incelenmiştir. Türklerin ilk yazılı anayasası olan 1876 Anayasası ve daha sonra bu anayasanın Abdülhamit tarafından rafa kaldırılışı ele alınmıştır. Bu bölümde aydınların, şair ve yazarların baskıcı rejime karşı direnişleri üzerinde durulmuştur.

24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı, özgürlük ve demokrasi gelişmeleri tarihimizin çok önemli bir temel taşıdır. Bu konu Üçüncü Bölüm'de incelenmiştir.

24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından 8 ay sonra İstanbul'da 31 Mart 1909 olayı patlak verdi.

Bu olay çok yönlü sosyal ve siyasal bir harekettir. Gerici nitelikli ve dinsel motifler içeren bir olaydır. Kuşkusuz önceden planlanmış ve düzenlenmiş bir ayaklanmadır. Bu olay kitabın Dördüncü Bölümü'nde ele alınmıştır.

31 Mart Olayı kitapta, o günlerin gazete yazılarına, belgelere, görgü tanıklarının gözlemlerine yer verilerek ve daha önce yayınlanan kitaplara gönderme yapılarak ve geniş dipnot kullanılarak anlatılmıştır.

O günlerde ordu içinde alaylı-mektepli çelişkisi vardı; bu çelişkiye dini etkenler de katıldı. Er ve erbaşlar önce subaylara karşı

zor kullanarak onları tırtıklayıp, ellerini, kollarını bağlayıp onları hapsederek olayları başlattılar.

Hemen sonra, ilmiye talebeleri, hocalar ve ulemanın bir kısmı da olaylara katıldılar.

Kuşkusuz olayın hazırlanmasında ve gelişmesinde muhalefet partisi Ahrar, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, muhalif basın ve dış etkenler rol oynamıştı. 31 Mart olayları, İTC'ye ve 1908 Devrimi'ne karşı olan geniş bir cephenin ürünüdür. Bu sosyolojik olayda etkili olan siyasal aktörler teker teker ele alınarak irdelenmiştir.

Olayın üzerinden 100 yıl geçtiği halde, 31 Mart özellikle 2000'li yıllarda Türkiye'de yeni yorumlarla güncelliğini korumaktadır.

Bunun önemli bir nedeni, 31 Mart'ın bir dönüm noktası olmasıdır. Bu dönüm noktasını Prof. Akşin, *31 Mart Olayı* kitabının 3. baskısına yazdığı önsözde bir cümle ile şöyle anlatmıştır.

"31 Mart Olayı son çağa girmenin şoku karşısında, geleneksel kesimin kanlı tepkisidir."(1)

Bu olay, evet geleneksel kesimin kanlı tepkisiydi, ama sadece böyle kalmadı. Eski düzeni isteyenlere karşı da ilerlemeciler tepkilerini koymakta gecikmediler. Bu da *"Hareket Ordusu"* adı verilen ve Rumeli'den gelen ordu birliklerinin işe el koyup geriye dönüşü durdurmalarıdır.

Sosyolojik olarak 31 Mart Olayı "statükonun muhafazası"nın dışavurumudur. Bu kanlı olay anti-tepkiyi yaratmış, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelmesiyle "modernleşme" ve "ilerlemenin sürmesi" sağlanmıştır.

2000'li yıllarda konunun değişik yorumlarla ele alınmasını, tartışılmasını demokratik sistemin işlemesine bağlıyorum.

Muhafazakâr kesimin yarattığı bir koalisyonun yüzde elliyi aşan bir oy çokluğuyla iktidara gelmesi, geçmiş olayları yeniden yorumlama ve değerlendirme yapma gereksinmesini doğurmuştur.

Türk toplumu, günümüzde bir yandan karşı durulamayan "sürekli bir teknolojik gelişim", öte yandan da "geçmişe özlem duyguları"

---

(1) Sina Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma,* 31 Mart Olayı, age, 3. Basıma Önsöz, s.12.

içinde yepyeni bir döneme girmenin çelişkilerini, şokunu ve gelişmelerini yaşamaktadır.

Ancak tarihsel olaylar ve belgeler kolayca ters yüz edilemezler.

Bu nedenle tarihimizde, önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilen 31 Mart Olayı ele alınırken, sosyoloji ve siyaset bilimi metodolojisinin bilimsel çerçevesinden hiç ayrılınmamış, özellikle olayı etkileyen tüm aktörlerin rolleri üzerinde nesnel olarak durulmaya çalışılmıştır.

Toplumsal ve siyasal olaylar tek bir olguya ya da sebebe indirgenerek irdelenemez... İrdelenmeye kalkışılırsa, nesnelliğini kaybeder.

31 Mart'la ilgili olarak basite indirgenen yorumlar ve değerlendirmeler karşısında, kitapta ayrıca yabancı yazar ve bilim adamlarının konu ile ilgili görüşlerine topluca yer verilmiştir. Böylece, bu konuda bilimsel yönde bir katkı yaratılmaya çalışılmıştır.

Toplumsal olaylar durmaz. Toplumsal gelişme sosyolojinin ve bilimsel diyalektiğin doğal sonucudur. Geriye gidiş başarılı olmaz... Olamaz...

Yararlanılan Kaynaklar

Yararlanılan kaynakların listesi verilmeden önce, İttihat ve Terakki ve 31 Mart'la ile ilgili temel kitaplar üzerinde kısaca durulalcaktır.

Temel Kitaplar

Öğrencisi olmaktan kıvanç duyduğum Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya derslerinde, II. Meşrutiyet dönemini Türk siyasal yaşamının bir laboratuvarı olarak nitelerdi.

Türkiye'de Siyasal Partiler kitabının I. Cildi, *İkinci Meşrutiyet Dönemi*'nin temel esaslarını verir.[1] *İttihat ve Terakki – Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi* başlığını taşıyan III. Cilt'te tüm dönemi ve İttihat ve Terakki'yi derinlemesine inceler.[2] Tarık Zafer'in kitapları temel kaynak yapıtlardır.

31 Mart Olayı'nın tek başına ele alınıp incelenmesi (monograph) Sina Akşin tarafından yazılan doktora teziyle gerçekleşti. Bu tez, *Şeriatçı Bir Ayaklanma – 31 Mart Olayı* adıyla 1969 yılında kitap olarak yayınlandı. Kitabın üçüncü baskısı, İmge Yayınevi tarafından 1994 yılında yapıldı.[3]

31 Mart Olayı konusunda, o tarihe kadar elde bulunan bütün belgeler, kaynaklar, yerli ve yabancı kitaplar, o dönemin gazeteleri taranıp derinlemesine incelenerek ortaya çıkan bu doktora tezi, kuşkusuz bu konudaki temel kaynakların birincisidir.

---

(1) Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi,* C.I, Hürriyet Vakfı Yayını, 1984.

(2) Tarık Zafer Tunaya, *İttihat ve Terakki – Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi,* C.III, Hürriyet Vakfı Yayını, 1989.

(3) Sina Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma – 31 Mart Olayı,* 3. Baskı, İmge, 1994.

Sina Akşin tarafından yazılan ve 1980 yılında ilk baskısı yapılan *Jön Türkler ve İttihat Terakki* kitabı da konuyla ilgili çok önemli bir yapıttır.[4]

31 Mart'la ilgili olarak incelemelerde bulunan bir başka tarihçi Yusuf Hikmet Bayur'dur. Türk Tarih Kurumu tarafından basılan, Bayur'un *Türk İnkılabı Tarihi* kitabının I. Cilt, II. Kısmı (291 sayfa) tamamen bu konulara ayrılmıştır.[5] Yusuf Hikmet Bayur, Başbakanlık Arşivi, günün gazeteleri, dönemin devlet adamlarının anıları ile Alman, İngiliz, Fransız ve Rus belgelerinden yararlanmıştır.

Yine aynı şekilde Celal Bayar, *Ben de Yazdım* kitabında 31 Mart'la ilgili bilgi ve belgeler yayınlamıştır.

Ali Cevat Bey'in Fezlekesi önemli bir belgedir. II. Abdülhamit'in Başkâtibi Ali Cevat Bey'in o günlere ait gözlemlerini ve resmi belgeleri içeren rapor, Faik Reşit Unat tarafından yayına hazırlanarak TTK tarafından yayınlandı. Bu çok değerli kitapta Ekler bölümünde 34 belge ve ayrıca bir günce yer almaktadır.[6]

31 Mart olayları sırasında Harbiye öğrencisi olan Ahmet Bedevi Kuran'ın İttihat Terakki ve Jön Türklerle ilgili önemli kitapları vardır. Kaynakça'da gösterilmiştir.

Süleyman Kâni İrtem, İTC üyesi olup İstanbul'da valilik ve belediye başkanlığı yapmıştır. Onun üç kitabı, *Yıldız ve Jön Türkler, Meşrutiyet Doğarken* ve *31 Mart İsyanı,* araştırmacı yazar Osman Selim Kocahanoğlu tarafından yayına hazırlanmış, Temel Yayınları tarafından basılmıştır.

M. Naim Turfan tarafından İngilizce olarak yazılan ve 2003'te *Jön Türklerin Yükselişi* adıyla Türkçeye kazandırılan kitap da dönemin incelenmesi yönünde ihmal edilmemesi gereken önemli bir yapıttır.[7]

---

(4) Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,* 3. Baskı, İmge, 2001.
(5) Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi,* C.I, Kısım II, TTK, 1991.
(6) Faik Reşit Unat (Yayına Hazırlayan), *İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Hadisesi,* 3. Baskı, TTK, 1991.
(7) M. Naim Turfan, *Jön Türklerin Yükselişi* (Çeviren Mehmet Moralı), Alkım, 2003.

Son yıllarda, 31 Mart'la ilgili kapsamlı bir kitabı Kocahanoğlu yayınladı. *31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdülhamid* adını taşıyan 653 sayfalık bu kitap, 2009 yılında yayınlanmıştır.[8] Üç kısımdan oluşan kitabın Giriş bölümü "31 Mart'ın Perde Arkası ve Siyasal İslamın Zihniyet Sorunu", I. Bölümü "Derviş Vahdeti ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti", II. Bölümü ise "31 Mart Ayaklanması ve Hareket Ordusu" başlıklarını taşımaktadır. Çok geniş olarak dipnot kullanılan kitap, 31 Mart Olayı'nda bir kaynak kitap niteliğindedir.

Kuşkusuz diğer kaynaklar ve yabancı yazarların konuyla ilgili kitap ve makalelerine ilgili bölümlerde işaret edilmiş, gönderme yapılmış, tüm kaynaklar ayrıca Kaynakça'da gösterilmiştir.

(8) Osman Selim Kocahanoğlu, *31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdülhamid,* Temel Yayınları, 2009.

Kaynakça

Ahmad, Feroz, *İttihat ve Terakki,* Kaynak, 1984

Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye – 1945-1980,* Hil, 1994

Ahmad, Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizme,* 3. Basım, Kaynak, 1996

Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu,* 2. Basım, Kaynak Yayınları, 1999

Ahmad, Feroz, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye,* Bilgi Üniversitesi Yayını, 2006

Ahmet Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* II Cilt, İlgi Kültür Yayıncılık, 2008

Ahmet Rasim, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Reform Çabaları İçinde Batış Evreleri,* İstanbul, Çağdaş Yayıncılık, 1987

Ağaoğlu, Samet, *Kuvayı Milliye Ruhu,* Kaynak, 1999

Akçura, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset,* 5. Baskı, TTK, 2007

Akçura, Yusuf, *Türkçülüğün Tarihi,* 2. Basım, Kaynak, 2001

Akgün, Seçil Karal, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik,* Temel Yayınları, 2006

Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,* 3. Baskı, İmge, 2001

Akşin, Sina, *Şeriatçı Bir Ayaklanma – 31 Mart Olayı,* 3. Baskı, İmge, 1994

Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi,* İş Bankası, 2007

Akşin, Sina ve Sarp Balcı, Barış Ünlü (Editörler), *100. Yılında Jön Türk Devrimi,* İş Bankası Kültür Yayını, 2010

Alkan, Necmettin, "31 Mart Vak'ası Neyin Kılıfıydı?", *Derin Tarih,* Sayı 1, Nisan 2002, s.32-34

Altan, Ahmet, *İsyan Günlerinde Aşk (Roman),* Cem Yayınları, 2001

Altay, Fahrettin, *On Yıl Savaş ve Sonrası,* Eylem Yayıncılık, 2008

Altınkaynak, Hikmet, *Türk Edebiyatında Yazarlar ve Şairler Sözlüğü,* Doğan Kitap, 2007

Armağan, Mustafa, *Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı,* Ufuk Kitap, 2000

Arsel, İlhan, *Aydın ve Aydın, İnkılap,* 1993

Atay, Falih Rıfkı, *Batış Yılları,* Batış, 2000

Atatürk'ün Silah Arkadaşları, Atatürk Araştırma Merkezi, 1999
Avcıoğlu, Doğan, *31 Mart'ta Yabancı Parmağı,* Bilgi, 1969
Atilhan, Cevat Rifat, *Bütün Çıplaklığıyla 31 Mart Faciası,* 2. Baskı, Aykurt Neşriyat, 1979
Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam,* 15. Baskı, Remzi, 2004
Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam,* 14. Baskı, Remzi, 2011
Aydemir, Şevket Süreyya, *Enver Paşa,* C.II, Remzi, 1993
Backard, David, "İhtilalle Sona Eren Bir Macera", Sadberk Müzesi, *İkinci Meşrutiyet'in İlanının 100. Yılı,* 2008
Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyat Tarihi,* MEB, 2001
Bayar, Celal, *Ben de Yazdım,* C.1, Sabah Kitapları, 1997
Bayur, Hikmet Yusuf, *Türk İnkılabı Tarihi,* C.I, Kısım II, TTK, 1991
Belge, Murat, *Militarist Modernleşme – Almanya, Japonya ve Türkiye,* İletişim, 2011
Berkes Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (Çeviren: Ahmet Kuyaş), YKY, 2002
Bleda, Mithat Şükrü, *İmparatorluğun Çöküşü,* Destek Yayınevi, 2010
Coşkun, Alev, *Liberal Ekonominin Çöküşü – Küresel Kriz,* Cumhuriyet, 2011
Coşkun, Alev, *Tarihi Unutmamak – Günceli Yakalamak,* 3. Baskı, Cumhuriyet, 2010
Çavdar, Tevfik, *Türk Demokrasi Tarihi,* 1839-1950, İmge, 1995
Çağlar, Yusuf (Hazırlayan), *Kanun-i Esasi'den Askeri Müdahaleye, II. Meşrutiyet,* Zaman Kitap, 2008
Çalışlar, İpek, *Halide Edip – Biyografisine Sığmayan Kadın,* Everest, 2010
Cebesoy, Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk,* Temel Yayınları, 2000
Çetiner, Selahattin, *Çöküş Yılları – II. Abdülhamit – Jön Türkler – İttihat ve Terakki,* Remzi, 2008
Danışmend, İ. Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* C.IV, İstanbul, 1972
Danışmend, İ. Hami, *Sadrazam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmi ve Hususi Vesikalara Göre 31 Mart Vak'ası,* İstanbul, 1974
Düzel, Neşe, "Pazartesi Konuşmaları: Cemil Koçak", *Taraf,* 9.11.2009
Duru, Kâzım Nami, *İttihat ve Terakki, Hatıralarım,* İstanbul, Sucuoğlu Matbaası, 1957
Edip, Halide, *Mor Salkımlı Ev,* Özgür Yayınları, 1996
Erdoğan, Tamer (Kitap Koordinatörü), *II. Meşrutiyet'in İlk Yılı,* YKY, 2008
Ergün, Mustafa, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri 1908-1911,* Ankara, Ocak Yayınları, 1996

Findley, Carter V., *Modern Türkiye Tarihi, İslam, Milliyetçilik ve Modernlik, 1789-2007,* (Çeviri: Güneş Ayas), Timaş, 2011
Görgülü, İsmet, *Atatürk Özel Yaşamı – Uydurmalar – Saldırılar – Yanıtlar,* Bilgi, 2002
Gronau, Dietrick, *Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyet'in Doğuşu,* (Çeviren Gülderen K. Pamir), Altın Kitaplar, 1994
Gündem, Mehmet, "Ahmet Altan'la Söyleşi", *Zaman,* 20-21 Mayıs 2001
Güneş, İhsan (Grup Başkanı), *Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş I. ve II. Meşrutiyet,* C.I, TBMM Vakfı Yayınları, 1996
Güran, Tevfik, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar,* İstanbul, Eren, 1998
Güven, Gül Çağalı, "80. Yılında 31 Mart", *Cumhuriyet,* 13-14 Nisan 1989
Hür, Ayşe, "31 Mart İhtilal-i İrticaiyesi mi?", *Taraf,* 6.4.2008
Hür, Ayşe, *Öteki Tarih-1,* Profil, 2012
İnalcık, Halil, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Belleten,* C.XXVIII, s.112, Ekim 1964
İrtem, Kâni Süleyman (Haz. O.S. Kocahanoğlu), *Meşrutiyet Doğarken,* Temel Yayınları, 1999
İrtem, Kâni Süleyman (Haz. O.S. Kocahanoğlu), *Yıldız ve Jön Türkler,* Temel Yayınları, 1999
İrtem, Kâni Süleyman (Haz. O.S. Kocahanoğlu), *31 Mart İsyanı,* Temel Yayınları, 2003
Jenkins, Hester D., *Robert Kolej'in Kızları,* Dergâh Yayınları, 2008
Kansu, Aykut, *1908 Devrimi,* İletişim, 6. Baskı, 2011
Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi,* C.IX, TTK, 1996
Karal, Enver Ziya, *Halet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği, 1802-1806,* İstanbul, 1940
Karaveli, Orhan, *Tevfik Fikret ve Haluk Gerçeği,* Pergamon, 2005
Kars, H. Zafer, *1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği,* Kaynak Yayınları, 1997
Kaynak Yayınları, *İttihat Terakki ve Jön Türkler,* Kaynak Yayınları, 2009
Kaynar, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat,* Ankara, 1954
Kilercioğlu, Orhan, *Çöküş – Bir Devrin Dramı,* Çatı Kitapları, 2011
Kinros, Lord, *Bir Milletin Doğuşu,* Sanders, 1969
Kocabaş, Süleyman, *31 Mart Olayı'nın İç Yüzü – II. Abdülhamid Nasıl Devrildi?,* 3. Baskı, Bayrak Yayıncılık, 2009
Kocahanoğlu, Osman Selim, *31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdülhamid,* Temel Yayınları, 2009

Koloğlu, Orhan, *Avrupa'nın Kıskacında Abdülhamit,* İletişim, 2005
Kubalı, Hüseyin Nail, *Türk Esas Teşkilat Hukuku,* İstanbul, TAV, 1960
Kuran, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler,* 2. Basım, 2000
Kuran, Ahmet Bedevi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele,* İş Kültür, 2012
Kurdakul, Şükran, *Namık Kemal Yaşamı – Kişiliği,* Altın Kitaplar, 1991
Kurdakul, Şükran, *Çağdaş Türk Edebiyatı, Meşrutiyet Dönemi 1,* Evrensel Basım-Yayın, 4. Baskı, 1994
Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (III. Edisyon Çeviri), Arkadaş, 2002
Madran, Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* II. Cilt (Çeviren: Server Tanilli), Cem Yayınevi, 1995
Macfie, A.L., *Osmanlı'nın Son Yılları 1908-1923,* Çevirenler Damla Acar, Funda Soysal, Kitap Yayınevi, 2003
Mahmut Şevket Paşa, *Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü,* İstanbul, Arba Yayınları, 1988
Mardin, Şerif, "Fransız Devrimi'nin Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkisi", (Çeviren K. Berkarda), *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi,* 1989, S.1-2, s.57-34
Mardin, Şerif, *The Genesis of Young Ottoman Thought,* Princeton, Princeton Unv. Press, 1962
McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün,* 2. Baskı, İnkılap, 1995
Mechin, Benosit, *Mustafa Kemal – Bir İmparatorluğun Ölümü,* Bilgi, 1999
Mevlanzâde Rifat, *İnkilab-ı Osmani'den Bir Yaprak – Yahut 31 Mart 1325 Kıyamı,* Kahire, Matbaatül Ahhar, 1329 (1913)
Meydan, Sinan, *Cumhuriyet Tarihi Yalanları,* Cilt I ve II, İnkılap, 2011
Ortaylı, İlber, *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu,* İş Bankası Kültür Yayını, 2008
Ortaylı, İlber, "İkinci Viyana Kuşatması'nın İktisadi Sonuçları Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları II,* İstanbul, 1981
Ortaylı, İlber, Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu, Seçme Eserleri II, İş Bankası, 2008
Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,* Hil Yayınları, 1983
Örik, Nahid Sırrı, *Sultan Hamid Düşerken (Roman),* 1975
Özakman, Turgut, *Vahdettin M. Kemal ve Milli Mücadele, Yalanlar, Yanlışlar, Yutturmalar,* Bilgi, 1997

Özkan, Abdullah (Hazırlayan) *Osmanlı Tarihi 1299-1922,* Boyut Kitapları, 2006

Övür, Mahmut, "İttihat ve Terakki Zihniyetiyle Hesaplaşmak", *Sabah,* 2.2.2012

Özek, Çetin, *Devlet ve Din,* Ada Yayınları, 1982

Palmer, Alan, *Osmanlı İmparatorluğu – Bir Çöküşün Tarihi* (Çev. Belkıs Dişbudak), Sabah Yayınları, 1995

Sadberk Hanım Müzesi, *İkinci Meşrutiyet'in İlanının 100. Yılı,* Sadberk Hanım Müzesi, 2008

Sav, Ergun, *Atatürk ve İki Büyük Türk Düşünürü – Namık Kemal – Ziya Gökalp,* Bilgi, 2001

Shaw, Starford J. ve Shaw Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye,* 2. Cilt, 2. Baskı, E Yayınları, 1994

Sorgun, Taylan, *İttihat ve Terakki,* Beyaz Balina, 2001

Steinhaus, Kurt, *Türk Devrimi,* Örgün Yayınevi, 2002

Süleyman Şevket Paşa, *Hatıralarım – 31 Mart Vak'ası,* Arma Yayınları, 2004

Talat Paşa, *Hatıralarım ve Müdafaam,* Kaynak Yayınları, 2006

Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,* 9. Baskı, YKY, 2002

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim, C.4, "Meşrutiyet Maddesi", s.947-976

Topuz, Hıfzı, *Türk Basın Tarihi,* Remzi, 2003

Tunaya, Tarık Zafer, *Hürriyetin İlanı – İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar,* Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler – İkinci Meşrutiyet Dönemi,* C.I, Hürriyet Vakfı, 1984

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler – İkinci Meşrutiyet Dönemi,* C.III, Hürriyet Vakfı, 1989

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler 1876-1938,* 2. Kitap, Bilgi Üniversitesi Yayını, 2002

Turan, Mustafa, *Taşkışla'da 31 Mart Faciası,* Aykurt Meşriyat, 1964

Turan, Şerafettin, *Mustafa Kemal Atatürk,* Bilgi, 2004

Turfan, Naim M., *Jön Türklerin Yükselişi* (Çeviren: Mehmet Moralı), Alkım, 2003

Ulubelen, Erol, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye,* Cumhuriyet Kitapları, 2005

Ulusoy, Mehmet, "Türk Devriminin Kökleri ve Yüz Elli Yıllık İttihatçı Zihniyet", *Teori,* Nisan 2012, Sayı: 267, s.38-55

Unat, Faik Reşit, 2. *Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Hadisesi* (Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi), TTK, 1991

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi,* C.IV, TTK

Üçok, Coşkun; Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi,* Ankara, Savaş Yayınları, 1999

Velidedeoğlu, H. Veldet, "Kanunlaşma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat,* C.I, MEB Yayını, 1940

Villalta, J. Blanco, *Atatürk* (Çev. Fatih Özsu), Kültür Bakanlığı, 2000

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (Çeviren: Yasemin Saner), 24. Baskı, İletişim, 2009

Zürcher, Erik Jan, *Milli Mücadelede İttihatçılık,* 2. Basım, Bağlam, 1995

Dizin

-A-

Abadan, Yavuz, 49, 53

Abdullah Cevdet, 86, 97, 160

Abdullah Efendi, 26

Abdullah Zühtü, 142

Abdurrahman Şeref, 174-175

Abdülaziz, 53-54, 71-72, 74-75, 84, 135

Abdülhamit II., 10, 24, 53, 56, 69, 72-76, 79-89, 91, 93-95, 97-99, 101-103, 107-109, 119-121, 124, 126-127, 131, 135-136, 142-145, 150-151, 153-154, 156, 160, 180, 185, 187-190, 195, 198-199, 201-204, 206-211, 214, 216, 229, 231-232, 240-242, 245, 249, 252, 255, 257-258, 263, 265, 270, 274- 275

Abdülmecit, 47-48, 53, 55

Adanalı Hayret, 149

Adıvar, Halide Edip, 95, 98, 169-170, 182, 224-226, 227, 244, 274

Agâh Efendi, 57-59

Ağaoğlu Ahmet, 95-96

Ağaoğlu, Samet, 66-67

Ahmad, Feroz, 87, 136, 222, 243-248, 263, 264

Ahmed Rıza, 182

Ahmet Atıf Efendi, 36, 39

Ahmet Cevdet Paşa, 37, 190, 273

Ahmet Fazlı, 144-145

Ahmet Hikmet, 98

Ahmet İzzet Paşa, 197

Ahmet Mithat, 63, 103, 143

Ahmet Rasim, 40, 180, 273

Ahmet Refik, 174, 192, 193

Ahmet Rıza Bey, 86-87, 110, 127, 130, 144, 164, 167, 172-173, 178-179, 197, 206, 237, 241, 251, 262

Ahmet Samim, 142

Ahmet Tevfik Paşa, 185, 190, 197, 241, 251, 258

Akçuraoğlu Yusuf, 95-96, 134

Akgün, Seçil Karal, 23

Akşin, Sina, 66, 87-88, 112, 121, 123-124, 126, 129-131, 145, 148, 156, 168, 171, 183-186, 190, 192-193, 195, 202-205, 208-210, 212, 215-216, 221, 222, 266, 269, 270, 279

Aleksandr I *(Çar)*, 257

Alemdar Mustafa Paşa, 45

Ali Cevat Bey, 123, 126, 185, 189-190, 202, 214, 229, 270, 277

Ali Fethi, 110, 228

Ali Haydar Bey, 191

Ali Kabuli Bey, 187-190, 193, 197, 202, 228

Ali Kemal, 190

Âli Paşa, 153
Ali Rıza Bey, 168
Ali Rıza Paşa, 162, 170-171, 178-179, 185-186, 196
Ali Suavi, 57-59, 76, 81
Ali Sururi Efendi 75
Alkan, Necmettin, 230-232
Altan, Ahmet, 221-222, 273
Altay, Fahrettin, 195
Altınkaynak, Hikmet, 63, 99
Armağan, Mustafa, 82, 85, 153
Asım Gündüz, 230
Atatürk, Mustafa Kemal, 10, 67, 102, 110, 186, 196, 220, 228-230, 249, 257, 275-277
Atay, Falih Rıfkı, 181
Atıf Bey (Kamçıl), 115
Atilhan, Cevat Rifat, 205
Avcıoğlu, Doğan, 153-156, 211
Avni Paşa, 72
Ayverdi, İlhan, 34

-B-

Babanzade, İsmail Hakkı, 177
Backard, David, 261
Bahaettin Şakir Bey, 178-179
Banarlı, Nihat Sami, 63, 102
Bayar, Celal, 131, 155, 157, 177, 180, 195, 270
Baydar, Mustafa, 167
Bayezit I., 15
Bayezit II., 15, 19
Bayur, Yusuf Hikmet, 114, 145, 147, 212-213, 270
Bayülgen, Meral, 176
Bazin, L., 250
Bediüzzaman Saidi Kürdi, 134
Beldecianu, N., 250
Beldiceanu, I., 250
Belge, Murat, 94
Berkarda, K., 276
Berkes, Niyazi, 27-28, 30, 44, 59-60, 94, 103
Bernadot, 257
Bilsel, Cemil, 153
Bismarck, 257
Bleda, Mithat Şükrü, 87, 203, 274
Bolayır, Ali Ekrem, 98
Bozkurt, Gülnihal, 17, 62, 278

-C-Ç-

Calvin, Jean, 34
Canbulat, İsmail, 87, 112-113, 184
Cavit Bey, 178
Cebesoy, Ali Fuat, 229-230
Celalettin Arif, 144
Cenap Şehabettin, 98
Cevat Bey, 126, 185, 189-190, 194, 202, 214, 229, 277
Cevat Paşa, 178-179, 186
Cevdet Paşa, 37, 50, 273
Coşar, Fatma Mansur, 34
Coşkun, Alev, 8, 10, 35, 191
Çalıkoğlu, Asım, 176
Çalışlar, İpek, 224-227
Çavdar, Tevfik, 58, 59, 71, 113, 126, 222
Çelikkol, Zeki, 257
Çetiner, Selahattin, 87, 114

-D-
Danişmend, İsmail H., 185
Darwin, 80, 130
Dean, E. *(Sir),* 237
Dehri Hoca, 179
Derviş Mehmet, 10
Derviş Vahdeti, 129-131, 137, 143, 146, 157, 173, 181-182, 192, 206, 209-210, 215-216, 228, 231-232, 237, 239, 244, 252-253, 261, 263, 271
Descartes, 52
Diderot, 33
Dink, Hrant, 219
Dumont, Paul, 250, 252, 263
Düzel, Neşe, 222
Dwight, H.G., 237

-E-
Ebüzziya Tevfik, 63
Edip Servet, 87
Edward VII., 113
Elmalılı Hamdi, 149
Emir Arslan Bey, 172-173, 197
Ergin, Osman, 162
Erozan, Celal Sahir, 98
Ersoy, Mehmet Akif, 92, 133
Esat Bey, 178, 179
Esat Paşa, 113
Eyüp Sabri Bey, 114

-F-
Fatin Hoca, 149
Fazlı Bey, 145, 198
Felek, Burhan, 167
Findley, Carter V., 22, 25, 41, 107, 114, 262-263, 274
Fitzmaurice, 211, 251-252, 263
Forides, Hıristo, 75
Fuat Paşa, 154
Fuat, Mehmet, 102

-G-
Galileo, 52
Garvin, J.L., 260
Gaspıralı İsmail, 96
Gazi Osman Paşa, 79
Georgeon, François, 250
Godhan, Nikola, 75
Goltz Paşa, 156
Gökalp, Ziya, 57, 61, 95, 97, 134, 277
Görgülü, İsmet, 10, 220
Grammont, J.L. Bacque, 250
Graves, P.P., 244
Grey, Edward *(Sir),* 155, 263
Gronau, Dietrich, 248-249
Günaltay, Şemsettin, 37
Gündem, Mehmet, 221
Güran, Tevfik, 25
Güresin, Ecvet, 211
Güven, G. Çağalı, 170, 174, 182, 202

-H-
Hacı Akif Efendi, 179
Hafız İsmail Hakkı, 110
Hakkı Baha, 87
Hakkı Behiç, 142
Halil Hoca, 176
Halis Efendi, 176
Hamdi Çavuş, 171
Hamdullah Suphi, 95
Harmancı, Mehmet, 238

Hasan Fehmi Bey, 142, 145, 158, 166-170, 196, 215, 260-261
Hasan Paşa, 151
Haydar Efendi, 176
Hayrullah Efendi, 72, 75
Hazım Çavuş, 171
Herald, Levent, 250
Hoca Rasim, 177, 178, 179, 180
Hür, Ayşe, 227, 228, 229
Hüseyin Hilmi Paşa, 128, 146, 161, 167, 169, 178-179, 185, 186, 203, 245, 258, 260-261
Hüseyin Hüsnü Paşa, 196-198, 241
Hüseyinzade Ali, 86

-İ-J-

İbrahim *(Sultan),* 16
İbrahim Paşa, 195
İhsan Fikri Bey, 194
İlyadis Efendi, 75
İlyas Sami, 175
İnalcık, Halil, 49
İnönü, İsmet, 110, 152, 228, 230
İrtem, Süleyman Kâni, 143, 270
İsmail Fazıl Paşa, 59
İsmail Hakkı Bey, 177
İsmail Kemal Bey, 163, 237-238, 241
İsmet Hakkı, 124
Jenkins, Hester D., 226

-K-

Kamacı Arif, 171
Kâmil Paşa, 122, 127-128, 136, 155, 161, 196, 214, 215, 231-232, 245, 258
Kansu, Aykut, 136, 206-207
Kant, 52
Kaplan, Mehmet, 102
Karabekir, Kâzım, 110, 228, 230
Karal, Enver Ziya, 38-39, 45, 47, 67, 77, 97, 110
Karaveli, Orhan, 100, 102-103, 275
Kaynar, Reşat, 47
Kâzım Nami, 87-88, 95, 111, 274
Keçecizade Fuat Paşa, 154
Keçecizade İkbal, 124
Kıbrıslı Tevfik, 144
Kısakürek, Necip Fazıl, 89, 220
Kinros *(Lord),* 109
Kirkor Zöhrap, 144, 167
Kocahanoğlu, Osman Selim, 129-130, 133-134, 143, 146, 149-150, 159, 162, 167, 171, 173, 175, 177-179, 181-182, 195, 203, 210, 212, 215, 222, 271
Koçak, Cemil, 222-223, 225, 227, 274
Koloğlu, Orhan, 82
Köprülü, Fuat, 95
Kör Ali, 123-124, 129, 192, 250
Kubalı, Hüseyin Nail, 49
Kubilay *(Teğmen),* 10
Kuran, Ahmet Bedevi, 87-88, 111, 144, 186, 205-206, 209, 270
Kurdakul, Şükran, 57, 64, 99, 101-102

-L-

Lavoisier, 52
Lawther, G., 193
Lewis, Bernard, 19, 35, 37, 77, 222, 235-236

Lowther, Gerard, 262
Luther, Martin, 34

-M-
Macfie, A.C., 260-261
Madran, Robert, 222, 250, 264
Mahir Sait, 144, 175
Mahmut Celalettin Paşa *(Damat)*, 74
Mahmut Celalettin Paşa, 144, 208
Mahmut II., 16, 24, 26-31, 39-41, 45-47, 53, 55, 57, 76
Mahmut Muhtar Paşa, 171
Mahmut Nedim Paşa, 58
Mahmut Şevket Paşa, 156, 186, 195, 198, 210, 230, 242, 276
Mardin, Şerif, 43, 68, 162
McCarthy, Justin, 80
McCullagh, 202, 237
Mechin, Benoist, 257
Mehmet Ali, 27, 46, 47
Mehmet Çelebi, 15
Mehmet II., 15
Mehmet IV., 16
Mehmet Reşit, 86
Mehmet Sait Halet Efendi, 38-39
Mehmet Tahir, 87
Meternik, 257
Mevlanzâde Rifat Bey, 128, 142, 145, 166, 178, 187, 190, 208, 216, 220, 276
Meydan, Sinan, 10, 220
Mithat Paşa, 71-76, 84, 86, 98, 144, 208
Mizancı Murat, 142, 190, 204, 205, 215-216, 241
Montesquieu, 33, 52, 56
Moralı, Mehmet, 213, 270
Muallim Naci, 56
Muhammet *(Hz.)*, 131
Muhtar Paşa, 162, 171, 178-179, 193, 209
Mumcu, Ahmet, 17, 62, 278
Mumcu, Uğur, 219
Murat Bey, 142, 183, 204-205, 215, 236, 250
Murat Efendi, 188
Murat I., 15
Murat II., 15
Murat V., 72, 84
Murat, Mehmet, 204
Mustafa Efendi, 162, 176
Mustafa Fazıl Paşa, 58
Mustafa Necip, 112, 113
Mustafa Reşit Paşa, 47, 48, 275
Mustafa Sabri Efendi, 149
Müzürüs Paşa, 153

-N-
Naci, Ömer, 87
Namık Kemal, 56-64, 66-67, 71, 86, 103, 134, 276
Nâzım Bey, 112, 113
Nâzım Hikmet, 249
Nâzım Paşa, 172-173, 193, 197
Newton, 52
Nikola II *(Çar)*, 108, 113
Nurettin Ferruh, 144

-O-Ö-
Orbay, Rauf, 214, 228
Ortaylı, İlber, 20, 43, 276

Osman I, 15
Osman Nuri, 88
Osman Paşa, 79, 115-116
Örik, Nahid Sırrı, 222
Övür, Mahmut, 219
Özakman, Turgut, 10, 220, 276
Özek, Çetin, 34, 277
Özkan, Abdullah, 81
Özsu, Fatih, 259, 278

-P-R-

Palmer, Alan, 257-258
Pamir, Gülderen K., 249
Petro *(Büyük)*, 27
Petrosyan, Yuri A., 87
Poroy, Nâzım, 142
Rahmi Bey, 178
Ramsay, W.M. *(Sir)*, 237
Rasim Efendi, 176-177, 180
Rasim Hoca, 177-178, 180
Rauf, Mehmet, 98
Raymond, A., 250
Recaizâde Mahmut Ekrem, 56
Reşat Efendi, 199
Reşit Paşa, 47-48, 153, 275
Rıza Nur *(Dr.)*, 144, 163-164, 167, 220
Rıza Paşa, 162, 170-172, 178-179, 185-186, 196
Rousseau, 33, 36, 52, 56
Rousseau, J.-J., 33
Roux, P.R., 250
Rustow, D., 136

-S-Ş-

Sabahattin *(Prens)*, 87, 130, 136, 144-145, 157, 186-187, 198, 205-208, 210, 212, 214-216, 231-232, 238, 252
Sabis, Ali İhsan, 230
Sahip Molla, 203
Saidi Kürdi, 134, 166
Saidi Nursi, 175
Sait Halet Efendi, 38-39
Sait Paşa, 116, 121-122, 136, 198, 214-215, 242, 250
Salih Paşa, 203
Salih Zeki Bey, 169, 170, 182
Sami Bey, 113
Sami Paşa, 197
Saner, Yasemin, 253, 278
Sarrou, A., 120, 237
Sav, Ergun, 57, 61, 67
Schulenz, Herman (Mehmet Emin Bey), 75
Selçuk, İlhan, 103-104
Selim I., 15
Selim II., 15
Selim III., 7, 16, 24, 25, 26, 31, 38, 39, 40, 41, 44, 45, 53, 55, 76
Seniha Sultan, 144, 208
Sertel, Sabiha, 102
Seyfettin, Ömer, 95
Seyyid Abdülkadir, 162
Shaw, Stanford, 25, 238-242
Sılan, Necmettin Sahir, 176
Sorgun, Taylan, 87, 277
Steinhaus, Kurt, 53, 277
Stratford, Canning *(Lord)*, 153-154
Sükûti, İbrahim, 86
Süleyman I., 15
Süleyman Nazif, 142
Süreyya, Şevket, 152, 274

Şakir Bey, 166, 178
Şehri Ahmet Efendi, 149
Şemsi Paşa, 115-116
Şerif Sadık Paşa, 173
Şevket Bey, 113
Şeyh Mustafa Efendi, 162
Şeyh Said, 162
Şeyhülislam Ziyaettin Efendi, 172
Şinasi, 56-59, 71, 76, 134
Şükrü Paşa, 188

-T-
Tahsin Paşa, 121
Talat Bey, 87, 122, 127, 178, 184
Tanilli, Server, 250
Tanör, Bülent, 39, 44, 46-48, 50, 76-78, 119-120
Temo, İbrahim, 86, 134, 160
Tengirşek, Yusuf Kemal, 175
Tevfik Fikret, 97-103, 142, 275
Tevfik Paşa, 185-186, 190-191, 197, 241, 251, 258, 274
Topuz, Hıfzı, 57, 59, 142, 143
Tunaya, Tarık Zafer, 77, 92, 95, 212, 222, 269
Turan, Mustafa, 205
Turan, Şerafettin, 230, 277
Turfan, Naim, 87, 114-115, 212, 213, 270, 277
Turna, Boğaç Babür, 19, 236
Tüfekçi Tahir Paşa, 151

-U-Ü-
Ulubelen, Erol, 155
Ulusoy, Mehmet, 206, 220, 277
Umar, Bilge, 80
Unat, Faik Reşit, 127, 162, 185, 229, 270
Uşaklıgil, Halit Ziya, 98
Uzunçarşılı, İsmail H., 115
Üçok, Coşkun, 17, 49, 62

-V-
Vartkes (Serengülyan) Efendi, 168
Vasfi Efendi, 179
Vasıf Bey, 187
Vatrin, N., 250
Veinstein, G., 250
Velidedeoğlu, Hıfzı V., 40
Villalta, 259, 278
Voltaire, 33, 36, 52, 56

W-Y-
Wilhelm, II. (Kayzer), 257
Yalçın, Hüseyin Cahit, 98, 132, 142, 178, 179, 203-204
Yalman, Ahmet Emin, 142
Yorgadis, Yorgi, 75
Yusuf Paşa, 195
Yusufyan, Dikran, 75

-Z-
Zeki Paşa, 121
Ziya Paşa, 56-58, 60-61, 76, 134
Zola, Emile, 130
Zürcher, Erik Jan, 84, 88, 206, 253-256, 278

DÖNEME AİT
BAZI FOTOĞRAFLAR

24 Temmuz 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet öncesi dağa çıkan Yüzbaşı Resneli Niyazi Bey, arkadaşları ve geyiği.

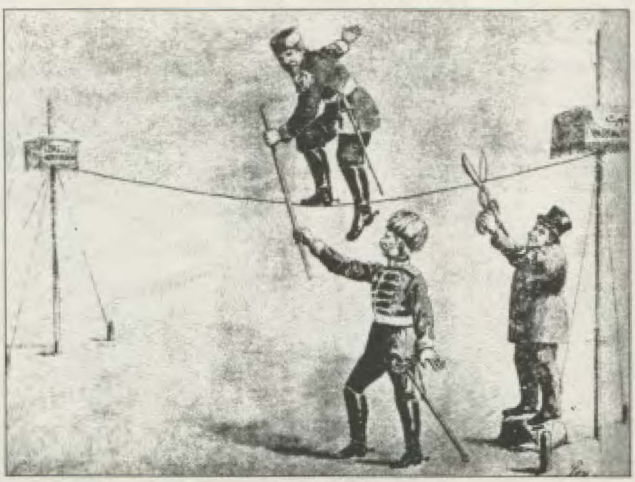
Hafiyecilik, jurnalcılık ve yolsuzlukla suçlanan yönetimi temsil eden ve altı başlı bir ejderhaya benzeten kartpostal karikatür. (Kaynak: II. Meşrutiyetin İlk Yılı, YKY, s.64)

II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine yapılan bir temsili resim. (Konstantinos A. Vakalopulos, Neotuka Ke Makedonya) Resimde görüleceği gibi bayraklar taşıyan halk, Meşrutiyet'in ilanını seyrediyor, Jön Türklerin ortasındaki kolları zincire bağlanmış kadın resimde görülebileceği gibi uçuyor ve özgürlüğü simgeliyor.

Özgürlüğün simgesi
II. Meşrutiyet önce Selanik'te ilan edildiği için, o günü yansıtan ilk kartpostallar da Selanik'te çıktı. Bu kartpostalda özgürlüğü temsil eden başı açık bir genç kız. (Kaynak: Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C.4, İletişim, s.958)

(Bedava İlan: İngiliz makasları, makasların âlâsıdır)
İngilizleri hedef alan bir karikatür. (Kaynak: Kalem Dergisi, 28 Eylül 1908)

31 Mart ayaklanmasını bastıran Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa ve kurmayları İstanbul sokaklarında. (Bu resim ilk kez 15 Mayıs 1909 tarihli L'illustration dergisinde yayınlanmıştır.)

Hareket Ordusu'ndan Taksim'e gelen bir bölük.

1908'de Meclis'in ilk açılışında,
Meclis önünde milletvekillerinin toplu resmi.

8 Nisan 1909'da gazeteci Hasan Fehmi Bey'in cenazesi,
büyük bir gösteriye dönüştü.

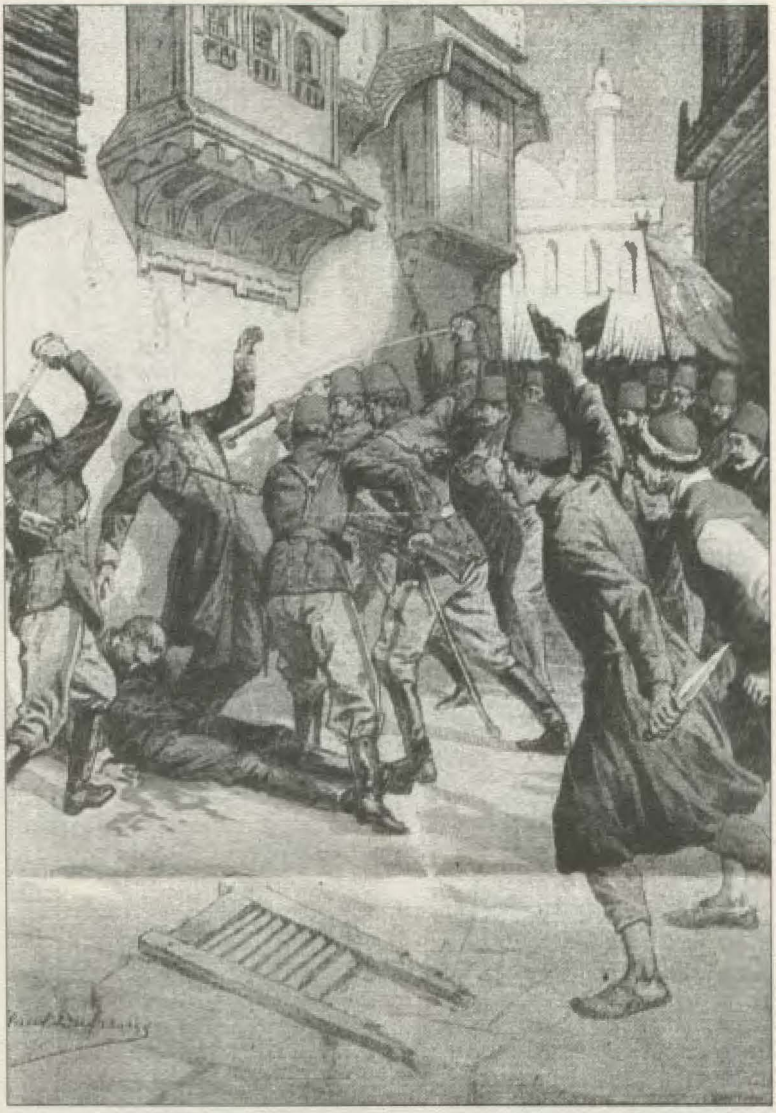
1908 yılı Kasım ayında yapılan Meclisi Mebusan seçimlerini gösteren bir resim. (Kaynak: II. Meşrutiyetin İlk Yılı, YKY)

II. Meşrutiyet'in ilanı lehine yapılan gösteriler.

1908 Kasım ayında yapılan seçimlerden sonra Edirne'de yapılan lehte gösteriler.

Fransız Le Petit Journal'de yayınlanan,
31 Mart ayaklanmasını gösteren temsili bir resim.
(Kaynak: Pera Orient/Hiçyılmaz)

Selanik'ten ve Edirne'den İstanbul'a gelen Hareket Ordusu'nun tüm subaylarını gösteren resim.
(Orta sıra soldan onuncu Yüzbaşı Mustafa Kemal)

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelen ilk kıtalarının komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa ve Kurmay Başkanı Mustafa Kemal.
(Kaynak: Sadberk Hanım Müzesi, İkinci Meşrutiyet'in İlanının 100. Yılı, s.112)

31 Mart isyanını bastırmak için İstanbul'a gelen Hareket Ordusu'nun ilk birliğinin subayları. (Sağ en başta çantasına bakan Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal.)

Yakalanan isyancılardan bir grup Sirkeci istasyonunun önünden tutukevine götürülüyor.

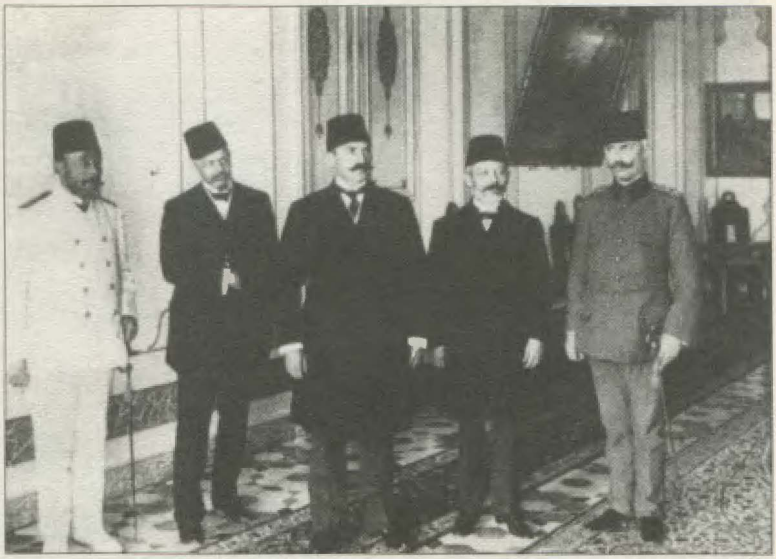
Hareket Ordusu tarafından yakalanmış olan bir isyancı.

İstanbul'da kurulan mahkeme,
isyancılardan bir kısmının idamına karar vermişti.

Hareket Ordusu'nun İstanbul önlerine gelmesi üzerine Meclisi Mebusan üyelerinin bir bölümü Yeşilköy'de "Meclis-i Umumi-i Milli" adı ile toplantılar yaptılar. Yeşilköy'de bu toplantıların yapıldığı bina.

Padişah Abdülhamit'in görevden alındığını bildirmek üzere Yıldız Sarayı'na giden heyet.

31 Mart isyanını yaşayan görgü tanığı ünlü yazar Halide Edip Adıvar, olaylar nedeniyle Kahire'ye kaçtı. Halide Edip, 31 Mart olaylarını Mor Salkımlı Ev romanında anlattı.

Ahrar Partisi Başkanı Prens Sabahattin'in karikatür dergisi Davul'da çıkan resmi. (10 Şubat 1909)

Gazeteci Mizancı Murat Bey, önce sıkı bir İttihatçıydı, daha sonra onların karşısına geçti. 31 Mart olaylarında hazırlayıcı yazılar yazdı.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Padişah Abdülhamit'in hafiyelerinin kaçışını simgeleyen bir karikatür-kartpostal

ALEV COŞKUN

Özgürlük Mücadeleleri Tarihimiz

DEVRİMİN İLK KARŞITLARI

- Özgürlükler ve demokrasi tarihimizin neredeyse 200 yılı aşkın bir geçmişi vardır. Bu, bir çağdaşlaşma ve anayasal hakları elde etme tarihidir.

- Peki, tarihimizin bu yönü tam olarak biliniyor mu? Ne yazık ki hayır!

- Alternatif tarihçiler, yakın tarihimizi altüst ediyorlar; gerçekleri saptırarak yansıtıyorlar. Örneğin, yüz yıl önce yaşanan 31 Mart gerici ayaklanmasını, basit, sıradan bir olay olarak değerlendiriyorlar. Bu gerici kalkışmaya son veren "Hareket Ordusu"nu küçümseyen, aşağılayan yorumlarda bulunuyorlar...

- Oysa hiçbir tarihi olay, oluştuğu koşullar bir kenara itilerek irdelenemez. Böylesi bir yaklaşımla yapılan çözümlemelerin ayakları havada kalır.

- Bu kitap, bütün yerli-yabancı kaynaklar ve belgeler taranarak hazırlanmıştır. Özgürlük mücadeleleri tarihimizin gerçeklerini nesnel olarak ortaya koymaktadır.

Özgürlük mücadeleleri tarihimizi doğru öğrenmek isteyen herkes için...

ISBN 978-605-140-017-4

9 786051 400174

12.34.Y.0298.032

18 TL

Cumhuriyet Kitapları